

18
1953

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

შ რ ო მ ე ბ ი

Т Р У Д Ы

ТБИЛИССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ СТАЛИНА

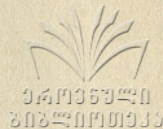
49

სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
Издательство Тбилисского государственного университета им. Сталина

თ ბ ი ლ ი ს ი

1953

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

შ რ თ ე ბ ი

Т Р У Д Ы

ТБИЛИССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ С Т А Л И Н А

49

დაიბეჭდა სტაინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭოს დადგენილებით

პასუხისმგებელი რედაქტორი პროფ. ნ. კეცხოველი
საქ. მეცნ. აკადემიის ნამდვილი წევრი

49. ტომის

ზინაარსი

1. ი. ბაჯაძე, ძღვევამოსილი კომუნიზმის პროგრამული დოკუმენტი	1
2. ნ. ქოიავა, ი. სტალინის შრომის „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“-ს მნიშვნელობა ფულის მიმოქცევისა და კრედიტის საკითხებისათვის	41
3. გ. გვიშიანი, ი. სტალინი პოლიტიკური სტრატეგიისა და ტაქტიკის შესახებ დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მომზადებისა და გატარების პერიოდში	53
4. ვ. ფანჩვიძე, ნ. მარის ოთხელემენტოვანი ანალიზის მეთოდოლოგიური უსაფუძვლობა ი. სტალინის საენათმეცნიერო მოძღვრების შუქზე	85
5. ს. ჟღენტი, ქართველურ ენათა დიალექტების შესწავლის ზოგიერთი საკითხი ი. სტალინის საენათმეცნიერო შრომების შუქზე	129
6. ს. ყაუხჩიშვილი, საბერძნეთის უძველესი მოსახლეობისა და ბერძნული ენის შექმნის საკითხი ი. ბ. სტალინის საენათმეცნიერო მოძღვრების შუქზე	143
7. ილია აბულაძე, რამდენიმე საერთო ხმარების სიტყვა ქართულსა და სომხურში	151
8. ქ. ლომთათიძე, სემანტიკის ზოგი საკითხი სტალინური საენათმეცნიერო მოძღვრების შუქზე	159
9. ო. ჯაფარიძე, მიწათმოქმედების იარაღები დასავლურ-ქართულ კულტურაში	173

СОДЕРЖАНИЕ

49. тома

1. И. Баджадзе, Программный документ всепобеждающего коммунизма. 1
 2. Н. Коиава, Труд И. В. Сталина „Экономические проблемы социализма в СССР“ и вопросы денежного обращения и кредита 41
 3. Г. Гвишиани, И. В. Сталин о политической стратегии и тактике в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции 53
 4. В. Панчвидзе, О методологической несостоятельности четырехэлементного анализа Н. Я. Марра в свете трудов И. В. Сталина о языке 85
 5. С. Жгенти, Некоторые вопросы изучения диалектов картвельских языков в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию 129
 6. С. Каухчишвили, Древнейшее население Греции и вопрос формирования греческого языка в свете сталинского учения о языке 143
 7. И. В. Абуладзе, Несколько общих слов в грузинском и армянском языках 151
 8. К. Ломтатидзе, Некоторые вопросы семантики в свете сталинского учения о языке 159
 9. О. Джапаридзе, Земледельческие орудия познебронзовой эпохи Западной Грузии 173
-

ი. ბაჯაძე

ქვეყნის კომუნისტური პარტიის პარტიის

1952 წლის ოქტომბრის დამდეგს, საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XIX ყრილობის გახსნის წინაღობებში, გაზეთმა „პრავდა“ გამოაქვეყნა ამხანაგ სტალინის ახალი გენიალური თეორიული ნაწარმოები „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“, რომელიც შემდეგ ცალკე წიგნად გამოვიდა. იმავე წლის ნოემბერში აღნიშნული ნაწარმოების ქართული თარგმანი გამოქვეყნდა.

უკანასკნელი ორი ათეული წლის მანძილზე არსებითი ძვრები მოხდა საბჭოთა კავშირსა და კაპიტალისტურ სამყაროში. საბჭოთა ხალხმა კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით წარმატებით განახორციელა ჩვენი ქვეყნის სოციალისტური ინდუსტრიალიზაციისა და სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის ლენინურ-სტალინური პოლიტიკა. ამ პოლიტიკის განხორციელების შედეგად საბჭოთა კავშირი ჩამორჩენილი, აგრარული ქვეყნიდან მოწინავე, მსოფლიოში უძლიერეს ინდუსტრიულ-კოლმეურნეობრივ სახელმწიფოდ გადაიქცა. მოისპო ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაცია, ძირითადად დამთავრდა სოციალისტური საზოგადოების აშენება, რომელიც კანონმდებლობითი წესით განამტკიცა ახალმა სტალინურმა კონსტიტუციამ. საბჭოთა საზოგადოება შევიდა უკლასო სოციალისტური საზოგადოების მშენებლობის დამთავრებისა და სოციალიზმიდან კომუნისმში თანდათანობით გადასვლის ხანაში. საბჭოთა ხალხმა ამხანაგ სტალინის გენიალური ხელმძღვანელობით განადგურა ფაშისტური გერმანია, იმპერიალისტური იაპონია, მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობის გამარჯვება მოიპოვა დიდ სამამულო ომში და განაახლა ომით შეწყვეტილი მშვიდობიანი კომუნისტური მშენებლობა. მიუხედავად ფაშისტური ურდოების მიერ მოყენებული უდიდესი ზარალისა, საბჭოთა ხალხმა მეოთხე, ომისშემდგომი პირველი სტალინური ხუთწლედის მანძილზე აღადგინა დაზარალებული რაიონები, წარმოების ომისწინა დონე და მრეწველობის სფეროში 73%-ით გადააჭარბა ამ დონეს.

ომისშემდგომი პირველი სტალინური ხუთწლედის წარმატებით შესრულების პროცესში ამხანაგ სტალინის ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით დაიწყო კომუნისმის დიად მშენებლობათა, მათ შორის ბუნების ძალთა გამოყენების გეგმების განხორციელება. ომისშემდგომი პირველი ხუთწლედის შემდეგ კიდევ უფრო გაძლიერდა საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობის აღმავ-

ლობა. 1951 წელს ინდუსტრიული წარმოების მთლიანმა პროდუქციამ 2-ჯერ და უფრო მეტად გადააჭარბა 1940 წლის დონეს. 1952 წელს დამთავრდა მუნიციპალიტეტის ერთ-ერთი დიდი მშენებლობა — ექსპლოატაციაში გადაეცა ვოლგა-დონის სანაოსნო არხი და მას დიდი ლენინის სახელი ეწოდა. ასეთი ძვრების შედეგად ახლებურად დაისვა სოციალისტური წყობილების განვითარების მთელი რიგი საკითხები, სოციალიზმიდან კომუნისმში გადასვლის კანონზომიერებათა და გზების პრობლემები.

დროის აღნიშნული მონაკვეთის მანძილზე ძირეული ძვრები მოხდა აგრეთვე კაპიტალისტური სამყაროს განვითარებაში. 1929-1933 წწ. მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის შედეგად და შემდეგ უაღრესად გამწვავდა ლაბორული კაპიტალიზმის წინააღმდეგობანი. 1937 წელს ჯერ კიდევ არ იყო მიღწეული მრეწველობის 1929 წლის დონე, რომ ამერიკის შეერთებულ შტატებში, საფრანგეთსა და ინგლისში დაიწყო ახალი ეკონომიკური კრიზისი. ამავე დროს აგრესიული ფაშისტური გერმანია, იტალია და იმპერიალისტური იაპონია უკვე აწარმოებდნენ მძარცველურ ომს და ამერიკა-ინგლისის რეაქციული ხროვის დახმარებით გამალებით ემზადებოდნენ მეორე მსოფლიო ომისათვის. 1939 წელს მათ კიდევ გააჩაღეს მეორე მსოფლიო ომი. მეორე მსოფლიო ომში საბჭოთა კავშირის გამარჯვების საფუძველზე მომაკვდავ კაპიტალიზმს სამუდამოდ ჩამოშორდა მთელი რიგი ქვეყნები, რომლებიც განთავისუფლდნენ იმპერიალიზმის უღლისაგან და საბჭოთა ხალხის ძმური დახმარებით შეუდგნენ ახალი ცხოვრების მშენებლობას.

მკვეთრად შეიცვალა ძალთა თანაფარდობა სოციალიზმის სასარგებლოდ და კაპიტალიზმის საზიანოდ, გაღრმავდა და გამძაფრდა კაპიტალიზმის საერთო კრიზისი. ომისშემდგომ წლებში გაიმარჯვა ჩინეთის სახალხო რევოლუციამ, რომელიც დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ უდიდესი მნიშვნელობის მოვლენაა სოციალიზმის ძალთა გაძლიერებისა და კაპიტალიზმის დასუსტების საქმეში. ომისშემდგომ პერიოდში სულ უფრო და უფრო ძლიერდება სოციალიზმისა და დემოკრატიის ბანაკი, რომელსაც საბჭოთა კავშირი მეთაურობს; სულ უფრო და უფრო სუსტდება რეაქციისა და იმპერიალიზმის ბანაკი, რომელსაც ამერიკის იმპერიალისტური ხროვა მეთაურობს; მზარდი ინტენსივობით ღრმავდება და მწვავდება კაპიტალიზმის ყველა წინააღმდეგობა. აღნიშნულის შედეგად ახლებურად დაისვა თანამედროვე კაპიტალიზმის მთელი რიგი პრობლემები. ამ პრობლემების მეცნიერულ გაშუქებას დიდი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა ჰქონდა და აქვს ომის გამჩალებელთა წინააღმდეგ ბრძოლის, პროგრესული კაცობრიობის გამარჯვების საქმისათვის.

ასეთ ვითარებაში დაიწერა და გამოქვეყნდა ამხანაგ სტალინის ნაშრომი „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“. ამ ნაშრომში მოთავსებულია ი. სტალინის შენიშვნები 1951 წლის ნოემბრის დისკუსიასთან დაკავშირებულ ეკონომიკურ საკითხებზე, პასუხი ა. ი. ნოტკინის შეკითხვაზე, ლ. დ. იაროშენკოს შეცდომების შესახებ და პასუხი ა. სანინასა და ვ. ვენყერის მიერ დასმულ კითხვებზე. ეს ნაშრომი შეუდარებელი სიღრმით, სისრულითა

და შორსმხედველობით აშუქებს სოციალისტური წყობილების არსს, სოციალიზმიდან კომუნიზმში გადასვლის კანონზომიერებებს და თანამედროვე ტალიზმის ყველა არსებით თავისებურებას.

* * *

ი. სტალინის ნაშრომში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ უპირველეს ყოვლისა განხილულია საკითხი სოციალიზმის დროს ეკონომიკური კანონების ხასიათის შესახებ. ამ საკითხის პირველრიგითი განხილვა სრულებით კანონზომიერ მოვლენას წარმოადგენს. ამხანაგ სტალინის განსაზღვრით, „...ისტორიული მეცნიერების უპირველეს ამოცანას წარმოადგენს წარმოების კანონების, საწარმოო ძალთა და წარმოებით ურთიერთობათა განვითარების კანონების, საზოგადოების ეკონომიკური განვითარების კანონების შესწავლა და გახსნა.

მაშასადამე, პროლეტარიატის პარტია, თუ მას სურს იყოს ნამდვილი პარტია, უნდა დაეუფლოს, უწინარეს ყოვლისა, წარმოების განვითარების კანონების ცოდნას, საზოგადოების ეკონომიკური განვითარების კანონების ცოდნას.

მაშასადამე, პოლიტიკაში შეცდომა რომ არ დაუშვას, პროლეტარიატის პარტია როგორც თავისი პროგრამის აგებაში, ისე თავის პრაქტიკულ მოღვაწეობაში უნდა გამოდიოდეს, უწინარეს ყოვლისა, წარმოების განვითარების კანონებიდან, საზოგადოების ეკონომიკური განვითარების კანონებიდან“¹.

როგორც ცნობილია, ზოგიერთი საბჭოთა ეკონომისტი, საზოგადოდ საზოგადოებრივ მეცნიერებათა დარგის მუშაკების ერთი ნაწილი უარყოფდა პოლიტიკური ეკონომიის კანონების ობიექტურ ხასიათს სოციალიზმის დროს. ისინი ფიქრობდნენ, რომ საბჭოთა სახელმწიფოს, მისი განსაკუთრებული ისტორიული როლის გამო, შეუძლია გააუქმოს საზოგადოების ეკონომიკური განვითარების კანონები, — „შექმნას“ ან „ჩამოაყალიბოს“ ახალი ეკონომიკური კანონები. ასეთი შეხედულების მომხრენი დიდ შეცდომას უშვებდნენ. „ისინი, — ამბობს ი. სტალინი, — როგორც ჩანს, ერთმანეთში ურევენ მეცნიერების კანონებს, რომლებიც ასახავენ ბუნებასა თუ საზოგადოებაში ადამიანთა ნებისაგან დამოუკიდებლად მიმდინარე ობიექტურ პროცესებს, და იმ კანონებს, რომლებსაც გამოსცემენ ზოლმე მთავრობები, რომლებიც იქმნება ადამიანთა ნებით და რომლებსაც მხოლოდ იურიდიული ძალა აქვთ. მაგრამ მათი ერთმანეთში არევა არასგზით არ შეიძლება“².

მეცნიერების, კერძოდ პოლიტიკური ეკონომიის კანონების ობიექტური ხასიათის უარყოფა არსებითად ნიშნავს დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის ძირითადი დებულების დავიწყებას ან დამახინჯებას და იდეალიზმის პოზიციებზე გადასვლას. როგორც ვიცით, აღნიშნული ძირითადი დებულება ამბობს, რომ ადამიანთა ცნობიერება კი არ განსაზღვრავს მათს ყოფი-

¹ ი. სტალინი, ლენინიზმის საკითხები, მე-11 გამოცემა, 1939 წ., გვ. 686.

² ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, თბილისი,

ერებს, არამედ, პირიქით, მათი საზოგადოებრივი ყოფიერება განსაზღვრავს მათს ცნობიერებას (კ. მარქსი). საზოგადოების ეკონომიკური განვითარების კანონების აღმიათა ნებით შექმნილ კანონებად გამოცხადება ნიშნავდა პოლიტიკური ეკონომიის როგორც მეცნიერების უარყოფას და, მამასადამე, იგი ეკონომიკური ცხოვრების განვითარების მეცნიერული განსაზღვრისა და მასზე ხელმძღვანელობის უარყოფასაც მოასწავებდა.

ამხანაგმა სტალინმა თავის თეორიულ ნაშრომში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ გამოაშკარავა აღნიშნული შეხედულებების მცდარი, ანტიმეცნიერული ხასიათი და დაასაბუთა, რომ „მარქსიზმს მეცნიერების კანონები ესმის, — სულ ერთია ეხება საქმე ბუნებისმეცნიერების კანონებს თუ პოლიტიკური ეკონომიის კანონებს, — როგორც აღმიათა ნებისაგან დამოუკიდებლად მიმდინარე ობიექტური პროცესების ასახვა. აღმიათა ნებს შეუძლიათ აღმოაჩინონ ეს კანონები, შეიცნონ ისინი, შეისწავლონ ისინი, გაითვალისწინონ ისინი თავიანთ მოქმედებაში, გამოიყენონ ისინი საზოგადოების ინტერესებისათვის, მაგრამ მათ არ შეუძლიათ შეცვალონ ან გააუქმონ ისინი. მით უფრო არ შეუძლიათ მათ ჩამოაყალიბონ ან შექმნან მეცნიერების ახალი კანონები“¹.

მამასადამე, მატერია, საზოგადოების მატერიალური ცხოვრება ობიექტური და კანონზომიერად განვითარებადი რეალობაა. ეს ობიექტური რეალობა აღმიათა ნებით კი არ განისაზღვრება, არამედ წარმოადგენს ცნობიერების წყაროს. თავის მხრივ, აღმიათა ცნობიერება მატერიის, ყოფიერების ანარეკლია. მეცნიერების ამოცანაა სწორად ასახოს ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად განვითარებადი მატერიის კანონზომიერება და უზრუნველყოს შესაძლებლობა აღნიშნული კანონზომიერების აღმიათის, საზოგადოების ინტერესთა შესაბამისად გამოყენებისა. ამასთან, მარქსისტულ-ლენინური ფილოსოფიური მატერიალიზმი ასაბუთებს, რომ „...სამყარო და მისი კანონზომიერებანი სავსებით შეცნობადია, რომ ჩვენი ცოდნა ბუნების კანონების შესახებ, ცდით, პრაქტიკით შემოწმებულ, წარმოადგენს სარწმუნო ცოდნას, რომელსაც ობიექტურ ჭეშმარიტებათა მნიშვნელობა აქვს...“² ამხანაგმა სტალინმა გვიჩვენა აგრეთვე იმ შეხედულების ანტიმეცნიერული, მავნე ხასიათი, რომელიც უარყოფდა ეკონომიკური პროცესების, მოვლენების შეცნობის, ახსნისა და გამოყენების შესაძლებლობას. „ამბობენ, რომ ეკონომიკური კანონები სტატიურ ხასიათს ატარებენ, რომ ამ კანონების მოქმედება გარდუვალია, რომ საზოგადოება უძღურია მათ წინაშე. ეს არ არის სწორი, ეს არის კანონის გაფეტიშება, კანონებისადმი დამონება. დამტკიცებულია, რომ საზოგადოება უძღური არ არის კანონების წინაშე, რომ საზოგადოებას შეუძლია, რაკი იგი შეიცნობს ეკონომიკურ კანონებს და დაეყრდნობა მათ, შეზღუდოს მათი მოქმედების სფერო, გამოიყენოს ისინი საზოგადოების ინტერესებისათვის...“³ „...აღმიათებს

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 4.

² ი. სტალინი, ლენინიზმის საკითხები, მე-11 გამოცემა, 1939 წ., გვ. 675

³ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 7.

შეუძლიათ აღმოაჩინონ კანონები, შეიცნონ ისინი, დაეუფლონ მათ, ისწავლონ მათი მომარჯვება საქმის სრული ცოდნით, გამოიყენონ ისინი საზოგადოების ინტერესებისათვის და ამგვარად დაიპყრონ ისინი, მიაღწიონ მათზე ბატონობას¹.

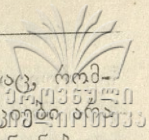
მამასადამე, ამხანაგმა სტალინმა მთელი სიცხადით გვიჩვენა მატერიის, ყოფიერების განვითარების კანონზომიერებათა ამსახველი მეცნიერების კანონების ობიექტური ხასიათი. ამავე დროს მან ხაზი გაუსვა საზოგადოების, ადამიანის აქტიურ როლს ობიექტურ კანონზომიერებათა შეცნობის, მათი ამსახველი კანონების აღმოჩენის, დაუფლებისა და გამოყენების საქმეში. ამით ამხანაგმა სტალინმა გამანადგურებელი ლახვარი ჩასცა ყოველი ჯურის ანტიმეცნიერულ შეხედულებას, რომელიც უარყოფდა მეცნიერების კანონების ობიექტურ ხასიათს, ანდა ქადაგებდა ამ კანონების შეცნობისა და ადამიანის მიერ მათი დაუფლება-გამოყენების შეუძლებლობას.

როგორც ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, ბუნებისმეცნიერებისა და საზოგადოების ეკონომიკური განვითარების კანონებს ობიექტური ხასიათი აქვთ და ამ მხრივ ისინი არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ამავე დროს საზოგადოების ეკონომიკური განვითარების კანონებს, პოლიტიკური ეკონომიის კანონებს, ბუნებისმეცნიერების კანონებისაგან განსხვავებით, მთელი რიგი თავისებურებანი ახასიათებს. პოლიტიკური ეკონომიის კანონების ერთ-ერთი ასეთი თავისებურება „...ის არის, რომ მისი კანონები, ბუნებისმეცნიერების კანონებისაგან განსხვავებით, არახანგრძლივია, რომ ისინი, მათი უმეტესობა მაინც, გარკვეული ისტორიული პერიოდის განმავლობაში მოქმედებენ, რის შემდეგაც ადგილს უთმობენ ახალ კანონებს. მაგრამ ისინი, ეს კანონები, კი არ ისპობიან, არამედ ძალას კარგავენ ახალი ეკონომიკური პირობების გამო და ტოვებენ ასპარეზს, რათა ადგილი დაუთმონ ახალ კანონებს, რომლებიც ადამიანთა ნებით კი არ იქმნებიან, არამედ ახალი ეკონომიკური პირობების ბაზაზე წარმოიშვებიან“².

ამით ხაზგასმულია საზოგადოების განვითარების განსაზღვრული ისტორიული პერიოდის, თითოეული საზოგადოებრივი ფორმაციის სპეციფიკური ეკონომიკური კანონების შესწავლის აუცილებლობა. სხვანაირად ვერ გავიგებთ საზოგადოებრივ ფორმაციებს შორის განსხვავებას, ერთი საზოგადოებრივი ფორმაციის შეცვლას მეორე საზოგადოებრივი ფორმაციით. ამავე დროს ამხანაგმა სტალინმა გვიჩვენა ლ. იაროშენკოს შეხედულების ანტიმარქსისტული ხასიათი, რომ, თითქოს, საზოგადოებრივი ფორმაციების ეკონომიკურ განვითარებას არ გააჩნია საერთო ეკონომიკური კანონები, რომ არსებობს ცალკეული ფორმაციების პოლიტიკური ეკონომია და არ არსებობს ყველა საზოგადოებრივი ფორმაციისათვის ერთიანი პოლიტიკური ეკონომია. ამხანაგმა სტალინმა დაასაბუთა, რომ „სხვადასხვა საზოგადოებრივი ფორმაციები თავიანთ ეკონომიკურ განვითარებაში ემორჩილებიან არა მარტო თავიანთ სპე-

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 10.

² იქვე, გვ. 6.

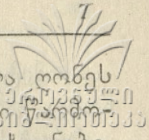
ციფიკურ ეკონომიკურ კანონებს, არამედ იმ ეკონომიკურ კანონებსაც, რომლებიც ყველა ფორმაციისათვის საერთოა... საზოგადოებრივი ფორმაციების მართო გამოყოფილია ერთიმეორისაგან თავიანთი სპეციფიკური კანონებით, არამედ დაკავშირებულაც არიან ერთმანეთთან ყველა ფორმაციისათვის საერთო ეკონომიკური კანონებით“¹.

ამხანაგმა სტალინმა აღნიშნა ბუნებისმეცნიერებათა კანონებისაგან ეკონომიკური განვითარების კანონების კიდევ ერთი განმასხვავებელი თავისებურება. ბუნებისმეცნიერებაში ახალი კანონის აღმოჩენა და გამოყენება ხდება ცოტად თუ ბევრად დაუბრკოლებლად. „...ეკონომიკურ სფეროში აღმოჩენა და გამოყენება ახალი კანონისა, რომელიც ლახავს საზოგადოების მომავლადი ძალების ინტერესებს, უძლიერეს წინააღმდეგობას აწყდება ამ ძალების მხრივ. მამასადამე, საჭიროა ძალა, საზოგადოებრივი ძალა, რომელსაც შეეძლება ამ წინააღმდეგობის დაძლევა“². კლასობრივ საზოგადოებებში ეკონომიკური კანონების გამოყენებას კლასობრივი სარჩული აქვს და იგი კლასობრივი ბრძოლის გზით ხორციელდება. ახალ ეკონომიკურ კანონს იყენებს მოწინავე, რევოლუციური კლასი, რომელიც სძლევს რეაქციული კლასის, საზოგადოების მომავლადი ძალების წინააღმდეგობას და გზას უკაფავს ახალი ეკონომიკური კანონების მოქმედებას. აქ ჩაზვასმულია კლასობრივ საზოგადოებებში ეკონომიკური კანონების გამოყენების კლასობრივი, პარტიული ხასიათი და ამით კვლავ თვალნათლივანა ნაჩვენები ანტიმეცნიერულობა იმ შეხედულებისა, რომელიც კლასობრივ საზოგადოებებში ეკონომიკური კანონების გამოყენებას ობიექტივისტური, ზეკლასობრივი თვალსაზრისით განიხილავს. ასეთი შეხედულება კი არსებითად საზოგადოების მომავლადი ძალების, რეაქციული კლასების ანტისაზოგადოებრივი ინტერესების შენიღბულ დაცვას წარმოადგენს.

ამხანაგმა სტალინმა განსაზღვრა და დაასაბუთა საზოგადოების საწარმოო ძალების ხასიათისადმი წარმოებით ურთიერთობათა სავალდებულო შესაბამისობის ეკონომიკური კანონი და ახსნა საბჭოთა ხელისუფლების განსაკუთრებული როლი. საწარმოო ძალების ხასიათისადმი წარმოებით ურთიერთობათა სავალდებულო შესაბამისობის ეკონომიკური კანონი დიდი ხანია იკაფავს გზას კაპიტალისტურ ქვეყნებში. ამ ქვეყნების წარმოების პროცესის საზოგადოებრივი ხასიათი დაქინებით მოითხოვს წარმოების საშუალებათა კერძო საკუთრების მოსპობას, მათზე საზოგადოებრივი საკუთრების დამყარებას და ადამიანისაგან ადამიანის ექსპლოატაციის ლიკვიდაციას. საწარმოო ძალების ხასიათისადმი წარმოებით ურთიერთობათა სავალდებულო შესაბამისობის ეკონომიკური კანონის ამ მოთხოვნის განხორციელებას უძლიერეს წინააღმდეგობას უწყევნებ ბურჟუაზიული საზოგადოების მომავლადი ძალები, რეაქციული ექსპლოატატორული კლასები, უწინარეს ყოვლისა იმპერიალისტური ბურჟუაზია. ბურჟუაზიული სახელმწიფო კაპიტალისტური საზოგადოების მომავლადი ძალების, პირველ რიგში მონოპოლისტური კაპიტალის მაქსიმალური კაპიტა-

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 77.

² იქვე, გვ. 8.

ლისტური მოგების უზრუნველყოფის ინტერესებს იცავს და ყველა ღონის
ხმარობს, რომ არ განხორციელდეს საწარმოო ძალების ხასიათისადმი
ებით ურთიერთობათა სავალდებულო შესაბამისობის კანონის მოთხოვნები.
საჭიროა ძალა, რევოლუციური ძალა, რომელიც დაამხობს ექსპლოატატორუ-
ლი კლასების ბატონობას, მოსპობს ბურჟუაზიულ სახელმწიფოს და მუშათა
კლასის დიქტატურის დამყარების გზით ფართო ასპარეზს გაუხსნის დასახე-
ლებული ეკონომიკური კანონის მოქმედებას.

„ასეთი ძალა, — ამბობს ი. სტალინი, — აღმოჩნდა ჩვენს ქვეყანაში მუშა-
თა კლასისა და გლეხობის კავშირის სახით, რომლებიც საზოგადოების უდიდეს
უმრავლესობას წარმოადგენენ. ასეთი ძალა ჯერ კიდევ არ აღმოჩენილა სხვა,
კაპიტალისტურ ქვეყნებში. ამაშია იმის საიდუმლოება, რომ საბჭოთა ხელი-
სუფლებამ შეძლო გაენადგურებინა საზოგადოების ძველი ძალები, ხოლო სა-
წარმოო ძალების ხასიათისადმი წარმოებით ურთიერთობათა სავალდებულო
შესაბამისობის კანონმა ჩვენში ფართო გასაქანი პოვა“¹. მაშასადამე, საბჭოთა
ხელისუფლება ემყარება საწარმოო ძალთა ხასიათისადმი წარმოებით ურთი-
ერთობათა სავალდებულო შესაბამისობის ეკონომიკურ კანონს, ფართო გასა-
ქანს აძლევს აღნიშნული კანონის მოქმედებას და იყენებს მას საზოგადოების,
მშრომელი მასების ინტერესებისათვის. აქ „საბჭოთა ხელისუფლების გან-
საკუთრებული როლი ორი გარემოებით აიხსნება: ჯერ ერთი, იმით, რომ საბ-
ჭოთა ხელისუფლებას კი არ უნდა შეეცვალა ექსპლოატაციის ერთი ფორმა
სხვა ფორმით, როგორც ეს იყო ძველ რევოლუციებში, არამედ უნდა მოესპო
ყოველგვარი ექსპლოატაცია; მეორეც, იმით, რომ, ჩვენს ქვეყანაში სოციალის-
ტური მეურნეობის რაიმე მზა ჩანასახების უქონლობის გამო, მას უნდა შე-
ექმნა, ასე ვთქვათ, „ცარიელ ადგილზე“ მეურნეობის ახალი, სოციალისტური
ფორმები“².

ემყარებოდა რა საწარმოო ძალთა ხასიათისადმი წარმოებით ურთიერთ-
ობათა სავალდებულო შესაბამისობის ეკონომიკურ კანონს, საბჭოთა ხელი-
სუფლებამ განახორციელა ექსპროპრიატორთა ექსპროპრიაცია. მან განა-
საზოგადოვა წარმოების საშუალებანი და მოსპო ადამიანის მიერ ადამიან-
ის ექსპლოატაცია. მუშათა კლასისა და მშრომელი მასების შემოქმედებითი
გეგმიანი შრომის საფუძველზე უზრუნველყოფილ იქნა წარმოების საშუალე-
ბათა კოლოსალური ზრდა, სოციალისტური საკუთრების განუყოფელი ბატო-
ნობის დამკვიდრება და განმტკიცება მთელს სახალხო მეურნეობაში. სოცია-
ლისტურ საზოგადოებაში წარმოებითი ურთიერთობანი დამყარებულია წარმო-
ების საშუალებათა საზოგადოებრივ საკუთრებაზე. „აქ წარმოებითი ურთიერ-
ობანი სავსებით შეესაბამებიან საწარმოო ძალთა მდგომარეობას, ვინაიდან
წარმოების პროცესის საზოგადოებრივი ხასიათი გამაგრებულია წარმოების
საშუალებათა საზოგადოებრივი საკუთრებით.

¹ ი. სტალინი, სოციალისმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 8—9

² იქვე, გვ. 7; იხილეთ აგრეთვე იმავე შრომის რუსული ტექსტი, გვ. 7.

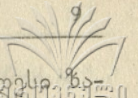
ამიტომ სსრ კავშირში არსებული სოციალისტური წარმოებისათვის ნობია ჭარბი წარმოების პერიოდული კრიზისები და მათთან დაკავშირებული უზარობანი.

ამიტომ საწარმოო ძალები აქ დაჩქარებული ტემპით ვითარდებიან, რადგან მათი შესაბამისი წარმოებითი ურთიერთობანი მათ სრულ გასაქანს აძლევენ ასეთი განვითარებისათვის¹.

ამხანაგმა სტალინმა თავის ნაშრომში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ ახსნა სოციალისტური საზოგადოების საწარმოო ძალებისა და წარმოებით ურთიერთობათა განვითარების დიალექტიკა. მან მოგვცა წარმოებით ურთიერთობათა რაობის, როლისა და პოლიტიკური ეკონომიის საგნის კლასიკური განსაზღვრა.

როგორც ცნობილია, ლ. იარომენკო ადამიანთა წარმოებით, ე. ი. ეკონომიკურ ურთიერთობებს მარტოდენ საწარმოო ძალთა განვითარების დამუხრუჭებელ როლს აკუთვნებდა. იგი ფიქრობდა, რომ სოციალიზმის დროს წარმოებით ურთიერთობათა როლი ქრება და აქ წარმოებით ურთიერთობებს ნთქამენ საწარმოო ძალები. ამხანაგმა სტალინმა გვიჩვენა ასეთი შეხედულების ანტიმეცნიერული, ანტიმარქსისტული ხასიათი. ამხანაგმა სტალინმა ახსნა, რომ საზოგადოების საწარმოო ძალთა განვითარებას ამუხრუჭებენ არა ყოველგვარი, არამედ ძველი, საწარმოო ძალთა ხასიათისადმი შეუსაბამი წარმოებითი ურთიერთობანი. ასეთ მდგომარეობას აქვს ადგილი კაპიტალისტურ ქვეყნებში, სადაც წარმოების საშუალებათა კერძო საკუთრებაზე დამყარებული წარმოებითი ურთიერთობანი დიდი ხანია აღარ შეესაბამებიან საწარმოო ძალთა ხასიათს და სულ მეტი და მეტი ზომით ამუხრუჭებენ მათ განვითარებას. 1938 წელს 1913 წლის მიმართ მრეწველობის მთლიანი პროდუქცია შეადგენდა (პროცენტობით): ამერიკის შეერთებულ შტატებში — 120,0-ს, ინგლისში — 113,3-ს, საფრანგეთში — 93,2-ს, ხოლო საბჭოთა კავშირში — 908,8-ს. მამასადამე, მთავარი კაპიტალისტური ქვეყნების მრეწველობა არსებითად ვერ გასცილდა 1913 წლის დონეს, მაშინ, როდესაც საბჭოთა კავშირის მრეწველობამ, მიუხედავად პირველი მსოფლიო ომით, მისი მომდევნო სამოქალაქო ომითა და ინტერვენტების შემოსევით გამოწვეული ნგრევისა, 1938 წელს 9-ჯერ და უფრო მეტად გადააჭარბა 1913 წლის დონეს. 1938 წელს საბჭოთა კავშირის სოფლის მეურნეობის მთლიანი პროდუქცია თითქმის ორჯერ ჭარბობდა 1913 წლის დონეს. მთავარი კაპიტალისტური ქვეყნების სოფლის მეურნეობის მთლიანი პროდუქცია კი 1938 წელს არ აღემატებოდა 1913 წლის შესადარის მაჩვენებელს და, ხშირ შემთხვევაში, ჩამორჩებოდა კიდევ მას. 1951 წელს საბჭოთა კავშირის მრეწველობის პროდუქცია თითქმის 13-ჯერ აღემატებოდა 1929 წლის დონეს. ამავე წელს მთავარი კაპიტალისტური ქვეყნების მრეწველობის პროდუქცია 1929 წლის მიმართ შეადგენდა (პროცენტობით): აშშ-ის — 200-ს, ინგლისის — 160-ს, საფრანგეთის — 104-ს და იტალიის — 134-ს. საბჭოთა კავშირმა, მიუხედავად დიდი სა-

¹ ო. სტალინი, ლენინიზმის საკითხები, მე-11 გამოცემა, 1939 წ., გვ. 693.

მამულა ომის დროს ფამისტური ურდოების მიერ მიყენებული უდიდესი ზეობისა, თითქმის 13-ჯერ გააღიდა მრეწველობის პროდუქცია. მთავარ ტალისტურ ქვეყნებს შორის მხოლოდ ა. შ. შტატებმა და ინგლისმა შესძლეს მრეწველობის პროდუქციის 1,5—2-ჯერ გადიდება და ისიც სწორედ მეორე მსოფლიო ომისა და მეურნეობის ომის შემდგომი მილიტარიზაციის საფუძველზე განხორციელდა. საბჭოთა კავშირმა ომის შემდგომ პირველ ხუთწლეულში აღადგინა სოფლის მეურნეობის ომისწინა დონე და საგრძნობლად გადააჭარბა ამ დონეს. მეხუთე ხუთწლეულში საბჭოთა კავშირის სოფლის მეურნეობის პროდუქცია დაახლოებით ერთნახევარჯერ იზრდება; მთავარ კაპიტალისტურ ქვეყნებში კი სოფლის მეურნეობა არსებითად არ გაცვილებია ომისწინა დონეს.

მამასაღამე, ძველი, საწარმოო ძალთა ხასიათისადმი შეუსაბამო წარმოებითი ურთიერთობანი გასაქანს არ აძლევენ კაპიტალისტური ქვეყნების საწარმოო ძალთა განვითარებას. ამ ქვეყნების, განსაკუთრებით ამერიკის შეერთებული შტატების ინდუსტრიული და სოფლისმეურნეობრივი წარმოება გამძაფრებული ეკონომიკური კრიზისებით, ომებით, მილიტარიზაციით და მუშათა კლასისა და მშრომელი მასების მდგომარეობის მკვეთრი გაუარესებით ხასიათდება. საბჭოთა კავშირში ახალი, სოციალისტური წარმოებითი ურთიერთობანი სავსებით შეესაბამებია საწარმოო ძალთა ხასიათს და უზრუნველყოფენ მათ განუწყვეტელ მძლავრ აღმავლობას. „...ახალი წარმოებითი ურთიერთობანი წარმოადგენენ იმ მთავარ და გადაწყვეტ ძალას, რომელიც საკუთრივ განსაზღვრავს კიდევ საწარმოო ძალთა შემდგომ, თანაც მძლავრ განვითარებას და ურომლისოდაც საწარმოო ძალები განწირულნი არიან გასაყინავად, როგორც ამას ადგილი აქვს ამჟამად კაპიტალისტურ ქვეყნებში“¹.

ძველი წარმოებითი ურთიერთობანი ამუხრუჭებენ საწარმოო ძალების განვითარებას. ახალი წარმოებითი ურთიერთობანი მთავარი და გადაწყვეტი ძალაა, რომელიც საკუთრივ განსაზღვრავს კიდევ საწარმოო ძალთა შემდგომ მძლავრ აღმავლობას. „ეს თავისებურება წარმოებით ურთიერთობათა განვითარებისა საწარმოო ძალთა მუხრუჭის როლიდან მათი წინწამყვანი მთავარი მამოძრავებლის როლისაკენ და მთავარი მამოძრავებლის როლიდან საწარმოო ძალთა მუხრუჭის როლისაკენ, — შეადგენს მარქსისტული მატერიალისტური დიალექტიკის ერთ-ერთ მთავარ ელემენტს“².

ამხანაგმა სტალინმა თავის თეორიულ ნაშრომში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ მოგვცა ადამიანთა წარმოებით ანუ ეკონომიკურ ურთიერთობათა ამომწურავი დახასიათება და პოლიტიკური ეკონომიის საგნის კლასიკური განსაზღვრა. „პოლიტიკური ეკონომიის საგანია, — ამბობს ი. სტალინი, — ადამიანთა წარმოებითი, ეკონომიკური ურთიერთობანი. ამას მიეკუთვნება: ა) წარმოების საშუალებათა საკუთრების ფორმები; ბ) აქედან გამომდინარე მდგომარეობა სხვადასხვა სოციალური ჯგუფებისა წარმოებაში და მათი ურთიერთდამოკიდებულება, ანუ, როგორც მარქსი ამბობს, „თავიანთი

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 66.

² იქვე, გვ. 67—68.

საქმიანობის ურთიერთგაცვლა“; გ) მათგან სავსებით დამოკიდებული ფორმების პროდუქტების განაწილებისა. ყველა ეს ერთად შეადგენს პოლიტიკურ ეკონომიის საგანს¹. ამხანაგმა სტალინმა გამოამკარავა ლ. იაროშენკოს ანტიმარქსისტული შეხედულება, რომელსაც პოლიტიკური ეკონომიის პრობლემები სოციალისტურ წყობილებაში დაჰყავდა საწარმოს ძალთა რაციონალური ორგანიზაციის პრობლემებამდე. ლ. იაროშენკო ფაქტიურად უარყოფდა პოლიტიკური ეკონომიის საკიროებას სოციალისტურ საზოგადოებაში და ერთმანეთში ურევდა მეურნეობრივი პოლიტიკისა და პოლიტიკური ეკონომიის საგანს. ი. სტალინმა დაგვისაბუთა, რომ პოლიტიკური ეკონომია გვიჩვენებს ადამიანთა წარმოებითი ურთიერთობების რაობას, მათ განვითარებას, იგი სწავლობს საზოგადოების ეკონომიკური განვითარების კანონებს. მეურნეობრივი პოლიტიკა „...აქედან აკეთებს პრაქტიკულ დასკვნებს, ახდენს მათ კონკრეტოზაციას და ამაზე აგებს თავის ყოველდღიურ მუშაობას. პოლიტიკური ეკონომიის სამეურნეო პოლიტიკის საკითხებით დატვირთვა იმას ნიშნავს, რომ დაღუპო ის, როგორც მეცნიერება“². აქ ხაზგასმულია სოციალისტური საზოგადოების წარმოებით ურთიერთობათა შესწავლის, მათი განვითარების თეორიული განზოგადების განსაკუთრებული მნიშვნელობა მეურნეობრივი პოლიტიკის სწორად განსაზღვრისა და საზოგადოების ეკონომიკური ცხოვრების წარმატებითი ხელმძღვანელობისათვის. სოციალისტური საზოგადოების ეკონომიკური განვითარების კანონების ცოდნისა და დაუფლების გარეშე შეუძლებელია ჩვენი საზოგადოების განვითარების პერსპექტივების მეცნიერული განსაზღვრა. ასეთი განსაზღვრის გარეშე კი შეუძლებელია კომუნისმის გეგმიანი მშენებლობა, ამ მშენებლობაში მშრომელი მასების დარაზმვა. „პარტია, — ამბობს ი. სტალინი, — მშენებლობას ვერ უხელმძღვანელებს, თუ არ ექნა ნათელი პერსპექტივები, ნათელი მიზნები“³.

როგორც ცნობილია, ჩვენს სოციალისტურ საზოგადოებაში საწარმოო ძალთა ხასიათისადმი წარმოებით ურთიერთობათა სრული შესაბამისობა ზოგიერთს ესმოდა, როგორც მათ შორის წინააღმდეგობის არარსებობა. ასეთი მოსაზრება უარყოფდა სოციალისტურ საზოგადოებაში საწარმოო ძალთა განვითარებისაგან წარმოებით ურთიერთობათა ჩამორჩენის შესაძლებლობას. ამხანაგმა სტალინმა ახსნა სოციალისტური საზოგადოების საწარმოო ძალთა მდგომარეობისადმი წარმოებით ურთიერთობათა სრული შესაბამისობის ბუნება. მან გვიჩვენა, რომ სოციალიზმის დროსაც საწარმოო ძალები წარმოების ყველაზე უფრო მოძრავი და რევოლუციური ელემენტია. სოციალისტურ წყობილებაშიაც საწარმოო ძალები უფრო სწრაფად ვითარდება, ვიდრე წარმოებითი ურთიერთობანი, ისინი წინ უსწრებენ წარმოებით ურთიერთობებს. მამასადამე, აქაც წარმოებითი ურთიერთობების განვითარება ჩამორჩება სა-

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 79.

² იქვე.

³ ი. სტალინი, თხზულებანი, ტ. 8, გვ. 303.

წარმოო ძალთა ზრდას და ამ ნიადაგზე მათ შორის არის და იქნება წინააღმდეგობანი. „ხელმძღვანელი ორგანოების სწორი პოლიტიკის პირობებში წინააღმდეგობანი არ შეიძლება იქნენ დაპირისპირებულობად, და აქ საქმე არ შეიძლება მივიდეს კონფლიქტამდე საზოგადოების წარმოებით ურთიერთობათა და საწარმოო ძალთა შორის... ხელმძღვანელი ორგანოების ამოცანა იმაში მდგომარეობს, რომ თავის დროზე შენიშონ ზრდადი წინააღმდეგობანი და დროზე მიიღონ ზომები მათ დასაძლევად საწარმოო ძალთა ზრდისადმი წარმოებით ურთიერთობათა შესამების გზით“¹.

სოციალისტურ საზოგადოებაში მოსპობილია ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაცია. აქ აღარ არსებობენ ექსპლოატატორული კლასები. მამასადამე, ამ საზოგადოებაში ადგილი არა აქვს ანტაგონისტურ წინააღმდეგობას საწარმოო ძალებსა და წარმოებით ურთიერთობებს შორის. აქ საზოგადოებას ყველა საშუალება გააჩნია შეამჩნიოს წარმოებით ურთიერთობათა მიერ საწარმოო ძალების დამუხრტუტების შესაძლებლობა და თავისდროულად მოიყვანოს ჩამორჩენილი წარმოებითი ურთიერთობანი საწარმოო ძალთა ხასიათისადმი შესაბამისობაში. „რა თქმა უნდა, სოციალიზმის დროსაც იქნებთან ჩამორჩენილი ინერტული ძალები, რომელნიც ვერ გაიგებენ წარმოებით ურთიერთობებში ცვლილებების აუცილებლობას, მაგრამ მათი დაძლევა, რა თქმა უნდა, ძნელი არ იქნება ისე, რომ საქმე კონფლიქტამდე არ მივიდეს“².

როგორც ვიცით, სოციალისტურ წყობილებაში წარმოების პროცესის საზოგადოებრივი ხასიათი გამაგრებულია წარმოების საშუალებათა საზოგადოებრივი საკუთრებით. აქ წარმოების საშუალებათა უდიდესი და გადამწყვეტი მასა საყოველთაო-სახალხო კუთვნილებას ანუ სოციალისტური სახელმწიფოს საკუთრებას წარმოადგენს. 1936 წლის მონაცემებით კოლმეურნეობებსა და კოოპერაციულ ორგანიზაციებს საბჭოთა კავშირის წარმოებითი ფონდების მართოდენ 8,7% ეკუთვნოდათ, ხოლო საერთო-სახალხო კუთვნილება აღნიშნული ფონდების 90%-ს მოიცავდა. ამავე წელს წერილი არაკოოპერირებული ხელოსნებისა და ერთპიროვნული გლეხების საწარმოთა წარმოებითი ფონდების ხვედრითი წონა 0,2%-ს არ აღამეტებოდა. ამხანაგმა სტალინმა დაასაბუთა, რომ ჩვენს ქვეყანაში წარმოების საშუალებათა განსაზოგადოების შედეგად დაკარგა ძალა კონკურენციისა და წარმოების ანარქიის კანონმა, რომელიც დამახასიათებელია კაპიტალისტურ წყობილებაში სახალხო მეურნეობის განვითარებისათვის. წარმოების საშუალებათა განსაზოგადოების ბაზაზე ჩვენში წარმოიშვა და ამოქმედდა სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი (პროპორციული) განვითარების ეკონომიკური კანონი. წარმოების საშუალებათა საზოგადოებრივი საკუთრება, პირველ ყოვლისა, საყოველთაო-სახალხო კუთვნილება განუყრელად აკავშირებს ერთმანეთთან სახალხო მეურნეობის დარგებს, ქვედარგებსა და საწარმოებს. აქ მოსპობილია კერძო საკუთრების ბარიერები. წარმოების მუშაკები, როგორც ექსპლოატაციისაგან თავისუფალ ადამიანთა

¹ ი ს ტ ა ლ ი ნ ი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 73.

² იქვე გვ. 55; იხ. აგრეთვე იგივე წიგნი რუსულად, გვ. 51.

კოლექტივი, პირდაპირაა დაკავშირებული წარმოების საშუალებებთან და არასებობს სამუშაო ძალის ყიდვა-გაყიდვა. ამასთან ერთად მოსპობილია მიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაცია და წარმოების განვითარება ემსახურება არა ექსპლოატატორების მაქსიმალური მოგების უზრუნველყოფას, არამედ მთელი საზოგადოების მუდამ მზარდ მატერიალურ-კულტურულ მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაკმაყოფილების ინტერესებს. აქედან გამომდინარეობს, რომ სოციალისტურ საზოგადოებაში სახალხო მეურნეობას მარტოოდენ გეგმაზომიერი განვითარების გზით შეუძლია არსებობა და განვითარება.

ამხანაგმა სტალინმა ახსნა სოციალისტური საზოგადოების სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი (პროპორციული) განვითარების ეკონომიკური კანონის რაობა. მან გვიჩვენა, რომ „...სოციალისტური სახალხო მეურნეობის წარმართვა შეიძლება მხოლოდ სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი განვითარების ეკონომიკური კანონის საფუძველზე. ეს იმას ნიშნავს, რომ სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი განვითარების კანონი ჩვენს მგეგმავ ორგანოებს შესაძლებლობას აძლევს სწორად დაგეგმონ საზოგადოებრივი წარმოება. მაგრამ არ შეიძლება ერთმანეთში ავრიოთ შესაძლებლობა და სინამდვილე. ეს ორი სხვადასხვა რამ არის. ეს შესაძლებლობა სინამდვილედ რომ გადავაქციოთ, საჭიროა შევისწავლოთ ეს ეკონომიკური კანონი, საჭიროა დავუფუძლოთ მას, საჭიროა ვისწავლოთ მისი გამოყენება საქმის სრული ცოდნით, საჭიროა შევადგინოთ ისეთი გეგმები, რომლებიც მთლიანად ასახევენ ამ კანონის მოთხოვნებს“¹.

ამხანაგ სტალინის ახალი გენიალური ნაშრომის გამოქვეყნებამდე ჩვენი ეკონომისტების ნაწილი, მათ შორის ამ სტრიქონების ავტორიც, აიგვივებდა სოციალისტურ დაგეგმვასა და სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი განვითარების ობიექტურ ეკონომიკურ კანონს. ასეთი შეხედულება არსებითად უგულებელყოფდა სოციალისტური სახალხო მეურნეობის გეგმიანი წარმართვის ობიექტურ საფუძველს. იგი არ ასხვავებდა ერთმანეთისაგან შესაძლებლობასა და სინამდვილეს, რაც, თავის მხრივ, ხელს უშლიდა სახალხო მეურნეობის გეგმიანი წარმართვის საქმეს. ამხანაგმა სტალინმა ნათელი მოფინა აღნიშნულ საკითხს და გვიჩვენა, რომ სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი განვითარება ობიექტური ეკონომიკური კანონია. მაგრამ ეს განვითარება თვითდინებით არ ხდება. საჭიროა დასახელებული ობიექტური ეკონომიკური კანონის დაუფლება, მისი მოთხოვნების შესწავლა და ამ მოთხოვნების შესაბამისი გეგმების შედგენა-მესრულება. საბჭოთა ხელისუფლება კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით ემყარება სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი (პროპორციული) განვითარების ობიექტურ ეკონომიკურ კანონს და მშრომელი მასების აქტიური მონაწილეობით გეგმიანად წარმართავს საზოგადოებრივი წარმოების განუწყვეტელ აღმავალ განვითარებას.

როგორც ცნობილია, ამხანაგმა სტალინმა ჯერ კიდევ დიდი სამამულო

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 9.

ომის წინა წლებში აღნიშნა ღირებულების კანონის არსებობა საბჭოთა ცილისტურ წყობილებაში. მიუხედავად ამისა, ი. სტალინის ნაშრომის ცილისტურ ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ გამოქვეყნებამდე მთელი რიგი მცდარი შეხედულებები იყო აღნიშნული ღირებულების კანონის ხასიათისა და მოქმედების შესახებ. ეკონომისტების დიდი ნაწილი, მათ შორის ამ სტრუქტურის ავტორიც, წერდა და უხსნიდა მსმენელებს, რომ ღირებულების კანონი სოციალიზმის დროს არსებობს გარდაქმნილი სახით. ამხანაგმა სტალინმა თავის ნაშრომში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ გვჩვენა ამ შეხედულების ანტიმეცნიერული ხასიათი, ახსნა საქონლური წარმოებისა და ღირებულების კანონის რაობა და განსაზღვრა მათი მერმისი სოციალისტური საზოგადოების განვითარებაში.

კაპიტალიზმის დროს წარმოების კონცენტრაცია მრეწველობაში სწრაფი ტემპით მიმდინარეობს. მეოცე საუკუნის დამდეგისათვის იგი იმდენად გაიზარდა, რომ დამკვიდრდა მონოპოლიების ბატონობა. მრეწველობის კონცენტრაციასთან ერთად იზრდება კონცენტრაცია მიწათმოქმედებაშიც. მაგრამ ეს უკანასკნელი წარმოების კონცენტრაციის დონის მხრივ ბევრად ჩამორჩება მრეწველობას. საკმარისია აღინიშნოს, რომ 1939 წლის მონაცემებით გერმანიის სოფლის მეურნეობაში 6662,9 ათასი მეურნეობა იყო. ამათგან წვრილი და საშუალო-გლეხური საწარმოების რაოდენობა 5,8 მილიონს აღემატებოდა. 1940 წელს ამერიკის შეერთებულ შტატებში 6.097 ათასი ფერმერული მეურნეობიდან თითქმის 5 მილიონი წვრილი და საშუალო ფერმერულ მეურნეობებს წარმოადგენდა. მასასადამე, განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნების სოფლის მეურნეობაშიაც კი არის მრავალი მილიონი წვრილი და საშუალო მწარმოებელი, რომელთა ექსპროპრიაცია სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების პირობებში, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება. ამ მხრივ გამოინაკლისს შეადგენს ინგლისი, სადაც ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 70-იან წლებიდან მიწათმოქმედებაში თითქმის აღარ იყო წვრილი და საშუალო მწარმოებლები და შესაძლებელი იყო წარმოების საშუალებათა მთელი მასის საერთო-სახალხო საკუთრებად გადაქცევა როგორც მრეწველობაში, ისე სოფლის მეურნეობაში.

მეოცე საუკუნის დამდეგიდან იწყება ებოქა იმპერიალიზმისა, რომელიც პროლეტარიატის სოციალური რევოლუციის წინააღმდეგ წარმოადგენს. ამ ებოქაში კაპიტალიზმი სრულებით მომწიფებულა სოციალისტური რევოლუციისათვის, სოციალისტური რევოლუცია, კაპიტალისტებისა და მემამულეების ექსპროპრიაცია, სოციალისტური წყობილების დამკვიდრება და განვითარება საზოგადოების შემდგომი წინსვლის ერთადერთ გამოსავალს წარმოადგენს. ამავე დროს თითქმის ყველა განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნის სოფლის მეურნეობაშიც კი არის წვრილი და საშუალო მწარმოებლების დიდი მასა, რომელთა ექსპროპრიაცია არ შეიძლება. წვრილი და საშუალო მწარმოებლების ექსპროპრიაციის გატარება გლეხობას ჩამოაშორებს პროლეტარიატს, დიდი ხნით გადაისვრის მას პროლეტარიატის მტრების ბანაკში და ძირს გამოუთხრის პროლეტარული რევოლუციის საქმეს. მასასადამე, ისმება კითხვა:

როგორ უნდა მოიქცეს პროლეტარიატი, თუ არსებობს ხელსაყრელი პირობები ხელისუფლების ხელში აღებისათვის და ამავე დროს შეუძლებელია, უკმაყოფილების საშუალებათა მთელი მასის საყოველთაო-სახალხო კუთვნილებად გადაქცევა და ამ საფუძველზე საქონლური წარმოების მოსპობა? ამ საკითხს ლენინ-სტალინის მოძღვრებამ ამომწურავი პასუხი გასცა.

ვ. ლენინმა და ი. სტალინმა დაასაბუთეს, რომ მუშათა კლასმა უნდა გამოიყენოს ხელსაყრელი პირობები, აიღოს ხელში ხელისუფლება და არ დაელოდოს კაპიტალიზმის მიერ მრავალმილიონიანი წვრილი და საშუალო ინდივიდუალური მწარმოებლების მთლიანად გაჩანაგებას. პროლეტარიატმა უნდა გაატაროს წარმოების საშუალებათა ექსპროპრიაცია მრეწველობაში და გადასცეს ისინი საერთო-სახალხო საკუთრებაში. არ უნდა მოხდეს წვრილმწარმოებელთა ექსპროპრიაცია, არამედ უნდა განხორციელდეს მათი თანდათანობითი გაერთიანება წარმოებით კოოპერატივებში და ამრიგად შეიქმნეს მსხვილი სოფლისმეურნეობრივი საწარმოები, კოლმეურნეობანი. ყოველმხრივ უნდა განვითარდეს მსხვილი მანქანური მრეწველობა და კოლმეურნეობებს შეექმნას თანამედროვე ტექნიკური ბაზა. მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის, ქალაქისა და სოფლის ურთიერთდაკავშირების და მათ შორის კავშირის განმტკიცებისათვის განსაზღვრული დროით შენარჩუნებული უნდა იქნეს საქონლური წარმოება, როგორც გლეხებისათვის ქალაქთან ეკონომიკური კავშირის ერთადერთი მისაღები ფორმა. ყოველმხრივ უნდა განვითარდეს საბჭოთა სახელმწიფო და კოოპერაციული ვაჭრობა და განიდევნოს საქონელბრუნვიდან ყოველი ჯურის კაპიტალისტური ელემენტები. განვითარების ამ ლენინურ-სტალინური გზის სისწორე მთლიანად დაადასტურა საბჭოთა კავშირის გამოცდილებამ. ამ გზით მიდის აგრეთვე სახალხო დემოკრატიული ქვეყნების განვითარებაც. „უეჭველია, რომ ყველა კაპიტალისტური ქვეყნისათვის, სადაც კი არის წვრილი და საშუალო მწარმოებელთა მეტად თუ ნაკლებად მრავალრიცხოვანი კლასი, განვითარების ეს გზა ერთადერთი შესაძლებელი და მიზანშეწონილი გზაა სოციალიზმის გასამარჯვებლად“¹.

კაპიტალიზმიდან სოციალიზმში გარდამავალი პერიოდის მანძილზე საქონლური წარმოების განვითარება მრავალწიობარი ეკონომიკის არსებობის ვითარებაში ხდება. მიმდინარეობს შეუთრეგებელი ბრძოლა სოციალისტურ და კაპიტალისტურ ელემენტებს შორის, რომელსაც შედეგად უნდა მოყვეს სოციალიზმის სრული გამარჯვება, კაპიტალისტური ელემენტებისა და ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაციის მოსპობა.

ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციისა და სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის ლენინურ-სტალინური პოლიტიკის განუხრებლად განხორციელების გზით საბჭოთა წყობილებამ ჯერ კიდევ პირველ სტალინურ ხუთწლედში აშენა სოციალიზმის ეკონომიკური საძირკველი და უზრუნველყო საკითხის „ვინ-ვის“ გადაწყვეტა სოციალიზმის სასარგებლოდ, კაპიტალიზმის საზიანოდ. მეორე სტალინური ხუთწლედის მანძილზე საბოლოოდ მოისპო კაპიტალისტური ელ-

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 16.

მენტები და ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაცია. დამკვიდრდა მეურნეობის სოციალისტური სისტემის განუყოფელი ბატონობა მთელს სახალხო მეურნეობაში. 1938 წელს საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობაში სოციალისტური მეურნეობის ხვედრითი წონა შეადგენდა: მრეწველობის მთლიან პროდუქციაში — 99,9% -ს, სოფლის მეურნეობის მთლიან პროდუქციაში (კოლმეურნეთა დამხმარე მეურნეობის ჩათვლით) — 98,8% -ს, საცალო საქონელბრუნვაში — 100% -ს და ნაციონალურ შემოსავალში — 99,3% -ს¹. მამასადამე, სოციალისტური საერთო-სახალხო და კოოპერაციულ-კოლმეურნეობრივი წარმოება თითქმის მთელ საზოგადოებრივ წარმოებას მოიცავდა. სოციალიზმი განუყოფლად ბატონობდა მთელს სახალხო მეურნეობაში, აღარ იყო ეკონომიკის მრავალწყობილობა, ძირითადად დამთავრდა სოციალისტური საზოგადოების აშენება.

სოციალიზმის წარმატებითი განვითარების პროცესში გამოჩნდნენ ადამიანები, რომლებიც მოითხოვდნენ საქონლური წარმოების, საბჭოთა ვაჭრობისა და ფულის გაუქმებას, პროდუქტების პირდაპირ გაცვლაზე გადასვლას. ამხანაგმა სტალინმა ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XVII ყრილობაზე გამოამჟღავნა და გაანადგურა ასეთი შეხედულებანი. „ამ ადამიანებს, — ამბობდა ი. სტალინი 1934 წლის დამდეგს, — რომელნიც ისევე დაშორებული არიან მარქსიზმს, როგორც ცა დედამიწას, ცხადია, არ ესმით, რომ ფული ჩვენში დარჩება ჯერ კიდევ დიდხანს, თვით კომუნისტური პირველი სტადიის — განვითარების სოციალისტური სტადიის — დამთავრებამდე. მათ არ ესმით, რომ ფული წარმოადგენს ბურჟუაზიული ეკონომიკის იმ იარაღს, რომელიც თავის ხელში აიღო საბჭოთა ხელისუფლებამ და შეუფარდა სოციალიზმის ინტერესებს იმისათვის, რომ მთელი სიმძლავრით გაშალოს საბჭოთა ვაჭრობა და ამით მოამზადოს პირობები პროდუქტების პირდაპირი გაცვლა-გამოცვლისათვის. მათ არ ესმით, რომ პროდუქტების გაცვლა-გამოცვლა შეიძლება განხორციელდეს მხოლოდ როგორც შემცველი და შედეგი იტეალურად მოწესრიგებული საბჭოთა ვაჭრობისა...“²

მამასადამე, კომუნისტური წყობილების განვითარების პირველ, სოციალისტურ სტადიაზე ჯერ კიდევ აუცილებელია ფულისა და საბჭოთა ვაჭრობის არსებობა, საქონლური წარმოებისა და ღირებულების კანონის არსებობა.

ამხანაგმა სტალინმა თავის ნაშრომში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ გენიალურად ახსნა სოციალიზმის დროს საქონლური წარმოებისა და ღირებულების კანონის არსებობის აუცილებლობა. „ამჟამად ჩვენში არსებობს სოციალისტური წარმოების ორი ძირითადი ფორმა: სახელმწიფოებრივი — საერთო-სახალხო, და საკოლმეურნეო, რომელსაც არ შეიძლება საერთო-სახალხო ეწოდოს. სახელმწიფო საწარმოებში წარმოების საშუალებანი და წარმოების პროდუქცია საერთო-სახალხო საკუთრებას შეადგენენ. საკოლმეურნეო საწარმოებში კი, თუმცა წარმოების საშუალებანი (მიწა,

¹ Развитие советской экономики (статистические материалы), М., 1946, стр. 5.

² ი. სტალინი, თხზულებანი, ტ. 13, გვ. 361—362.

მანქანები) სახელმწიფოს ეკუთვნის, მაგრამ წარმოების პროდუქცია კალკულულ კოლმეურნეობათა საკუთრებას შეადგენს... სახელმწიფოს შეუძლია მხოლოდ სახელმწიფოს საწარმოთა პროდუქციას განაგებდეს, მაშინ როდესაც საკოლმეურნეო პროდუქციას, როგორც თავის საკუთრებას, განაგებენ მხოლოდ კოლმეურნეობანი. მაგრამ კოლმეურნეობებს არ სურთ გაასხვისონ თავიანთი პროდუქტები სხვანაირად, თუ არა საქონლის სახით, რომელზედაც გაცვლით მათ სურთ მიიღონ მათთვის საჭირო საქონელი. სხვა ეკონომიკური კავშირურთიერთობა ქალაქთან, გარდა სასაქონლო ურთიერთობისა, გარდა ყიდვა-გაყიდვის მეშვეობით გაცვლისა, კოლმეურნეობებისათვის ამჟამად მიუღებელია. ამიტომ სასაქონლო წარმოება და საქონელბრუნვა ჩვენში ამჟამად ისეთ-სავე აუცილებლობას წარმოადგენენ, როგორსაც ისინი წარმოადგენდნენ, ვთქვათ, ოცდაათი წლის წინათ, როდესაც ლენინმა გამოაცხადა საქონელბრუნვის ყოველნაირად გამლის აუცილებლობა¹.

ამრიგად, კომუნისტური წყობილების განვითარების პირველ სტადიაზე თანამედროვე საბჭოთა საზოგადოებაში არსებობს სოციალისტური წარმოების ორი ძირითადი ფორმა — საერთო-სახალხო წარმოება და კოლმეურნეობრივი წარმოება. ამათგან პირველი მოიცავს თითქმის მთელ მრეწველობას. 1933 წლის მონაცემებით მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის 92,76% -ს სახელმწიფო საწარმოები აწარმოებდნენ და სახელმწიფოს უშუალო განკარგულებაში იყო. კოოპერაციულ წარმოებას მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის 7,17% ეკუთვნოდა. შემდგომ წლებში სახელმწიფო მრეწველობის ხვედრითი წონა გაიზარდა, კოოპერაციული მრეწველობის ხვედრითი წონა საგრძობლად შემცირდა. ამ მხრივ სოფლის მეურნეობაში არსებითად განსხვავებულ მდგომარეობას აქვს ადგილი. 1936 წლის მონაცემებით სსრ კავშირის სოფლის მეურნეობის წარმოებითი ფონდების 76,0% საერთო-სახალხო საკუთრებას შეადგენდა. მრეწველობის ასეთივე მაჩვენებელი 97,35% -ს აღწევდა. მრეწველობაში კოოპერაციული ორგანიზაციების წარმოებითი ფონდები მარტოოდენ 2,6% -ს შეადგენდა. სოფლის მეურნეობაში კოლმეურნეობებისა და კოოპერაციული ორგანიზაციების წარმოებითი ფონდების ხვედრითი წონა 20,3% -ს აღწევდა. ამასთან, კოლმეურნეთა პირადი დამხმარე მეურნეობის წარმოებითი ფონდები 3% -ს აღემატებოდა. დიდი სამამულო ომისწინა წლებში კოლმეურნეობრივი წარმოება სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ორმესამედზე მეტს იძლეოდა.

მავსადამე, ამჟამად საბჭოთა საზოგადოებაში არსებობს ორი ძირითადი წარმოებითი სექტორი — საერთო-სახალხო წარმოება და კოლმეურნეობრივი წარმოება. კოოპერაციულ წარმოებას შედარებით უმნიშვნელო ადგილი უკავია სოციალისტურ მრეწველობაში. მრეწველობის თითქმის მთელი მასა საერთო-სახალხო წარმოებას წარმოადგენს. სოფლის მეურნეობრივი წარმოების უპირატესი ნაწილი კოლმეურნეობრივ წარმოებას შეადგენს. დანარჩენის დიდ ნაწილს საბჭოთა მეურნეობები, ე. ი. საერთო-სახალხო წარმოება იძლევა.

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 17-18-

ხოლო სოფლის მეურნეობის პროდუქციის განსაზღვრული ნაწილი კომუნისტურ-ნეთა პირად-დამხმარე მეურნეობაზე მოდის. ერთპიროვნულ წვრილმეურნეობებზე მეურნეობებს სოფლის მეურნეობაში უმნიშვნელო ადგილი უკავიათ. 1938 წელს მათზე საბჭოთა კავშირის სოფლის მეურნეობის პროდუქციის მარტოოდენ 1,2% მოდიოდა. ამრიგად, საბჭოთა კავშირის საერთო-სახალხო წარმოების სექტორი თითქმის მთელ მრეწველობას მოიცავს, ხოლო სოფლის მეურნეობაში მასზე პროდუქციის დაახლოებით ერთი მეათედი მოდის. საბჭოთა კავშირის სოფლის მეურნეობის პროდუქციის უდიდეს ნაწილს კომუნისტურ-ბრივი წარმოების სექტორი იძლევა. სოციალისტური წარმოების ამ ორი ძირითადი სექტორის ეკონომიკური კავშირურობითობა, სოციალისტური მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის, ქალაქისა და სოფლის კავშირურობითობა აუცილებლად მოითხოვს საქონლური წარმოების არსებობას.

მაგრამ ჩვენს სოციალისტურ საზოგადოებაში არსებული საქონლური წარმოება, როგორც ამხანაგი სტალინი ვასწავლის, განსაკუთრებული სახის საქონლურ წარმოებას წარმოადგენს. მას არ შეუძლია მიგვიყვანოს და ვერც მიგვიყვანს კაპიტალიზმის აღმოცენებამდე. სახალხო მეურნეობის განვითარების ისტორია ადასტურებს, რომ საქონლური წარმოება ყოველთვის არ იწვევდა კაპიტალიზმის წარმოშობას. საქონლური წარმოება არსებობდა მონათმფლობელურ საზოგადოებაში, მომსახურებას უწევდა მას, მაგრამ კაპიტალიზმის აღმოცენება არ გამოუწვევია. საქონლური წარმოება არსებობდა ფეოდალურ საზოგადოებაში და მომსახურებას უწევდა ამ საზოგადოებას. ფეოდალური წყობილების განვითარების პროცესში საქონლურმა წარმოებამ, მართალია, მოამზადა კაპიტალიზმის აღმოცენების ზოგიერთი პირობა, მაგრამ მას არ წარმოუშვია კაპიტალისტური წყობილება. „კაპიტალისტური წარმოება იწყება იქ, სადაც წარმოების საშუალებანი თავმოყრილია კერძო ხელში, ხოლო წარმოების საშუალებებს მოკლებული მუშები იძულებული ხდებიან გაყიდონ თავიანთი სამუშაო ძალა, როგორც საქონელი. უამისოდ კაპიტალისტური წარმოება არ არსებობს“¹. საბჭოთა სოციალისტურ საზოგადოებაში წარმოების საშუალებანი საზოგადოებრივ საკუთრებას შეადგენენ, აქ არ არის სამუშაო ძალა-საქონელი და მოსპობილია დაქირავებული შრომის ექსპლოატაციის სისტემა. ამიტომ სოციალისტურ საზოგადოებაში არსებულ საქონლურ წარმოებას არ შეუძლია მიგვიყვანოს კაპიტალიზმის წარმოშობამდე.

კაპიტალისტური წარმოება საქონლური წარმოების უმაღლეს ფორმას წარმოადგენს. კაპიტალისტურ წყობილებაში საქონლური წარმოება წარმოების საშუალებათა კერძო საკუთრებასა და ადამიანის მიერ ადამიანის, დაქირავებული შრომის ექსპლოატაციას ემყარება. აქ საქონლურ წარმოებას შეუზღუდველი ყოვლისმომცველი გავრცელება აქვს. სოციალისტურ საზოგადოებაში საქონლური წარმოების სფერო მკაცრი ფარგლებითაა შეზღუდული. აქ მიწა-წყალი, სახელმწიფოს, კოოპერაციული ორგანიზაციებისა და კომუნისტურ-ნეთა საწარმოები საზოგადოებრივ საკუთრებას წარმოადგენენ. ამ საწარმოებისა

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 16.

და მათში დასაქმებული მუშა-ხელის ყიდვა-გაყიდვას ადგილი არა აქვს. სოციალისტური სახელმწიფოს საწარმოების მიერ დამზადებული წარმოებულ საქონელს, — მანქანები, რთული იარაღები, მოწყობილობა და სხვ. ქვეყნის შინაგან ეკონომიკურ ბრუნვაში საქონელს არ წარმოადგენენ. ამხანაგმა სტალინმა თავის ნაშრომში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ მოგვცა საქონლის კლასიკური განსაზღვრა. „საქონელი არის წარმოების ისეთი პროდუქტი, რომელიც მიეყიდება ყოველ მყიდველს, ამასთანავე საქონლის გაყიდვის დროს საქონელმფლობელი კარგავს მასზე საკუთრების უფლებას, მყიდველი კი ხდება საქონლის მესაკუთრე, რომელსაც შეუძლია გადაყიდოს, დაავიროს, დააღბოს ის“¹. ამ განსაზღვრიდან ნათელია, რომ სახელმწიფო საწარმოების მიერ დამზადებული წარმოების საშუალებანი, უპირველეს ყოვლისა, მანქანები და მოწყობილობა, რომლებიც მეურნეობრივი ანგარიშობის მეთოდის შესაბამისად, საერთო-სახალხო საწარმოებს შორის სახელმწიფო გეგმის საფუძველზე ნაწილდება და მოიხმარება, აღარ წარმოადგენენ საქონელს. მამასადაძე, პროდუქტთა ეს მასა ქვეყნის შინაგანი ეკონომიკური ბრუნვის ასპარეზზე არ შედის საქონლური წარმოების სფეროში. სოციალისტურ საზოგადოებაში არსებული საქონლური წარმოება უკაპიტალისტებო საქონლური წარმოებაა. მას ძირითადად საქმე აქვს გაერთიანებულ სოციალისტურ მწარმოებელთა საქონელთან. აქ ისეთი საქონლური წარმოება არსებობს, „...რომლის მოქმედების სფერო შეზღუდულია პირადი მოხმარების საგნებით, რომელიც, ცხადია, არასგზით არ შეიძლება კაპიტალისტურ წარმოებად განვითარდეს და რომლის ხვედრიცაა თავის „ფულად მეურნეობასთან“ ერთად მომსახურება გაუწიოს სოციალისტური წარმოების განვითარებისა და განმტკიცების საქმეს“². აქედან გამომდინარეობს, რომ სოციალისტურ საზოგადოებაში არსებული საქონლური წარმოება ძირეულად განსხვავდება კაპიტალისტური საქონლური წარმოებისაგან. ამასთან დაკავშირებით, როგორც ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, სოციალისტური წარმოების კატეგორიებისა და მისი განვითარების კანონების დახასიათებისას არ შეიძლება გამოვიყენოთ ისეთი ცნებები, როგორიცაა „აუცილებელი“ და „ზედმეტი“ შრომა, „აუცილებელი“ და „ზედმეტი“ პროდუქტი, „სამუშაო ძალა-საქონელი“ და სხვ. ჩვენში წარმოების საშუალებები საზოგადოებრივი საკუთრებაა, მათი უდიდესი და გადაჭყვეტი მასა მუშებისა და გლეხების სოციალისტურ სახელმწიფოს ეკუთვნის. ამიტომ არ არსებობს და არც შეიძლება არსებობდეს სამუშაო ძალის ყიდვა-გაყიდვა და სამუშაო ძალა როგორც საქონელი. აქ არ არის ექსპლოატირებული და ექსპლოატატორი კლასები, რის გამოც ადგილი არა აქვს შრომის დაყოფას აუცილებელ და ზედმეტ შრომად და სხვ. ამხანაგმა სტალინმა გვიჩვენა, რომ ჩვენი საწარმოების მიერ დამზადებული წარმოების საშუალებები მხოლოდ საგარეო ვაჭრობის ბრუნვის სფეროში ინარჩუნებენ საქონლის თვისებებს არსებითადაც და ფორმალურადაც. ქვეყნის შიგნით ეკონომიკურა

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 56.

² იქვე, გვ. 19.

ბრუნვის სფეროში მათ აღარ გააჩნიათ საქონლის თვისებები და ინარჩუნებენ მარტოოდენ საქონლურ გარსს (კალკულაცია და სხვ.). ეს უკანასკნელი აიხსნება რომ „...ჩვენს სოციალისტურ პირობებში ეკონომიკური განვითარება მიმდინარეობს არა გადატრიალებათა წესით, არამედ თანდათანობითი ცვლილებების წესით, როდესაც ძველი პირწმინდად კი არ უქმდება უბრალოდ, არამედ თავის ბუნებას იცვლის ახლისა მიხედვით, ინარჩუნებს რა მხოლოდ თავის ფორმას, ხოლო ახალი უბრალოდ კი არ სპობს ძველს, არამედ შეიჭრება ძველში, ცვლის მის ბუნებას, მის ფუნქციებს, ამასთან კი არ ამსხგრავს მის ფორმას, არამედ იყენებს მას ახლის განვითარებისათვის. ასეთია საქმის ვითარება არა მარტო საქონლის, არამედ ფულის მიმართაც ჩვენს ეკონომიკურ ბრუნვაში, ისევე როგორც ბანკების მიმართაც, რომლებიც, კარგავენ რა თავიანთ ძველ ფუნქციებს და იძენენ რა ახალს, ინარჩუნებენ ძველ ფორმას, რომელსაც იყენებს სოციალისტური წყობილება... კაპიტალიზმის ძველი კატეგორიებიდან ჩვენში შენარჩუნებულია უმთავრესად ფორმა, გარეგანი სახე, არსებითად კი ისინი ჩვენში ძირფესვიანად შეიცვალენ სოციალისტური სახალხო მეურნეობის განვითარების მოთხოვნილებათა შესაბამისად“¹.

ჩვენში არსებული საქონლური წარმოების რაობის მეცნიერული განსაზღვრის საფუძველზე ამხანაგმა სტალინმა ახსნა ღირებულების კანონის ხასიათი, მისი მოქმედების სფერო და მნიშვნელობა სოციალისტურ მეურნეობაში. რახან სოციალიზმის დროს აუცილებელია განსაკუთრებული სახის საქონლური წარმოება, ამიტომ არსებობს და არ შეიძლება არ არსებობდეს ღირებულების კანონი. „იქ, სადაც არის საქონელი და სასაქონლო წარმოება, არ შეიძლება ღირებულების კანონიც არ იყოს“². მაგრამ ღირებულების კანონის მოქმედების სფერო შეზღუდულია სოციალისტური წყობილების პირობებში. აქ ღირებულების კანონის მოქმედების სფერო ვრცელდება პირველ ყოვლისა საქონელში მოქცევაზე, უმთავრესად პირადი მოხმარების საქონელთა გაცვლაზე. მარტოოდენ ამ სფეროში ღირებულების კანონი ინარჩუნებს, და ისიც გარკვეულ ფარგლებში, რეგულატორის როლს. მაგრამ საქონელში მოქცევა, პირადი მოხმარების საქონელთა გაცვლა დაკავშირებულია წარმოებასთან. ამიტომ ღირებულების კანონის მოქმედება ვრცელდება აგრეთვე წარმოებაზე. ღირებულებას არ გააჩნია და არც შეიძლება ჰქონდეს წარმოების რეგულატორის როლი სოციალისტურ წყობილებაში, მაგრამ იგი, თუმცა შეზღუდულად, მაინც შემოქმედებას ახდენს წარმოებაზე და ეს შემოქმედება გათვალისწინებული უნდა იქნეს წარმოების ხელმძღვანელობის მიერ. „საქმე ის არის, — ამბობს ი. სტალინი, — რომ სამომხმარებლო პროდუქტები, რაც აუცილებელია წარმოების პროცესში საშუალო ძალის დანახარჯის დასაფარავად, ჩვენში იწარმოება და სადღება როგორც ღირებულების კანონის მოქმედებას დაქვემდებარებული საქონელი. სწორედ აქ ამკარავდება ღირებულების კანონის შემოქმედება წარმოებაზე. ამასთან დაკავშირებით ჩვენს საწარმოებში აქტუალური

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 57—58.

² იქვე, გვ. 21.

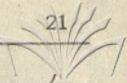
მნიშვნელობა აქვთ ისეთ საკითხებს, როგორცაა სამეურნეო ანგარიშისა და რენტაბელობის საკითხი, თვითღირებულების საკითხი, ფასების საკითხი და სხვ. ამიტომ ჩვენს საწარმოებს არ შეუძლიათ გვერდი აუარონ... ღირებულების კანონის გათვალისწინებას¹.

ამხანაგმა სტალინმა ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ აუცილებელია წარმოების მუშაკებმა იცოდნენ ღირებულების კანონის რაობა, მისი ზემოქმედება წარმოებაზე, რათა განუხრელად გაატარონ მეურნეობრივი ანგარიშობა, სისტემატურად გააუმჯობესონ წარმოებისა და შრომის ორგანიზაცია, შეამცირონ პროდუქციის თვითღირებულება, ზუსტად განახორციელონ ეკონომიის რეჟიმი და მიაღწიონ საწარმოთა რენტაბელობას. მაგრამ ყოველივე აქ აღნიშნული სრულებითაც არ ნიშნავს ღირებულების კანონის შეუზღუდველ მოქმედებას სოციალისტურ საზოგადოებაში და მის განუსაზღვრელ ზემოქმედებას ჩვენს წარმოებაზე. ნამდვილად ღირებულების კანონის მოქმედება ჩვენში და წარმოებაზე მისი ზემოქმედების ხარისხი შეზღუდულია, ჯერ ერთი, წარმოების საშუალებათა განსაზოგადოებით, წარმოების საშუალებებზე საზოგადოებრივი საკუთრების არსებობით; მეორე, სახალხო მეურნეობის გეგმავაზომიერი (პროპორციული) განვითარების ეკონომიკური კანონით და, მესამე, ამ კანონის მოთხოვნებზე დაყრდნობილი ხუთწლიანი და წლიური გეგმებით, კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს მეურნეობრივი პოლიტიკით. „ყოველივე ეს ერთად აღებული იწვევს იმას, რომ ღირებულების კანონის მოქმედების სფერო მკაცრად შეზღუდულია ჩვენში და ღირებულების კანონს ჩვენი წყობილების პირობებში არ შეუძლია შეასრულოს წარმოების რეგულატორის როლი“².

აქედან ნათლად ჩანს, რომ არასწორია შეხედულება, თითქოს სოციალიზმის დროს ღირებულების კანონი არეგულირებს წარმოების დარგებს შორის შრომის განაწილებას „პროპორციებს“, რომ ასეთი „მარეგულირებელი როლი“ ღირებულების კანონი დარჩება კომუნიზმის უმაღლეს ფაზაშიაც. ამხანაგმა სტალინმა გამოაშკარავა ასეთი შეხედულების ანტიემციენტრულობა და კვლავ ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ ჩვენს წყობილებაში წარმოების საშუალებებისა და შრომის განაწილება წარმოების დარგებს შორის ხორციელდება გეგმიანი ხელმძღვანელობის წესით სახალხო მეურნეობის გეგმავაზომიერი, პროპორციული განვითარების კანონის საფუძველზე. საბჭოთა წყობილებაში რენტაბელობა განიხილება მთელი სახალხო მეურნეობისა და განვითარების ხანგრძლივი პერიოდის თვალსაზრისით. მამასადამე, კომუნისტური წყობილების ჯერ კიდევ პირველ ფაზაში ღირებულების კანონს არ გააჩნია წარმოების რეგულატორის როლი, სახალხო მეურნეობის დარგებს შორის შრომის განაწილების რეგულატორის როლი. ცხადია, რომ ამ მხრივაც ღირებულების კანონი არ შეიძლება შენარჩუნებულ იქნეს კომუნიზმის უმაღლეს ფაზაში.

1 ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 22.

2 იქვე, გვ. 24.

ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ ღირებულება, ისევე როგორც ღირებულებების კანონი, ისტორიული კატეგორიაა. საქონლური წარმოების სტატუსი ბასთან ერთად გაქრება ღირებულებაც თავისი ფორმებით და ღირებულების კანონიც. „კომუნისტური საზოგადოების მეორე ფაზაში პროდუქტების საწარმოებლად დახარჯული შრომის რაოდენობა განიზომება არა შემოვლითი გზით, არა ღირებულებისა და მისი ფორმების მეშვეობით, როგორც ეს არის ხოლმე სასაქონლო წარმოების დროს, არამედ პირდაპირ და უშუალოდ—პროდუქტების საწარმოებლად დახარჯული დროის რაოდენობით, საათების რაოდენობით. რაც შეეხება შრომის განაწილებას, შრომის განაწილება წარმოების დარგებს შორის რეგულირებული იქნება არა ღირებულების კანონით, რომელიც იმ დროისათვის დაკარგავს ძალას, არამედ პროდუქტებზე საზოგადოების მოთხოვნილებათა ზრდით. ეს იქნება ისეთი საზოგადოება, სადაც წარმოება რეგულირებული იქნება საზოგადოების მოთხოვნილებებით, ხოლო საზოგადოების მოთხოვნილებათა აღრიცხვას პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა მიენიჭება მეგემავი ორგანოებისათვის“¹.

* * *

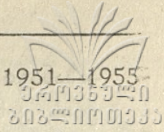
სოციალისტური წყობილების რაობისა და მისი განვითარების კანონზომიერებათა გენიალური ანალიზის საფუძველზე ამხანაგმა სტალინმა განსაზღვრა კომუნისმში გადასვლის მომზადების ძირითადი წინასწარი პირობები და ამ პირობების შექმნის გზები.

როგორც ცნობილია, სოციალისტური წყობილება საწარმოო ძალების განვითარების მაღალი დონითა და მძლავრი აღზავლობით ხსნიათდება. აქ წარმოების განვითარება ადამიანის, მთელი საზოგადოების მზარდი მოთხოვნილებების მაქსიმალური დაკმაყოფილების ინტერესებს ემსახურება. მაგრამ კომუნისმის განვითარების ამ დაბალ სტადიაზე ჯერ კიდევ არაა მიღწეული პროდუქტების სიუხვე. კომუნისტური წყობილების მაღალ სტადიაში გადასვლის მომზადება, პირველ ყოვლისა, მოითხოვს პროდუქტების სიუხვის შექმნას. ამ მოთხოვნის განხორციელებისათვის აუცილებელია „...მეტყიცედ უზრუნველვყოთ... მთელი საზოგადოებრივი წარმოების განუწყვეტელი ზრდა, ამასთან წარმოების საშუალებათა წარმოების უპირატესი ზრდა. წარმოების საშუალებათა წარმოების უპირატესი ზრდა აუცილებელია არა მარტო იმიტომ, რომ მან მოწყობილობით უნდა უზრუნველყოს როგორც თავისი საკუთარი საწარმოები, ისე სახალხო მეურნეობის ყველა დანარჩენი დარგის საწარმოებიც, არამედ აგრეთვე იმიტომ, რომ უიმისოდ საერთოდ შეუძლებელია განხორციელდეს გაფართოებული აღწარმოება“².

ამხანაგ სტალინის ეს დებულება საბჭოთა კავშირის საზოგადოებრივი წარმოების განვითარების დამახასიათებელ თვისებათა მეცნიერულ განზოგადებას წარმოადგენს და იგი საფუძვლად უდევს ლენინ-სტალინის პარტიის

¹ ი. სტალინი, სოციალისმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 25.

² იქვე, გვ. 72.

XIX. ყრილობის დირექტივებს საბჭოთა კავშირის განვითარების 1951—1955 წლების მეხუთე ხუთწლიანი გეგმის შესახებ.

საბჭოთა კავშირის ინდუსტრიული წარმოება განუწყვეტელი აღმავლობით ხასიათდებოდა და 1940 წელს მსხვილი მრეწველობის მთლიანი პროდუქცია 11,7-ჯერ ჭარბობდა 1913 წლის შესადარის მაჩვენებელს. ომამდელი ხუთწლეულების მანძილზე სოფლის მეურნეობის სოციალისტური გარდაქმნა-განვითარების შედეგად საბჭოთა ქვეყნის სოფლისმეურნეობრივი წარმოების მთლიანი პროდუქცია 1940 წელს თითქმის ორჯერ მეტი იყო 1913 წლის დონესთან შედარებით. როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, მიუხედავად დიდი სამამულო ომის დროს მოყენებული ზარალისა, 1951 წელს საბჭოთა კავშირის ინდუსტრია 102%-ით მეტ პროდუქციას უშვებდა 1940 წელთან შედარებით. ამავე წელს სოფლის მეურნეობის პროდუქციაც საგრძნობლად მეტი იყო 1940 წლის შესადარისი მაჩვენებლის მიმართ. სოციალიზმის დროს წარმოებითი ურთიერთობანი საცესებით შეესაბამებთან საწარმოო ძალთა მდგომარეობას და უზრუნველყოფენ უკანასკნელთა მძლავრ აღმავლობას. ამიტომ აქ საზოგადოებრივი წარმოება განუწყვეტელი და მძლავრი ზრდით ხასიათდება. მეხუთე ხუთწლეულის მანძილზე საბჭოთა კავშირის ინდუსტრიული წარმოების დონე 70%-ით ამაღლდება და 1955 წელს 3-ჯერ გადააჭარბებს 1940 წლის შესადარის მაჩვენებელს.

სოციალისტური წარმოების განუწყვეტელი ზრდა, ერთი მხრივ, წარმოებითი აპარატის გადიდების, ამ აპარატის ტექნიკური აღჭურვილობის განუხრელი სრულყოფისა და, მეორე მხრივ, არსებული წარმოებითი აპარატის უკეთ გამოყენების, შრომის მწარმოებლურობის მძლავრი აღმავლობისა და ეკონომიის რეჟიმის მტკიცედ გატარების გზით ხორციელდება. შრომის მწარმოებლურობის მძლავრი აღმავლობა საბჭოთა ტექნიკის განუხრელ ზრდას, წარმოების მუშაკთა წარმოებითი გამოცდილების, შრომითი ჩვევებისა და აქტივობის გადიდებას, სოციალისტური შეჯიბრებისა და სტახანოვური მოძრაობის ფართო ვაშლას ემყარება. აღნიშნულიდან გამომდინარეობს, რომ სოციალიზმის დროს მთელი საზოგადოებრივი წარმოების განუწყვეტელი აღმავლობა აუცილებლად მოითხოვს წარმოების საშუალებათა წარმოების, პირველ ყოვლისა, მძიმე ინდუსტრიისა და, კერძოდ, მანქანათმშენებლობის, უფრო სწრაფი ტემპით გადიდებას. 1940 წლის მონაცემებით საბჭოთა კავშირის მსხვილ მრეწველობაში წარმოების საშუალებათა წარმოება 17-ჯერ მეტი იყო 1913 წელთან შედარებით, ხოლო მანქანათმშენებლობისა და ლითონდამუშავების მთლიანი პროდუქცია 41-ჯერ ჭარბობდა 1913 წლის შესადარის მაჩვენებელს. 1951 წელს საბჭოთა კავშირის მრეწველობის წარმოების საშუალებათა წარმოება 139%-ით ჭარბობდა 1940 წლის დონეს. ხოლო 1952 წელს იგი 167%-ით მეტ პროდუქციას გამოუშვებს 1940 წელთან შედარებით. მეხუთე ხუთწლეულის მანძილზე საბჭოთა კავშირის მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის ზრდის საშუალო-წლიური ტემპი 12%-ს შეადგენს; მათ შორის წარმოების საშუალებათა წარმოება 13%-ით, ხოლო მოხმარების საგნების წარმოება 11%-ით იზრდება. 1950 წელს საბჭოთა კავშირის მანქანათმშენებლობის მთლიანი

პროდუქცია 2,3-ჯერ ჰარბობდა 1940 წლის დონეს. მეხუთე ხუთწლეულის ხალხო მეურნეობის ამ გადამწყვეტი დარგის პროდუქცია დაახლოებდა ჯერ გაიზრდება და 1955 წელს 4,6-ჯერ გადაჰარბებს 1940 წლის შესადარის მაჩვენებელს.

ამრიგად, როგორც წინა ოთხი ხუთწლედის, ასევე მეხუთე სტალინური ხუთწლედის მანძილზე საბჭოთა კავშირის მრეწველობის წარმოების საშუალებათა წარმოება უპირატესი ზრდით ხასიათდება. ახალ ხუთწლეულში ჩვენი სოციალისტური წარმოების ასეთი განვითარება მოამზადებს პირობებს მომდევნო წლებში სოციალისტური სახალხო მეურნეობის კიდევ უფრო მძლავრი აღმავლობისათვის და დააჩქარებს კომუნისმში გადასვლას.

ამხანაგ სტალინის განსაზღვრით, კომუნისმში გადასვლის მომზადების მეორე ძირითადი წინასწარი პირობა იმაში მდგომარეობს, რომ „...კოლმეურნეობებისა და, მამასადამე, მთელი საზოგადოების სასარგებლოდ განხორციელებული თანდათანობითი გადასვლების გზით საკოლმეურნეო საკუთრება ავიყვანოთ საერთო-სახალხო საკუთრების დონემდე, ხოლო საქონელმომოქცევა აგრეთვე თანდათანობითი გადასვლების გზით შევცვალოთ პროდუქტგაცვლის სისტემით, რათა ცენტრალურ ხელისუფლებას ან სხვა რომელიმე საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ცენტრს შეეძლოს საზოგადოების ინტერესებისათვის მოიცვას საზოგადოებრივი წარმოების მთელი პროდუქცია“¹.

კოლმეურნეობრივ-ჯგუფური საკუთრება წვრილმწარმოებელთა, საშუალო და დარბი გლეხობის ნებაყოფლობითი კოოპერირების გზით წარმოიშვა. კოლმეურნეობრივი საკუთრებისა და წარმოების განვითარების გზით საბჭოთა წყობილებამ უზრუნველყო სოფლის მეურნეობის მძლავრი აღმავლობა, იხსნა მშრომელი გლეხობა გაჩანაგებისაგან და იგი შეძლებული ცხოვრების გზაზე დააყენა. კოლმეურნეობები, მტს-ების მზარდი ტექნიკით შეიარაღებულნი, ახალ და ახალ წარმატებებს აღწევენ საზოგადოებრივი მეურნეობის გაძლიერებისა და კოლმეურნეობრივი წარმოების აღმავლობის საქმეში. ამჟამად კოლმეურნეობრივ-ჯგუფური საკუთრება და საქონლის მიმოქცევა წარმატებით გამოიყენება სოციალისტური მეურნეობის განვითარებისათვის. უახლოეს მომავალშიაც ისინი სარგებლობას მოუტანენ საზოგადოებრივი წარმოების აღმავლობის საქმეს. მაგრამ კომუნისმის განხორციელების ამოცანა მოითხოვს ერთი მთლიანი სახელმწიფოებრივი გეგმით სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის, განსაკუთრებით სოფლის მეურნეობის ახალ მძლავრ აღმავლობას. აუცილებელია სოფლის მეურნეობრივი წარმოების ზრდის ტემპის გაძლიერება, მაღალი მყარი მოსავლიანობისა და პროდუქტიულობის უზრუნველყოფა, ინდუსტრიულ წარმოებასთან სოფლისმეურნეობრივი წარმოების კიდევ უფრო მჭიდრო დაკავშირება და მათი განუწყვეტელი შემდგომი ერთობლივი ზრდა. ამ მიზანს ემსახურება კომუნისმის დიად მშენებლობათა სტალინური გეგმების განხორციელების საქმე.

ასეთ ვითარებაში კოლმეურნეობრივ-ჯგუფური საკუთრება და საქონელ-

¹ ი. სტალინი, სოციალისმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 72—73.

მიმოქცევა „...უკვე ახლა იწყებენ ჩვენი საწარმოო ძალების მძლავრი განვითარების დამუხრუჭებას, რამდენადაც ისინი დაბრკოლებებს უქმნიან მის, რამდენადაც მთელი სახალხო მეურნეობა, განსაკუთრებით სოფლის მეურნეობა, სრულად მოვიცვათ სახელმწიფოებრივი დაგეგმვით. არ შეიძლება ეკვი შეგვეპაროს, რომ, რაც უფრო გავა დრო, მით უფრო დამუხრუჭებენ ეს მოვლენები ჩვენი ქვეყნის საწარმოო ძალთა შემდგომ ზრდას. მამასადამე, ამოცანა იმაში მდგომარეობს, რომ ლიკვიდაცია უყოთ ამ წინააღმდეგობებს იმ გზით, რომ თანდათანობით გადავაქციოთ საკოლმეურნეო საკუთრება საერთო-სახალხო საკუთრებად და შემოვიღოთ პროდუქტების გაცვლა—აგრეთვე თანდათანობის წესით—საქონელმიმოქცევის ნაცვლად“¹.

ამხანაგმა სტალინმა გაცამტვერა ა. სანიისა და ვ. ვენუერის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ კოლმეურნეობრივ-ჯგუფური საკუთრების საერთო-სახალხო საკუთრების დონემდე ასამაღლებლად საჭიროა მტს-ების მანქანაიარაღები მივიღოთ კოლმეურნეობებს და სახელმწიფო განვტვირთოთ სოფლის მეურნეობაში დიდი კაპიტალდაბანდებისაგან. სანიას და ვენუერის აღნიშნული მოსაზრება არასწორია, ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ სოფლისმეურნეობრივი მანქანაიარაღები განუწყვეტლივ და სწრაფად უმჯობესდება, ახალი მანქანებით ძველი მანქანების შეცვლა მრავალი მილიარდი მანეთის კაპიტალდაბანდებს მოითხოვს და შედეგს რამდენიმე წლის შემდეგ იძლევა. ასეთი დიდი კაპიტალდაბანდების გაღება კი კოლმეურნეობათა ძალღონეს აღემატება. მეორე, ტრაქტორების, კომბაინებისა და სხვა მთავარი სოფლისმეურნეობრივი მანქანაიარაღების კოლმეურნეობებისათვის მიყიდვა ამ უკანასკნელთ გადააქცევს ძირითადი მანქანაიარაღების მესაკუთრებად და შეუქმნის მათ განსაკუთრებულ მდგომარეობას, რომელიც სახელმწიფო საწარმოებს არ გააჩნიათ. ასეთი ღონისძიება კი არ აამაღლებს კოლმეურნეობრივ-საკუთრებას საერთო-სახალხო საკუთრებად, არამედ კიდევ უფრო ჩამოაქვეითებს და დაამორებს მას საერთო-სახალხო საკუთრებისაგან.

მიწა, რომელზეც კოლმეურნეობა მუშაობს, და წარმოების ძირითადი იარაღები, რომელთაც კოლმეურნეობა იყენებს, საერთო-სახალხო საკუთრებას წარმოადგენენ. კოლმეურნეობა თავისი წევრების შრომითა და თავისი თესლით ახორციელებს წარმოებას. კოლმეურნეობრივ საკუთრებაში მთავარია კოლმეურნეობრივი წარმოების პროდუქცია, რომელიც კოლმეურნეობათა განკარგულებაშია. ამ პროდუქციის მნიშვნელოვანი ნაწილი, კოლმეურნეობრივი წარმოების ნამეტი ბაზარზე გადის და ექცევა საქონელმიმოქცევის სისტემაში. „სწორედ ეს გარემოება უშლის ხელს ამაყად საკოლმეურნეო საკუთრების ამაღლებას საერთო-სახალხო საკუთრების დონემდე... იმისათვის, რომ საკოლმეურნეო საკუთრება საერთო-სახალხო საკუთრების დონემდე ავამაღლოთ, საჭიროა საკოლმეურნეო წარმოების ნამეტი ამოვართოთ საქონელმიმოქცევის სისტემიდან და მოვაქციოთ ის სახელმწიფო მრეწველობასა და კოლმეურნეო-

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 74.

შებს შორის პროდუქტგაცვლის სისტემაში. ამაშია დედაარსი¹. ამხანაგმა სტალინი აღნიშნავს, რომ სოფლის მეურნეობის პროდუქტთა „დასაქონლებს“ სახით ჩვენ გვაქვს პროდუქტთა გაცვლის ჩანასახები. საჭიროა ეს ჩანასახები განვავითაროთ პროდუქტთა გაცვლის ფართო სისტემად ისე, რომ „...კოლმეურნეობები თავიანთი პროდუქციისათვის დებულობდნენ არა მარტო ფულს, არამედ უმთავრესად აუცილებელ ნაწარმს. ასეთი სისტემა მოითხოვს იმ პროდუქციის უაღრესად გადიდებას, რომელსაც ქალაქი სოფელს აწვდის, ამიტომ მისი შემოღება მოგვიხდება განსაკუთრებული აჩქარების გარეშე, ქალაქის ნაწარმის დაგროვების კვალობაზე. მაგრამ მისი თანდათან შემოღება საჭიროა განუხრელად, უყოყმანოდ, საქონელმომოქცევის მოქმედების სფეროს თანმიყოლებით შემცირებისა და პროდუქტგაცვლის მოქმედების სფეროს თანმიყოლებით გაფართოების გზით. ასეთი სისტემა, შეამცირებს რა საქონელმომოქცევის მოქმედების სფეროს, გააადვილებს სოციალიზმიდან კომუნიზმში გადასვლას“².

ამხანაგმა სტალინმა თავის ნაშრომში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ განსაზღვრა ქალაქსა და სოფელს შორის, მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობას შორის მრავალი საუკუნის მანძილზე არსებული დაპირისპირებულობის რაობა. მან გვიჩვენა, რომ ჩვენს ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვება-განმტკიცებასთან ერთად გაქრა ინტერესთა დაპირისპირებულობა ქალაქსა და სოფელს შორის; მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობას შორის.

ამვე დროს ჯერ კიდევ დარჩა არსებითი განსხვავება ჩვენი ქვეყნის მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობას შორის. აქ მთავარი ისაა, რომ მრეწველობაში წარმოების საშუალებანი და პროდუქცია საერთო-სახალხო საკუთრებას წარმოადგენს. სოფლის მეურნეობაში კი წარმოების საშუალებათა მცირე ნაწილი და პროდუქციის უპირატესი მასა კოლმეურნეობრივ-ჯგუფური საკუთრებაა. ამ განსხვავებასთანაა დაკავშირებული საქონლური წარმოებისა და მომოქცევის არსებობა.

სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობას შორის ამ არსებითი განსხვავების გაქრობას ჩვენთვის პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს. იგი საერთო-სახალხო საკუთრების დონემდე კოლმეურნეობრივ-ჯგუფური საკუთრების ამადლებისა და საქონელმომოქცევის პროდუქტგაცვლის სისტემით შეცვლის გზით განხორციელდება სოციალიზმიდან კომუნიზმში თანდათანობითი გადასვლის პროცესში. ასევე გაქრება არსებითი განსხვავება ქალაქსა და სოფელს შორის. ამასთან, „დიდი ქალაქები არათუ არ დაილუბება, არამედ გაჩნდება კიდევ ახალი დიდი ქალაქები, როგორც კულტურის უაღრესი ზრდის ცენტრები, როგორც ცენტრები არა მარტო დიდი ინდუსტრიისა, არამედ აგრეთვე სოფლის მეურნეობის პროდუქტების გადამამუშავებისა და კვების მრეწველობის ქველა დარგის მძლავრი განვითარებისა. ეს გარემოება გააადვილებს ქვეყნის

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 101—102.

² იქვე გვ. 102.

კულტურულ აყვავებას და გამოიწვევს ქალაქად და სოფლად ყოფაცხვერებებსა და პირობების შეთანასწორებას¹. ამასთან ერთად ამხანაგმა სტალინმა აღნიშნა, რომ კომუნიზმის უმაღლეს ფაზაში დარჩება არაარსებითი განსხვავება მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობას შორის. 1948 წელს გამოქვეყნებულ თავის ნაშრომში ამ სტატიის ავტორი წერდა: „კომუნიზმის უმაღლეს ფაზაში სასოფლო-სამეურნეო შრომა სავსებით გადაიქცევა ინდუსტრიული შრომის სახესხვაობად“². - ეს დებულება არ ითვალისწინებს კომუნიზმის მაღალ სტადიაზე არარსებითი განსხვავების არსებობას მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობას შორის და ამიტომ იგი მცდარია. საზოგადოდ დასახელებული საკითხი განხილული უნდა იყოს არა სოფლისმეურნეობრივი შრომის ინდუსტრიული შრომის სახესხვაობად გადაქცევის, არამედ მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობას შორის დარჩენილი არსებითი განსხვავების ლიკვიდაციის თვალსაზრისით.

კომუნიზმში გადასვლის მომზადების მესამე ძირითადი წინასწარი პირობა მოითხოვს, რომ „...მივალწიოთ საზოგადოების ისეთ კულტურულ ზრდას, რომელიც საზოგადოების ყველა წევრისათვის უზრუნველყოფდეს მათი ფიზიკური და გონებრივი უნარის ყოველმხრივ განვითარებას, რათა საზოგადოების წევრებს შესაძლებლობა ჰქონდეთ მიიღონ საკმაო განათლება იმისათვის, რომ გახდნენ საზოგადოებრივი განვითარების აქტიური მოღვაწენი, რათა მათ შესაძლებლობა ჰქონდეთ, შრომის არსებული დანაწილების გამო, მთელ სიცოცხლეში მიჯაჭვული კი არ იყვნენ ერთ რომელიმე პროფესიაზე, არამედ თავისუფლად აირჩიონ პროფესია“³.

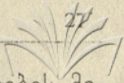
ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ კომუნიზმში გადასვლის მომზადების ამ მესამე ძირითადი წინასწარი პირობის შესაქმნელად არსებითი ცვლილება უნდა მოხდეს შრომის ახლანდელ მდგომარეობაში. ჯერ ერთი, სამუშაო დღე უნდა შემცირდეს 6 და შემდეგ 5 საათამდეც, რათა საზოგადოების წევრებს საკმაო თავისუფალი დრო ექნეთ ყოველმხრივი განათლების მისაღებად. მეორე, შემოდებული უნდა იქნეს საყოველთაო-სავალდებულო პოლიტექნიკური სწავლება, რაც საშუალებას მისცემს საზოგადოების წევრებს თავისუფლად აირჩიონ პროფესია. მესამე, ძირითად უნდა გაუმჯობესდეს საბინაო პირობები და ამაღლდეს მუშათა და მოსამსახურეთა რეალური ხელფასი, სულ ცოტა, ერთიორად. ეს უკანასკნელი ღონისძიება უნდა გატარდეს როგორც ფულადი ხელფასის პირდაპირი გადიდების გზით, ისე განსაკუთრებით მასობრივი მოხმარების საქონელთა ფასების შემდგომი სისტემატური შემცირებით.

სოციალისტური წყობილების მიზანია უზრუნველყოს მთელი საზოგადოების მუდმივ მზარდ მატერიალურ-კულტურულ მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაკმაყოფილება. საბჭოთა კავშირის განვითარების გამოცდილება მთლიანად ადასტურებს ამ მიზნის ცხოველმყოფელობას და მის განუხრელ განხორციე-

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 29.

² ი. ბაჯაძე, სასოფლო-სამეურნეო შრომის ინდუსტრიული შრომის სახესხვაობად გადაქცევის შესახებ, თბილისი, 1948, გვ. 211.

³ ი. სტალინი, სოციალიზმი ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 74.

ლებას. ამასვე დაადასტურებს აგრეთვე საბჭოთა კავშირის განვითარების ხუთე სტალინური ხუთწლედი. ახალ ხუთწლეულში სახალხო მეურნეობის მშენებლობა დარგის შემდგომი მძლავრი აღმავლობის საფუძველზე მკვეთრად იზრდება საბჭოთა ხალხის მატერიალური კეთილდღეობა და კულტურული დონე. 1951—1955 წლების მანძილზე საბჭოთა კავშირის ნაციონალური შემოსავალი 60%-ით გაიზრდება და ამ ნაციონალური შემოსავლის დაახლოებით სამი მეოთხედი ჩვენი ხალხის მატერიალური კეთილდღეობისა და კულტურული დონის აღმავლობას მოხმარდება. სახელმწიფო მშენებლობის ხაზით ქალაქებსა და დაბებში 105 მილიონამდე კვადრატული მეტრი საერთო ფართობის ახალი სახლები აშენდება და გადაეცემა საექსპლოატაციოდ. მკვეთრად გაუმჯობესდება ჯანმრთელობის დაცვისა და სახალხო განათლების საქმე. ხუთწლეულის დამლევისათვის დამთავრდება შვიდწლიანი განათლებიდან საყოველთაო საშუალო განათლებაზე გადასვლა რესპუბლიკების დედაქალაქებში, რესპუბლიკური დაქვემდებარების ქალაქებსა და საოლქო, სამხარეო და უდიდეს ინდუსტრიულ ცენტრებში. მომზადდება პირობები მომდევნო წლებში საყოველთაო საშუალო განათლების მთლიანად განხორციელებისათვის. „იმ მიზნით, რომ შემდგომ ამაღლდეს ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლის სოციალისტური აღმზრდელობითი მნიშვნელობა და იმ მოსწავლეებისათვის, რომლებიც საშუალო სკოლას ამთავრებენ, უზრუნველყოფილ იქნას პროფესიების თავისუფალი არჩევის პირობები, დაიწყოს პოლიტექნიკური სწავლების განხორციელება საშუალო სკოლაში და მიღებულ იქნას ღონისძიებანი, რაც საჭიროა საყოველთაო პოლიტექნიკურ სწავლებაზე გადასასვლელად“¹.

მეხუთე ხუთწლეულის განმავლობაში მუშებისა და მოსამსახურეების ხელფასი 35%-ით გაიზრდება, ხოლო კოლმეურნეთა შემოსავალი დაახლოებით ორი მეხუთედით გადიდება. ახალი ხუთწლეულის მანძილზე საბჭოთა საზოგადოება მორიგ დიდ ნაბიჯს გადადგამს წინ ფიზიკურ და გონებრივ შრომას შორის არსებული არსებითი განსხვავების ლიკვიდაციის საქმეში.

ამხანაგმა სტალინმა გვიჩვენა, რომ ჩვენს საბჭოთა საზოგადოებაში ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაციის მოსპობასთან ერთად ამოიფხვრა დაპირისპირებულობა ფიზიკურ და გონებრივ შრომას შორის, ინტერესთა დაპირისპირებულობა ფიზიკური და გონებრივი შრომის მუშაკებს შორის. „ახლა ფიზიკური შრომის ადამიანები და ხელმძღვანელი პერსონალი წარმოადგენენ არა მტრებს, არამედ ამხანაგ-მეგობრებს, ერთიანი საწარმოო კოლექტივის წევრებს, რომლებიც სისხლხორციელად არიან დაინტერესებულნი წარმოების წარმატებითა და გაუმჯობესებით“². მიუხედავად ამისა, ჯერ კიდევ არის არსებითი განსხვავება ფიზიკურ და გონებრივ შრომას შორის. მუშებისა და გლეხების კულტურულ-ტექნიკური დონე ჯერ კიდევ საგრძნობლად ჩამორჩება გონებრივი შრომის მუშაკთა კულტურულ-ტექნიკურ დონეს. ეს განსხვავება

¹ პარტიის XIX ყრილობის დირექტივები სსრ კავშირის განვითარების 1951—1955 წლების მეხუთე ხუთწლიანი გეგმის შესახებ, თბილისი, 1952, გვ. 34.

² ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 29.

პოსპობა სოციალიზმიდან კომუნიზმში თანდათანობით გადასვლის პროცესში კომუნიზმის უმაღლეს ფაზაში აღარ იქნება არსებითი განსხვავება ფიქსირებული გონებრივ შრომას შორის. „მაგრამ რაღაც განსხვავება, თუმცა არაარსებითი, მაინც დარჩება, თუნდაც იმიტომ, რომ საწარმოების ხელმძღვანელთა შემადგენლობის მუშაობის პირობები იმგვარივე არ არის, როგორც მუშათა მუშაობის პირობები“¹.

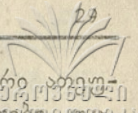
განსაზღვრა რა კომუნიზმში გადასვლის მომზადების ძირითადი წინასწარი პირობები და მათი განხორციელების გზები, ამხანაგი სტალინი აღნიშნავს, რომ მხოლოდ ყველა ამ ძირითადი წინასწარი პირობის შესრულების შემდეგ შრომა საზოგადოების წევრთა თვალში გადაიქცევა „პირველ სასიცოცხლო მოთხოვნილებად“ და შესაძლებელი გახდება გადასვლა სოციალისტური ფორმულიდან „თვითეულისაგან — უნარის მიხედვით, თვითეულს — შრომის მიხედვით“ კომუნისტურ ფორმულაზე „თვითეულისაგან — უნარის მიხედვით, თვითეულს — მოთხოვნილების მიხედვით“. „ეს იქნება ერთი ეკონომიკიდან, სოციალიზმის ეკონომიკიდან, მეორე, უმაღლეს ეკონომიკაში, კომუნიზმის ეკონომიკაში ძირეული გადასვლა“².

* * *

ამხანაგმა სტალინმა თავის თეორიულ ნაშრომში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ მოგვცა თანამედროვე კაპიტალიზმის თავისებურებათა მეცნიერული დახასიათება. ამ თავისებურებათაგან, პირველ ყოვლისა, საკითხი ეხება კაპიტალიზმის საერთო კრიზისის გამწვავებას. ეს კრიზისი დაიწყო პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში, განსაკუთრებით დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შედეგად. კაპიტალიზმის საერთო კრიზისის ელემენტები იმპერიალიზმის ეპოქის დამდეგიდანვე მწიფდებოდა. მეცხრამეტე საუკუნის დამლევიდან, იმპერიალიზმის ეპოქაში კაპიტალიზმის ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების უთანაბრობის კანონს განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა. ამ კანონის მოქმედების შედეგად მეოცე საუკუნის პირველი ათეული წლის მანძილზე მკვეთრად დაირღვა ძალთა თანაფარდობა კაპიტალისტურ ქვეყნებს შორის. ძალთა ახალ თანაფარდობას აღარ შეესაბამებოდა გავლენის სფეროების ძველი განაწილება და გარდუვალი შეიქმნა განაწილებული მსოფლიოს გადანაწილება, და დაიწყო პირველი მსოფლიო ომი. ეს იყო მსოფლიო მეურნეობის კაპიტალისტური სისტემის პირველი კრიზისი, კაპიტალიზმის საერთო კრიზისის დასაწყისი. პირველი მსოფლიო ომის მსვლელობაში მოხდა დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუცია, მსოფლიო გაითიშა ორ სისტემად, — კაპიტალიზმის საწინააღმდეგოდ წარმოიშვა მეურნეობის სოციალისტური სისტემა. ჩვენი ქვეყანა ჩამოშორდა და დაუპირისპირდა კაპიტალისტურ სამყაროს. დიდი ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ სასიკვდილოდ დასჭრა ლობადი კაპიტალიზმი და ამით დაამთავრა მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის საერთო კრიზისის ჩამოყალიბება.

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 32.

² იქვე, გვ. 75

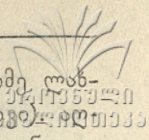

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მომდევნო ორეწლიანი წლის მანძილზე საბჭოთა ქვეყანამ განადგურა თეთრგვარდიელები, ხოელი ინტერვენტები და წარმატებით აღადგინა სახალხო მეურნეობა. ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციისა და სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის განუხრელად განხორციელების შედეგად პირველი და მეორე სტალინური ხუთწლიელების მანძილზე ძირითადად აშენდა სოციალისტური საზოგადოება. სოციალისტურმა წყობილებამ მთელი სიცხადით გვიჩვენა თავისი ყოველმხრივი უპირატესობა კაპიტალისტურ წყობილებასთან შედარებით. საბჭოთა კავშირის, პირველი სოციალისტური ქვეყნის მძლავრმა და განუხრელმა აღმავლობამ გააშვილა და გააღრმავა მომავლადი კაპიტალიზმის ყველა წინააღმდეგობა. გაძლიერდა კაპიტალიზმის უთანაბრო, ნახტომისებური განვითარება, კვლავ მკვეთრად დაიწყო ძალთა თანაფარდობა კაპიტალისტურ ქვეყნებს შორის, გარდუვალი შეიქმნა გავლენის სფეროების ხელახალი განაწილება, დაიწყო მსოფლიო მეურნეობის კაპიტალისტური სისტემის მეორე კრიზისი და, მამასადამე, მეორე მსოფლიო ომი. ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ „პირველი კრიზისი პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში და მეორე კრიზისი მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში უნდა განვიხილოთ არა როგორც ცალკეული, ერთიმეორისაგან მოწყვეტილი დამოუკიდებელი კრიზისები, არამედ როგორც მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის საერთო კრიზისის განვითარების ეტაპები“¹. ამასთან, როგორც ამხანაგი სტალინი აღნიშნავს, მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის საერთო კრიზისი არის კაპიტალიზმის მსოფლიო სისტემის საერთო კრიზისი, რომელიც მოიცავს როგორც ეკონომიკას, ისე პოლიტიკას.

ამრიგად, მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის საერთო კრიზისის გამძაფრების შედეგად წარმოიშვა მეორე მსოფლიო ომი, დაიწყო აღნიშნული კრიზისის განვითარების მეორე ეტაპი. მეორე მსოფლიო ომის შედეგად დაიშალა ერთიანი ყოვლისმომცველი მსოფლიო ბაზარი, ჩამოყალიბდა და მკვეთრად გაძლიერდა სოციალიზმისა და დემოკრატიის ბანაკი, დამარცხდა სამი დიდი იმპერიალისტური სახელმწიფო (გერმანია, იაპონია, იტალია), დასუსტდნენ ინგლისი და საფრანგეთი, საერთოდ მკვეთრად დასუსტდა კაპიტალიზმისა და რეაქციის ბანაკი. ამას თან მიყვება მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის საერთო კრიზისის შემდგომი გაღრმავება და გაძლიერება.

მეორე მსოფლიო ომამდე საბჭოთა კავშირი ერთადერთი ქვეყანა იყო, რომელმაც ააშენა სოციალისტური საზოგადოება და დაიწყო კომუნისმში თანდათანობითი გადასვლა. იგი კაპიტალისტურ გარემოცვაში იმყოფებოდა. მეორე მსოფლიო ომის დასასრულს და მის შემდეგ კაპიტალისტურ სისტემას ჩამოცილდა მთელი რიგი ქვეყნები, რომლებმაც საბჭოთა კავშირის უანგარო დახმარებით დაამკვიდრეს სახალხო-დემოკრატიული წყობილება და დაიწყეს ახალი ცხოვრების მშენებლობა. ამათ შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 61—62; იხ. აგრეთვე იმავე ნაშრომის რუსული ტექსტი, გვ. 57.

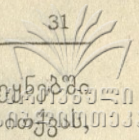

აქვს ჩინეთის სახალხო რევოლუციის გამარჯვებას, რომელმაც „...მძიმე კონსტრუქციული ხასცა მთელ მსოფლიო იმპერიალისტურ სისტემას“ (გ. მალენკოვის) ნიშნულმა ქვეყნებმა საბჭოთა კავშირთან ერთად შექმნეს „...ერთიანი და მძლავრი სოციალისტური ბანაკი, რომელიც უპირისპირდება კაპიტალიზმის ბანაკს. ორი მოპირდაპირე ბანაკის არსებობის ეკონომიკური შედეგი ის იყო, რომ ერთიანი ყოვლისმომცველი მსოფლიო ბაზარი დაიშალა, რის შედეგადაც ჩვენ ახლა გვაქვს ორი პარალელური მსოფლიო ბაზარი, რომლებიც აგრეთვე უპირისპირდებიან ერთიმეორეს“¹.

ამერიკის შეერთებული შტატების იმპერიალიზმი თავის ინგლისელ და ფრანგ მაჩანჩალებთან ერთად შეეცადა ბლოკადის მეოხებით ჩაეხშო სოციალისტური ბანაკის ქვეყნების განვითარება. მაგრამ ამ დისკრიმინაციულმა პოლიტიკამ მიზანს ვერ მიაღწია. როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, საბჭოთა კავშირმა ომის შემდეგ უზრუნველყო სახალხო მეურნეობის მძლავრი აღმავლობა. მან უმოკლეს ვადაში აღადგინა წარმოების ომამდელი დონე და ბევრად გადააჭარბა მას. საბჭოთა კავშირმა ფასდაუდებელი დახმარება გაუწია და უწევს სახალხო-დემოკრატიულ ქვეყნებს. იმპერიალიზმისა და კაპიტალიზმის ბატონობის უღლისგან განთავისუფლებულმა ამ ქვეყნების ხალხებმა აგრეთვე წარმატებით აღადგინეს სახალხო მეურნეობა და უზრუნველყვეს მისი შემდგომი აღმავლობა. 1951 წლის მონაცემებით ინდუსტრიული წარმოების ომამდელ დონეს გადააჭარბა: პოლონეთმა — 2,9-ჯერ, ჩეხოსლოვაკიამ — 1,7-ჯერ, უნგრეთმა — 2,5-ჯერ, რუმინეთმა — 1,9-ჯერ, ბულგარეთმა — 4,6-ჯერ და ალბანეთმა — 5-ჯერ და უფრო მეტად. ამასთან აღსანიშნავია, რომ საბჭოთა კავშირის შემდეგ ეს ქვეყნები ყველაზე უფრო დაზარალდნენ მეორე მსოფლიო ომში. წარმატებით ვითარდება გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა. მან 1946 — 51 წლების მანძილზე 2,4-ჯერ გააღიდა ინდუსტრიული წარმოების მოცულობა და 36% -ით გადააჭარბა ომამდელ დონეს. მძლავრი აღმავლობით ხასიათდება აგრეთვე ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის განვითარება, მან ინდუსტრიული წარმოების მოცულობა 1951 წელს 1949 წელთან შედარებით ორჯერ და უფრო მეტად გააღიდა. სახალხო დემოკრატიის ქვეყნები ახალ და ახალ წარმატებებს აღწევენ სოფლის მეურნეობის, სახალხო მეურნეობის სხვა დარგებისა და კულტურის განვითარებაში.

აღნიშნულის შედეგად ჩამოყალიბდა, განმტკიცდა და გაძლიერდა სოციალისტური ბანაკის მსოფლიო ბაზარი, რომელიც ხალხთა ნამდვილ თანასწორუფლებიანობას და ურთიერთდახმარებას ემყარება. ეს ბაზარი დედამიწის ტერიტორიის 26,6% -ს და მოსახლეობის ერთმესამედზე მეტს მოიცავს. სულ უფრო და უფრო ძლიერდება სოციალისტური ბანაკის ქვეყნების თანამშრომლობა და ერთიანობა. „...აქედან გამომდინარეობს, რომ მთავარი კაპიტალისტური ქვეყნების (ამერიკის შეერთებული შტატები, ინგლისი, საფრანგეთი) ძალთა მხრივ მსოფლიო რესურსების გამოყენების სფერო კი არ გაფართოვდება, არამედ შემცირდება, რომ ვასალების მსოფლიო ბაზრის პირო-

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 33.

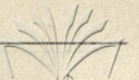

ბები ამ ქვეყნებისათვის სულ უფრო გაუარესდება, ხოლო ამ ქვეყნების საწარმოთა დაუტვირთაობა სულ უფრო გაიზრდება. ნამდვილი რომ ამ სწორედ ამაში მდგომარეობს მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის საერთო კრიზისის გაღრმავება მსოფლიო ბაზრის დაშლასთან დაკავშირებით¹.

ამხანაგმა სტალინმა გვიჩვენა იმ შეხედულების ანტიმეცნიერულობა, რომელიც უარყოფდა კაპიტალისტურ ქვეყნებს შორის ომების გარდუვალობას. მან დაასაბუთა, რომ სულ უფრო მწვავედება და მომავალშიც გამწვავედება წინააღმდეგობა როგორც კაპიტალისტური ქვეყნების შიგნით, ისევე მათ შორის. როგორც ცნობილია, ამერიკის შეერთებული შტატების მონოპოლისტური კაპიტალი მეორე მსოფლიო ომისაგან გამდიდრებული გამოვიდა. მაგრამ ამით არ შესუსტებულა კაპიტალიზმის წინააღმდეგობანი ამერიკის შეერთებულ შტატებში. პირიქით, ომის შემდგომ წლებში ეს წინააღმდეგობანი კიდევ უფრო გაძლიერდა. 1948 წლის დამლევს აშშ-ში დაიწყო ახალი ეკონომიკური კრიზისი. ერთი წლის განმავლობაში ინდუსტრიული წარმოების მოცულობა 22%-ით შემცირდა. ამერიკის იმპერიალისტურმა ხროვამ გაშალა სახალხო მეურნეობის მილიტარიზაცია, მოამზადა და გააჩაღა ყაჩაღური ომი ვიერი კორეელი ხალხის წინააღმდეგ. ამ გარემოებებმა შეანელებ წარმოების საერთო მოცულობის დაცემა, მაგრამ 1952 წლის დამდეგიდან კვლავ მკვეთრად ჩანს ინდუსტრიული წარმოების შემცირების ტენდენცია. ამჟამად ამერიკის შეერთებულ შტატებში წარმოებითი აპარატის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაუტვირთავია და იქ 13 მილიონამდე მთლიანად და ნაწილობრივ უმუშევარია. ამერიკის იმპერიალიზმი ფეხქვეშ თელავს იაპონიისა და დასავლეთ გერმანიის ხალხთა ინტერესებს, „მარშალის გეგმის“ ხაზით „დახმარების“ ხმაურში იგი მკვიდრდება ინგლისისა და საფრანგეთის ეკონომიკაში, იგი ცდილობს დასავლეთ ევროპის ქვეყნების ეკონომიკა ამერიკის შეერთებული შტატების ეკონომიკის დანამატად გადააქციოს, სისტემატურად ძარცვავს კოლონიურ და ჩამორჩენილ ხალხებს და გამალებით ამზადებს ახალ მსოფლიო ომს მსოფლიო ბატონობის მოსაპოვებლად.

ცხადია, აღნიშნულ გარემოებათა გამო ძლიერდება და არც შეიძლება არ გაძლიერდეს კაპიტალიზმის წინააღმდეგობანი, იაპონიისა და დასავლეთ გერმანიის ხალხების ბრძოლა ამერიკის იმპერიალიზმის წინააღმდეგ; იზრდება წინააღმდეგობა ინგლისს, საფრანგეთსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის, ძლიერდება კოლონიური და დამოკიდებული ხალხების ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის, იმპერიალისტური ძარცვა-გლეჯის წინააღმდეგ. ნათელია, რომ მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის საერთო კრიზისის შემდგომი გაღრმავებისა და გამწვავეების ვითარებაში, რომელსაც „...საფუძვლად უდევს კაპიტალიზმის მსოფლიო ეკონომიკური სისტემის დაშლის სულ უფრო და უფრო გაძლიერება... და კაპიტალიზმისაგან ჩამოშორებული ქვეყნების—სსრ კავშირის, ჩინეთის და სხვა სახალხო-დემოკრატიული ქვეყნების

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 34.

მზარდი ეკონომიკური ძლიერება...“¹, ძალაში რჩება ომების გარდღევალი ქვეყნის პიტალისტურ ქვეყნებს შორის. ამხანაგ სტალინის განსაზღვრით მშვიდობისათვის გაჩაღებულ თანამედროვე მოძრაობას დიდი მნიშვნელობა აქვს ომის გამაჩლებელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში, მშვიდობის შენარჩუნებისა და განმტკიცების საქმეში. აღნიშნული მოძრაობა, ვიდრე იგი იფარგლება მშვიდობის შენარჩუნებით და არ ისახავს კაპიტალიზმის დამხობის ამოცანას, საკმარისი არაა ომების გარდღევალობის მოსპობისათვის. „ომების გარდღევალობა რომ თავიდან ავიცილოთ, საჭიროა მოვსპოთ იმპერიალიზმი“².

ამხანაგმა სტალინმა აღმოაჩინა თანამედროვე კაპიტალიზმისა და სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონები. მარქსმა და ენგელსმა კაპიტალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის ზოგადი ფორმულა მოგვეცეს. ვ. ლენინმა განსაზღვრა იმპერიალიზმის რაობა, მისი არსი და სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების კანონზომიერება. ვ. ლენინი სოციალისტური მშენებლობის მხოლოდ დასაწყის ხანას მოესწრო, ამიტომ მას არ შეეძლო მოეცა სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის გამლილი ფორმულირება. ამხანაგმა სტალინმა მეცნიერულად განაზოგადა თანამედროვე კაპიტალიზმის ახალი დიდი ფაქტიური მასალა, სოციალისტური წყობილების წარმოქმნა-განვითარების მდიდარი გამოცდილება და ამ საფუძველზე განსაზღვრა ძირითადი ეკონომიკური კანონის რაობა, მოგვცა თანამედროვე კაპიტალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონისა და სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის გენიალური განსაზღვრა.

ამხანაგ სტალინის მოძღვრებით საზოგადოებრივი ფორმაციას შეიძლება ჰქონდეს მხოლოდ ერთი ძირითადი ეკონომიკური კანონი. ეს კანონი განსაზღვრავს მოცემული ფორმაციის პირობებში არსებული წარმოების განვითარების არა რომელიმე ცალკეულ მხარეს ან რომელიმე ცალკეულ პროცესებს, არამედ ამ განვითარების ყველა მთავარ მხარეს და ყველა მთავარ პროცესს, — მამასადამე, იგი განსაზღვრავს მოცემული საზოგადოებრივი წარმოების არსებას, მის არსს. ამრიგად, კაპიტალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონი განსაზღვრავს კაპიტალისტური წარმოების „...განვითარების ყველა მთავარ მხარეს და ყველა მთავარ პროცესს, — მამასადამე, განსაზღვრავს კაპიტალისტური წარმოების არსებას, მის არსს“³. ამ განსაზღვრიდან გამომდინარეობს, რომ ღირებულების კანონი, რომელიც დიდ როლს თამაშობს კაპიტალიზმის წარმოშობა-განვითარებაში, არ წარმოადგენს კაპიტალისტური საზოგადოებრივი ფორმაციის ძირითად ეკონომიკურ კანონს. კაპიტალიზმის ძირითად ეკონომიკურ კანონად არ ჩაითვლება აგრეთვე კონკურენციისა და წარმოების ანარქიის კანონი და სხვადასხვა ქვეყანაში კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების კანონი. არც ერთი აქ დასახელებული ეკონომიკური კანონი არ განსაზღვრავს კაპიტალისტური წარმოების განვითარების ყველა მთავარ მხარესა და პროცესს, რის გამოც არ

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 62.

² იქვე.

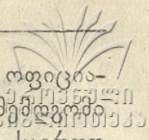
³ იქვე.

შეიძლება რომელიმე მათგანი კაპიტალიზმის ძირითად ეკონომიკურ ვანქონდში მივიჩნიოთ. ზოგიერთი ეკონომისტი თანამედროვე კაპიტალიზმის ეკონომიკურ კანონად მოგების საშუალო ნორმის კანონს აცხადებდა. ეს შეხედულება არაა სწორი, ვინაიდან მოგების საშუალო ნორმა, რომელსაც, ამასთან, კაპიტალის ორგანული შედგენილობის ზრდის გამო, შემცირების ტენდენცია ახასიათებს, ვერ დააკმაყოფილებს მონოპოლისტური კაპიტალიზმის მოთხოვნილებას. თანამედროვე კაპიტალიზმი მოითხოვს მოგების მაქსიმუმს, რომელიც აუცილებელია ცოტად თუ ბევრად რეგულარული გაფართოებულ ალწარმოების განხორციელებისათვის.

ი. სტალინი აღნიშნავს, რომ კაპიტალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის ცნებას ყველაზე უფრო მიუღებდა ზედმეტი ღირებულების კანონი. ეს კანონი წინასწარ განსაზღვრავს კაპიტალისტური წარმოების ძირითად ნიშნებს. მაგრამ იგი ძალიან ზოგადი კანონია და არ მოიცავს მოგების უმაღლესი ნორმის მიღების პრობლემას, რაც აუცილებელია მონოპოლისტური კაპიტალიზმის განვითარებისათვის. ამიტომ საჭიროა ზედმეტი ღირებულების კანონის კონკრეტიზაცია და შემდგომი განვითარება მონოპოლისტური კაპიტალიზმის პირობების შესაბამისად, „თანამედროვე კაპიტალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის მთავარი ნიშნები და მოთხოვნები, — ამბობს ი. სტალინი, — შეიძლება დაახლოებით შემდეგნაირად ჩამოყალიბებულიყო: მაქსიმალური კაპიტალისტური მოგების უზრუნველყოფა მოცემული ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობის ექსპლოატაციის, გაჩანაგებისა და გადატაკების გზით, სხვა ქვეყნების, განსაკუთრებით ჩამორჩენილი ქვეყნების ხალხთა დაკაბალებისა და სისტემატური გაძარცვის გზით, ბოლოს, ომებისა და სახალხო მეურნეობის მილიტარიზაციის გზით, რასაც იყენებენ უმაღლესი მოგების უზრუნველსაყოფად“¹.

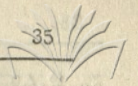
ეს კანონი საშუალებას გვაძლევს ავხსნათ წარმოების განვითარების ყველა არსებითი მოვლენა მომაკვდავი კაპიტალიზმის პირობებში. თანამედროვე კაპიტალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის ყველაზე უფრო თვალნათლივ ილუსტრაციას იძლევა ამერიკის შეერთებული შტატების განვითარება მეორე მსოფლიო ომისა და ომისშემდგომ წლებში. შემცირებული ოფიციალური მონაცემებითაც კი ამერიკის შეერთებული შტატების კაპიტალისტური მონოპოლიების მოგება 1938 წელს 3,3 მილიარდ დოლარს შეადგენდა, ხოლო 1951 წელს იგი 42,9 მილიარდ დოლარს აღწევდა, ე. ი. 13-ჯერ აღემატებოდა 1938 წლის შესადარის მაჩვენებელს. ამავე დროს აშშ-ის ინდუსტრიული წარმოების პროდუქციის მოცულობა 1951 წელს მარტოოდენ ორჯერ მეტი იყო ომისწინა დონესთან შედარებით. ომისშემდგომ წლებში ამერიკის შეერთებული შტატების მუშათა რეალური ხელფასი მკვეთრი შემცირებით ხასიათდებოდა და 1951 წელს 25—30%-ით დაბალი იყო ომისწინა დონესთან შედარებით. 1940—1944 წლების მანძილზე ამერიკის შეერთებული შტატების ერთ მილიონამდე წვრილი ფერმერული მეურნეობა გაჩანაგდა. 1951 წელს აშშ-ის

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 42.

ფერმერის საშუალო შემოსავალი 800 დოლარს არ აღემატებოდა და ოფიციალური საცხოვრებელი მინიმუმის მხოლოდ 20%-ს შეადგენდა. ომის შემდეგ 6 წლის განმავლობაში ამერიკის შეერთებული შტატების ფერმერთა საერთო დავალიანება გაორკეცდა და 13,6 მილიონ დოლარამდე გაიზარდა. 1951 წელს ამერიკის შეერთებულ შტატებში თეთრი პურის საცალო ფასის ყოველი 100 ცენტიდან ფერმერი მხოლოდ 16 ცენტს ღებულობდა. დანარჩენი 84 ცენტი სხვადასხვა ხარჯსა და უმთავრესად მონოპოლიების მოგებას შეადგენდა. 1952/53 საბიუჯეტო წელს ამერიკის შეერთებული შტატების პირდაპირი სამხედრო ხარჯები 58,2 მილიარდ დოლარს აღემატება და 58,2-ჯერ ჭარბობს 1937/38 წლის შესადარის მაჩვენებელს. აღნიშნული სამხედრო ხარჯები და ამერიკის იმპერიალიზმის მიერ კორეელი ხალხის წინააღმდეგ გაჩაღებული ომი ამერიკელი მონოპოლიების, კერძოდ მილიარდერების, მაქსიმალური მოგების უზრუნველყოფისათვის გამოიყენება. ამერიკის იმპერიალიზმი სულ უფრო მეტად ძარცვავს სხვა კაპიტალისტური ქვეყნების, განსაკუთრებით ჩამორჩენილი ქვეყნების ხალხებს, კერძოდ მშრომელ მასებს. მარტო 1950-1951 წლების მანძილზე ამერიკის შეერთებული შტატების საზღვარგარეთული კაპიტალდაბანდების შემოსავალი 23%-ით გაიზარდა.

თანამედროვე კაპიტალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონით, მაქსიმალური კაპიტალისტური მოგების აუცილებლობით აიხსნება ტექნიკის განვითარების, საზოგადოების საწარმოო ძალთა განვითარების მზარდი დამუხრუჭებისა და მათი ელემენტების განადგურების მრავალი ფაქტი, რომელთაც ადგილი აქვთ თანამედროვე კაპიტალისტური ქვეყნების ცხოვრებაში. დამტკიცებულია, რომ ატომური ენერჯის გამოყენებას შეუძლია დააჩქაროს და დიდი ნაბიჯით წასწიოს წინ საზოგადოებრივი წარმოების განვითარება. მაგრამ ატომური ენერჯის გამოყენება შეამცირებს ნავთობის, ელექტროენერგეტიკული და წარმოების რიგი სხვა დარგების პროდუქციის ფასებს. იგი ამ მხრივ ზიანს მოუტანს მონოპოლიების, ფინანსური მაგნატების მაქსიმალური მოგების საქმეს. გასაგებია, რომ ამერიკის შეერთებული შტატების მონოპოლისტური კაპიტალი, ამ კაპიტალის მონა-მორჩილი მთავრობა მშვიდობიანი მეურნეობრივი განვითარებისათვის ატომური ენერჯის გამოყენების კატეგორიულად წინააღმდეგია. სამაგიეროდ იგივე კაპიტალი, ამ კაპიტალის ნებასურვილის შემსრულებელი ამერიკის შეერთებული შტატების მთავრობა გამალეობით ამზადებენ ატომურ ბომბებს, აძლიერებენ სახალხო მეურნეობის მილიტარიზაციას, რომელთაც ყველაზე მაღალი მოგება მოაქვთ მილიარდერებისათვის. ატომური იარაღის წარმოება, ისე როგორც საზოგადოდ სახალხო მეურნეობის მილიტარიზაცია, შეიარაღების გამალეებული ზრდა გამოყენებულია აგრეთვე დიპლომატიური შანტაჟისათვის, სხვა ქვეყნებზე ბატონობისა და ხალხების სისტემატური გაძარცვისათვის. პირველ მსოფლიო ომში 10 მილიონი ადამიანის სიცოცხლე მოისპო და იგი დაახლოებით 200 მილიარდი დოლარი დაუჯდა კაცობრიობას. მეორე მსოფლიო ომმა 50 მილიონამდე ადამიანი იმსხვერპლა. ამ ომზე გაწეული დანახარჯები და მის მიერ განადგურებული ქონების ღირებულება 1384 მილიარდ ოქროს დოლარს შეადგენს. ეს ომები

მაქსიმალური კაპიტალისტური მოგების მიღების ინტერესებისათვის იყენებული და მთავარი კაპიტალისტური ქვეყნების, კერძოდ ამერიკის შეერთებული შტატების მონოპოლიებმა აღნიშნული ომების ხარჯზე აურაცხელი მოგება მიიღეს.

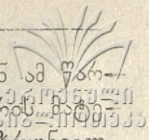
იმპერიალიზმის ქვეყნებში ტექნიკის განვითარება მონოპოლისტური კაპიტალის ხელშია და მის ინტერესებს ემსახურება. მონოპოლისტური კაპიტალი მაქსიმალური კაპიტალისტური მოგების უზრუნველყოფის მიზნით ტექნიკას სახალხო მეურნეობის მილიტარიზაციის, ომების გაჩაღება-წარმოების, ე. ი. მშრომელი მასების გაყლევისა და მათი ექსპლოატაცია-გაჩანაგების გაძლიერებისათვის იყენებს. „კაპიტალიზმი მომხრეა ახალი ტექნიკისა, როდესაც ეს ტექნიკა მას უდიდეს მოგებას ჰპირდება. კაპიტალიზმი წინააღმდეგია ახალი ტექნიკისა და მომხრეა ხელის შრომაზე გადასვლისა, როდესაც ახალი ტექნიკა მას უკვე აღარ ჰპირდება უდიდეს მოგებას“¹. თანამედროვე კაპიტალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონი მთელი სიცხადით გვიჩვენებს ამ კაპიტალიზმის ლობობად, პარაზიტულ, რეაქციულ ხასიათს და, მამასადამე, რევოლუციური გზით მისი მოსპობის გარდუვალობას.

კაპიტალიზმისაგან ძირფესვიანად განსხვავებული ნიშნებითა და მოთხოვნებით ხასიათდება სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონი. ამხანაგ სტალინის განსაზღვრით ამ კანონის არსებითი ნიშნები და მოთხოვნებია: „...მთელი საზოგადოების მუდმივად მზარდ მატერიალურ და კულტურულ მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაკმაყოფილების უზრუნველყოფა უმაღლესი ტექნიკის ბაზაზე სოციალისტური წარმოების განუწყვეტელი ზრდისა და სრულყოფის გზით“². აქ შეუღარებელი სიღრმითა და სისრულითაა ნაჩვენები სოციალისტური წყობილების, სოციალისტური წარმოების განვითარების ყველა მთავარი მხარე და ყველა მთავარი პროცესი, სოციალიზმის არსება, მისი არსი.

სოციალისტურ საზოგადოებაში წარმოების განვითარების მიზანია არა ექსპლოატატორების, ერთი მუჭა მონოპოლისტების მაქსიმალური მოგების უზრუნველყოფა, არამედ ადამიანის, მთელი საზოგადოების მუდმივ მზარდ მატერიალურ-კულტურულ მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაკმაყოფილების უზრუნველყოფა. სოციალისტური საზოგადოების მშრომელები თავისუფალი არიან ექსპლოატაციის უღლისაგან. აქ აღარ არიან ექსპლოატატორული კლასები, მოსპობილია ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაცია. მამასადამე, აქ მშრომელების, მთელი საზოგადოების მატერიალური და კულტურული მოთხოვნილება განუწყვეტელი და სწრაფი ზრდით ხასიათდება. ამ საზოგადოებაში მოსპობილია უმუშევრობა და პარაზიტული კლასები, მუქთახორობა. მთელი შრომისუნარიანი მოსახლეობა უზრუნველყოფილია სამუშაოთი და ჩაბმულია საზოგადოებრივ სასარგებლო შრომაში, აქ მუშათა კლასი, მშრომელი მასები ორგანიზებული არიან მუშათა კლასის დიქტატურის სისტემაში; ისინი კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით თავისი თავისა და საზოგადოებრი-

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 43.

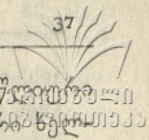
² იქვე, გვ. 44.

ვი წარმოების ბატონ-პატრონნი არიან და წარმატებით ავითარებენ ამ წარმოებას მთელი საზოგადოებისა და საზოგადოების თითოეული წევრის მხარე-რიალურ-კულტურული კეთილდღეობის განუხრელი აღმავლობის უზრუნველ-საყოფად.

სოციალისტური საზოგადოების მატერიალურ და კულტურულ მოთხოვნილებათა მუდმივი ზრდა მოითხოვს წარმოების სრულყოფას, მის განუწყვეტელ აღმავლობას, პირადი და წარმოებითი მოხმარების საგნების წარმოების განუწყვეტელ გადიდებას. საზოგადოებრივი წარმოების ასეთი განვითარება-სრულყოფისათვის აუცილებელია ტექნიკის მაღალი დონე, ამ დონის განუხრელი ამაღლება. აქ წარმოების პროცესის საზოგადოებრივი ხასიათი გამაგრებულია წარმოების საშუალებათა საზოგადოებრივი საკუთრებით. წარმოების საშუალებათა განსაზოგადოების ბაზაზე მოქმედებს სახალხო მეურნეობის გეგმა-ზომიერი განვითარების ეკონომიკური კანონი, რომელიც, თავის მხრივ, სოციალიზმის ძირითად ეკონომიკურ კანონს ეყარება. სოციალისტური სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი, პროპორციული განვითარება სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის მოთხოვნების შესაბამისად მიმდინარეობს. საბჭოთა სახელმწიფო ლენინ-სტალინის პარტიის ხელმძღვანელობით რაზმავს მშრომელ მასებს და აღნიშნული ეკონომიკური კანონების მოთხოვნათა შესაბამისად გეგმიანი ხელმძღვანელობის წესით წარმართავს სახალხო მეურნეობის განვითარებას, უზრუნველყოფს სახალხო მეურნეობის განუწყვეტელ აღმავლობას, მთელი საზოგადოების მატერიალურ-კულტურული ცხოვრების დონის განუხრელ ზრდას.

საბჭოთა კავშირის განვითარება, განსაკუთრებით სტალინური ხუთწლეულების წარმატებითი შესრულება მთელი სიცხადით ადასტურებს სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონისა და ამ კანონიდან გამომდინარე სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი (პროპორციული) განვითარების ეკონომიკური კანონის ცხოველყოფილობას. ჯერ კიდევ პირველ სტალინურ ხუთწლეულებზე საბჭოთა კავშირმა მრეწველობის განვითარების ტემპების მხრივ პირველი ადგილი დაიკავა მსოფლიოში. ომამდელი სტალინური ხუთწლეულების განმავლობაში, უფრო ზუსტად, 13 წლის მანძილზე საბჭოთა კავშირის ინდუსტრიული წარმოების მთლიანი პროდუქცია თითქმის 6,5-ჯერ გაიზარდა, ხოლო სოფლის მეურნეობის ასეთივე მაჩვენებელი 2-ჯერ გადიდა. ინდუსტრიული და სოფლისმეურნეობრივი წარმოების ტექნიკის, საზოგადოებრივი წარმოების ახალი ტექნიკით აღჭურვილობის მხრივ საბჭოთა კავშირმა პირველი ადგილი დაიკავა მსოფლიოში. საბჭოთა ქვეყნის სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის განვითარება განუხრელი ზრდით ხასიათდებოდა. უმუშევრობა ჯერ კიდევ პირველი ხუთწლეულის მესამე წელს მოისპო. საბჭოთა კავშირის ნაციონალური შენიშნავალი 1928 წელს 25 მილიარდ მანეთს (1926—27 წლის ფასებით) არ აღემატებოდა, 1940 წელს კი იგი 128, 3 მილიარდ მანეთს შეადგენდა, ე. ი. 13 წლის მანძილზე 5-ჯერ და უფრო მეტად გაიზარდა. აღსანიშნავია, რომ ამავე წლების განმავლობაში საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობაში დასაქმებულ მუშებისა და მოსამსახურეების რაოდენობა თითქმის სამჯერ გადიდა. 1933—

1940 წლების მანძილზე მუშებისა და მოსამსახურეების ხელფასის წლიურად ფონდი ხუთჯერ და უფრო მეტად გაიზარდა, ხოლო საშუალო წლიურად ფასი დაახლოებით 3-ჯერ გადიდდა. მესამე სტალინური ხუთწლედის პირველი სამი წლის განმავლობაში სოციალურ-კულტურული ღონისძიებებისათვის სახელმწიფო ბიუჯეტით გაღებული ხარჯების ოდენობა 5,5-ჯერ აღემატებოდა პირველი ხუთწლედის შესადარის მაჩვენებელს. სოფლად განხორციელდა კულტურული რევოლუცია, მკვეთრად გაიზარდა საბჭოთა ხალხის მატერიალური კეთილდღეობა და ამაღლდა მისი კულტურულ-ტექნიკური დონე.

ჰიტლერული გერმანიის ვერაგული თავდასხმის გამო საბჭოთა ხალხი იძულებული იყო შეეწყვიტა შვედობიანი კომუნისტური მშენებლობა. ომის წლებში სოციალისტურმა წყობილებამ კიდევ უფრო თვალნათლივ გვიჩვენა თავისი ყოველმხრივი და გადაწყვეტი უპირატესობა კაპიტალისტურ წყობილებასთან შედარებით. დროის უმოკლეს მანძილზე და უდიდესი სიძნელების პირობებში საბჭოთა ხალხმა დიდი სტალინის ხელმძღვანელობით სამხედრო ყაიდაზე გარდაქმნა თავისი მუშაობა, შექმნა მომართული სამხედრო მეურნეობა. ომის პირველ ხანებში საბჭოთა კავშირის რაიონების ფრიალ მნიშვნელოვანი ნაწილი მტრის დროებით ოკუპაციაში მოექცა და ეს რაიონები გაჩანაგებულ იქნა. საბჭოთა ხალხმა განახორციელა ამ რაიონებიდან საწარმოების, მოწყობილობისა და მოსახლეობის დიდი მასის ევაკუაცია და უზრუნველყო ზურგის რაიონებში წარმოების მძლავრი ზრდა. აღნიშნული რაიონების განთავისუფლების კვალდაკვალ იწყებოდა და ვითარდებოდა დანგრეული მეურნეობის აღდგენა, წარმოების ზრდა ამ რაიონებში. მიუხედავად მტრის ბარბაროსული მოქმედებით გამოწვეული უდიდესი ზარალისა, საბჭოთა ხალხმა ომის წლებში გააღიდა კიდევ თავისი ინდუსტრიული წარმოება. 1944 წ. საბჭოთა კავშირის მრეწველობის მთლიანი პროდუქცია 4%-ით მეტი იყო 1940 წელთან შედარებით, ხოლო 1945 წელს წარმოების საშუალებათა წარმოების მოცულობა 12%-ით ზარბობდა 1940 წლის დონეს.

ომის შემდგომ პირველ სტალინურ ხუთწლედში, როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობა მძლავრი აღმავლობით ხასიათდებოდა. 1947—1950 წლების მანძილზე საბჭოთა კავშირის მრეწველობის მთლიანი პროდუქცია თითქმის 2,2-ჯერ გაიზარდა და 1950 წელს 73%-ით გადააჭარბა 1940 წლის დონეს. აღდგენილ და მნიშვნელოვნად გადაჭარბებულ იქნა აგრეთვე ომისწინა დონე სოფლის მეურნეობასა და სახალხო მეურნეობის სხვა დარგებში. სახალხო მეურნეობის მძლავრი აღმავლობის შედეგად სახალხო მეურნეობაში დასაქმებული მუშებისა და მოსამსახურეების რიცხვი 1940 წელთან შედარებით 8,8 მილიონით გაიზარდა და 1950 წელს 29%-ით გადააჭარბა ომისწინა დონეს. 1950 წელს საბჭოთა კავშირის ნაციონალური შემოსავალი 64%-ით მეტი იყო 1940 წელთან შედარებით. ამავე 1950 წელს მუშე-

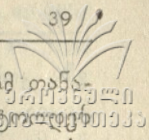
¹ Сообщение Государственного Планового Комитета СССР и Центрального статистического управления СССР об итогах выполнения четвертого (первого послевоенного) пятилетнего плана СССР на 1946—1950 годы. М. 1951, стр. 17—19.

ბის, გლეხებისა და მოსამსახურეების საერთო შემოსავალი 62%-ით ზარბობდა. 1940 წლის შესადარის მაჩვენებელს¹, ომის შემდგომ ხუთწლეულში გაუმჯობესდა ბარათო სისტემა, გატარდა ფულის რეფორმა და ფართო მოხმარების საგნებზე მოხდა ფასების სამგზისი შემცირება. მკვეთრად გაიზარდა მუშათა კლასის რეალური ხელფასი, საბჭოთა ხალხის მატერიალური კეთილდღეობა და ამაღლდა მოსახლეობის კულტურულ-ტექნიკური დონე. მეხუთე ხუთწლეულის განვლილი პერიოდის მანძილზე გრძელდება საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობის შემდგომი მძლავრი აღმავლობა. წარმატებით ხორციელდება ზუნების გამოყენების სტალინური გეგმა, კომუნისმის დიადი მშენებლობანი. განუხრელად იზრდება საბჭოთა ხალხის კეთილდღეობა და მისი კულტურული დონე. ახალი ხუთწლეულის მანძილზე საბჭოთა კავშირის ინდუსტრიული წარმოების დონე 70%-ით ამაღლდება, ხოლო სოფლისმეურნეობრივი წარმოების პროდუქცია დაახლოებით 1,5-ჯერ გაიზრდება. ამავე პერიოდის განმავლობაში საბჭოთა კავშირის ნაციონალური შემოსავალი 60%-ით, ხოლო მუშებისა და მოსამსახურეების რეალური ხელფასი 35%-ით გადიდდება. მკვეთრად ამაღლდება მთელი საბჭოთა საზოგადოების მატერიალური კეთილდღეობა და მისი კულტურულ-ტექნიკური დონე.

მაშასადამე, სოციალისტური წყობილება საწარმოო ძალების, წარმოების ტექნიკის განუხრელი აღმავლობით, მთელი სახალხო მეურნეობის განუწყვეტელი გეგმაზომიერი ზრდით ხასიათდება. საზოგადოებრივი წარმოების ეს განუწყვეტელი ზრდა და სრულყოფა მთელი საზოგადოების მატერიალურ-კულტურული მოთხოვნილებების მაქსიმალური დაკმაყოფილების ინტერესებს ემსახურება და უზრუნველყოფს მას. სახალხო მეურნეობის განუწყვეტელი გეგმაზომიერი აღმავლობითა და ხალხის მატერიალურ-კულტურული ცხოვრების დონის განუხრელი ზრდით ხასიათდება აგრეთვე სახალხო-დემოკრატიული ქვეყნების განვითარება. ეს ფაქტი კაპიტალისტურ წყობილებასთან შედარებით სოციალიზმის გადაწყვეტ უპირატესობათა მორიგ თვალნათლივ დადასტურებას წარმოადგენს.

ახსიათებს რა სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის ძირეულ განსხვავებას თანამედროვე კაპიტალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონისაგან, ამხანაგი სტალინი ამბობს: „...ნაცვლად მაქსიმალური მოგების უზრუნველყოფისა, — საზოგადოების მატერიალურ და კულტურულ მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაკმაყოფილების უზრუნველყოფა; ნაცვლად წარმოების აღმავლობიდან კრიზისისაკენ და კრიზისიდან აღმავლობისაკენ წყვეტილი განვითარებისა, — წარმოების განუწყვეტელი ზრდა; ნაცვლად ტექნიკის განვითარების პერიოდული წყვეტილებისა, რასაც თან სდევს საზოგადოების საწარმოო ძალების დანგრევა, — წარმოების განუწყვეტელი სრულყოფა უმადლესი ტექნიკის ბაზაზე“¹. თანამედროვე კაპიტალიზმისა და სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონების ძირეული განსხვავების ეს სტალინური განსაზღვრა სამარცხენო ბოძზე აკრავს და გამანადგურებელ ლახვარს სცემს იმპერიალიზმის

¹ ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 44.

ყოველი ჯურის აბოლოგეტებს. იგი მთელი სიცხადით გვიჩვენებს, რომ მდგრადი მეტროვე საზოგადოების აღმავალი, პროგრესული განვითარება მარტოოდენ სოციალიზმის გზით, კაპიტალიზმის რევოლუციური დამხობისა და სოციალისტური წყობილების გამარჯვება-განვითარების გზით შეიძლება.

* * *

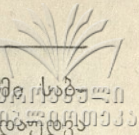
„ამხანაგ სტალინის შრომები ეკონომიკურ საკითხებსა და ენათმეცნიერების საკითხებზე, — ამბობს ამხანაგი გ. მალენკოვი, — ნიშნავს ახალ ეტაპს მარქსიზმის განვითარებაში, წარმოადგენს მარქს-ენგელს-ლენინის მოძღვრებისადმი შემოქმედებითი მიდგომის შესანიშნავ მაგალითს. ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ ყოველგვარი დოგმატური მიდგომა თეორიისადმი შეუწყნარებელია და შეუძლია დიდი ზიანი მიაყენოს მასების პოლიტიკური აღზრდის საქმეს. ამხანაგ სტალინის თეორიულ აღმოჩენებს მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობა აქვთ, ისინი აიარალებენ ყველა ხალხს საზოგადოების რევოლუციური გარდაქმნის გზების ცოდნით და კომუნიზმისათვის ჩვენი პარტიის ბრძოლის უმდიდრესი გამოცდილებით“¹.

კ. მარქსმა თავის „კაპიტალიზმი“ ახსნა კაპიტალიზმის რაობა, მისი რევოლუციური დამხობის გარდუვალობა. ვ. ლენინმა თავის ნაწარმოებში „იმპერიალიზმი, როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადია“ დაახასიათა იმპერიალიზმი როგორც სოციალისტური რევოლუციის წინაღუდ და დაასაბუთა ერთ, ცალკე აღებულ ქვეყანაში ამ რევოლუციის გამარჯვების შესაძლებლობა. ი. სტალინმა თავის თეორიულ ნაშრომში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ განსაზღვრა სოციალისტური წყობილების რაობა, მისი განვითარების კანონები, კომუნიზმში გადასვლის კანონზომიერებანი და თანამედროვე კაპიტალიზმის ყველა თავისებურება. მან აღმოაჩინა და განსაზღვრა თანამედროვე კაპიტალიზმისა და სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონები. ამხანაგ სტალინის ნაშრომი „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ კაცობრიობის მეცნიერული აზროვნების, მარქსიზმ-ლენინიზმის ოქროს ფონდის ერთ-ერთი უძვირფასესი შენაძენია. იგი მარქსისტულ-ლენინური ეკონომიკური მოძღვრების შემდგომ განვითარებას, ამ განვითარების ახალ, უმაღლეს ეტაპს წარმოადგენს.

ერთი საუკუნის წინათ გამოქვეყნდა მეცნიერული კომუნიზმის პირველი პროგრამული დოკუმენტი — კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის „კომუნისტური მანიფესტი“. მაშინ ევროპაში კომუნიზმის მარტოოდენ აჩრდილი დაბორჯავდა და კაპიტალიზმი ჯერ კიდევ აღმავალი ხაზით ვითარდებოდა.

ამხანაგ სტალინის ნაშრომი „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ ძლევამოსილი კომუნიზმის პროგრამული დოკუმენტია. იგი ისეთ ეპოქაში დაიწერა და გამოქვეყნდა, როდესაც არსებობს მძლავრი სოციალისტური ბანაკი დიადი საბჭოთა კავშირის მეთაურობით და როდესაც ყველა

¹ გ. მალენკოვი, საანგარიშო მოხსენება პარტიის XIX ყრილობას საკავშირო კ. პ. (ბ) ცენტრალური კომიტეტის მუშაობის შესახებ, თბილისი, 1952, გვ. 132—133.

გზა კომუნიზმისაკენ მიდის. ამხანაგ სტალინის აღნიშნული ნაშრომის კვლევა კოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XIX ყრილობამ საფუძვლად დაუდგინა ჩვენი პარტიის პროგრამის გადამუშავებას. ნაშრომი „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ დიადი საბჭოთა კავშირის და მთელი მსოფლიო რევოლუციური მოძრაობის გამოცდილებათა გენიალურ თეორიულ განზოგადებას წარმოადგენს. იგი მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსთა სხვა შრომებთან ერთად აიარაღებს საბჭოთა ხალხს, სახალხო დემოკრატიის ქვეყნების ხალხებს, მთელ პროგრესულ-კაცობრიობას კაპიტალიზმის საბოლოო დასამარებისა და კომუნიზმის გარდუვალი გამარჯვების ღრმა რწმენით და რაზმავს მათ ამ მსოფლიო-ისტორიული ამოცანის განხორციელებისათვის ბრძოლაში.

მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსების ნაშრომები, განსაკუთრებით ამხანაგ სტალინის ახალი თეორიული ნაშრომი „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ იძლევიან მოვლენების, ბუნების, საზოგადოებისა და აზროვნების განვითარების კანონების ღრმა და ყოველმხრივ ახსნას. ისინი მეცნიერული სიზუსტით გვიჩვენებენ განვითარების დედაარსს და შეუდარებელ შორსმხედველობით განსაზღვრავენ მის პერსპექტივებს. აუცილებელია ამ ნაშრომების ღრმა და გულდასმით შესწავლა, მათი ათვისება და კომუნიზმის დიად მშენებლობაში, კომუნიზმის გამარჯვებისათვის ბრძოლაში შემოქმედებით გამოყენება. „ჩვენი წინსვლის ამოცანები, — ამბობს ამხანაგი მალენკოვი, — ავალებს პარტიის მოღვაწეებს, საზოგადოებრივ მეცნიერებათა დარგის მუშაებს, პირველ რიგში ეკონომისტებს, იხელმძღვანელონ ამხანაგ სტალინის პროგრამული მითითებებით და ყოველმხრივ დაამუშაონ მარქსისტულ-ლენინური თეორიის საკითხები პრაქტიკულ შემოქმედებითს მუშაობასთან განუყრელ კავშირში“¹.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პოლიტიკური ეკონომიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1952. XII. 15.)

¹ გ. მალენკოვი, საანგარიშო მოხსენება პარტიის XIX ყრილობას საკავშირო კ. პ. (ბ) ცენტრალური კომიტეტის მუშაობის შესახებ, გვ. 132.

6. ქონება

ი. სტალინის შრომის „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“-ს, გნივანელობა ფულის მიმოქცევისა და კრედიტის საკითხებისათვის

ამხანაგ სტალინის გენიალური შრომის „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა განუზომელია. ამ შრომაში მოცემულია სოციალისტური მშენებლობის გამოცდილების განზოგადება, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს კომუნისმის მშენებლობისათვის ჩვენს ქვეყანაში, სოციალისტური მშენებლობის დაჩქარებისათვის ჯერ სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებსა და შემდეგ კი სხვა ქვეყნებშიც.

ამხანაგ სტალინის დასახელებულ შრომას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მთელი მარქსისტულ-ლენინური მეცნიერებისათვის, მთელი მარქსისტულ-ლენინური პოლიტიკური ეკონომისათვის, კერძოდ, პოლიტიკური ეკონომიის იმ ნაწილისათვის, რომელიც განიხილავს ფულის მიმოქცევას, კრედიტისა და ბანკების საკითხებს.

ამხანაგი სტალინი თავის შრომაში ან პირდაპირ ეხება ფულის, კრედიტისა და ბანკების საკითხს, ან არაპირდაპირ, რამდენადაც მის მიერ მოცემული დებულებანი წარმოადგენენ უშუალო საფუძველს ფულის მიმოქცევისა და კრედიტის საკითხების გადასაჭრელად.

ჯერ ერთი, ფულის მიმოქცევისა და კრედიტის კანონებსაც, როგორც ყველა ეკონომიკურ კანონს, ობიექტური ხასიათი აქვს. ისინი ასახავენ ობიექტურ პროცესებს, რომელთაც ადგილი აქვს ადამიანთა ნებისაგან დამოუკიდებლად. ფულის მიმოქცევისა და კრედიტის კანონების მოსპობა, შეცვლა შეუძლებელია — შეიძლება ამ კანონების შემეცნება, შესწავლა, გამოყენება საზოგადოების ინტერესებისათვის.

ჩვენს სოციალისტურ ქვეყანაში ჩვენ შემეცნებული გვაქვს ფულის მიმოქცევის ყველა კანონი და ამ კანონების გამოყენების საფუძველზე შექმნილი და შენარჩუნებულია ყველაზე უფრო მტკიცე ფულადი სისტემა მსოფლიოში.

ამხანაგი სტალინი შემოქმედებითად ავითარებს მარქსიზმ-ლენინიზმის ფუძემდებელთა მოძღვრებას ფულის აუცილებლობის შესახებ სოციალისტური მშენებლობისათვის. სოციალისტური მშენებლობის გამოცდილების განზოგადების საფუძველზე ამხანაგმა სტალინმა დაამტკიცა, რომ ფული აუცილებელია სოციალისტურ საზოგადოებაშიც.

ამხანაგი სტალინი ჯერ კიდევ 1927 წელს უცხოელ მუშათა დელეგაციებთან საუბრის დროს ამბობდა: „ჩვენ უნდა მოვაწყოთ ისეთი გადამცემი განმა-

ნაწილებელი აპარატი ქალაქსა და სოფელს შორის, რომელიც შესძლებს თავისი თვალისწინის და დააკმაყოფილოს მთელი ჩვენი ქვეყნის ქალაქისა და სოფლის მოთხოვნილებანი, ისევე როგორც თვითეული ადამიანი ითვალისწინებს თავისი ბიუჯეტით თავის ხარჯებსა და შემოსავალს. და როცა ჩვენ მივადწევთ ყოველივე ამას, უნდა ვიფიქროთ, რომ დადგება დრო, როცა ფული უკვე აღარ იქნება საჭირო, მაგრამ ამისაგან ჯერ-ჯერობით შორსა ვართ“ (თხზულებანი, ტ. 10, გვ. 243).

უფრო გვიან, სახელდობრ 1934 წელს, ამხანაგი სტალინი ამბობდა, რომ „...ფული ჩვენში დარჩება ჯერ კიდევ დიდხანს, თვით კომუნისმის პირველი სტადიის — განვითარების სოციალისტური სტადიის — დამთავრებამდე“ (საანგარიშო მოხსენება პარტიის XVII ყრილობას სკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის მუშაობის შესახებ, თხზულებანი, ტ. 13, გვ. 361 — 362).

ამხანაგი სტალინი თავის გენიალურ შრომაში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ ავითარებს თავის დებულებას ფულის აუცილებლობის შესახებ სოციალიზმის დროს. ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ სასაქონლო წარმოება და საქონელბრუნვა სოციალიზმის დროსაც აუცილებლობას წარმოადგენენ. ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ ამჟამად ჩვენში არსებობს სოციალისტური წარმოების ორი ძირითადი ფორმა: სახელმწიფოებრივი, ე. ი. საერთო-სახალხო და საკოლმეურნეო. სახელმწიფო საწარმოებში წარმოების საშუალებანი და წარმოების პროდუქციაც საერთო-სახალხო საკუთრებას შეადგენენ. საკოლმეურნეო საწარმოებში მიწა და მანქანები სახელმწიფოს ეკუთვნის, მაგრამ წარმოების პროდუქცია ცალკეულ კოლმეურნეობებს ეკუთვნის; ეს იმით აიხსნება, რომ კოლმეურნეობებში შრომა და თესლი საკუთარია, ხოლო მიწას კოლმეურნეობანი განაგებენ ფაქტიურად როგორც თავის საკუთრებას, მიუხედავად იმისა, რომ მათ არ აქვთ უფლება ეს მიწა გაყიდონ, დააგირაონ ან გასცენ იჯარით.

ამ გარემოების გამო სახელმწიფოს შეუძლია განაგებდეს მარტოოდენ სახელმწიფო საწარმოთა პროდუქციას; საკოლმეურნეო პროდუქციას განაგებენ მხოლოდ ცალკე კოლმეურნეობანი. მაგრამ კოლმეურნეობებს სურთ განასხვისონ თავისი პროდუქცია საქონლის სახით; მათ სურთ ამ საქონელზე მიიღონ მათთვის საჭირო საქონელი. ამჟამად კოლმეურნეობებისათვის მიუღებელია სხვა ეკონომიკური კავშირურთიერთობა ქალაქთან, გარდა სასაქონლო ურთიერთობისა, და ეს ურთიერთობა კი ნიშნავს გაცვალს ყიდვა-გაყიდვის მეშვეობით.

სადაც სასაქონლო წარმოება და სასაქონლო მიმოქცევა არსებობს, იქ ღირებულების კანონიც არსებობს. ამ კანონის მოთხოვნა იმაში მდგომარეობს, რომ საქონელთა გაცვლა-გამოცვლა წარმოებდეს მათზე დახარჯული საზოგადოებრივად აუცილებელი შრომის მიხედვით. მაგრამ საზოგადოებრივად აუცილებელი შრომის გაზომვა, ღირებულების გაზომვა ხდება არა უშუალოდ სამუშაო საათებითა და დღეებით, არამედ შემოვლილი გზით — ფულის მეშვეობით; ფული გამოდის როგორც ღირებულების საზომი, ხოლო ღირებულების გამოსახვა ფულით არის ფასი.

ამხანაგმა სტალინმა აღმოაჩინა ღირებულების კანონის მოქმედება სოციალისტურ საზოგადოებაში. ღირებულების კანონი ობიექტური ეკონომიკური კანონია; იგი არსებობს დამოუკიდებლად ადამიანთა ნებისაგან. არ შეიძლება ითქვას, რომ ღირებულების კანონი სოციალიზმის დროს მოქმედებს „გარდაქმნილი“ სახით. სოციალისტურ საზოგადოებაში ღირებულების კანონის მოქმედების სფერო შეზღუდულია, მას აქ არ აქვს სტიქიური და განმანადგურებელი ხასიათი, როგორც ეს კაპიტალისტურ საზოგადოებაშია.

ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ საქონელმიმოქცევის სფეროში, უმთავრესად პირადი მოხმარების საქონლის გაცვლის სფეროში, ღირებულების კანონი ინარჩუნებს გარკვეულ ფარგლებში რეგულატორის როლს. სოციალისტურ წარმოებაში ღირებულების კანონს მარეგულირებელი მნიშვნელობა არა აქვს, მაგრამ იგი მაინც ზემოქმედებას ახდენს წარმოებაზე.

ღირებულების კანონი სოციალიზმის დროს მოქმედებს ფულისა და ფასების მეშვეობით.

ამხანაგ სტალინის უდიდესი დამსახურება იმაში მდგომარეობს, რომ მან დაამტკიცა სასაქონლო წარმოებისა და სასაქონლო მიმოქცევის აუცილებლობა სოციალიზმის დროს, რომ მან აღმოაჩინა ღირებულების კანონის მოქმედება სოციალიზმის დროს, რომ მან ყოველივე ამით დაამტკიცა ფულის აუცილებლობა სოციალიზმის დროს, გვიჩვენა ფულის არსებობის საფუძვლები.

ფულის არსებობა არის კრედიტის აუცილებელი წინამძღვარი; კრედიტის არსებობა იწვევს ბანკების არსებობასაც.

ამხანაგი სტალინი ჯერ კიდევ 1925 წელს გვასწავლიდა: „საქმე სრულებითაც ის არ არის, რომ ვაჭრობა და ფულის სისტემა „კაპიტალისტური ეკონომიკის“ მეთოდებია. საქმე ის არის, რომ ჩვენი მეურნეობის სოციალისტური ელემენტები, რომლებიც კაპიტალისტურ ელემენტებს ებრძვიან, ეუფლებიან ბურჟუაზიის ამ მეთოდებსა და იარაღს კაპიტალისტური ელემენტების დასაძლევად, რომ ისინი წარმატებით იყენებენ მათ კაპიტალიზმის წინააღმდეგ, წარმატებით იყენებენ მათ ჩვენი ეკონომიკის სოციალისტური საძირკვლის ასაგებად. მათსადამე, საქმე ის არის, რომ, ჩვენი განვითარების დიალექტიკის მეოხებით, ბურჟუაზიის ამ ინსტრუმენტების ფუნქციები და დანიშნულება პრინციპულად, ძირეულად იცვლება, იცვლება სოციალიზმის სასარგებლოდ, კაპიტალიზმის საზიანოდ“ (თხზულებანი, ტ. 7, საკავშირო კ. პ. (ბ) XIV ყრილობა, გვ. 404).

თავის გენიალურ შრომაში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ ამხანაგი სტალინი ავითარებს ამ დებულებას და გვასწავლის, რომ ძველი პირწმინდად არ უქმდება უბრალოდ, ძველი იცვლის თავის ბუნებას, იცვლის ახლისდა მიხედვით, იგი მხოლოდ ინარჩუნებს თავის ფორმას; ახალი უბრალოდ კი არ სპობს ძველს, არამედ შეიჭრება ძველში, ცვლის მის ბუნებას, მის ფუნქციებს, მაგრამ ძველ ფორმას არ ამსხვრევს, პირიქით, იყენებს მას ახლის განვითარებისათვის. ამხანაგი სტალინი წერს: „ასეთია საქმის

ვითარება არა მარტო საქონლის, არამედ ფულის მიმართაც ჩვენს ეკონომიკურ ბრუნვაში, ისევე როგორც ბანკების მიმართაც, რომლებიც, კარგავენ ვიანთ ძველ ფუნქციებს და იძენენ რა ახალს, ინარჩუნებენ ძველს, რომელსაც იყენებს სოციალისტური წყობილება... კაპიტალიზმის ძველი კატეგორიებიდან ჩვენში შენარჩუნებულია უმთავრესად ფორმა, გარეგანი სახე, არსებითად კი ისინი ჩვენში ძირფესვიანად შეიცვალენ სოციალისტური სახალხო მეურნეობის განვითარების მოთხოვნისადაა შესაბამისად“ (გვ. 57-58).

ამრიგად, ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ სოციალისტური ფული პრინციპულად, ძირეულად განსხვავდება კაპიტალისტური ფულისაგან; მას სულ სხვა დანიშნულება, სულ სხვა არსი აქვს და, გამომდინარე ამ არსიდან, სულ სხვა ფუნქციები აქვს. კაპიტალიზმის ინსტრუმენტიდან ფული, კრედიტი, ბანკები გადაქცეულია სოციალიზმის ინსტრუმენტად.

ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ წარმოების საშუალებანი ქვეყნის შიგნით ეკონომიკური ბრუნვის სფეროში არ არის საქონელი. საქონელი არის ისეთი პროდუქტი, რომელიც მიეყიდება ყოველ მყიდველს, — გამყიდველი კარგავს საკუთრების უფლებას საქონელზე, მყიდველი კი ხდება საქონლის მესაკუთრე. ჩვენთან წარმოების საშუალება არ მიეყიდება ყოველ მყიდველს, ის კოლმეურნეობასაც კი არ მიეყიდება; სახელმწიფო ანაწილებს წარმოების საშუალებებს და არ კარგავს საკუთრების უფლებას მათზე. წარმოების დირექტორები დამტკიცებული არიან როგორც საბჭოთა სახელმწიფოს რწმუნებულები და ისინი ვალდებული არიან გამოიყენონ წარმოების საშუალებანი თანახმად სახელმწიფოს მიერ მოცემული გეგმებისა. ქვეყნის შიგნით წარმოების საშუალებანი ინარჩუნებენ საქონლის მხოლოდ გარეგნულ გარსს.

წარმოების საშუალებანი საგარეო ვაჭრობის სფეროში საქონელს წარმოადგენენ.

ჩვენს სოციალისტურ ქვეყანაში საქონელს არ წარმოადგენს არც მიწა, არც სამუშაო ძალა.

ყოველივე ზემონათქვამის საფუძველზე ჩვენთან სასაქონლო მიმოქცევა განისაზღვრება უმთავრესად პირადი მოხმარების საგნებით. ფული არის საბჭოთა ვაჭრობისათვის საერთო ეკვივალენტი, იგი არის სოციალისტურ წარმოებით ურთიერთობათა გამოსახვა.

ჩვენთან წარმოების საშუალებანი შეადგენენ სოციალისტურ საკუთრებას, დაქირავებული შრომის სისტემა არ არსებობს, სამუშაო ძალა არ წარმოადგენს საქონელს, ექსპლოატაციის სისტემა დიდი ხანია ლიკვიდირებულია, — ასეთ პირობებში სასაქონლო წარმოება ვერ მიგვიყვანს კაპიტალიზმამდე. ეს ყოველივე იმას ნიშნავს, რომ ჩვენში შეუძლებელია ფულის გადაქცევა კაპიტალად, ექსპლოატაციის იარაღად, როგორც კაპიტალისტურ ქვეყნებში. სანამ არსებობდნენ კაპიტალისტური ელემენტები, მანამ არსებობდა ფულის ექსპლოატაციის იარაღად გადაქცევის შეზღუდული შესაძლებლობა, — ეს შესაძლებლობა მოისპო კაპიტალისტური ელემენტების ლიკვიდაციასთან ერთად.

ჩვენთან შეუძლებელია ფულის გადაქცევა კაპიტალად, შეუძლებელია ფულადი, სასესხო კაპიტალის, სავაზმო კაპიტალის არსებობა და ამიტომ ძველზე კაპიტალისტური და სავაზმო კრედიტის არსებობაც.

სასაქონლო წარმოების არსებობას თან ახლავს ღირებულების კანონის არსებობაც, ღირებულება განიზომება, როგორც ვთქვით, არა უშუალოდ საათებით, არამედ შემოვლილი გზით — ფულით. ფული არის ღირებულების საზომი. სასაქონლო წარმოებას თან ახლავს სასაქონლო მიმოქცევაც. ამასთან დაკავშირებით ფული არის მიმოქცევის საშუალებაც. კრედიტისა და ბანკების არსებობა იწვევს იმას, რომ ფულს აქვს გადახდის საშუალების ფუნქციაც.

ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ და ვერც ავუვლით გვერდს ღირებულების კანონის გათვალისწინებას. ეს გარემოება „ჩვენს სამეურნეო მუშაკებს ასწავლის სისტემატურად გააუმჯობესონ წარმოების მეთოდები, შეამცირონ წარმოების თვითღირებულება, განახორციელონ სამეურნეო ანგარიში და ეცადონ მიაღწიონ საწარმოთა რენტაბელობას“ (სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 22).

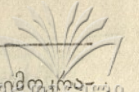
ჩვენი საწარმონი, როგორც წესი, მუშაობენ რენტაბელურად. რენტაბელური მუშაობის შედეგად საწარმოს აქვს დაგროვება. დაგროვებას ფულადი სახე აქვს.

სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის არსებითი ნიშნები და მოთხოვნები, როგორც გვასწავლის ამხანაგი სტალინი, არის: „მთელი საზოგადოების მუდმივად მზარდ მატერიალურ და კულტურულ მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაკმაყოფილების უზრუნველყოფა უმადლესი ტექნიკის ბაზაზე სოციალისტური წარმოების განუწყვეტელი ზრდისა და სრულყოფის გზით“ (იქვე, გვ. 44). ჩვენს ქვეყანაში ადგილი აქვს ხალხის მატერიალური კეთილდღეობისა და კულტურული დონის განუხრელ ზრდას. ჩვენს შრომელებს შესაძლებლობა აქვთ დაზოგონ მზარდი რეალური შემოსავლიდან ფულადი თანხები ისეთი ხარჯების დასაფარავად, რომლის დაფარვა მიმდინარე შემოსავლიდან არ შეუძლიათ (მაგ., ავტომობილი).

ყოველივე ამის საფუძველზე ფულმა უნდა შეასრულოს და კიდევ ასრულებს სოციალისტური დაგროვებისა და შრომელთა დაზოგვის საშუალების ფუნქციას.

ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ მსოფლიო ომისა და მისი სამეურნეო შედეგების ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან ეკონომიკურ რეზულტატად უნდა მივიჩნიოთ ერთიანი ყოვლისმომცველი მსოფლიო ბაზრის დაშლა. „ორი მობირდაპირე ბანაკის არსებობის ეკონომიკური შედეგი ის იყო, რომ ერთიანი ყოვლისმომცველი მსოფლიო ბაზარი დაიშალა, რის შედეგადაც ჩვენ ახლა გვაქვს ორი ბარალელური მსოფლიო ბაზარი, რომლებიც აგრეთვე უპირისპირდებიან ერთმეორეს“ (იქვე, გვ. 33).

ერთ მსოფლიო ბაზარს შეადგენს კაპიტალისტური ქვეყნები, მეორეს — სახალხო დემოკრატიული ქვეყნები და საბჭოთა კავშირი. ა. შ. შტატები აწარმოებენ კაპიტალისტური ქვეყნების ეკონომიკურ და პოლიტიკურ დამონე-

ბას. დამონების ერთ-ერთი იარაღია „მარშალის გეგმა“. სახალხო დემოკრატიის ქვეყნები საბჭოთა კავშირთან ერთად გვიჩვენებენ თანამშრომლობის და ურთიერთდახმარების ნიმუშებს. საბჭოთა კავშირი უწევს სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებს ყოველმხრივსა და უანგარო დახმარებას.

ამერიკული დოლარი, ა. შ. შტატების ფულადი სისტემა გამოიყენება კაპიტალისტური ქვეყნების დამონებისათვის, კოლონიების ექსპლოატაციის გაძლიერებისათვის, ახალი მსოფლიო ომის მომზადებისათვის.

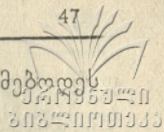
საბჭოთა მანეთი, საბჭოთა ფულადი სისტემა გამოიყენება გრანდიოზული მშვიდობიანი მშენებლობისათვის, მშვიდობიანობის შენარჩუნებისა და განმტკიცებისათვის.

წარმოების საშუალებანი, როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენთან არ წარმოადგენენ საქონელს. მაგრამ ეს გარემოება არ ავიწროვებს ფულის მიმოქცევის სფეროს. ორი მიზეზის გამო ლაპარაკია წარმოების საშუალებათა ღირებულებაზე, თვითღირებულებაზე, ფასზე. მიღებულ წარმოებათა საშუალებაში მისაცემია ფული. ჯერ ერთი, ეს აუცილებელია, — გვასწავლის ამხანაგი სტალინი, — კალკულაციისათვის, ანგარიშსწორებისათვის, საწარმოთა შემოსავლიანობისა და წამგებიანობის განსაზღვრისათვის, საწარმოთა შემოწმებისა და კონტროლისათვის. მაგრამ ეს საქმის ფორმალური მხარეა. არის მეორე მხარეც. ყოველივე ეს აუცილებელია იმის გამო, რომ საგარეო ვაჭრობის სფეროში განვხორციელოთ უცხო სახელმწიფოთათვის წარმოების საშუალებათა მიყიდვის საქმე, — „აქ, საგარეო ვაჭრობის სფეროში, მაგრამ მხოლოდ ამ სფეროში, ჩვენი წარმოების საშუალებანი მართლაც საქონელს წარმოადგენენ და ისინი მართლაც იყიდებიან (უბრჭყალებოდ)“ (სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 57, ხაზგასმულია ტექსტში).

ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი განვითარების კანონი იძლევა შესაძლებლობას სწორად დაიგეგმოს საზოგადოებრივი წარმოება. მაგრამ იმისათვის, რომ ეს შესაძლებლობა გადაიქცეს სინამდვილედ, საჭიროა ამ ეკონომიკური კანონის შესწავლა, დაუფლება, გამოყენება საქმის სრული ცოდნით, საჭიროა ისეთი გეგმების შედგენა, რომლებიც მთლიანად ასახვენ ამ კანონის მოთხოვნებს. სახალხო მეურნეობის დაგეგმვას შეუძლია დადებითი შედეგები მოიტანოს იმ შემთხვევაში, თუ: ა) იგი სწორად ასახავს სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი განვითარების კანონის მოთხოვნას, ბ) თუ იგი ყველაფერში შეეხამება სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის მოთხოვნებს.

ამხანაგ სტალინის ეს დებულება მთლიანად ეხება საკრედიტო და საკასო დაგეგმვას როგორც სახალხო-სამეურნეო გეგმის ნაწილს. ჩვენ შეგვიძლია სწორად დაგეგმოთ კრედიტი და ნაღდი ფულის მოძრაობა იმ შემთხვევაში, თუ მათი დაგეგმვის დროს დაცული იქნება ამხანაგ სტალინის მიერ დასახელებული ორივე პირობა.

საკრედიტო დაგეგმვის წინაშე დგას ამოცანა — შემოდებულ იქნეს კრედიტისა და რესურსების დაგეგმვა არა ნაშთის მიხედვით, არამედ მთელი ბრუნვის მიხედვით; საკასო დაგეგმვამ უნდა მოიცვას მთელი ნაღდი ფულის

შობირობა. საკრედიტო და საკასო დაგეგმვა სავსებით უნდა შეეხამებოდეს სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის მოთხოვნებს.

ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ ღირებულების კანონის მოქმედება არ იფარგლება საქონელმიმოქცევის სფეროთი, რომ იგი ვრცელდება წარმოებაზეც; სოციალისტურ წარმოებაში ამ კანონს არ აქვს მარეგულირებელი მნიშვნელობა, მაგრამ ეს კანონი ზემოქმედებას ახდენს წარმოებაზე. ამასთან დაკავშირებით უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ჩვენს წარმოებაში სამეურნეო ანგარიშის, რენტაბელობის, თვითღირებულებისა და ფასების საკითხს. ეს გარემოება აძლევს საწარმოს გაითვალისწინოს ღირებულების კანონი. ეს გარემოება ჩვენს სამეურნეო მუშაკებს ასწავლის, როგორც აღენიშნეთ, სისტემატურად გააუმჯობესონ წარმოების მეთოდები, შეამცირონ წარმოების თვითღირებულება, განახორციელონ სამეურნეო ანგარიში და ეცადონ მიაღწიონ საწარმოთა რენტაბელობას. ეს გარემოება აძლიერებს კრედიტის როლს როგორც კონტროლის იარაღისა. დაკრედიტება გეგმის შესრულების მიხედვით, ნამდვილი საჭიროების ფარგლებში, განამტკიცებს სამეურნეო ანგარიშს.

ამხანაგ სტალინის დებულება ავალებს საფინანსო მუშაკებს ფართოდ გამოიყენონ და გააძლიერონ მანეთით კონტროლი.

ამხანაგი გ. მალენკოვი თავის მოხსენებაში პარტიის XIX ყრილობაზე ამბობდა: „უნდა გვაძლიეროთ... საფინანსო ორგანოების მხრივ მანეთით კონტროლი სამეურნეო გეგმების შესრულებაზე და მომჭირნეობის რეჟიმის დაცვაზე“ (საანგარიშო მოხსენება პარტიის XIX ყრილობას საკ. კ. პ. (ბ) ცენტრალური კომიტეტის მუშაობის შესახებ, გვ. 81).

სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონი, აღმოჩენილი ამხანაგ სტალინის მიერ, ნიშნავს საქონელბრუნვის განუხრელ ზრდასაც, ფასების სისტემატურ შემცირებას, მანეთის მყიდველობითი ძალის განუწყვეტელ ზრდას, ჩვენი ფულადი სისტემის შემდგომ განმტკიცებას.

სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის მოქმედება ავალებს საკრედიტო ორგანიზაციებს მზარდ მატერიალურ-სასაქონლო ფასეულობათა დაკრედიტების გაფართოებას, ავალებს მათ დაკრედიტებისა და ანგარიშსწორების უფრო მოქნილი ფორმებისა და მეთოდების შემოღებას.

სასაქონლო წარმოება და სასაქონლო მიმოქცევა უნდა დარჩეს მანამ, სანამ არსებობს ორი ძირითადი საწარმოო სექტორი; ამ პირობებში სასაქონლო მიმოქცევა, ფული და ფულის მიმოქცევა ჩვენი სახალხო მეურნეობის სისტემის აუცილებელი და მეტად სასარგებლო ელემენტია. „როდესაც ორი ძირითადი საწარმოო სექტორის, სახელმწიფოებრივი და საკოლმეურნეო სექტორების ნაცვლად გაჩნდება ერთი ყოვლისმომცველი საწარმოო სექტორი, რომელსაც უფლება ექნება განაგოს ქვეყნის მთელი სამომხმარებლო პროდუქცია, მაშინ საქონელმიმოქცევა მისი „ფულადი მეურნეობითურთ“ გაქრება, როგორც სახალხო მეურნეობის ზედმეტი ელემენტი“ (სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, გვ. 18).

ამხანაგი სტალინი თავის გენიალურ შრომაში გვიჩვენებს როგორც ფუ-

ლის არსებობის საფუძვლებს სოციალიზმის დროს, ისე ფულის გაქრობის საფუძვლებსაც.

ფულის გაქრობამდე უნდა შევინარჩუნოთ მტკიცე ფული, მტკიცე ფულის სისტემა. ბრძოლა ფულის შემდგომი განმტკიცებისათვის არ იხსნება. სოციალიზმიდან კომუნიზმში თანდათანობით გადასვლის პერიოდში საჭიროა მტკიცე ფული—ამის დამადასტურებელია პარტიის XIX ყრილობის დირექტივები სსრ კავშირის განვითარების 1951—1955 წლების მეხუთე ხუთწლიანი გეგმის შესახებ.

კომუნიზმის მეორე ფაზაში, როგორც გვასწავლის ამხანაგი სტალინი, არ იქნება სასაქონლო წარმოება, სასაქონლო მიმოქცევა, გაქრება ღირებულების კანონი, გაქრება ფულიც.

ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ უაზროა ჩვენთან ლაპარაკი „აუცილებელ“ და „ზედმეტ“ შრომაზე. მუშების შრომა, რომელიც ხმარდება საზოგადოებას წარმოების გასაფართოებლად, განათლების, ჯანმრთელობის დაცვის გასაფართოებლად, თავდაცვის ორგანიზაციას და ა. შ., წარმოადგენს „ხელისუფლების სათავეში მდგომი მუშათა კლასისათვის ისევე აუცილებელს, როგორც მუშისა და მისი ოჯახის პირად მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად დახარჯული შრომა“ (იქვე, გვ. 20).

ამხანაგ სტალინის ამ დებულებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს პროცენტის ბუნების გაგებისათვის ჩვენს ქვეყანაში. საესესო პროცენტი ჩვენში სრულებითაც არ არის ზედმეტი პროდუქტის ღირებულების ნაწილი, როგორც ამას დღემდე ვამბობდით.

ამხანაგმა სტალინმა აღმოაჩინა თანამედროვე კაპიტალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონი: „მაქსიმალური კაპიტალისტური მოგების უზრუნველყოფა მოცემული ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობის ექსპლოატაციის, გაზანაღებისა და გადატყვების გზით, სხვა ქვეყნების, განსაკუთრებით ჩამორჩენილი ქვეყნების ხალხთა დაკაბალებისა და სისტემატური გაძარცვის გზით, ბოლოს, ომებისა და სახალხო მეურნეობის მილიტარიზაციის გზით, რასაც იყენებენ უმაღლესი მოგების უზრუნველსაყოფად“ (იქვე, გვ. 42). ამ კანონს მთლიანად ექვემდებარებიან ბანკებიც. მონოპოლისტური კაპიტალიზმის ეპოქაში ბანკები არ კმაყოფილდებიან საშუალო მოგებით და ყოველივეს აკეთებენ მაქსიმალური მოგების მისაღებად.

ჩვენ ვლაპარაკობდით სახელმწიფო აპარატთან მონოპოლიების შეზრდის შესახებ. ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ ეს გამოთქმა არ აშკარავებს მათი ეკონომიკური დაახლოების აზრს; ხდება არა უბრალოდ შეზრდა, არამედ სახელმწიფო აპარატის დაქვემდებარება მონოპოლიებისადმი. ამ დებულებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მონოპოლისტური ბანკების ხასიათის გაგებისათვის; ლაპარაკი უნდა იყოს არა სახელმწიფო აპარატთან საბანკო მონოპოლიების შეზრდის შესახებ, არამედ სახელმწიფო აპარატის დაქვემდებარების შესახებ საბანკო მონოპოლიებისადმი.

ამხანაგი სტალინი ავითარებს მარქსიზმ-ლენინიზმის ფუძემდებელთა მოძღვრებას კრედიტის შესახებ კაპიტალისტურ მეურნეობაში, როდესაც კრედიტი ამბობს, რომ ქალაქსა და სოფელს შორის, მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობას შორის დაპირისპირებულობის ეკონომიკურ საფუძველს წარმოადგენს „ქალაქის მიერ სოფლის ექსპლოატაცია, გლეხობის ექსპროპრიაცია და სოფლის მოსახლეობის უმრავლესობის გაჩანაგება მრეწველობის, ვაჭრობის, საკრედიტო სისტემის განვითარების მთელი მსვლელობით კაპიტალიზმის დროს“ (იქვე, გვ. 27 — 28). კაპიტალისტური ბანკები, განსაკუთრებით საპროთექო ბანკები, თვით საკრედიტო კოოპერაცია, რომელიც ხელში ჩაიგდო კულაკობამ, მევახშეობა, რომელიც ფართოდ არის გავრცელებული სოფლად, ემსახურება გლეხობის ექსპროპრიაციას, მოსახლეობის უმრავლესობის გაჩანაგებას. ამერიკელი ფერმერების, ამერიკული სოფლის მოსახლეობის მდგომარეობა ამხანაგ სტალინის ამ დებულების საუკეთესო ილუსტრაციაა.

ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის პირველი კრიზისი პირველი მსოფლიო ომის დროს და მეორე კრიზისი მეორე მსოფლიო ომის დროს არის არა დამოუკიდებელი კრიზისები, არამედ მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის საერთო კრიზისის განვითარების ეტაპები. ეს გვაგვალბებს კაპიტალისტური სახელმწიფოების ფულის მიმოქცევა და კრედიტი კაპიტალიზმის საერთო ურიზისის ეპოქაში განვიხილოთ ამ ორი პერიოდის მიხედვით — ასეთი განხილვა გაამდიდრებს კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომიის სათანადო ნაწილებს.

შეუძლებელია ამ წერილში ამოიწუროს ამხანაგ სტალინის შრომის იდეების მთელი სიმდიდრე. აქ მხოლოდ მოცემულია იმის ცდა, რომ აღინიშნოს ამ გენიალური შრომის მნიშვნელობა ფულის მიმოქცევისა და კრედიტის ზოგიერთი საკითხისათვის.

ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ სოციალიზმის პოლიტიკური ეკონომია შეუძლებელია ეკონომიკური პრობლემების გარეშე; ამ ეკონომიკურ პრობლემებში შედის ფული, კრედიტი და ბანკებიც. ეს გარემოება გვაგვალბებს ფართოდ და ღრმად დავამუშაოთ ფულის მიმოქცევისა და კრედიტის საკითხები და ამ მუშაობას საფუძვლად დავეყვებით ამხანაგ სტალინის გენიალური შრომა „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“.

ვსარგებლობ შემთხვევით და ვაცხადებ, რომ ჩემ მიერ გამოქვეყნებულ სტატიებში „ღირებულების კანონი სოციალიზმის დროს“ („ბოლშევიკი“, 1942 წ., № 12) და „Советские деньги“ (Заря Востока, 1950 წ., 7/VI) დაშვებული იყო შეცდომები.

პირველ სტატიაში მე ვწერდი, რომ ჩვენში ქალაქისა და სოფლის დაპირისპირების საფუძვლები უკვე შერყეულია სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციისა და სასოფლო-სამეურნეო შრომის ინდუსტრიული შრომის სახეობად გადაქცევის გამო, და აღვნიშნავდი, რომ სხვაობა ჯერ კიდევ რჩება. ამავე სტატიაში მე ვწერდი, რომ ჩვენში უკვე შერყეულია გონებრივი და

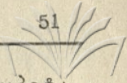

ფიზიკური შრომის დაპირისპირების უღრმესი ფესვები, და აღენიშნავდნენ, როგორც განსხვავება მათ შორის ჯერ კიდევ არსებობს. ეს დებულება მცდარია. ქველქსა და სოფელს შორის, მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობას შორის, გონებრივსა და ფიზიკურ შრომას შორის დაპირისპირებულობა ჩვენს ქვეყანაში მოსპობილია კაპიტალიზმის და ექსპლოატაციის სისტემის მოსპობასთან ერთად, ჩვენს ქვეყანაში სოციალისტური წყობილების განმტკიცებასთან ერთად, მაგრამ ჯერ კიდევ არსებობს მათ შორის არსებითი განსხვავება. დროთა მსვლელობაში არსებითი განსხვავება გაქრება, მაგრამ დარჩება არაარსებითი განსხვავება მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში მუშაობის პირობების განსხვავების გამო, იმის გამო, რომ საწარმოების ხელმძღვანელთა შემადგენლობის მუშაობის პირობები იმგვარივე არ არის, როგორც მუშათა მუშაობის პირობები.

ამავე სტატიაში მე აღენიშნავდი ზედმეტი შრომისა და ზედმეტი პროდუქტის არსებობას ჩვენში, რაც სწორი არ არის. ჩვენში არ არსებობს არც ზედმეტი შრომა, არც ზედმეტი პროდუქტი. ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ მუშების შრომა ჩვენს პირობებში, რომელიც ხმარდება საზოგადოებას წარმოების გასაფართოებლად, განათლების, ჯანმრთელობის დაცვის გასაერთარებლად, თავდაცვის ორგანიზაციისათვის და ა. შ., წარმოადგენს ამჟამად ხელისუფლების სათავეში მდგომი მუშათა კლასისათვის ისევე აუცილებელს, როგორც მუშებისა და მისი ოჯახის პირად მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად დახარჯული შრომა.

ორივე ხსენებულ სტატიაში მე ვწერდი, რომ სოციალიზმის დროს ღირებულების კანონი მოქმედებს გარდაქმნილი სახით. ახლა ჩემთვის სავსებით ნათელია, რომ ეს არ არის სწორი. კანონების, მათ შორის ღირებულების კანონის, გარდაქმნა არ შეიძლება. არ შეიძლება კანონების არც მოსპობა, არც სხვა კანონებით შეცვლა. ადამიანებს შეუძლიათ კანონების აღმოჩენა, შემეცნება, დაუფლება, გამოყენება საზოგადოების ინტერესებისათვის და არა მოსპობა, გარდაქმნა, შეცვლა. ღირებულების კანონი სოციალიზმის დროსაც არის ობიექტური კანონი, რომელიც ჩვენი ნებისაგან დამოუკიდებლად მიმდინარე ეკონომიკური ცხოვრების პროცესების კანონზომიერებას ასახავს. მაგრამ ღირებულების კანონს ჩვენში ისეთივე გასაქანი არ აქვს, როგორც კაპიტალიზმის დროს. ღირებულების კანონის მოქმედების სფერო ჩვენი ეკონომიკური წყობილების პირობებში მკაცრად შეზღუდულია და მოქცეულია ჩარჩოებში.

ორივე ხსენებულ სტატიაში მე ვწერდი, რომ წარმოების უმნიშვნელოვანესი იარაღები უკვე არ არის საქონელი. ეს დებულება ასეთი სახით მიუღებელია, იგი მოითხოვს დაზუსტებას. ჯერ ერთი, ჩვენში საქონელს არ წარმოადგენენ წარმოების საშუალებანი და შემდეგ ისინი არ წარმოადგენენ საქონელს ქვეყნის შიგნით ეკონომიკური ბრუნვის სფეროში, საგარეო ვაჭრობის სფეროში კი წარმოების საშუალებანი მართლაც საქონელს წარმოადგენენ.

ჩემს ლექციაში „საბჭოთა მანეთის განმტკიცება და ინფლაცია კაპიტალისტურ ქვეყნებში“, რომელიც გამოცემულია საქართველოს სსრ პარლამენტის კური და მეცნიერული ცოდნის გამავრცელებელი საზოგადოების მიერ, მე ვწერდი, რომ მატერიალური სტიმულირება სოციალისტური მეურნეობის კანონია, სინამდვილეში კი იგი კანონს არ წარმოადგენს.

ვადიარებ რა დამვებულ შეცდომებს, ვაცხადებ, რომ ჩემი მიზანია ღრმად შევისწავლო ამხანაგ სტალინის გენიალური შრომა „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ და საფუძვლად დავუდო იგი ჩემს სასწავლო და სამეცნიერო-კვლევითს მუშაობას. წინამდებარე სტატია არის პირველი ნაბიჯი ამ მიმართულებით.

სტალინის სახელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ფინანსებისა და კრედიტის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1952, XII, 15)

3. გვიშიანი

ი. სტალინი კოლმედიკური სტრუქტურისა და გეგმიკის შესახებ დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მომზადებისა და გეგმარების პერიოდში

35 წლის წინათ დიდი ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ დაამხო კაპიტალისტებისა და მემამულეების ბატონობა და დაამყარა პროლეტარიატის დიქტატურა.

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შედეგად კაცობრიობის ისტორიაში დაიწყო ახალი ერა — კომუნისმის ერა.

ამხანაგი სტალინი თავის ცნობილ ნაშრომში „ოქტომბრის რევოლუციის საერთაშორისო ხასიათი“ აღნიშნავს, რომ ოქტომბრის რევოლუცია პ რ ი ნ ც ი - ბ უ ლ ა დ განსხვავდება ყველა წინანდელი რევოლუციებისაგან, რომ იგი მიზნად ისახავდა არა ექსპლოატაციის ერთი ფორმის შეცვლას ექსპლოატაციის მეორე ფორმით, არამედ ადამიანის მიერ ადამიანის ყოველგვარი ექსპლოატაციის მოსპობას.

„სწორედ ამიტომ ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვება ნიშნავს ძირეულ გარდატეხას კაცობრიობის ისტორიაში, ძირეულ გარდატეხას მსოფლიო კაპიტალიზმის ისტორიულ ბედში, ძირეულ გარდატეხას მსოფლიო პროლეტარიატის განმათავისუფლებელ მოძრაობაში, ძირეულ გარდატეხას მთელი მსოფლიოს ექსპლოატირებული მასების ბრძოლის წესებსა და ორგანიზაციის ფორმებში, ყოფაცხოვრებასა და ტრადიციებში, კულტურასა და იდეოლოგიაში.

ამაშია იმის საფუძველი, რომ ოქტომბრის რევოლუცია არის ინტერნაციონალური, მსოფლიო ხასიათის რევოლუცია“¹.

ამ მსოფლიო ისტორიული გამარჯვების სულისჩამდგმელი და ორგანიზატორი იყო ლენინ-სტალინის დიადი პარტია.

ი. სტალინი მიუთითებს, რომ მარქსიზმ-ლენინისმის მეცნიერული თეორიით შეიარაღებულმა კომუნისტურმა პარტიამ ერთ საერთო მძლავრ რევოლუციურ ნაკადად შეაერთა ისეთი სხვადასხვაგვარი რევოლუციური მოძრაობანი, როგორცაა საერთო-დემოკრატიული მოძრაობა ზავისათვის, გლეხურ-დემოკრატიული მოძრაობა მემამულეთა მიწების ხელში ჩაგდებისათვის, ჩაგ-

რული ხალხების ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ნაციონალურ-თანასწორუფლებიანობისათვის და პროლეტარიატის სოციალისტურ მოძრაობა ბურჟუაზიის დამხობისათვის, პროლეტარიატის დიქტატურის დამყარებისათვის, რამაც გადაწყვიტა კაპიტალიზმის ბედი რუსეთში.

ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვების შედეგად დაიწყო ახალი ეპოქა კაცობრიობის ისტორიაში — ეპოქა პროლეტარული რევოლუციებისა კაპიტალისტურ ქვეყნებში, და უმაღლეს საფეხურზე ავიდა კოლონიური და დამოკიდებული ქვეყნების ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა.

* * *

ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების სულსჩამდგმელები და ორგანიზატორები არიან სოციალისტური რევოლუციის გენიალური სტრატეგები — ლენინი და სტალინი.

პროლეტარული რევოლუციისა და პროლეტარიატის დიქტატურის თეორიისა და ტაქტიკის საკითხები ლენინელების მიერ გულმოდგინედ და სერიოზულად მუშავდებოდა პარტიის წარმოშობის მომენტიდანვე.

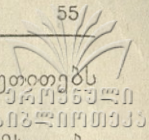
პროლეტარიატის გენიალური ბელადები მარქსი და ენგელსი გვასწავლიან, რომ მუშათა კლასის ტაქტიკა უნდა გამომდინარეობდეს ობიექტური პირობების ანალიზიდან, კლასობრივი ბრძოლისა და საზოგადოების განვითარების კანონების ცოდნიდან.

მარქსიზმის ფუძემდებლების ეს გენიალური აზრები დაასამარეს II ინტერნაციონალის ოპორტუნისტებმა. II ინტერნაციონალის ბატონობის პერიოდში არ იყო და არც შეიძლებოდა ყოფილიყო მუშათა კლასის მთლიანი სტრატეგია და დამუშავებული ტაქტიკა, ვინაიდან ეს იყო უპირატესად პერიოდი ცოტად თუ ბევრად მშვიდობიანი განვითარების პირობებში პროლეტარული პოლიტიკური არმიების შექმნისა და წვრთნისა. ამ პერიოდში იყო მხოლოდ ცალკე აზრები, ნაწყვეტები სტრატეგიისა და ტაქტიკის შესახებ, მაგრამ ტაქტიკა და სტრატეგია არ ყოფილა. მხოლოდ შემდეგ პერიოდში, პროლეტარიატის აშკარა გამოსვლების პერიოდში, პროლეტარული რევოლუციის პერიოდში შეიძლებოდა გამოუმუშავებულიყო პროლეტარიატის ბრძოლის მთლიანი სტრატეგია და დამუშავებული ტაქტიკა.

მარქსისა და ენგელსის გენიალური აზრები სტრატეგიისა და ტაქტიკის შესახებ სწორედ ამ პერიოდში გამოიტანა ლენინმა დღის სინათლეზე.

აწარმოებდნენ რა დაუნდობელ ბრძოლას ოპორტუნისმის წინააღმდეგ, ვ. ლენინი და ი. სტალინი თავიანთ კლასიკურ ნაშრომებში არ შემოფარგულან მარქსისა და ენგელსის ცალკეული ტაქტიკური დებულებების აღდგენით, მათ ისინი შემდგომ განავითარეს, შეავსეს ახალი აზრებითა და დებულებებით და შექმნეს მეცნიერება პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლის ხელმძღვანელობის შესახებ.

ვ. ლენინმა თავის გენიალურ შრომაში „სოციალ-დემოკრატიის ორი ტაქტიკა დემოკრატიულ რევოლუციაში“ სასტიკად გააკრიტიკა მენშევიკების, სერთაშორისო ოპორტუნისმის ტაქტიკა და საფუძველი ჩაუყარა მარქსისტულ

ტაქტიკას. ი. სტალინი „საჯ. კ. პ. (ბ) ისტორიის მოკლე კურსში“, მიუთითებს რა ვ. ლენინის ამ გენიალური წიგნის უდიდეს მნიშვნელობაზე, წერს: „...აკრიტიკებდა რა მენშევიკების ტაქტიკას, ის ამასთან ერთად ამხილებდა საერთაშორისო ოპორტუნისზმის ტაქტიკას, ხოლო ასაბუთებდა რა მარქსისტების ტაქტიკას ბურჟუაზიული რევოლუციის პერიოდში და ერთმანეთისაგან განასხვავებდა რა ბურჟუაზიულ რევოლუციასა და სოციალისტურ რევოლუციას, — მან ამასთან ერთად ჩამოაყალიბა საფუძვლები მარქსისტული ტაქტიკისა ბურჟუაზიული რევოლუციიდან სოციალისტურ რევოლუციაზე გადასვლის პერიოდში“¹.

ი. სტალინიმა ოქტომბრის პერიოდში და მის შემდეგ დაწერილ თავის კლასიკურ ნაშრომებში შემდგომ განავითარა გენიალური მოძღვრება ლენინისზმის სტრატეგიისა და ტაქტიკის შესახებ ახალი ისტორიული პირობების გათვალისწინებით. ამ მხრივ განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ი. სტალინის ისეთ გენიალურ თეორიულ შრომებს, როგორიცაა „რუსი კომუნისტების პოლიტიკური სტრატეგიისა და ტაქტიკის შესახებ“, „რუსი კომუნისტების სტრატეგიისა და ტაქტიკის საკითხისათვის“, „ლენინისზმის საფუძვლების შესახებ“, „ოქტომბრის რევოლუცია და რუსი კომუნისტების ტაქტიკა“ და სხვ.

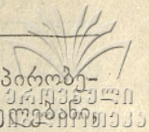
ი. სტალინი გვასწავლის, რომ პროლეტარიატის მოძრაობა შედგება ორი მხარის ანუ ორი ელემენტისაგან: ობიექტური ანუ სტიქიური ელემენტისაგან და სუბიექტური ანუ შეგნებული ელემენტისაგან. რადგან ობიექტური მხარე, სტიქიური ელემენტი პროცესთა იმ ჯგუფად ყალიბდება, რომელსაც პროლეტარიატის შეგნებული და მარეგულირებელი ნების დამოუკიდებლად უზღდება განვითარება, ცხადია, სტრატეგიასა და ტაქტიკას სამოქმედო ასპარეზად რჩება მხოლოდ და მხოლოდ მუშათა მოძრაობის სუბიექტური მხარე.

საინტერესოა იმის გარკვევა, თუ რა ხასიათს ატარებს და რა შინაარსის შემცველია მუშათა მოძრაობის ის მხარე, რომელსაც ობიექტური მხარე ეწოდება. აქ თავსდება ქვეყნის ეკონომიკური განვითარება, კაპიტალიზმის განვითარება, ძველი ხელისუფლების რღვევა, პროლეტარიატისა და მისი გარემომცველი კლასების სტიქიური მოძრაობა, კლასების შეტაკებანი და სხვ.

პოლიტიკურ სტრატეგიას არაფერი ესაქმება ამ პროცესებთან. რატომ? იმიტომ რომ სტრატეგიას შეუძლია ამ პროცესებისათვის მხოლოდ ანგარიშის გაწევა, მათზე დამყარება და არა გაუქმება ან შეცვლა.

სტალინიმა თავის კლასიკურ შრომაში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ აღნიშნა, რომ ეკონომიკური განვითარების კანონები ობიექტური კანონებია, რომლებიც ასახავენ ეკონომიკური განვითარების პროცესებს საზოგადოებაში, რაც ადამიანთა ნებისაგან დამოუკიდებლად ხდება. ადამიანებს შეუძლიათ აღმოაჩინონ ეს კანონები, შეიციონ ისინი, გამოიყენონ საზოგადოების სასარგებლოდ, მაგრამ მათ არ შეუძლიათ მოსპონ ძველი ან შექმნან ახალი ეკონომიკური კანონები. ეკონომიკური კანონ-

¹ „საჯ. კ. პ. (ბ) ისტორია. მოკლე კურსი“, 1950, გვ. 81.

ნები ადამიანთა ნებით კი არ იქმნება, არამედ ახალი ეკონომიკური პირობების ბაზაზე წარმოიშვება. უაღრესად მცდარია იმ ადამიანთა შეხედულებები, რომლებიც ფიქრობენ, რომ შეიძლება ეკონომიკური განვითარების კანონების შექმნა ან მოსპობა. მეცნიერებას არ შეუძლია იცოცხლოს და განვითარდეს, თუ იგი არ ცნობს ობიექტურ კანონზომიერებებს, თუ არ სწავლობს ამ კანონზომიერებებს.

მარქსიზმის თეორია შეისწავლის, უწინარეს ყოვლისა, კაპიტალიზმის ობიექტურ პროცესებს მათს განვითარებასა და კვდომაში და მის მამოძრავებელ ძალებს. მარქსიზმის პროგრამა, ეყრდნობა რა თეორიის დასკვნებს, განსაზღვრავს მუშათა მოძრაობის მიზნებს, რომლებიც მეცნიერულადაა ჩამოყალიბებული პროგრამის პუნქტებში.

რაც შეეხება სუბიექტურ მხარეს — იგი წარმოგვიდგება როგორც ობიექტური პროცესების ასახვა მუშათა კლასის შეგნებაში. სწორედ ეს შეგნებული მხარე იმით არის საყურადღებო, რომ იგი სტრატეგიისა და ტაქტიკის წარმმართველ შემოქმედებას ექვემდებარება. ამ სუბიექტურ მხარეში სტრატეგიას უნარი აქვს დააჩქაროს ან შეანელოს მოძრაობა, წარმართოს მოძრაობა უკეთესი, ნაკლებად მტკივნეული გზით, ან მიიმე და მტკივნეული გზით, სტრატეგიის ღირსებათა ან ნაკლოვანებათა მიხედვით.

ი. სტალინი დასძენს:

„მოძრაობის დაჩქარება თუ შენელება, მისი გაადვილება თუ შეფერხება, — ასეთია პოლიტიკური სტრატეგიისა და ტაქტიკის გამოყენების სფერო და ფარგლები“¹.

ამრიგად, სტრატეგიასა და ტაქტიკას საქმე აქვს მოძრაობის სუბიექტურ ანუ შეგნებულ მხარესთან. ისინი მთლიანად ეყრდნობიან მარქსიზმის თეორიისა და პროგრამის მონაცემებს და ითვალისწინებენ ყოველგვარ ცვლილებას ობიექტურ ანუ სტიქიურ ვითარებაში.

„სტრატეგია არის, — ამბობს ამხანაგი სტალინი, — პროლეტარიატის მთავარი დარტყმის მიმართულების განსაზღვრა რევოლუციის არსებული ეტაპის საფუძველზე, რევოლუციურ ძალთა (მთავარი და მეორეხარისხოვანი რეზერვების) განლაგების შესაფერისი გეგმის გამომუშავება, ბრძოლა ამ გეგმის განსახორციელებლად რევოლუციის მთელი ამ ეტაპის განმავლობაში“².

ეს განსაზღვრა ღირსშესანიშნავია იმით, რომ იგი მოიცავს თეორიისა და პრაქტიკის განუყოფელ ერთიანობას, სტრატეგიული გეგმების თეორიულ შემუშავებას და მათ პრაქტიკულად გატარებას; ეს განსაზღვრა ანადგურებს ოპორტუნისტულ გათიშვას თეორიისა და პრაქტიკის შორის, სიტყვასა და საქმეს შორის, გათიშვას, რომელიც დამახასიათებელია II ინტერნაციონალისათვის.

ამხანაგი სტალინი უდიდესი სიღრმით აშუქებს რევოლუციის განვითარების დიალექტიკას და ამასთან დაკავშირებით სტრატეგიული და ტაქტიკური

¹ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 5, 1949, გვ. 178.

² ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6, 1949, გვ. 175.

გეგმებისა და პარტიის ლოზუნგების ცვლილების დიალექტიკას. ანალოგიურობაა თუბს რა ლენინიზმის სტრატეგიას, ამხანაგი სტალინი თავის მხრივ „ლენინიზმის საფუძვლების შესახებ“ მიუთითებს, რომ მისი გეგმები და ამოცანები იცვლებიან რევოლუციის ერთი ეტაპიდან რევოლუციის მეორე ეტაპზე გადასვლასთან დაკავშირებით, რომ ჩვენმა რევოლუციამ უკვე განიცადა ორი ეტაპი და ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ შევიდა თავისი განვითარების მესამე ეტაპში.

პირველი ეტაპი — 1903 წელი — 1917 წლის თებერვალი. მეორე ეტაპი — 1917 წლის მარტი — 1917 წლის ოქტომბერი. ამ წერილში ჩვენ განვიხილავთ კომუნისტური პარტიის სტრატეგიასა და ტაქტიკას რევოლუციის მეორე ეტაპზე. ამხანაგი სტალინი ასე განსაზღვრავს ბოლშევიკების სტრატეგიას ამ ეტაპზე:

„მიზანი — იმპერიალიზმის დამხობა რუსეთში და იმპერიალისტური ომისაგან თავის დაღწევა. რევოლუციის ძირითადი ძალა — პროლეტარიატი. უახლოესი რეზერვი — უღარიბესი გლეხობა. მეზობელი ქვეყნების პროლეტარიატი, როგორც შესაძლო რეზერვი. გაჭიანურებული ომი და იმპერიალიზმის კრიზისი, როგორც ხელსაყრელი მომენტი. ძირითადი დარტყმის მიმართულება: იზოლაცია წვრილბურჟუაზიული დემოკრატიისა (მენშევიკები, ესერები), რომელიც ცდილობს გლეხობის მშრომელი მასების გადაბირებას და რევოლუციის დასრულებას იმპერიალიზმთან შეთანხმების გზით. ძალთა განლაგების გეგმა: პროლეტარიატის კავშირი უღარიბეს გლეხობასთან“¹.

სტრატეგიული ხელმძღვანელობის ამოცანა მდგომარეობს არა მარტო იმაში, რომ სწორად განისაზღვროს მთავარი დარტყმის მიმართულება და სწორად იქნას განლაგებული ძირითადი ძალები, არამედ იმაშიც, რომ საუკეთესოდ იქნას გამოყენებული რეზერვები — პირდაპირი და არაპირდაპირი, და შემდეგ მიყვანილ იქნას ისინი რევოლუციის ფრონტთან, სწორად იქნას შერჩეული გადაწყვეტი ბრძოლის მომენტი. ამასთან დაკავშირებით ამხანაგი სტალინი მიუთითებს სტრატეგიული ხელმძღვანელობის ოთხ მთავარ პირობაზე, რომელთა დაცვა აუცილებელია ბრძოლის წარმატების უზრუნველყოფისათვის.

პირველი პირობა:

„გადამწყვეტ მომენტში რევოლუციის მთავარი ძალების დაგროვება მოწინააღმდეგისათვის ყველაზე სუსტ პუნქტში, როდესაც რევოლუცია უკვე მომწიფებულია, როდესაც შეტევა მთელი სიძლიერით მიმდინარეობს, როდესაც აჯანყება კარზე გვიკაჟუნებს და როდესაც ავანგარდისათვის რეზერვების მიშველება გამარჯვების გადაწყვეტი პირობაა“².

1917 წლის აპრილ-ოქტომბრის პერიოდში მოწინააღმდეგისათვის ომი ყველაზე სუსტი პუნქტი იყო. იმპერიალისტური ბურჟუაზია და მისი ლაქები განაგრძობდნენ ამ ომს მასების ნათლად გამოხატული ნება-სურვილის საწინააღმდეგოდ. გამოდიოდნენ რა ომის წინააღმდეგ, ბოლშევიკებს პროლეტარიატის

¹ ი. სტალინი, თხ., ტ. 6, 1949, გვ. 175—176.

² იქვე, გვ. 181.

მხარეზე გადმოჰყავდათ მოსახლეობის ფართო მასები. პარტიის სტრატეგიის ამოცანა ამ პერიოდში იყო ის, რომ იგი, წვრთნიდა რა ავანგარდს ქუჩების მოსვლებისათვის მანიფესტაციებისა და დემონსტრაციების გზით, ამასთან ერთად ავანგარდისაკენ რეზერვები მიჰყავდა საბჭოებისა და სხვა რევოლუციური ორგანიზაციების საშუალებით. ლენინისა და სტალინის ხელმძღვანელობით კომუნისტურმა პარტიამ ბრწყინვალედ განახორციელა ეს პირობა დასრულებული ფორმით. ლენინმა და სტალინმა 1917 წლის ოქტომბერში, რთულ ისტორიულ ვითარებაში შემდეგმ განავითარეს და გენიალურად გამოიყენეს შეიარაღებული აჯანყების საერთო წესები, რომლებზეც თავის დროზე მიუთითეს მარქსმა და ენგელსმა 1848 წლის რევოლუციებისა და პარიზის კომუნის გამოცდილების საფუძველზე. აჯანყების დაწყების წინ ლენინი მოაგონებდა ბოლშევიკებს, რომ არ შეიძლება რევოლუციასთან თამაში, საჭიროა მტკიცედ იცოდე მისი ბოლომდე მიყვანა, რომ აუცილებელია ძალთა დიდი უპირატესობის დაგროვება გადამწყვეტ ადგილას, გადამწყვეტ მომენტში, რადგან ამის უგულებელყოფა გამოიწვევს აჯანყებულების დამარცხებას, რომ აჯანყების დაწყების შემდეგ საჭიროა გაბედულად მოქმედება, შეტევაზე გადასვლა, რომ საჭიროა მოწინააღმდეგეზე თავდასხმა მოულოდნელად, როდესაც მისი ჯარი გაბნეულია, და, დასასრულ, საჭიროა ყოველდღიურად წარმატების მიღწევა, მორალური უპირატესობის შენარჩუნება. ამ წესების აუცილებელი დაცვა — ყოველგვარი აჯანყების კანონია. მათი უგულებელყოფა დამარცხებას იწვევს.

მ ე ო რ ე პ ი რ ო ბ ა :

„გადამწყვეტი დარტყმის მომენტის შერჩევა, აჯანყების დაწყების მომენტის შერჩევა იმ ვარაუდით, რომ კრიზისმა უმადლეს წერტილს მიაღწია, რომ ავანგარდი უკვე მზად არის ბოლომდე იბრძოლოს, რეზერვი უკვე მზად არის მხარი დაუჭიროს ავანგარდს, ხოლო მტრის რიგებში მაქსიმალური არეგდარევა“¹.

ასეთი სტრატეგიის ნიმუშად, გვასწავლის სტალინი, შეიძლება ჩაითვალოს ოქტომბრის შეიარაღებული აჯანყების ჩატარება.

ამ პირობის დარღვევა, მიუთითებს ამხანაგი სტალინი, იწვევს სახიფათო შეცდომას, რომელსაც ეწოდება „ტემპის დაკარგვა“, როდესაც პარტია უკან რჩება მოძრაობის მსვლელობას, ანდა ბევრად წინ უსწრებს მას და ამით მარცხის საფრთხეს ქმნის. სწორედ ამ სახიფათო შეცდომისაკენ მიდიოდა ზოგიერთების ცდა დაგვეწყო აჯანყება დემოკრატიული თათბირის დაპატიმრებით 1917 წლის სექტემბერში.

ლენინელები ითვალისწინებდნენ და ბრწყინვალედ იყენებდნენ ამ პირობას იმიტომ, რომ მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებული მასებთან და ჩინებულად იცოდნენ მასების რევოლუციური განწყობილების მზარდი აღმავლობა.

მ ე ს ა მ ე პ ი რ ო ბ ა :

„უკვე მიღებული კურსის განუხრელად გატარება, მიუხედავად მიზნისაკენ მიმავალ გზაზე არსებული ყველა და ყოველგვარი დაბრკოლებისა და

¹ ი. სტალინი, თხზ. ტ. 6, 1949, გვ. 182.

გართულებისა, რაც აუცილებელია იმისათვის, რომ ავანგარდმა მხედველობა დაიკარგოს ბრძოლის ძირითადი მიზანი, ხოლო მასები არ გახდნენ გზას, იაღონ ამ მიზნისაკენ და ცდილობდნენ დაირაზმონ ავანგარდის გარემო¹.

ამ პირობის დარღვევა იწვევს უდიდეს შეცდომას, რომელსაც ეწოდება „კურსის დაკარგვა“. ასეთი შეცდომა იყო, მაგალითად, ბოლშევიკური ფრაქციის გადაწყვეტილება ე. წ. დემოკრატიულ თათბირზე წინაპარლამენტში მონაწილეობის შესახებ. პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა გადაწყვიტა ბოიკოტი გამოეცხადებინა წინაპარლამენტისათვის და აიძულა ბოლშევიკების ფრაქცია დაეტოვებინა იგი.

„ლენინსა და სტალინს სერიოზულ შეცდომად მიაჩნდათ წინაპარლამენტში ხანმოკლე მონაწილეობაც კი, ვინაიდან ამ მონაწილეობას შეიძლებოდა ყალბი იმედები დაეთესა მასებში, თითქოს წინაპარლამენტს მართლაც შეეძლო რაიმეს გაკეთება მშრომელებისათვის“².

ამხანაგი სტალინი დემოკრატიული თათბირის ბოლშევიკური ფრაქციის სხდომაზე, აგრეთვე თავის სტატიაში „შეთქმულება რევოლუციის წინააღმდეგ“ და სხვა სტატიებში ახსაიათებს წინაპარლამენტს როგორც „კორნილოვშინის ნაბუშარს“, როგორც ბურჟუაზიულ-მემამულური კონტრრევოლუციის საფარველს.

მეოთხე პირობა:

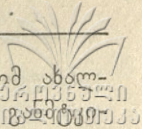
„რეზერვებით მანევრირება, რომელიც მიზნად ისახავს სწორ უკანდახევას, როდესაც მტერი ძლიერია, როდესაც უკანდახევა აუცილებელია, როდესაც ბრძოლის მიღება, რომელსაც მოწინააღმდეგე თავზე გახვევს, აშკარად საზიანოა, როდესაც უკანდახევა, ძალთა არსებული თანამედფარდების პირობებში, ერთადერთი საშუალებაა ავანგარდის საშიში მდგომარეობიდან გამოყვანისა და მისთვის რეზერვების შენარჩუნებისა“³.

ასეთი სტრატეგიის ყველაზე უფრო ნათელ ნიმუშად შეიძლება ჩაითვალოს ბრესტის ზავის შეკვრა, რამაც შესაძლებლობა მისცა პარტიას მიეღო შესვენება, დრო მოეგო საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცებისათვის, შეენარჩუნებინა თავის მხარეზე გლეხობა, შეეგროვებინა ძალები შინაგან კონტრრევოლუციასზე შეტევისათვის, ბრწყინვალედ გამოეყენებინა არაპირდაპირი რეზერვები — წინააღმდეგობანი და ბრძოლა იმპერიალიზმის ბანაკში. ეს იყო რევოლუციისათვის ძნელი და მძიმე დრო, როდესაც მეფის ძველი არმია დაიშალა, ხოლო წითელი არმია კიდევ არ იყო შექმნილი, როდესაც ქვეყანას არ შეეძლო ეომნა, როდესაც მშრომელ გლეხობას არ შეეძლო და არ უნდოდა ეომნა. ეს იყო საბჭოთა რესპუბლიკისათვის მომაცკდინებლად სახიფათო მომენტი. ამ უადრესად კრიტიკულ მომენტში ხალხის მტრები: ტროცკი, ბუხარინი, პიატაკოვი, რადეკი, „მემარცხენე“ ფრაზებით შენიღბულნი, გამცემლურ.

¹ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6, 1949, გვ. 183.

² „საკ. კ. პ. (ბ) ისტორია. მოკლე კურსი“, 1950, გვ. 252.

³ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6, 1949 წ., გვ. 184.

პროვოკაციულ პოლიტიკას ეწეოდნენ, საქმე იქით მიჰყავდათ, რომ ახლგაზრდა საბჭოთა რესპუბლიკა, რომელმაც ჯერ კიდევ ვერ მოასწოროვებდა ცეცხლს, დაეყენებინათ თავით-ფეხებამდე შეიარაღებული საერთაშორისო იმპერიალიზმის დარტყმის ქვეშ; ისინი გააფთრებით გამოდიოდნენ ბრესტის ზავის დადების წინააღმდეგ რუსეთისა და ინგლის-საფრანგეთის იმპერიალისტურ ბურჟუაზიასთან სრული თანხმობით.

ამხილებდა რა ტროცკისტების გამცემლურ, პროვოკაციულ პოლიტიკას, ლენინი უღმობლად ააშკარავებდა ინგლის-საფრანგეთის იმპერიალისტების გეგმებს, იმპერიალისტებისას, რომლებიც ყოველნაირად ცდილობდნენ ჩაეთრიათ საბჭოთა რესპუბლიკა გერმანიასთან ომში.

ლენინმა და სტალინმა გამოააშკარავეს რევოლუციის მტრების მზაკვრული გეგმები და გადაარჩინეს ახლგაზრდა საბჭოთა რესპუბლიკა მომაკვდინებელი ზიფათისაგან.

ასეთია სტრატეგიული ხელმძღვანელობის ოთხი მთავარი პირობა დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მომზადებისა და გატარების პერიოდში. ამ პირობებს ემორჩილება მისი ტაქტიკაც, ვინაიდან ტაქტიკა, როგორც მიუთითებს ამხანაგი სტალინი, არის სტრატეგიის ნაწილი, იგი მას ემორჩილება, მას ემსახურება. ტაქტიკა იცვლება რევოლუციის მოზღვაებისა და უკუქცევის მიხედვით. ი. სტალინმა შემდეგნაირად განსაზღვრა რევოლუციური ტაქტიკის არსი.

„ტაქტიკა არის პროლეტარიატის მოქმედების ხაზის განსაზღვრა მოძრაობის მოზღვაებისა თუ უკუქცევის, რევოლუციის აღმავლობისა თუ შენელების შედარებით მოკლე პერიოდში, ბრძოლა ამ ხაზის გასატარებლად ბრძოლისა და ორგანიზაციის ძველი ფორმების ახალი ფორმებით შეცვლის გზით, ძველი ლოზუნგების ახალი ლოზუნგებით შეცვლის გზით, ამ ფორმების შეხამების გზით და სხვ.“¹

ტაქტიკური ხელმძღვანელობის ამოცანა მდგომარეობს არა მარტო იმაში, რომ სწორად განსაზღვრო პროლეტარიატის მოქმედების ხაზი და აწარმოო ბრძოლა ამ ხაზის გასატარებლად, არამედ იმაშიც, რომ დაეუფლო პროლეტარიატის ბრძოლისა და ორგანიზაციის ყველა ფორმას და უზრუნველყო მათი მართებულად გამოყენება, რაც აუცილებელია სტრატეგიული წარმატების მოსაპოვებლად.

ამხანაგი სტალინი მიუთითებს ტაქტიკური ხელმძღვანელობის ორ მთავარ პირობაზე:

პირველი პირობა მდგომარეობს იმაში, რომ წამოყენებულ იქნას ბრძოლისა და ორგანიზაციის ისეთი ფორმები, რომლებიც ყველაზე უფრო შეეფერებიან მოძრაობის მოცემული მოზღვაებისა თუ უკუქცევის პირობებს, რომელთაც შეუძლიათ მასების რევოლუციურ პოზიციებთან მიყვანის გაადვილება და უზრუნველყოფა, მილიონობით მასების რევოლუციის ფრონტთან მიყვანა, მათი რევოლუციის ფრონტზე განლაგება.

¹ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6. 1949, გვ. 177.

ამისათვის აუცილებელია ავანგარდთან ერთად მრავალმილიონელებსაც შევხვედეთ. ამისათვის მხარის დაჭერის მზადყოფნა. ამის უზრუნველყოფისათვის კი აუცილებელია ბრძოლის ისეთი ხერხებისა და ორგანიზაციის ფორმების წამოყენება, რომლებიც გაუადვილებენ მასებს საკუთარი გამოცდილებით შეიცნონ ძველი ხელისუფლების დამხობის აუცილებლობა, გაუადვილებენ მათ რევოლუციური ღოზუნგების სისწორის შეცნობას.

კომუნისტების პარტიის ტაქტიკური ხელმძღვანელობის ამ პირობას უღრესად პრინციპული მნიშვნელობა აქვს. პარტია მოწყდებოდა მუშათა კლასს, ხოლო მუშათა კლასი დაკარგავდა გავლენას გლეხობისა და ჯარისკაცების ფართო მასებში, რომ 1917 წლის აპრილში გაყოლოდა „მემარცხენე“ კომუნისტების მოწოდებას აჯანყებისაკენ, მიუხედავად იმისა, რომ მენშევიკებსა და ესერებს ჯერ კიდევ სავსებით არ ემხილებინათ თავიანთი თავი, როგორც ომისა და იმპერიალიზმის მომხრეებს, მიუხედავად იმისა, რომ მასებს ჯერ კიდევ არ შეეცნოთ თავისი საკუთარი გამოცდილებით სიყალბე მენშევიკეზერების სიტყვებისა ზავის, მიწის, თავისუფლების შესახებ.

ამიტომ, ბოლშევიკების ტაქტიკის მთავარ პირობას ამ პერიოდში წარმოადგენდა წვრილბურჟუაზიულ პარტიათა შეცდომების „მოთმინებითი განმარტება“ და საბჭოების შიგნით აშკარა ბრძოლა, — ეს იყო ერთადერთი სწორი ტაქტიკა.

მეორე პირობის შესახებ ამხანაგი სტალინი აღნიშნავს, რომ საჭიროა:

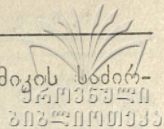
„ყოველ მოცემულ მომენტში პროცესების ჯაჭვის იმ განსაკუთრებული რგოლის მონახვა, რომლისთვის ხელის ჩაქიდებითაც შესაძლებელი იქნება მთელი ჯაჭვის შენარჩუნება და პირობების მომზადება სტრატეგიული წარმატების მისაღწევად“¹.

მამასადამე, საჭიროა იმ ძირითადი რგოლისა და ძირითადი ამოცანის მონახვა რგოლებისა და ამოცანების ჯაჭვში, რომელიც აუცილებელია მთელი ჯაჭვის შენარჩუნებისათვის, წარმატების მიღწევისათვის.

ამ პირობის საილუსტრაციოდ ამხანაგ სტალინს მოჰყავს რამდენიმე მაგალითი, მათ შორის ვაჭრობა ომიდან სამეურნეო მშენებლობაზე გადასვლის პერიოდში, როდესაც სახელმწიფო ინდუსტრიის კავშირი გლეხურ მეურნეობასთან გადაიქცა სოციალისტური მშენებლობის წარმატების მთავარ პირობად. ამ პერიოდში ძირითადი რგოლი პროცესების ჯაჭვში, ძირითადი ამოცანა სხვა ამოცანებს შორის იყო ვაჭრობის განვითარება, ვინაიდან ინდუსტრიის კავშირი გლეხურ მეურნეობასთან ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის პირობებში შეუძლებელი იყო ვაჭრობის გარეშე, ვინაიდან წარმოება გასაღების გარეშე ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის პირობებში ნიშნავდა ინდუსტრიის სიკვდილს.

ლენინ-სტალინის პარტია დაეუფლა ვაჭრობას, დაეუფლა ამ ძირითად რგოლს, მან დაუკავშირა ინდუსტრია გლეხურ ბაზარს და წარმატებით გადა-

¹ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6, 1949 გვ. 188.

კრა სხვა ამოცანებიც, შექმნა პირობები სოციალისტური ეკონომიკის საძირ-
კვლის ასაგებად.

ასეთია ჩვენი პარტიის ტაქტიკური ხელმძღვანელობის ორი პირობა, რომ-
ლებმაც უზრუნველყვეს სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვება, მისი გან-
მტკიცება.

ამხანაგ სტალინის ნაწარმოებთა შორის ერთ-ერთი ღირსშესანიშნავი ად-
გილი უჭირავს მის გენიალურ ნაშრომს „ოქტომბრის რევოლუცია და რუსი
კომუნისტების ტაქტიკა“.

ამ შრომაში მთელი სიღრმით გადმოცემულია და შემდგომ განვითარებული
ლენინიზმის ძირითადი მოძღვრება, გენიალურადაა განზოგადებული დიდი
ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამოცდილება, მოძღვრება ერთ
ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესახებ. ამ შრომაში ამხანაგი სტალინი
არკვევს ოქტომბრის რევოლუციის საგარეო და საშინაო ვითარებას, რომელ-
თაც განსაზღვრეს რუსეთში სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შე-
დარებითი სიაღვრე. პირველ ყოვლისა, ამხანაგი სტალინი მიუთითებს საგა-
რეო ხასიათის სამ გარემოებაზე, რითაც შესაძლებელი შეიქნა რუსეთში პრო-
ლეტარული რევოლუციის მოხდენით იმპერიალიზმის ჯაჭვის დამსხვრევა,
ბურჟუაზიის ხელისუფლების დამხობა.

ჯერ ერთი, ოქტომბრის რევოლუცია დაიწყო ორი ძირითადი იმპერია-
ლისტური დაჯგუფების გააფთრებულ ბრძოლის პერიოდში. ამიტომ, როცა
ეს ორი იმპერიალისტური ბანაკი ვართული იყო ურთიერთშორის საშეკვრო-
სასიტაცხლო ბრძოლით, ამ იმპერიალისტ მტაცებლებს არ ჰქონდათ არც დრო,
არც საშუალება წინააღმდეგობა გაეწიათ ოქტომბრის რევოლუციისათვის.

შექმნილი ვითარება, აადვილებდა რა სოციალისტური რევოლუციის მოხ-
დენას, ქმნიდა ერთგვარ ხელსაყრელ პირობას ოქტომბრის რევოლუციის
ძალთა განსამტკიცებლად და დასარაზმავად.

მეორე გარემოება იყო ის, რომ ოქტომბრის რევოლუციის ხელში იყო
ზავის მძლავრი იარაღი. ომმა დააუძლურა, გამოფიტა რუსეთი, მიუხედავად
ამისა, რუსეთის ბურჟუაზია მოითხოვდა „ომს გამარჯვებამდე“.

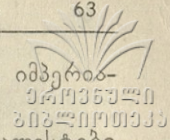
ომისაგან განაწამები მშრომელი მასები „...თვით მოვლენათა ლოგიკამ
მიიყვანა პროლეტარულ რევოლუციასთან, როგორც ომიდან ერთადერთ გამო-
სავალთან“¹.

ამან გააადვილა ოქტომბრის გადატრიალების შეერთება საქმლველი ომის
დამთავრებასთან, რომელმაც რუსეთში მომხდარ პროლეტარულ რევოლუციას
„...მასობრივი თანაგრძნობა მოუპოვა როგორც დასავლეთში, მუშათა შორის,
ისე აღმოსავლეთში, ჩაგრულ ხალხთა შორის“².

მესამე გარემოება — ეს იყო რევოლუციური კრიზისის მომწიფება, რო-
გორც დასავლეთში, ისე აღმოსავლეთში. ევროპა შეარყია მძლავრმა რევოლუ-
ციურმა მოძრაობამ, რამაც რევოლუციურ რუსეთს საიმედო მოკავშირეობა

¹ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6, გვ. 409.

² იქვე, გვ. 409.

გაუწია. რევოლუციურმა აღმავლობამ დასავლეთში ხელი შეუშალა იმპერია-
ლისტებს ოქტომბრის რევოლუციის ჩახშობის საქმეში.

ლენინი მიუთითებდა, რომ, როგორც კი საერთაშორისო იმპერიალისტები იწყებდნენ ლაშქრობას რუსეთის წინააღმდეგ, მათ ხელში წვდებოდნენ იმავე ქვეყნის მუშები. ამ რევოლუციურმა ძალებმა უდიდესი სამსახური გაუწიეს პროლეტარულ რევოლუციას რუსეთში მის ბრძოლაში საერთაშორისო იმპერიალიზმის წინააღმდეგ.

ასეთი იყო საგარეო ხასიათის გარემოებანი, რომლებმაც განსაზღვრეს რუსეთში სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შედარებითი სიადვილე.

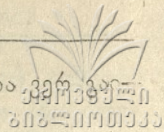
ამხანაგი სტალინი ზემოხსენებულ შრომაში მიუთითებს აგრეთვე მთელ რიგ საშინაო პირობებზე, რომლებმაც ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვება გააადვილეს. ამხანაგი სტალინი ჩამოთვლის შემდეგ მთავარ პირობებს:

პირველი პირობა — ეს იყო ოქტომბრის რევოლუციისადმი აქტიური მხარდაჭერა რუსეთის პროლეტარიატის უდიდესი უმრავლესობის მხრით.

ამხანაგი სტალინი ამ საკითხის შემდგომ დასაბუთებას იძლევა „საკ. კ. პ. (ბ) ისტორიის მოკლე კურსში“ და აღნიშნავს, რომ ოქტომბრის რევოლუციის სათავეში იდგა რევოლუციურ ბრძოლებში გამოწრთობილი რუსეთის მუშათა კლასი. ამ კლასმა მოკლე ხანში განვლო ორი რევოლუცია და მესამე რევოლუციის დაწყების წინ ხალხის ბელადის ავტორიტეტი მოიბოვა — ზავის, მიწის, თავისუფლებისა და სოციალიზმისათვის ბრძოლაში.

რევოლუციის ისეთი ბელადი რომ არ ყოფილიყო, როგორც იყო რუსეთის მუშათა კლასი, რომელმაც ხალხის ნდობა დაიმსახურა, მაშინ არ იქნებოდა არც მუშებისა და გლეხების კავშირი, ხოლო ასეთი კავშირის გარეშე ოქტომბრის რევოლუცია ვერ გაიმარჯვებდა.

მეორე პირობა — ეს იყო რევოლუციისათვის მხარდაჭერა ღარიბი გლეხობისა და ჯარისკაცთა უმრავლესობის მხრით, რომელთაც სწყუროდათ ზავი და მიწა. ამხანაგი სტალინი, ამუშავებს რა შემდგომ ამ საკითხს „საკ. კ. პ. (ბ) ისტორიის მოკლე კურსში“, აღნიშნავს, რომ რუსეთის მუშათა კლასს ჰყავდა ისეთი სერიოზული მოკავშირე რევოლუციაში, როგორც იყო ღარიბი გლეხობა, რომელიც გლეხური მოსახლეობის უდიდეს უმრავლესობას შეადგენდა; რევოლუციის დაწყებიდან რვა თვის განმავლობაში მან ისეთი გამოცდილება შეიძინა, რომელიც თამამად გაუთანაბრდებოდა „ნორმალური“ განვითარების რამდენიმე ათეული წლის გამოცდილებას. რევოლუციის მანძილზე უღარიბესმა გლეხობამ ყველა პარტია გამოცადა საქმით და დარწმუნდა, რომ კადეტები, ესერები და მენშევიკები სერიოზულად არ შეიწუხებენ თავს გლეხობისათვის — არ წაეჩხუბებიან მემამულეებს. გლეხები დარწმუნდნენ, რომ გლეხთა საჭიროების დაკმაყოფილებისათვის მხოლოდ ერთი პარტია — კომუნისტების პარტია იბრძვის, რომელიც მზადაა გასრისოს მემამულენი. ეს გარემოება რეალურ საფუძვლად დაედვა მუშებისა და ღარიბი გლეხობის კავშირს, რამაც განსაზღვრა საშუალო გლეხების მოქმედება, რომელიც დიდხანს მერყეობდა და მხოლოდ ოქტომბრის აჯანყების წინ იბრუნა პირი რევოლუციისაკენ, — შეუერთდა ღარიბ გლეხობას.

ულავოა, რომ ასეთი კავშირის გარეშე ოქტომბრის რევოლუცია მარჯვებდა.

მესამე პირობა იყო ის, რომ რევოლუციის სათავეში იდგა, როგორც მისი ხელმძღვანელი ძალა, გამობრძმედილი პარტია, კომუნისტების პარტია, რომელიც ძლიერია თავისი გამოცდილებით, წლობით გამომუშავებული დისციპლინით და მშრომელ მასებთან უდიდესი კავშირით.

ამხანაგი სტალინი, ამუშავებს რა შემდგომ ამ საკითხს, „საქ. კ. პ. (ბ) ისტორიის მოკლე კურსში“ აღნიშნავს, რომ მუშათა კლასს სათავეში ედგა პოლიტიკურ ბრძოლებში ნაცადი პარტია, კომუნისტური პარტია, რომელიც საკმაოდ გამოცდილია იმისათვის, რომ წაიყვანოს ხალხი გადამწყვეტ იერიშზე, და საკმაოდ წინახედულია იმისათვის, რომ გვერდი აუაროს ყველა და ყოველგვარ წყალქვეშა ქვებს მიზნისაკენ მიმავალ გზაზე.

მეოთხე პირობა — ოქტომბრის რევოლუციის წინაშე იდგნენ ისეთი, შედარებით ადვილად დასაძლევნი, მტრები, როგორც იყვნენ ცოტად თუ ბევრად სუსტი რუსეთის ბურჟუაზია, გლეხთა „ამბოხებებით“ საბოლოოდ დემორალიზებული მემამულეთა კლასი და საგსებით გაკოტრებული ესერებისა და მენშევიკების შემთანხმებლური პარტიები.

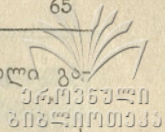
ამხანაგი სტალინი, ამუშავებს რა შემდგომ ამ საკითხს, „საქ. კ. პ. (ბ) ისტორიის მოკლე კურსში“ აღნიშნავს, რომ ოქტომბრის რევოლუციას თავის წინაშე ჰყავდა ისეთი, შედარებით სუსტი, ცუდად ორგანიზებული, პოლიტიკურად ნაკლებად გამოცდილი მტერი, როგორც იყო რუსეთის ბურჟუაზია. რუსეთის ბურჟუაზიას არ ჰქონდა არც დიდი მასშტაბის პოლიტიკური კომბინაციებისა და პოლიტიკური მატყუარობის გამოცდილება, როგორც მოეპოვება, მაგალითად, საფრანგეთის ბურჟუაზიას, არც ისეთი თაღლითური კომპრომისების სკოლა, როგორც აქვს ინგლისის ბურჟუაზიას. რუსეთის ბურჟუაზიამ იმაზე უკეთესი ვერაფერი მოიფიქრა, რომ ძირითადად განეგრძო საძულველი მეფის პოლიტიკა. ამიტომ ხალხმა მეფისადმი სიძულვილი ბურჟუაზიაზე და მის დროებითს მთავრობაზე გადაიტანა.

ბურჟუაზია მანამ ახერხებდა ძალაუფლების შენარჩუნებას, ვიდრე ესერებისა და მენშევიკების შემთანხმებლურ პარტიებს ხალხში ერთგვარი გავლენა ჰქონდათ, მაგრამ მას შემდეგ, რაც მენშევიკები და ესერები მხილებული იყვნენ, როგორც იმპერიალისტური ბურჟუაზიის აგენტები, მათ საბოლოოდ დაკარგეს ნდობა ხალხში, რის გამო ბურჟუაზია და მისი დროებითი მთავრობა ჰაერში გამოკიდებული აღმოჩნდნენ.

მეხუთე პირობა — ახალგაზრდა სახელმწიფოს უდიდესი ფართობი უზრუნველყოფდა რევოლუციისათვის სულის მოთქმას, ძალების მოკრებას — თავისუფალ მანევრირებას, როდესაც ამას საჭიროება მოითხოვდა.

მეექვსე პირობა — ოქტომბრის რევოლუციას კონტრრევოლუციასთან ბრძოლის დროს შეეძლო იმედი ჰქონოდა ქვეყნის შიგნით არსებული სურსათის, სათბობისა და ნედლეულის რესურსების საკმაო მარაგის გამოყენებისა.

ასეთია ის საგარეო და საშინაო პირობები, რომლებმაც უზრუნველყვეს

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შედეგებით აღვილი ვა-
მარჯვება.

ამ შრომაში ამხანაგი სტალინი იძლევა აგრეთვე ოქტომბრის რევოლუციის
ორი თავისებურების კლასიკურ განსახილველს; ეს თავისებურებანი არა მარტო
მკაფიოდ გამოხატავენ ოქტომბრის რევოლუციის დედაარსს, არამედ ჩინებუ-
ლად აშკარავენ ტროცკის კონტრრევოლუციური „პერმანენტული რევოლუ-
ციის“ თეორიის ოპორტუნისტულ ბუნებას.

პირველი თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ოქტომბრის
რევოლუცია არის პროლეტარიატის დიქტატურის ლენინური თეორიის კლასი-
კური განხორციელება. პროლეტარიატის დიქტატურა წარმოიშვა ჩვენში,
როგორც ძალაუფლება, აღმოცენებული პროლეტარიატისა და გლეხობის
მშრომელი მასების კავშირის საფუძველზე, გლეხობისა, რომელსაც ხელმძღვ-
ნელობას უწევდა პროლეტარიატი.

ამხანაგი სტალინი აღნიშნავს, რომ პროლეტარიატის მხარეზე ქალაქისა და
სოფლის წვრილი ბურჟუაზიის მშრომელი მასების გადმობირების საკითხი
პროლეტარული რევოლუციის უმნიშვნელოვანესი საკითხია, რომ რევოლუ-
ციის ბედი და პროლეტარიატის დიქტატურის სიმტკიცე დამოკიდებულია
იმაზე, თუ ვის დაუჭერს მხარს მშრომელი ხალხი — ბურჟუაზიას თუ პროლე-
ტარიატს, ვისი რეზერვი იქნება ის — ბურჟუაზიის რეზერვი, თუ პროლეტა-
რიატის რეზერვი. 1848 და 1871 წლების რევოლუციები საფრანგეთში და-
მარცხდა უმთავრესად იმიტომ, რომ გლეხთა რეზერვები ბურჟუაზიის მხარე-
ზე აღმოჩნდნენ. ოქტომბრის რევოლუციამ გაიმარჯვა იმიტომ, რომ მან შე-
ძლო წაერთმია ბურჟუაზიასთვის გლეხთა რეზერვები, შეძლო პროლეტარია-
ტის მხარეზე გადაეყვანა ეს რეზერვები, — პროლეტარიატი კი ამ რევოლუ-
ციაში აღმოჩნდა ქალაქისა და სოფლის მშრომელი ხალხის მრავალმილიონიანი
მასების ერთადერთი ხელმძღვანელი და წარმმართველი ძალა.

„ვისაც ეს ვერ გაუგია, — აღნიშნავს ამხანაგი სტალინი, — ის ვერასოდეს
ვერ გაიგებს ვერც ოქტომბრის რევოლუციის ხსიანს, ვერც პროლეტარიატის
დიქტატურის ბუნებას, ვერც ჩვენი პროლეტარული ხელისუფლების საშინაო
პოლიტიკის თავისებურებას“¹.

მეორე თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ოქტომბრის
რევოლუცია წარმოადგენს პროლეტარული რევოლუციის ლენინური თეორიის
პრაქტიკულად გამოყენების ნიმუშს.

ლენინმა იმპერიალისტური სახელმწიფოების უთანაბრო განვითარების
კანონზე დაყრდნობით დაუპირისპირა ოპორტუნისტებს თავისი თეორია ერთ
ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესახებ, თუნდაც ეს ქვეყანა კაპიტა-
ლისტურად ნაკლებ განვითარებული იყოს. ოქტომბრის რევოლუციამ სავსე-
ბით დაადასტურა პროლეტარული რევოლუციის ლენინური თეორიის სის-
წორე.

პროლეტარიატის დიქტატურა განმტკიცდა ჩვენში, როგორც შედეგი სო-

¹ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6, 1949, გვ. 414,

ციალიზმის გამარჯვებისა ერთ, კაპიტალისტურად ნაკლებ განვითარებულ ქვეყანაში, იმ დროს როდესაც კაპიტალისტურად უფრო განვითარებულ ქვეყნებში კაპიტალიზმი კვლავ რჩება.

„ვისაც ვერ გაუგია ოქტომბრის რევოლუციის ეს თავისებურება, ის ვერასოდეს ვერ გაიგებს ამ რევოლუციის ვერც ინტერნაციონალურ ბუნებას, ვერც მის კოლოსალურ საერთაშორისო ძლიერებას, ვერც მის თავისებურ საგარეო პოლიტიკას“¹.

ასეთია ოქტომბრის რევოლუციის ორი თავისებურება, რომელიც განსაზღვრავს ამ რევოლუციის შინაგან აზრსა და ისტორიულ მნიშვნელობას.

ამხანაგმა სტალინმა ამ წიგნში მოგვცა კომუნისტური პარტიის ტაქტიკის ძირითად თავისებურებათა გენიალური ანალიზი დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მომზადების პერიოდში.

პირველი თავისებურება — 1917 წლის თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ ბოლშევიკების ინიციატივით გაჩნდნენ მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოები.

1917 წლის 27 თებერვალს სახელმწიფო სათათბიროს ლიბერალურმა დეპუტატებმა ესერ-მენშევიკთა ლიდერებთან მალულად შეთანხმებით შექმნეს სახელმწიფო სათათბიროს დროებითი კომიტეტი რომიანკოს მეთაურობით. რამდენიმე დღის შემდეგ სახელმწიფო სათათბიროს დროებითი კომიტეტი და მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოების აღმასკომის ესერ-მენშევიკი ლიდერები შეთანხმდნენ დროებითი მთავრობის შექმნის შესახებ. ამრიგად, თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ბურჟუაზიული მთავრობის გვერდით არსებობდა მეორე ძალაუფლება — მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოები. გამოვიდა ორი ხელისუფლების გადახლართვა: ერთი მხრივ — ბურჟუაზიის დიქტატურისა, დროებითი მთავრობის სახით, და, მეორე მხრივ — პროლეტარიატისა და გლეხობის დიქტატურისა, მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოების სახით.

გ. ლენინი ხაზს უსვამდა, რომ, ვიდრე საბჭოებში ბატონობს ესერებისა და მენშევიკების ბლოკი, კომუნისტების ამოცანა იმაში უნდა მდგომარეობდეს, რომ განუმარტოს მუშებს, გლეხებსა და ჯარისკაცებს, რომ მუშათა დეპუტატების საბჭოები „...ერთადერთი შესაძლებელი ფორმაა რევოლუციური მთავრობისა და ამიტომ, ვიდრე ეს მთავრობა ბურჟუაზიის გავლენას განიცდის, ჩვენს ამოცანას უნდა შეადგენდეს მხოლოდ მოთმინებითი, სისტემატური, დაყინებითი, განსაკუთრებით მასების პრაქტიკულ მოთხოვნილებებთან შეგუებული განმარტება მათი ტაქტიკის შეცდომებისა.

ვიდრე უმცირესობას წარმოვადგენთ, ჩვენ ვაწარმოებთ კრიტიკას, ვარკვევთ შეცდომებს და იმავე დროს ვქადაგებთ მთელი სახელმწიფო ძალაუფლების მუშათა დეპუტატების საბჭოებისთვის გადაცემის აუცილებლობას, რათა მასებმა გამოცდილებით დააღწიონ თავი შეცდომებს“².

¹ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6, 1949, გვ. 422—423.

² გ. ლენინი, თხზ., ტ. 24, გვ. 5—6.

ჩაიგდო რა ხელში ძალაუფლება, ბურჟუაზიამ დაიწყო მზადება რევოლუციის ჩახშობისათვის, ლენინელების განადგურებისათვის, საბჭოებისა და კონტრრევოლუციური დიქტატურის დამყარებისათვის. მან მიზნად დაისახა პროლეტარიატის განადგურება მანამდე, სანამ კომუნისტების ავანგარდი მოასწრებდა თავისი პოლიტიკური არმიის ჩამოყალიბების დამთავრებას. შეთქმულების ორგანიზატორი და სულისჩამდგმელი იყო კადეტების პარტიის ცენტ. კომიტეტი მეფის არმიის მეთაურთა შემადგენლობის ზედაფენებთან ერთად. კადეტები, ისევე როგორც ფრანგი „რესპუბლიკელები“ 1848 წლის ივნისის დღეებში, ბიძგს აძლევდნენ რუსეთის კავენიას — კორნილოვს.

ხელმძღვანელობდა რა ვ. ი. ლენინის მითითებებით, კომუნისტურმა პარტიამ გაშალა ბრძოლა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის სოციალისტურ რევოლუციაში გადაზრდისათვის. ორხელისუფლებიანობა არ შეიძლებოდა დიდხანს არსებულებოდა. ლენინი მიუთითებდა, რომ საბჭოებს შეუძლიათ განვითარდნენ და გამოავლინონ თავისი ძალა იმ შემთხვევაში, თუ თავის ხელში აიღებენ სახელმწიფო ხელისუფლებას, რომ საბჭოები — ეს ისეთი დაწესებულებებია, რომელთაც არ შეუძლიათ არც უკან სვლა, არც ერთ ადგილზე გაჩერება, არამედ მათ შეუძლიათ იარსებონ მხოლოდ წინსვლით.

ვ. ლენინის აპრილის თეზისები, რომლებმაც მისცეს პარტიას ნათელი რევოლუციური ხაზი, წარმოადგენდა სტრატეგიულ გეგმას ახალ ისტორიულ ეტაპზე.

ვ. ლენინის აპრილის თეზისები იძლეოდნენ პარტიის ბრძოლის გენიალურ გეგმას რევოლუციის პირველი ეტაპიდან მეორე ეტაპზე გადასვლისათვის. ამ სტრატეგიული გეგმის შესაბამისად კომუნისტებმა გაშალეს ქვეყნის შიგნით უდიდესი მუშაობა. ამ ამოცანის განხორციელებისათვის აუცილებელი იყო ქალაქისა და სოფლის მშრომელი მასების თავის მხარეზე გადმოყვანა, რევოლუციური პოლიტიკური არმიის შექმნა.

ლენინელები ბრძოლის მსვლელობაში ქმნიდნენ ასეთ არმიას აპრილიდან ოქტომბრამდე.

აი, როგორ განსაზღვრავს პოლიტიკური არმიის არსს ი. სტალინი:

„პოლიტიკური არმია სამხედრო არმია როდია. თუ სამხედრო სარდლობა იწყებს ომს უკვე მზა არმიით, პარტიას უხდება თავისი არმიის შექმნა თვით ბრძოლის მსვლელობაში, კლასთა შეტაკების მსვლელობაში, იმისდა მიხედვით, რაც თვით მასები საკუთარი გამოცდილებით რწმუნდებიან პარტიის ლოზუნგების სისწორეში, მისი პოლიტიკის სისწორეში“¹.

ცნობილია, რომ პოლიტიკური არმია იქმნებოდა კლასობრივი ბრძოლისა და შეტაკებების პროცესში 1917 წლის აპრილიდან ოქტომბრამდე აპრილის მანიფესტაციით, ივნისისა და ივლისის დემონსტრაციებით, რაიონულ და საერთო-საქალაქო თვითმმართველობის არჩევნებით, კორნილოვშჩინასთან ბრძოლით და საბჭოების დაპყრობის გზით: აპრილის კონფერენციის გადაწყვეტი-

¹ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6, 1949, გვ. 435.

ლებათა საფუძველზე პარტია აწარმოებდა უდიდეს მუშაობას მასების მიმხრობისა და საბრძოლო აღზრდისათვის.

ვიდრე მზად არ იყო პოლიტიკური არმია, კომუნისტური პარტიალენინისა და სტალინის მეთაურობით შეიარაღებული აჯანყების წინააღმდეგი იყო. ხოლო ოქტომბრის აჯანყების წინააღმდეგ, როდესაც პოლიტიკური არმიის ფორმირება უკვე დამთავრებული იყო, ვ. ლენინი, ადარებდა რა აპრილივლის ვითარებას ოქტომბრის აჯანყების წინ მომხდარ ამბებს, წერდა:

„საქმის ვითარება სწორედ ისეთი არ არის, როგორც 20—21 აპრილის, 9 ივნისის, 3 ივლისის წინ იყო, რადგან მაშინ იყო სტიქიური აღტყინება, რომელსაც ჩვენ, როგორც პარტია, ან ვერ ვამჩნევდით (20 აპრილს), ან ვაკავებდით და ვაყალიბებდით მშვიდობიან დემონსტრაციად (9 ივნისს და 3 ივლისს). ვინაიდან ჩვენ მაშინ კარგად ვიცოდით, რომ საბჭოები ჯერ კიდევ არ იყვნენ ჩვენი, რომ გლეხებს კიდევ სწამდათ ლიბერდან-ჩერნოვების გზა და არა ბოლშევიკური (აჯანყების) გზა, რომ, მაშასადამე, ხალხის უმრავლესობა შეუძლებელი იყო ჩვენს მხარეზე ყოფილიყო, რომ, მაშასადამე, აჯანყება ნაადრევი იყო“¹.

სულ სხვანაირი მდგომარეობა შეიქმნა ოქტომბრისათვის. იმ დროისათვის მშრომელებმა უკვე გაიარეს პოლიტიკური ბრძოლის დიადი სკოლა და კომუნისტურმა პარტიამ შეძლო მეტადი პოლიტიკური არმიის შექმნა.

ი. სტალინი წერს:

„1) პარტია ოქტომბრის მზადების მთელი პერიოდის მანძილზე თავის ბრძოლაში განუხრელად ეყრდნობოდა მასობრივი რევოლუციური მოძრაობის სტიქიურ აღმავლობას;

2) სტიქიურ აღმავლობას რომ ეყრდნობოდა, პარტია ინარჩუნებდა მოძრაობის განუყოფელ ხელმძღვანელობას;

3) მოძრაობის ასეთი ხელმძღვანელობა უადვილებდა მას მასობრივი პოლიტიკური არმიის შექმნას ოქტომბრის აჯანყებისათვის;

4) ამგვარ პოლიტიკას არ შეეძლო არ გამოეწვია ის, რომ ოქტომბრის მთელი მომზადება ჩატარდა ერთი პარტიის, ბოლშევიკების პარტიის ხელმძღვანელობით;

5) ოქტომბრის ასეთმა მომზადებამ, თავის მხრივ, გამოიწვია ის, რომ ოქტომბრის აჯანყების შედეგად ძალაუფლება ერთი პარტიის, ბოლშევიკების პარტიის ხელში აღმოჩნდა“².

ი. სტალინი წერს, რომ ერთი პარტიის, კომუნისტების პარტიის, განუყოფელი ხელმძღვანელობა წარმოადგენს ლენინიზმის ტაქტიკის პირველ თავისებურებას დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მომზადების პერიოდში.

ამრიგად, კომუნისტების ტაქტიკის პირველი თავისებურება ოქტომბრის მომზადების პერიოდში არის ერთი პარტიის, ბოლშევიკების პარტიის განუ-

¹ ვ. ლენინი, თხზ., ტ. 26, 1952, გვ. 240.

² ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6, 1949, გვ. 436

ყოველი ხელმძღვანელობა. ამის გარეშე სოციალისტური რევოლუციის მარჯვება იმპერიალიზმის ვითარებაში შეუძლებელი იქნებოდა. იმპერიალიზმის ტაქტიკის ეს თავისებურება დადებითად ასხვავებს ჩვენს რევოლუციას პარიზის კომუნისაგან, სადაც ხელმძღვანელობა განაწილებული იყო ორ პარტიას შორის, რომელთაგან არცერთი არ იყო კომუნისტური (ბლანკისტები და პრუდონისტები).

კომუნისტების ტაქტიკის პირველი თავისებურების შესწავლასა და მისი ცხოვრებაში გატარების გამოცდილების განზოგადებას კონკრეტული სპეციფიკურ-ნაციონალური პირობების გათვალისწინებით აქვს უდიდესი საერთაშორისო მნიშვნელობა. ამის ბრწყინვალე დადასტურებას წარმოადგენენ რევოლუციები სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებში.

მეორე თავისებურება — თებერვლის რევოლუციის შემდეგ მდგომარეობა ქვეყანაში ძირფესვიანად შეიცვალა, მებრძოლ ძალთა სიმძიმის ცენტრი ახალ სიბრტყეში გადავიდა. კადეტების პარტია შემთანხმებლური ძალიდან იმპერიალიზმის გაბატონებულ ძალად გადაიქცა. გაჩაღდა ბრძოლა უკვე არა ცარიზმის წინააღმდეგ, არამედ გაბატონებული ბურჟუაზიის წინააღმდეგ.

ამ პერიოდში იმპერიალიზმის ყველაზე საშიშ სოციალურ დასაყრდენს წარმოადგენდნენ წვრილბურჟუაზიული დემოკრატიული პარტიები, ესერებისა და მენშევიკების პარტიები.

ეს პარტიები იყვნენ იმპერიალიზმისა და მშრომელი მასების შეთანხმების პარტიები.

„ბუნებრივია, რომ ბოლშევიკები მაშინ მთავარ დარტყმებს მიმართავენ ამ პარტიების წინააღმდეგ, ვინაიდან ამ პარტიების იზოლაციის გარეშე არ შეიძლებოდა იმპერიალიზმთან მშრომელი მასების გათიშვის იმედი გვექონოდა, ხოლო თუ ეს გათიშვა უზრუნველყოფილი არ იქნებოდა, — არ შეიძლებოდა საბჭოთა რევოლუციის გამარჯვების იმედი გვექონოდა“¹.

1917 წელს გაჩაღდა ბრძოლა კომუნისტებსა და წვრილბურჟუაზიულ პარტიებს შორის მასებისათვის. ბრძოლის მსვლელობაში მენშევიკები და ესერები წავიდნენ ბურჟუაზიასთან კოალიციაზე, ისინი სავსებით მხარს უჭერდნენ დროებითი მთავრობის ყოველგვარ კონტრრევოლუციურ ღონისძიებას.

მილიონობით მშრომელი მასები საკუთარი გამოცდილებით რწმუნდებოდნენ მენშევიკებისა და ესერების ანტირევოლუციურ პოლიტიკაში. კომუნისტური პარტია ყოველ ნაბიჯზე სპობდა შემთანხმებლური პარტიების გავლენას მშრომელ გლეხობაზე. მათი იზოლაციით მშრომელი გლეხობისაგან, მან უზრუნველყო მუშათა და გლეხთა მტკიცე პოლიტიკური კავშირი.

„ამ პერიოდის დამახასიათებელი ნიშანია გლეხობის მშრომელი მასების შემდგომი გარევოლუციურება, მათი იმედების გაცრუება ესერებისა და მენშევიკებისადმი, მათი ჩამოცილება ამ პარტიებისაგან, მათი შემობრუნება პირდაპირი შემჭიდროებისაკენ პროლეტარიატის, როგორც ერთადერთი ბოლომდე

¹ ი. სტალინი, თხ., ტ. 6, 1949, გვ. 439.

რევოლუციური ძალის ირგვლივ, რომელსაც შეეძლო ქვეყნისათვის ზავის მოპოვება¹.

ამ პერიოდის ისტორია, — აღნიშნავს ამხანაგი სტალინი, — არის ისტორია, ერთი მხრით, ესერებისა და მენშევიკების, ხოლო, მეორე მხრით, კომუნისტების ბრძოლისა გლეხობის მშრომელი მასებისათვის, ამ მასების მიმხრობისათვის.

ამხანაგი სტალინი ხაზს უსვამს, რომ ამ ბრძოლის ბედი გადაწყვიტეს კოალიციურმა პერიოდმა, კერენშინის პერიოდმა, ესერებისა და მენშევიკების მიერ მემამულეთა მიწების კონფისკაციაზე უარის თქმამ, ესერებისა და მენშევიკების ბრძოლამ ომის განგრძობისათვის, ფრონტზე შეტევამ იენისში, ჯარისკაცთათვის სიკვდილით დასჯის შემოღებამ და კორნილოვის აჯანყებამ.

ამ მოვლენებმა ბრძოლის ბედი გადაწყვიტეს მხოლოდ და მხოლოდ ლენინიზმის სტრატეგიის სასარგებლოდ.

„ამრიგად, მენშევიკებისა და ესერების პარტიების იზოლაცია, როგორც ძირითადი საზი ოქტომბრის მომზადების საქმის ხელმძღვანელობაში, — ასეთია ბოლშევიკების ტაქტიკის მეორე თავისებურება.

არა გვგონია საჭირო იყოს იმის მტკიცება, რომ ბოლშევიკების ტაქტიკის ამ თავისებურების გარეშე მუშათა კლასისა და გლეხობის მშრომელი მასების კავშირი ჰაერში გამოკიდებული დარჩებოდა“².

ი. სტალინმა მკაფიოდ და ნათლად ჩამოაყალიბა ლენინიზმის ძირითადი სტრატეგიული კანონი.

„1) რევოლუციის მტრების ყველაზე საშიშ სოციალურ დასაყრდენს მოახლოვებული რევოლუციური აფეთქების პერიოდში წარმოადგენენ შემთხვევითი პარტიები;

2) მტრის (ცარიზმის ან ბურჟუაზიის) დამხობა შეუძლებელია ამ პარტიების იზოლაციის გარეშე;

3) ამიტომ რევოლუციის მომზადების პერიოდში მთავარი ისრები მიმართული უნდა იყოს ამ პარტიების იზოლაციისაკენ, მათგან მშრომელთა ფართო მასების ჩამოშორებისაკენ“³.

ი. სტალინის ეს მითითებები ამჟამადაც წარმოადგენენ ბასრ იარაღს ყველა ქვეყნის კომუნისტებისათვის მათს ბრძოლაში მასების მისამხრობად, მშრომელთა მტრებზე გამარჯვებისათვის, სოციალიზმის აწინებისათვის.

შემთხვევითი მემარჯვენე სოციალისტური პარტიების მშრომელი მასებისაგან ჩამოცილებისათვის ბრძოლა წარმოადგენს კომუნისტური პარტიების ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას კაპიტალისტურ ქვეყნებში.

მესამე თავისებურება — კომუნისტური პარტიის ტაქტიკის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი თავისებურება ოქტომბრის მომზადების პერიოდში:

¹ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6, 1949, გვ. 439.

² იქვე, გვ. 440.

³ იქვე, გვ. 437.

მისი შინაგანი განვითარების თვალსაზრისით, ორი სტადია განვლო: პირველი ბოლშევიკების დამარცხებამდე ივლისში და მეორე — კორნილოვის ბრძოლის დამარცხების შემდეგ.

განვითარების პირველ სტადიაზე ეს ლოზუნგი ნიშნავდა მენშევიკებისა და ესერების ბლოკის გაწყვეტას კადეტებთან, საბჭოთა მთავრობის შედგენას მენშევიკებისა და ესერებისაგან და თავისუფალი აგიტაციის უფლებას ოპოზიციისათვის (ლენინელებისათვის) საბჭოების შიგნით პარტიების თავისუფალი ბრძოლის ვარაუდით.

ლენინელები არ მოუწოდებდნენ მასებს დაუყოვნებლივი შეიარაღებული აჯანყებისაკენ იმიტომ, რომ ამ დროისათვის დროებითი მთავრობა ჯერ კიდევ სარგებლობდა ნდობით საბჭოებში. ისინი იმედს ამყარებდნენ თავისუფალი აგიტაციის გამოყენებაზე საბჭოების დაპყრობისა და მთავრობის შემადგენლობის რევოლუციის მშვიდობიანი განვითარების გზით შეცვლის საქმეში.

ეს გეგმა არ ნიშნავდა პროლეტარიატის დიქტატურას და აადვილებდა დიქტატურის უზრუნველყოფისათვის აუცილებელი პირობების მომზადებას.

ივლისის მოვლენების შემდეგ ძირფესვიანად შეცვლილი პოლიტიკური მდგომარეობა მოითხოვდა პარტიისაგან ახალი ტაქტიკისა და ლოზუნგების გამოქვეყნებას. ამ ამოცანის გადასაჭრელად შეიკრიბა პარტიის VI ყრილობა. ყრილობამ პარტიას გეზი მისცა შეიარაღებული აჯანყებისაკენ, სოციალისტური რევოლუციისაკენ. ი. სტალინი პარტიის VI ყრილობაზე ამბობდა:

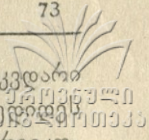
„...ლოზუნგი რევოლუციური დაწესებულების ორგანიზაციის ფორმით კი არ განისაზღვრება, არამედ იმ შინაარსით, რომელიც მოცემული დაწესებულების სისხლსა და ხორცს შეადგენს. საბჭოების შემადგენლობაში კადეტები რომ შედიოდნენ, ჩვენ არასოდეს არ წამოვაყენებდით მათთვის ძალაუფლების გადაცემის ლოზუნგს.

ახლა ჩვენ ვაყენებთ პროლეტარიატისა და უღარიბესი გლეხობის ხელში ძალაუფლების გადაცემის ლოზუნგს. მამასადამე, საქმე ფორმა კი არ არის, არამედ ის, თუ რომელ კლასს გადაეცემა ძალაუფლება, საქმე საბჭოების შემადგენლობაა“¹.

პოლიტიკურ მოვლენათა მსვლელობამ დაადსტურა პარტიის VI ყრილობის გადაწყვეტილებათა სისწორე.

12 აგვისტოს მოსკოვში დროებითი მთავრობის მიერ მოწვეულ იქნა სახელმწიფო თათბირი. ამ თათბირის შემდეგ კონტრრევოლუცია მობილიზაციას უკეთებს (პყრებს) თავის ძალებს და აწყობს კონტრრევოლუციურ შეთქმულებას კორნილოვის ხელმძღვანელობით. მაგრამ კორნილოვის შეთქმულება განადგურებულ იქნა. კორნილოვშჩინის განადგურებამ გვიჩვენა, რომ კომუნისტური პარტია გადაიქცა რევოლუციის გადამწყვეტ ძალად. ის არ იყო მმართველი პარტია, მაგრამ ამ დღეებში მოქმედებდა როგორც ნამდვილი მმართველი პარტია.

¹ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 3, 1948, გვ. 201.

„...კორნილოვშინის განადგურებამ ცხადყო, რომ თითქოს მომკვდარი საბჭოები სინამდვილეში რევოლუციური წინააღმდეგობის გაწევის უნარიდან დაღას შეიცავდნენ. უეჭველი იყო, რომ სწორედ საბჭოებმა და მათმა რევოლუციებმა გადაუღობეს გზა კორნილოვის ჯარებს და გასტეხეს მათი ძალები.

კორნილოვშინისასთან ბრძოლამ გამოაცოცხლა მუშათა და ჯარისკაცთა დებუტატების საბჭოები, რომლებიც ის იყო დაუძღვრების გზას დაადგნენ, გაანთავისუფლა ისინი შემთანხმებლური პოლიტიკის ტყვეობიდან, გამოიყვანა ისინი რევოლუციური ბრძოლის ფართო გზაზე და მოაბრუნა ბოლშევიკური პარტიისაკენ“¹.

კორნილოვშინისასთან ბრძოლამ საშუალება მისცა ლენინელებს განემტკიცებინათ თავისი გავლენა საბჭოებში. პეტროგრადისა და მოსკოვის საბჭოების ბოლშევიზაცია ნიშნავდა იმას, რომ წარმატებით აჯანყებისათვის აუცილებელი, ძირითადი წინამძღვრები უკვე მომწიფებული იყო.

ახალ პირობებში, ივლისის მოვლენების შემდეგ, დროებით მოხსნილი ლოზუნგი „მთელი ძალაუფლება საბჭოებს“ კვლავ დადგა დღის წესრიგში.

ეს ლოზუნგი მისი განვითარების მეორე სტადიაზე ძირფესვიანად შეიცვალა. მეორე ეტაპზე ის ნიშნავდა სრულ გათიშვას იმპერიალიზმთან, საბჭოების აჯანყებას დროებითი მთავრობის წინააღმდეგ, ძალაუფლების გადაცემას საბჭოების ხელში, რომელსაც კომუნისტები ხელმძღვანელობდნენ.

ეს ლოზუნგი მოასწავებდა რევოლუციის პირდაპირ მისვლას პროლეტარიატის დიქტატურასთან აჯანყების გზით, უფრო მეტიც, ის ნიშნავდა პროლეტარიატის დიქტატურის ორგანიზაციას და სახელმწიფოებრივ გაფორმებას.

ვ. ლენინი ხაზს უსვამდა, რომ კომუნისტებს, რომლებმაც უმრავლესობა მიიღეს ორივე დედაქალაქის საბჭოებში, შეუძლიათ და უნდა აიღონ კიდევ ხელში სახელმწიფო ძალაუფლება.

ვ. ლენინი, ახასიათებდა რა საბჭოებს, როგორც სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოებს, რკპ (ბ) VII ყრილობაზე ამბობდა:

„რუსეთის რევოლუციის სახალხო შემოქმედებას, რომელმაც გაიარა 1905 წლის დიადი გამოცდილება, ჯერ კიდევ 1917 წლის თებერვალში რომ არ შეექმნა საბჭოები, ისინი ვერავითარ შემთხვევაში ვერ შეძლებდნენ ძალაუფლების აღებას ოქტომბერში, რადგან წარმატება დამოკიდებული იყო მხოლოდ იმ მოძრაობის უკვე მზამზარეული ორგანიზაციული ფორმების არსებობაზე, რომელიც მილიონებს მოედო. ეს მზა ფორმა იყო საბჭოები, და ამიტომაც პოლიტიკურ დარგში ჩვენ მოგველოდა ის ბრწყინვალე წარმატებანი, ის განუწყვეტელი ტრიუმფალური მსვლელობა, რომელიც ჩვენ განვიცადეთ, ვინაიდან პოლიტიკური ხელისუფლების ახალი ფორმა მზად იყო, და ჩვენ ისღა ვერჩებოდა, რომ საბჭოების ხელისუფლება იმ ემბრიონალური მდგომარეობიდან, რომელშიც იგი იმყოფებოდა რევოლუციის პირველ თვეებში, რამდენა-

¹ „საკ. კ. პ. (ბ) ისტორია. მოკლე კურსი“, 1950, გვ. 240.

მე დეკრეტით გადაგვექცია რუსეთის სახელმწიფოში დამკვიდრებული ნონიერად აღიარებულ ფორმად — რუსეთის საბჭოთა რესპუბლიკად.

ლენინი და სტალინი სასტიკად აკრიტიკებდნენ კ. კაუცკის ანტიმეცნიერულ შეხედულებებს საბჭოების სახელმწიფო ძალაუფლებად გადაქცევის უარყოფის შესახებ.

„სახელმწიფო ძალაუფლების ორგანოებად საბჭოების გადაქცევის ტაქტიკის ფასდაუდებელი მნიშვნელობა ის იყო, რომ იგი თიშავდა იმპერიალიზმისაგან მშრომელთა მრავალმილიონიან მასებს, სახელს უტეხდა მენშევიკებისა და ესერების პარტიებს, როგორც იმპერიალიზმის იარაღს, და ეს მასები, ასე ვთქვათ, პირდაპირი გზით მიჰყავდა პროლეტარიატის დიქტატურასთან.“

ამრიგად, სახელმწიფო ძალაუფლების ორგანოებად საბჭოების გადაქცევის პოლიტიკა, როგორც შემთანხმებლური პარტიების იზოლაციისა და პროლეტარიატის დიქტატურის გამარჯვების უმნიშვნელოვანესი პირობა, — ასეთია ბოლშევიკების ტაქტიკის მესამე თავისებურება ოქტომბრის მომზადების პერიოდში“².

მეოთხე თავისებურება — 1923 წელს ი. სტალინმა გამოაქვეყნა სტატია „რუსი კომუნისტების სტრატეგიისა და ტაქტიკის საკითხისათვის“. შემოქმედებითი მარქსიზმის ამ შესანიშნავ ნაწარმოებში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა საკითხებს ლოზუნგის შესახებ.

სტალინის განსაზღვრით, არსებობს აგიტაციის ლოზუნგი და მოქმედების ლოზუნგი, რომელთა ერთმანეთში არევა არ შეიძლება, სახიფათოა.

ი. სტალინი ხაზს უსვამს:

„ლოზუნგების არევა დირექტივებში, ან აგიტაციის ლოზუნგის არევა მოქმედების ლოზუნგში, ისევე სახიფათოა, როგორც სახიფათოა, ხოლო ზოგჯერ დამღუპველიცაა ნაადრევი თუ დაგვიანებული გამოსვლები“³.

მაგალითად, ლოზუნგი „მთელი ძალაუფლება საბჭოებს“ აპრილის დასაწყისში იყო პრობაგანდის ლოზუნგი, ივნისში იგი გადაიქცა აგიტაციის ლოზუნგად, ოქტომბერში გადაიქცა მოქმედების ლოზუნგად, ხოლო ოქტომბრის დასასრულს იგი გადაიქცა დირექტივად.

„სტრატეგიისა და ტაქტიკოსის ოსტატობა იმაში მდგომარეობს, რომ მოხერხებულად და თავის დროზე აქციოს აგიტაციის ლოზუნგი მოქმედების ლოზუნგად, მოქმედების ლოზუნგიც აგრეთვე თავის დროზე და მოხერხებულად ჩამოასხას გარკვეულ კონკრეტულ დირექტივებად“⁴.

მაგრამ მასების დარწმუნებისათვის არ არის საკმარისი მხოლოდ პრობაგანდა და აგიტაცია, ამისათვის აუცილებელია თვით მასების საკუთარი პოლიტიკური გამოცდილება, — აუცილებელია, რომ მილიონობით მასებმა თვით-

¹ ვ. ლენინი, თხზ., ტ. 27, 1952, გვ. 90—91.

² ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6, 1949, გვ. 444.

³ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 5, გვ. 189.

⁴ იქვე, გვ. 72.

გამოსცადონ თავიანთი საკუთარი გამოცდილებით ძველი წყობილების დასაბრუნებლისა და ახალი პოლიტიკური წყობილების დამყარების გარდუვალობა.

არ იყო საკმარისი, მაგალითად, ის, რომ პარტია დარწმუნდა დროებითი მთავრობის დამხობის გარდუვალობაში 1917 წლის აპრილში. ფორმულის „მთელი ძალაუფლება საბჭოებს“ გადასაქცევად პერსპექტივიდან სადღეისო ლოზუნგად აუცილებელი იყო გადამწყვეტი ფაქტორი, რომ თვით მასები დარწმუნებულიყვნენ ამ ლოზუნგის სისწორეში და აღმოეჩინათ პარტიისათვის მხარდაჭერა მისი ცხოვრებაში გასატარებლად.

ი. სტალინი გვასწავლის, რომ უნდა განვასხვავოთ ფორმულა, როგორც უახლოესი მომავლის პერსპექტივა, და ფორმულა, როგორც სადღეისო ლოზუნგი.

1917 წლის აპრილში კომუნისტურმა პარტიამ კარგად იცოდა, რომ დროებითი მთავრობის არსებობა შეუთავსებელია საბჭოების მოღვაწეობასთან, რომ ძალაუფლება უნდა გადავიდეს საბჭოების ხელში, მაგრამ ლენინმა გადაჭრით გაილაშქრა ბაგდატიევის ჯგუფის წინააღმდეგ, როდესაც მან წამოაყენა ლოზუნგი „ძირს დროებითი მთავრობა, მთელი ძალაუფლება საბჭოებს“ იმიტომ, რომ მშრომელთა ფართო მასები და თვით საბჭოები არ იყვნენ მზად ამ ლოზუნგის, როგორც სადღეისო ლოზუნგის, გამოყენებისათვის.

„...საქმე სრულებითაც ის კი არ არის, რომ „პირველმა“ წამოიძახო, წინ წაირბინო და ჩამალო რევოლუციის საქმე, არამედ ის, რომ თავის დროზე სთქვა, ამასთან სთქვა ისე, რომ ნათქვამს ხელი ჩასჭიდონ მასებმა და საქმე დედაქციონ იგი“¹.

თავის გენიალურ ნაშრომში „ოქტომბრის რევოლუცია და რუსი კომუნისტების ტაქტიკა“ ი. სტალინმა მკაფიოდ განსაზღვრა, თუ როგორ და რატომ ახერხებდნენ ლენინელები გადაექციათ თავიანთი პარტიული ლოზუნგები მილიონიანი მასების ლოზუნგებად, როგორ ახერხებდნენ კომუნისტები მშრომელი მასების დარწმუნებას თავისი პოლიტიკის სისწორეში.

„ოქტომბრის მომზადების პერიოდში ბოლშევიკების ტაქტიკის ერთ-ერთი თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ის ახერხებდა სისწორით დაესახა ის გზები და მოსახვევები, რომლებსაც მასები ბუნებრივად მიჰყავთ პარტიის ლოზუნგებთან, ასე ვთქვათ, თვით რევოლუციის ზღურბლთან, და რომლებიც, ამრიგად, უადვილებენ მასებს საკუთარი გამოცდილებით შეიგარძნონ, შეამოწმონ და შეიცნონ ამ ლოზუნგების სისწორე. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ბოლშევიკების ტაქტიკის ერთ-ერთი თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ერთმანეთში არ შურევს ხელმძღვანელობას პარტიის მიმართ და ხელმძღვანელობას მასების მიმართ“².

პარტიისა და მილიონობით მასების ხელმძღვანელობის შესახებ ამ დებუ-

¹ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 9, 1949, გვ. 384.

² ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6, 1949, გვ. 445.

ლების საილუსტრაციოდ ი. სტალინის მოჰყავს კომუნისტების ტაქტიკა დამფუძნებელი კრების მიმართ.

როგორც ცნობილია, დამფუძნებელი კრება იყო ბურჟუაზიული პარლამენტი და ძირფესვიანად ეწინააღმდეგებოდა საბჭოების რესპუბლიკის საფუძვლებს. ლენინელები, იცავდნენ რა ლოზუნგს „საბჭოების რესპუბლიკა თავიდან ბოლომდე“, ამასთანავე მოითხოვდნენ დროებითი მთავრობისაგან დამფუძნებელი კრების დაუყოვნებლივ მოწვევას. ლენინელები ამხილებდნენ დროებით მთავრობას იმაში, რომ იგი აჭიანურებდა დამფუძნებელი კრების მოწვევას. მუშათა საფაბრიკო და საქარხნო კრებებზე გამოჰქონდათ რეზოლუციები დამფუძნებელი კრების მოწვევის გადაჭრითი მოთხოვნით. კომუნისტებმა მონაწილეობა მიიღეს დამფუძნებელი კრების არჩევნებში. კომუნისტები ოქტომბრის რევოლუციამდე და მის შემდეგ უშვებდნენ საბჭოების რესპუბლიკისა და დამფუძნებელი კრების დროებითი კომბინაციის შესაძლებლობას. კომუნისტების ეს ტაქტიკა II ინტერნაციონალის ოპორტუნისტებს ძალიან უცნაურად ეჩვენებოდათ. მათ დაიწყეს იმის მტკიცება, ვითომდა ლენინელებს არ ჰქონდათ ნათელი წარმოდგენა საბჭოთა სისტემის არსზე, როგორც სახელმწიფო ორგანიზაციაზე. ამხილებდა რა კ. კაუცკისა და კომპანიის ცილისმწამებლურ დებულებებს, ვ. ლენინი წერდა:

„ეს ბურჟუაზიული სიცრუეა. ნამდვილად მე უკვე 1917 წ. 4 აპრილს, პეტროგრადში ჩამოსვლის პირველ დღესვე, წამოვაყენე „თეზისები“, სადაც მოვითხოვდი საბჭოთა რესპუბლიკას და არა ბურჟუაზიულ-პარლამენტურ რესპუბლიკას. კერენსკის დროს მე ეს მრავალჯერ გავიმეორე პრესაში და კრებებზე. ბოლშევიკების პარტიამ საქვეყნოდ და ოფიციალურად განაცხადა ეს თავისი კონფერენციის გადაწყვეტილებებში 1917 წლის 29 აპრილს. ამის არ ცოდნა იმას ნიშნავს, რომ არ გინდოდა სიმართლე იცოდე რუსეთის სოციალისტური რევოლუციის შესახებ. ვისაც არა სურს გაიგოს, რომ ბურჟუაზიულ-პარლამენტური რესპუბლიკა დამფუძნებელი კრებითურთ წინგადადგმულ ნაბიჯს წარმოადგენს ასეთივე რესპუბლიკასთან შედარებით, რომელსაც დამფუძნებელი კრება არა აქვს, ხოლო საბჭოთა რესპუბლიკა წინგადადგმული ორი ნაბიჯია მასთან შედარებით, ვისაც ამის გაგება არა სურს, ის თვალს ხუჭავს განსხვავებაზე ბურჟუაზიასა და პროლეტარიატს შორის“¹.

ეხებოდა რა დამფუძნებელი კრების არჩევნებში ჩვენს მონაწილეობას, ვ. ლენინი წერდა, რომ ჩვენ, კომუნისტები, მონაწილეობას ვღებულობდით დამფუძნებელი კრების არჩევნებში 1917 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში, მიუხედავად იმისა, რომ რუსმა კომუნისტებმა იცოდნენ, რომ რუსეთში პარლამენტარიზმი პოლიტიკურად დრომოკმული იყო, ვინაიდან საქმე იმაში კი არ არის, დიდი ხანია თუ არა—რაც არსებობენ ბურჟუაზიული პარლამენტები, არამედ იმაში, თუ რამდენად მზად არიან მშრომელთა ფართო მასები მიიღონ საბჭოთა წყობილება და გარეკონ ან დაუშვან ბურჟუაზიული დემო-

¹ ვ. ლენინი, თხზ., ტ. 29, 1952, გვ. 589.

კრავიული პარლამენტის გარეკვა, რომ რუსეთში სექტემბერ-ოქტომბერში მშრომელი მასები, განსაკუთრებული პირობების გამო, იშვიათად იყვნენ შეძლებულნი ზადებული საბჭოთა წყობილების მიღებისათვის და თვით დემოკრატიულ-ბურჟუაზიული პარლამენტის გარეკვისათვის. მიუხედავად ამისა, კომუნისტებს არ გამოუცხადებიათ ბოიკოტი დამფუძნებელი კრებისათვის, მონაწილეობდნენ არჩევნებში პროლეტარიატის მიერ პოლიტიკური ძალაუფლების დაპყრობამდე და მის შემდეგაც.

კითხვაზე, თუ რატომ იბრძოდნენ ლენინელები 1917 წელს საბჭოების ძალაუფლებისათვის და ამავე დროს აწარმოებდნენ კამპანიას დამფუძნებელი კრების დაუყოვნებლივი მოწვევისათვის, ი. სტალინი გვასწავლის:

„1) დამფუძნებელი კრების იდეა ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული იდეა იყო მოსახლეობის ფართო მასებში;

2) დამფუძნებელი კრების დაუყოვნებლივი მოწვევის ლოზუნგი აადვილებდა დროებითი მთავრობის კონტრრევოლუციური ბუნების მხილებას;

3) ხალხის მასების თვალში დამფუძნებელი კრების იდეის სახელის გასატეხად საჭირო იყო ამ მასების მიყვანა დამფუძნებელი კრების კედლებთან — მიწის, ზავის, საბჭოების ძალაუფლების მოთხოვნით, რაც, ამგვარად, შეატაკებდა მათ ნამდვილ და ცოცხალ დამფუძნებელ კრებასთან;

4) მხოლოდ ამ გზით შეიძლებოდა გაგვეადვილებინა მასებისათვის საკუთარი გამოცდილებით დარწმუნებულებიყვნენ დამფუძნებელი კრების კონტრრევოლუციურობაში და მისი გარეკვის აუცილებლობაში;

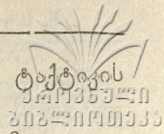
5) ყოველივე ეს, ბუნებრივად, გულისხმობდა საბჭოების რესპუბლიკისა და დამფუძნებელი კრების დროებითი კომბინაციის დაშვების შესაძლებლობას, როგორც დამფუძნებელი კრების დაძლევის ერთ-ერთ საშუალებას;

6) ასეთი კომბინაცია, თუკი იგი განხორციელდებოდა საბჭოების ხელში მთელი ძალაუფლების გადასვლის პირობით, მოასწავებდა მხოლოდ დამფუძნებელი კრების დაქვემდებარებას საბჭოებისადმი, მის გადაქცევას საბჭოების დანაშაუდად, მის უმტკივნეულო კვდომას“¹

ი. სტალინი სასტიკად აკრიტიკებდა ხალხის მტრის ტროცკის მტრულ შეხედულებებს, რომელსაც არ სურდა საბჭოებისა და დამფუძნებელი კრების დროებითი კომბინაციის გაგება.

ვ. ლენინი აკრიტიკებდა კაუციკის, განსაკუთრებით კი ჰილფერდინგს, რომლებიც მოითხოვდნენ საბჭოებისა და დამფუძნებელი კრების ისეთ კომბინაციას, რომლის დროსაც საბჭოები უნდა გადაქცეულიყვნენ დამფუძნებელი კრების დანაშაუდად.

„ამრიგად, უნარი მასების დარწმუნებისა, მათი საკუთარი გამოცდილების საფუძველზე, პარტიული ლოზუნგების სისწორეში ამ მასების მიყვანით რევოლუციურ პოზიციებთან, როგორც პარტიის მხარეზე მილიონობით მშრომელთა

გადმოყვანის უმნიშვნელოვანესი პირობა, — ასეთია ბოლშევიკების ტაქტიკის მეოთხე თავისებურება ოქტომბრის მომზადების პერიოდში¹.

ლენინ-სტალინის პარტიის ტაქტიკის ეს თავისებურება, რომელმაც უდიდესი როლი შეასრულა დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების საქმეში, იყო, არის და იქნება გზის მძივებელი ვარსკვლავი საზღვარგარეთის ქვეყნების კომუნისტური და მუშათა პარტიების მოღვაწეობაში მშრომელი მასების თავის მხარეზე მიმხრობისათვის.

* * *

ამრიგად, ლენინ-სტალინის დიდი პარტია იყენებდა ყველა და ყოველგვარ პირობას რევოლუციის წარმატებით გატარებისათვის. კომუნისტების ც. კ.-ის 1917 წლის 10 ოქტომბრის ისტორიული გადაწყვეტილება აჯანყების შესახებ მიუთითებს, რომ რუსეთის რევოლუციის საერთაშორისო მდგომარეობაც — მთელს ევროპაში მსოფლიო სოციალისტური რევოლუციის ზრდა, სამხედრო მდგომარეობაც — ბურჟუაზიის გადაწყვეტილება ჩაებარებიანათ პიტერი, მოეწვიათ უცხოეთის იმპერიალიზმის ჯარები რევოლუციის ჩასახშობად, ლენინელების მიერ საბჭოებში უმრავლესობის მოპოვებაც, რაც მიღებულ იქნა გლეხთა აჯანყებებსა და ხალხთა ნდობის კომუნისტური პარტიისაკენ მობრუნებასთან დაკავშირებით, მეორე კორნილოვჩინის აშკარა მომზადებაც, — ყველაფერი ეს დღის წესრიგში აყენებს შეიარაღებულ აჯანყებას. ამიტომ ამ სხდომაზე გადაწყდა უახლოეს დღეებში დაწყებულიყო შეიარაღებული აჯანყება.

ლენინმა და სტალინმა გენიალურად გაითვალისწინეს აჯანყების მომენტი, როდესაც ძალაუფლების მერყეობამ, კრიზისმა და დაბნეულობამ რევოლუციის მოწინააღმდეგეების რიგებში მიაღწია უმაღლეს წერტილს, როდესაც მენშევიკებმა და ესერებმა განიცადეს სრული მარცხი, შეირცხვინეს და გამოიმყდუნეს თავი მშრომელი მასების წინაშე, რომლებიც სწრაფად გადადიოდნენ კომუნისტების მხარეზე.

16 ოქტომბერს შედგა პარტიის ც. კ.-ის გაფართოებული სხდომა, რომელზეც არჩეულ იქნა პარტიული ცენტრი აჯანყებისათვის ხელმძღვანელობის გასაწევად ამხანაგ ი. სტალინის მეთაურობით.

გამცემლებმა ზინოვიევა და კამენევა გამოაქვეყნეს მენშევიკურ გაზეთში განცხადება კომუნისტების მიერ შესაძლებელი აჯანყების მომზადების შესახებ და, ამგვარად, გაუმყდავენს მტრებს კომუნისტების გეგმები. ეს დალატი იყო. მაგრამ ვერაგ მოლალატეებს ბურჟუაზიის გადარჩენა დაღუპვისაგან არ შეეძლოთ.

24 ოქტომბერს ლენინი მოითხოვდა არ დაეტოვებინათ ძალაუფლება დროებითი მთავრობის ხელში 25-მდე და საქმე უნდა მომხდარიყო საღამოს ან ღამით.

24 ოქტომბერს დილით კერენსკიმ გასცა ბრძანება პარტიის ცენტრალური ორგანოს „რაბოჩი პუტის“ დახურვის შესახებ და ჯავშნიანი ავტომობილები

¹ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 6, გვ. 450.

გაგზავნა რედაქციისა და სტამბის შენობასთან. მაგრამ დილის 10 საათისათვის ი. სტალინის მითითებით წითელგვარდიელებმა და რევოლუციურმა ჯარისკაცებმა უკან დაახევინეს კერენსკის ჯავშნოსან ავტომობილებს და რედაქციასთან გაძლიერებული მცველი რაზმი დააყენეს.

დილის 11 საათისათვის გამოვიდა „რაზოჩი პუტ“ სტალინის მიერ დაწერილი მოწინავე სტატიით „რა გვესაჭიროება ჩვენ?“ მოწოდებით — დაემხოთ დროებითი მთავრობა.

აჯანყება დაიწყო 24 ოქტომბერს. რევოლუციის მტრების კონტრ-დარტყმები უკუგდებულ იქნა — აჯანყებამ გაიმარჯვა. 25 ოქტომბერს საღამოს გაიხსნა საბჭოების II ყრილობა. ყრილობის სახელით გამოცხადებულ იქნა, რომ მთელი ძალაუფლება გადადის საბჭოების ხელში.

„1917 წლის ოქტომბრიდან 1918 წლის იანვარ-თებერვლამდე საბჭოთა რევოლუცია უკვე გავრცელდა მთელ ჩვენს ქვეყანაში. ვეებერთელა ქვეყნის ტერიტორიაზე საბჭოების ძალაუფლების გავრცელება ისეთი სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა, რომ ლენინმა მას საბჭოთა ხელისუფლების „ტრიუმფალური მარში“ უწოდა.

ოქტომბრის დიდმა სოციალისტურმა რევოლუციამ გაიმარჯვა“¹.

ოქტომბრის რევოლუციით წარმოშობილმა საბჭოთა საზოგადოებრივმა და სახელმწიფოებრივმა წყობილებამ ურყევი ფაქტებით დამტკიცა თავისი გადამწყვეტი უპირატესობა კაპიტალისტური წყობილების წინაშე.

35 წლის მანძილზე, განსაკუთრებით სტალინური ხუთწლეულების განმავლობაში, ჩვენი ქვეყნის სახალხო მეურნეობამ ისეთი პროგრესი განიცადა, რომლის მისაღწევად კაპიტალისტურ ქვეყნებს საუკუნეები დასჭირდებოდა.

წარმატებით ხორციელდება ბუნების გარდაქმნის სტალინური გეგმა. მწყობრში ჩადგა ვ. ლენინის სახელობის ვოლგა—დონის სანაოსნო არხი, წარმატებით მიმდინარეობს ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობა ვოლგაზე, დონზე, დნებრსა და ამუ-დარიაზე; კომპლექსურად შენდება გიგანტური არხები, სარწყავი სისტემები, რომლებიც მორწყავენ და წყლით უზრუნველყოფენ ვოლგის იქითა მხარის, სამხრეთ უკრაინის, ჩრდილოეთ ყირიმის, კასპისპირეთის, შუაზიხისა და ჩვენი ქვეყნის სხვა ვრცელი ტერიტორიის მილიონობით ჰექტარ მიწას.

მესტეე ხუთწლიანი გეგმის დირექტივებში, რომელიც დამტკიცა პარტიის XIX ყრილობამ, მკაფიო გამოხატულება პოვა ამხანაგ სტალინის მიერ აღმოჩენილმა, მეცნიერულად დასაბუთებულმა სოციალიზმის ძირითადმა ეკონომიკურმა კანონმა.

ახალი ხუთწლიანი გეგმის შესრულება დიდი წინგადადგმული ნაბიჯი იქნება სოციალიზმიდან კომუნიზმისაკენ ჩვენი ქვეყნის განვითარების გზაზე.

¹ „საქ. კ. პ. (ბ) ისტორია. მოკლე კურსი“, 1950, გვ. 261.

* * *

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამოცდილებების მნიშვნელობა აქვს ყველა ქვეყნის მშრომელთათვის, ყველა კომუნისტური და მუშათა პარტიისათვის. ეს გამოცდილება განზოგადებული და შეჯამებულია ლენინისა და სტალინის უკვდავ შრომებში.

ლენინიზმის სტრატეგიისა და ტაქტიკის ყოვლისმძლე ძალა განმტკიცებულია სამი რევოლუციის გამოცდილებით. ამ მეცნიერული სტრატეგიისა და ტაქტიკის საფუძველზე მოპოვებულ იქნა უდიდესი მიღწევები კომუნიზმის გამარჯვებისათვის მტკიცე საძირკვლების შექმნის საქმეში. ლენინ-სტალინის პარტიის სტრატეგიასა და ტაქტიკას აქვს უდიდესი საერთაშორისო-ინტერნაციონალური მნიშვნელობა. ი. სტალინი წერს:

„...ყოველი ქვეყნის კომუნისტური პარტიის სტრატეგია და ტაქტიკა შეიძლება სწორი იყოს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი არ ჩაიკეტებიან „თავისი“ ქვეყნის, „თავისი“ საშობლოს, „თავისი“ პროლეტარიატის ინტერესების წრეში, — არამედ პირიქით, თავისი ქვეყნის პირობებსა და ვითარებას რომ ითვალისწინებენ, უპირველეს ადგილზე აყენებენ საერთაშორისო პროლეტარიატის ინტერესებს, სხვა ქვეყნების რევოლუციის ინტერესებს, ე. ი. თუ ისინი არსებითად, თავისი სულისკვეთებით ინტერნაციონალისტური არიან, თუ ისინი ატარებენ „იმის მაქსიმუმს, რის განხორციელებაც ერთ (თავის) ქვეყანაშია შესაძლებელი, ყველა ქვეყანაში რევოლუციის განვითარების, მხარდაჭერის, გაღვივების მიზნით“¹.

ლენინისა და სტალინის მოძღვრება სტრატეგიისა და ტაქტიკის შესახებ წარმოადგენს სახელმძღვანელოს მოქმედებისათვის ყველა მოძვე კომუნისტური პარტიისათვის.

ი. სტალინი მა მიუთითა, რომ ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ გაარღვია იმპერიალიზმის საერთაშორისო ფრონტი, რომ ოქტომბრის რევოლუცია ნაციონალური ძალიდან გადაიქცა საერთაშორისო ძალად, ხოლო რუსი მუშები საერთაშორისო პროლეტარიატის ჩამორჩენილი რაზმიდან მის ავანგარდად, რომელიც თავისი თავდადებული ბრძოლით აღვიძებს დასავლეთის მუშებს და აღმოსავლეთის ჩაგრულ ხალხებს.

სახალხო დემოკრატიის ქვეყნები, იყენებენ რა საბჭოთა კავშირის მდიდარ გამოცდილებას, განუხრელად მიდიან წინ სოციალიზმის გზით.

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუცია ცოცხლობს და იმარჯვებს ჩვენი სახელოვანი კომუნისტური პარტიის საქმეებში, საბჭოთა კავშირის გმირი ხალხის საქმეებში.

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუცია, მისი ცხოველყოფილი იდეები ცოცხლობენ და იმარჯვებენ სოციალისტურ მშენებლობაში, რომელიც წარმოებს სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებში, ცოცხლობენ და იმარჯვებენ დიდი ჩინელი ხალხის ისტორიულ წინსვლაში, გერმანიის მშვიდობისმოყვარე დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნასა და განმტკიცებაში, რომლის შესახებ

ამხანაგმა სტალინმა აღნიშნა, „გერმანიის დემოკრატიული მშვიდობისმოყვარე რესპუბლიკის შექმნა მობრუნების პუნქტია ევროპის ისტორიაში“ — ოქტომბრის დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუცია ცოცხლობს და იმარჯვებს მშვიდობის, დემოკრატიისა და სოციალიზმის მომხრეთა ბრძოლაში — იმპერიალისტური აგრესიის ძალების წინააღმდეგ, ახალი ომის გამჩალებელთა წინააღმდეგ.

ლენინისა და სტალინის მეცნიერული თეორია სტრატეგიისა და ტაქტიკის შესახებ კაპიტალისტური ქვეყნების კომუნისტური პარტიების ხელში წარმოადგენს ბასრ იარაღს მშრომელი მასების გასათავისუფლებლად კაპიტალიზმის უღლისაგან.

ლენინი და სტალინი ყოველთვის ასწავლიდნენ საზღვარგარეთის ქვეყნების კომუნისტურ პარტიებს, რომ ბურჟუაზია ეყრდნობა თავის აგენტურას მუშათა მოძრაობაში, რომ ამ მოდარაჯე ქოფაკის გარეშე, ოპორტუნისტების გარეშე — მემარჯვენე სოციალ-დემოკრატების გარეშე, ბურჟუაზია დიდი ხნით ადრე ჩაბარდებოდა ისტორიას. ამხანაგი სტალინი არაერთხელ მიუთითებდა, რომ შეუძლებელია ბოლო მოუღო კაპიტალიზმს, თუ ბოლო არ მოუღე სოციალ-დემოკრატიზმს მუშათა მოძრაობაში.

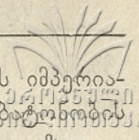
დღეს ეს სიტყვები უშუალოდ მიმართულია მემარჯვენე სოციალისტების, ამერიკის იმპერიალიზმის ამ აგენტების წინააღმდეგ, რომლებიც ცდილობენ მუშათა კლასის გათიშვას და ყოველნაირად უჭერენ მხარს იმპერიალისტურ პოლიტიკას.

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვება წარმოადგენს მარქსიზმის გამარჯვებას რეფორმიზმზე, ლენინიზმის გამარჯვებას სოციალ-დემოკრატიზმზე.

სოციალისტური გარდაქმნების სტრატეგია და ტაქტიკა სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებში, ისევე როგორც კაპიტალისტური ქვეყნების კომუნისტური პარტიების სტრატეგია და ტაქტიკა, მთლიანად და სავსებით ემყარება ლენინურ-სტალინურ მოძღვრებას კლასობრივი ბრძოლის შესახებ. მხოლოდ კლასობრივი ბრძოლის შესახებ ლენინურ-სტალინური მოძღვრების საფუძველზე და ჩვენი ქვეყნის უმდიდრეს გამოცდილებაზე დაყრდნობით გახდა შესაძლებელი ამ ქვეყნებში ძველი, ანტიხალხური რეჟიმის ესოდენ სწრაფი ლიკვიდაცია, მუშათა კლასისა და გლეხობის მტკიცე კავშირის განხორციელება.

სსრ კავშირის ძლიერებაზე დაყრდნობით სახალხო დემოკრატიული ქვეყნებისათვის არსებობს კაპიტალიზმიდან სოციალიზმისაკენ განვითარების მეტად ხელსაყრელი პირობები. დღეს ვინც უარყოფს ლენინიზმის საერთაშორისო მნიშვნელობას, ის კონტრრევოლუციური ტროცკიზმის პოზიციებზე დგას. ტიტო-რანკოვიჩის ხროვამ, იმპერიალიზმის ამ დაქირავებულმა აგენტებმა, იუგოსლავია მოაქცია ამერიკის კაპიტალის ბატონობის ქვეშ, ამ ქვეყანაში ამჟამად არსებული რეჟიმი ფაშისტური რეჟიმაა.

დღეს ამერიკელ იმპერიალისტებს სურთ წაშალონ ერთა შორის ნაციონალ-

ლური საზღვრები იმ მიზნით, რომ უზრუნველყონ თვით ამერიკის იმპერიალიზმის მსოფლიო ბატონობა. ამერიკის იმპერიალიზმის მსოფლიო ბატონობის იარაღს, მის იდეოლოგიურ საფარს წარმოადგენს უთვისტომო ბურჟუაზიული კოსმოპოლიტიზმი. იმპერიალიზმის მსოფლიო ბატონობის რეაქციული იდეა მეორე მსოფლიო ომამდე თავის „თეორიულ“ დასაბუთებას რასიულ თეორიაში პოულობდა. დღეს, მეორე მსოფლიო ომში ფაშისმის დამარცხების შემდეგ, მსოფლიო ბატონობის „იდეის“ დასაბუთების ცდას წარმოადგენს უთვისტომო კოსმოპოლიტიზმი. ამრიგად, უთვისტომო კოსმოპოლიტიზმი, რასიული თეორია იმპერიალიზმის იდეოლოგიური იარაღია ხალხთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. ეჭვი არ არის, რომ ამერიკის მსოფლიო ბატონობის იდეას იგივე მოუვა, რაც მოუვიდა ჰიტლერის მსოფლიო ბატონობის იდეას. იმპერიალიზმის ყოველგვარი მისწრაფება მსოფლიო ბატონობისაკენ გარდუვალი დამარცხებით უნდა დამთავრდეს. ასეთია ისტორიის უღმობელი კანონი.

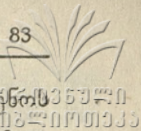
ლენინურ-სტალინური მოძღვრება, რომელიც წარმოადგენს მშრომელთა თავისუფლებისა და ბედნიერების გზისმაჩვენებელ ჩირაღდანს, გადაიქცა მატერიალურ ძალად, მთელი მსოფლიოს უბრალო ადამიანების მშვიდობის, დემოკრატიისა და სოციალიზმისათვის დამრბზმავ ძალად.

ამხანაგ სტალინის გენიალური შრომები „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“, „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“, მისი ისტორიული სიტყვა პარტიის XIX ყრილობაზე აიარაღებს მთელი მსოფლიოს მოწინავე კაცობრიობას მარქსისტულ-ლენინური თეორიის ბასრი იარაღით.

ლენინი და სტალინი გვასწავლიან, რომ ჩვენ, კომუნისტები, ხალხის მასაში მაინც წვეთი ვართ ზღვაში, და ჩვენ შეგვიძლია მართვა მხოლოდ მაშინ, როცა სწორად გამოვხატავთ იმას, რაც ხალხს შეუგნია. უამისოდ კომუნისტური პარტიები ვერ გაუძღვებიან მუშათა კლასს, ხოლო მუშათა კლასი ვერ გაიყოლიებს მასებს და მთელი მანქანა დაიშლება. სწორად გამოვხატოთ ის, რაც ხალხს შეუგნია, სწორედ ეს არის ის აუცილებელი პირობა, რომელიც უზრუნველყოფს პარტიისათვის მუშათა კლასის დიქტატურის სისტემაში ძირითადი ხელმძღვანელი ძალის საპატიო როლს.

ი. სტალინი გვასწავლის, რომ კაპიტალის ბატონობის ქვეყნებში კომუნისტურ და დემოკრატიულ პარტიებს, რომლებსაც ჯერ კიდევ არ აუღიათ ძალაუფლება, ვალდებულება ეკისრებათ — აღმართონ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ თავისუფლებათა და ეროვნული დამოუკიდებლობისა და ეროვნული სუვერენიტეტის დროშა, რომელიც იქ გადაადგებულია, თუ მათ სურთ შემოიკრიბონ ხალხის უმრავლესობა, თუ მათ სურთ იყვნენ თავიანთი ქვეყნის პატრიოტები და ხელმძღვანელი ძალა გახდნენ.

„ხელმძღვანელობის ხელოვნება, — წერს ამხანაგი სტალინი, — სერიოზული საქმეა. არ შეიძლება ჩამორჩე მოძრაობას, ვინაიდან ჩამორჩენა ნიშნავს იმას, რომ მოსწყდეს მასებს. მაგრამ არც წინწარბენა შეიძლება, ვინაიდან წინწარბენა ნიშნავს მასებთან კავშირის გაწყვეტას და თავის განმარტობას. ვი-

საც სურს უხელომძღვანელოს მოძრაობას და ამასთან ერთად შეინარჩუნოს კავშირი მილიონიან მასებთან, მან უნდა აწარმოოს ბრძოლა ორ ფრონტზე — ჩამორჩენილთა წინააღმდეგაც და წინააღმდეგადაც¹.

კომუნიზმის იდეები დაეუფლნენ მთელი ქვეყნის მილიონობით მშრომელთა მასებს. ხალხი და კომუნიზმი ერთიან უძღვეველ ძალად შეერთდა. მთელი მსოფლიოს მშრომელი მასები, კომუნისტური და მუშათა პარტიების ხელმძღვანელობით, გაბედულად მიდიან წინ კომუნიზმის ელვარე მწვერვალებისაკენ, მათ მიუძღვება მშვიდობის მტკიცე და საიმედო ბურჯი, მსოფლიო რევოლუციური და მუშათა მოძრაობის პირველი „დამკვერელი ბრიგადა“ — საბჭოთა კავშირი.

სტალინის სახელობის
ობილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
მარქსიზმ-ლენინიზმის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1952 X 25).

30. უანჩიძე

ბ. მარის ოთხლენოვანი ანალიზის მეთოდოლოგიური უსაუპელობა ი. სტალინის საენათმეცნიერო მოძრაობის უკუხე*

1.

მოწინავე საბჭოთა მეცნიერების ისტორიაში, ჩვენი იდეოლოგიური ცხოვრების მატრიანეში 1950 წელი შეგა ბრწყინვალე თარიღად: მეცნიერების კორიფემ ი. სტალინმა გამოაქვეყნა გენიალური შრომები: «მარქსიზმის შესახებ ენათმეცნიერებაში», «ენათმეცნიერების ზოგიერთ საკითხზე», «პასუხი ამხანაგებს»¹.

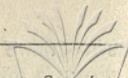
შემოქმედებითი მარქსიზმის პრინციპების საფუძველზე ი. სტალინმა ამხილა ნ. მარის მცდარი, ვულგარიზატორული, ანტიმარქსისტული შეხედულებანი და დაასაბუთა ენათმეცნიერების ძირითადი პრობლემები. უკვე საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ ი. სტალინმა თავისი ენათმეცნიერული შრომებით შექმნა ახალი ეტაპი საბჭოთა ენათმეცნიერების განვითარებაში, მან დააფუძნა მარქსისტული ენათმეცნიერება და ბრწყინვალედ გააშუქა ზოგადი ენათმეცნიერების მთელი რიგი ძირითადი, ფუძემდებელი პრობლემები და კონკრეტული ენათმეცნიერული კვლევადიების საკითხები.

იმავე დროს ი. სტალინმა ახალ საფეხურზე აიყვანა მარქსიზმ-ლენინიზმის თეორია, ახლებურად დასვა და გადაჭრა ძირითადი პრობლემები დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმისა.

ცნობილია, რომ მარქსი-ენგელსი-ლენინი-სტალინი ყოველთვის აქცევდნენ დიდ ყურადღებას ენობრივ საკითხებს. მათ შრომებში წარმოდგენილია ბევრი გამონათქვამი, რომლებშიც მოცემულია ფუძემდებელი დებულებები ენათმეცნიერების ამა თუ იმ საკითხზე. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა

* წაკითხულია მოხსენებად საქართველოს მეცნ. აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის II (VIII) სამეცნიერო სესიაზე 1951 წლის 15 ივნისს. იხ. «ენათმეცნიერების ინსტიტუტის II (VIII) სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი ი. სტალინის გენიალური შრომის «მარქსიზმის შესახებ ენათმეცნიერებაში» გამოსვლის წლისთავისადმი. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები», თბილისი, 1951, გვ. 9—13. იბეჭდება ზოგიერთი ცვლილებით.

¹ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, თბილისი, 1950, გვ. 1—53.

ი. სტალინის აღრინდელი შრომები: «როგორ ესმის სოციალ-დემოკრატიის ნაციონალური საკითხი» (1904 წელი)¹, «ანარქიზმი თუ სოციალიზმი» (1906 წელი)² და «მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი» (1913 წელი)³.

მაგრამ სრულებით განსაკუთრებული მნიშვნელობისა და ღირებულებისაა ის შრომები, რომლებიც ი. სტალინმა გამოაქვეყნა 1950 წელს საენათმეცნიერო დისკუსიასთან დაკავშირებით. ამ შრომებში ი. სტალინმა ჩამოაყალიბა მარქსისტული ენათმეცნიერების მთლიანი სისტემა, განსაზღვრა ენათმეცნიერული კვლევა-ძიების მეთოდოლოგია და კონკრეტული მეთოდები. ი. სტალინმა შექმნა ენათმეცნიერება როგორც მარქსისტული სამეცნიერო დისციპლინა.

თავის დროზე (XIX საუკუნის I მეოთხედში) შედარებით-ისტორიული მეთოდოლოგიის დანერგვამ დადებითი გავლენა მოახდინა ენათმეცნიერების განვითარებაში. ამ მეთოდოლოგიამ ენობრივი მოვლენების კვლევაში შეიტანა კანონზომიერი განვითარების იდეა და ამით განდევნა მეტაფიზიკური თვალსაზრისი და ლოგიცისტური პრინციპები. შედარებით-ისტორიულმა ენათმეცნიერებამ გარკვეული მიღწევები მოიპოვა XIX საუკუნის განმავლობაში, ბევრი მნიშვნელოვანი დებულება წამოაყენა ენობრივი განვითარების საკითხებზე. მაგრამ ჰემმარიტი მეცნიერული შემეცნება ენობრივი მოვლენების შესაძლებელი იყო და არის მხოლოდ მარქსიზმ-ლენინიზმის პრინციპების საფუძველზე. ი. სტალინმა არსებითი გარდატეხა მოახდინა ენათმეცნიერების ისტორიაში საზოგადოდ და საბჭოთა ენათმეცნიერების განვითარებაში—კერძოდ. ი. სტალინმა ჩამოაყალიბა მარქსისტული ენათმეცნიერების მთლიანი სისტემა და ამით შექმნა ენათმეცნიერება როგორც სამდვიო მეცნიერება.

ენათმეცნიერების ზოგადთეორიული საკითხების გარკვევასთან ერთად თავის შრომაში «მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები» ი. სტალინმა სპეციალურად გააშუქა ენათმეცნიერების მეთოდოლოგიის ძირითადი პრინციპებიც. ცნობილია საზოგადოდ, რომ ი. სტალინი განსაკუთრებული ყურადღებით ეპყრობა მეცნიერული კვლევა-ძიების მეთოდოლოგიის საკითხებს, სახელდობრ, მარქსისტულ-ლენინური მეთოდოლოგიის საკითხებს. თავის კლასიკურ შრომებს, როგორცაა, მაგალითად, «ანარქიზმი თუ სოციალიზმი» ანდა «ლენინიზმის საკითხების შესახებ», ი. სტალინი პრობლემის კვლევას იწყებს პირველ რიგში მეთოდოლოგიური პრინციპების დადგენით. სახელდობრ, «ანარქიზმი თუ სოციალიზმი» იწყება სპეციალური თავით «დიალექტიკური მეთოდი»⁴, რომელშიც ბრწყინვალედაა გაშუქებული ამ მეთოდის არსი. ამგვარადვე თავისი მეორე შრომის «ლენინიზმის საკითხების» მეორე თავი ი. სტალინმა მიუძღვნა მეთოდის საკითხს⁵. აღარას ვიტყვიტ «საკ. კ. პ. (ბ).

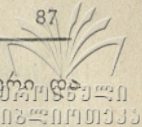
¹ ი. სტალინი, თხზულებანი, ტ. I, გვ. 43 შმდ.

² იქვე, გვ. 294 შმდ.

³ იქვე, ტ. II, გვ. 312 შმდ.

⁴ იქვე, ტ. I, გვ. 279 შმდ.

⁵ იქვე, ტ. VI, გვ. 93 შმდ.

ისტორიის მოკლე კურსზე», რომელშიც წარმოდგენილია დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის მეთოდოლოგიის სრული დასაბუთება¹.

ბუნებრივია, რომ ნ. მარის ვულგარულ-მარქსისტული მოძღვრების კრიტიკული განხილვის დროს ი. სტალინმა ყურადღება გაამახვილა ნ. მარის მეთოდოლოგიაზე და ამომწურავი დახასიათება მისცა მის «ოთხელემენტოვანი ანალიზის» მეთოდს. ი. სტალინი ამბობს: „ნ. ი. მარი მყვირალა ფრაზებით დასცინის ისტორიულ-შედარებითს მეთოდს, როგორც «იდეალისტურს». ამავე დროს კი უნდა ვთქვათ, რომ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი, მიუხედავად მისი სერიოზული ნაკლოვანებებისა, მაინც უკეთესია, ვიდრე ნ. ი. მარის მართლაც იდეალისტური ოთხელემენტოვანი ანალიზი, რადგან პირველი ბიძგს იძლევა მუშაობისათვის, ენების შესწავლისათვის, მეორე კი მხოლოდ იმის ბიძგს იძლევა, რომ მხართეძოზე წამოწვე და ყბადაღებული ოთხი ელემენტის გარშემო იმარჩიელო“².

ი. სტალინის ამ დებულებაში წარმოდგენილია სახელმძღვანელო მითითება იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა შევაფასოთ ნ. მარის ოთხელემენტოვანი ანალიზის მეთოდი, როგორი კვალიფიკაცია უნდა მივცეთ მას. საბჭოთა ენათმეცნიერების ერთ-ერთი საპატიო ამოცანაა, ღრმად ჩაწვდეს ი. სტალინის ამ დებულების შინაგან არსს და კონკრეტულად გვეჩვენოს ნ. მარის მეთოდოლოგიის პრინციპული მცდარობა და პრაქტიკული უვარგისობა ენათმეცნიერული კვლევისათვის.

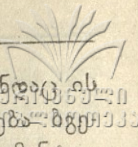
ი. სტალინი ენათმეცნიერების მეთოდოლოგიის თვალსაზრისით ორ კონკრეტულ ამოცანას სახავს საბჭოთა ენათმეცნიერების წინაშე. ერთი მხრივ, საჭიროა თვალსაჩინოდ გაირკვეს ნ. მარის პალეონტოლოგიური (resp. ოთხელემენტოვანი ანალიზის) მეთოდის არსი, მისი მეთოდოლოგიური მცდარობა. მეორე მხრივ, საჭიროა ნათლად გავითვალისწინოთ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის რაობა, მისი ღირებულება ენათმეცნიერული კვლევისათვის, კერძოდ კი მისი «სერიოზული ნაკლოვანებანი».

ამ ნარკვევში მიზნად ვისახავთ, ი. სტალინის ზოგადი სახელმძღვანელო დებულების საფუძველზე განვიხილოთ ნ. მარის ოთხელემენტოვანი ანალიზის მეთოდოლოგიური რაობა, ამ მეთოდის მიმართება ნ. მარის ზოგადეთეორიულ დებულებებთან, ვუჩვენოთ ამ მეთოდის იდეალისტური ბუნება და მისი უვარგისობა კონკრეტული ენათმეცნიერული კვლევისათვის.

ამთავითვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. მარის პალეონტოლოგიური (resp. ოთხელემენტოვანი ანალიზის) მეთოდი ხშირად ყოფილა მსჯელობის საგანი. ოლონდ, ჩეულებრივ, მას განიხილავდნენ მარტოოდენ მისი «ტექნიკური» საფუძვლების თვალსაზრისით. უნდა ისიც ითქვას, რომ ოთხელემენტოვანი ანალიზის ნაკლოვანებანი, პირველ რიგში, ყველაზე უფრო რელიეფურად სწო-

¹ ი. სტალინი, საქ. კ. პ. (ბ) ისტორია. მოკლე კურსი, ქართული გამოცემა, 1951 წ., გვ. 128 შმდ.

² ი. სტალინი, მარქიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 31.

რედ მისი «ტექნიკის» თვალსაზრისით შეინიშნება. საკმარისია, თუნდაც ის გაეხსენოთ, რომ ნ. მარისათვის არ არსებობდა მყარი კანონზომიერება მგეგმვაში რათა ცვალებადობაში, ეს ბგერითი ცვალებადობანი კი ოთხელემენტოვანი ანალიზის სულსა და გულს წარმოადგენენ.

ნამდვილად კი არსებითად უნდა მივიჩნიოთ საკითხი იმის შესახებ, თუ რა თეორიული საფუძველი დაედო ნ. მარის პალეონტოლოგიურ (resp. ოთხელემენტოვანი ანალიზის) მეთოდს, რა დებულებებია ნ. მარისათვის ამოსავალი ამ შემთხვევაში, როგორია მის შეხედულებათა ლოგიკური მსვლელობა.

ამ საკითხების მეცნიერულად გარკვევა შესაძლებელი გახდა მხოლოდ ახლა, როდესაც ი. სტალინმა თავის საენათმეცნიერო შრომებში მოგვცა ღრმა ანალიზი ნ. მარის მცდარი ანტიმარქსისტული მოძღვრებისა ზოგადთეორიული თვალსაზრისით. ყოველგვარი შეცდომის გასათვალისწინებლად და მის აღმოსაფხვრელად საჭიროა, როგორც გვასწავლიან მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები, მისი ფესვები მოინახოს. პალეონტოლოგიური (resp. ოთხელემენტოვანი ანალიზის) მეთოდის ფესვები ნ. მარის მცდარ ზოგად დებულებებში უნდა ვეძიოთ. პალეონტოლოგიური (resp. ოთხელემენტოვანი ანალიზის) მეთოდის კრიტიკის დროს კი სწორედ ეს მომენტი რჩებოდა, ჩვეულებრივ, უგულებელყოფილი.

ნარკვევში შეძლებისდა გვარად წარმოდგენილია ნ. მარის მეთოდოლოგიის სწორედ ზოგადთეორიული მხარის ანალიზი. რაც შეეხება პალეონტოლოგიური (ოთხელემენტოვანი ანალიზის) მეთოდის «ტექნიკას», ამ მხარეს მხოლოდ მოკლედ განვიხილავთ, მით უმეტეს, რომ ოთხელემენტოვანი ანალიზი ამ თვალსაზრისით საფუძვლიანადაა გარჩეული და გაკრიტიკებული¹.

ამასთანავე უნდა მიეთითოს იმ გარემოებასაც, რომ ნ. მარი თავის კვლევა-ძიებაში პალეონტოლოგიური მეთოდის ჩამოყალიბებამდეც არ იქნებდა მეცნიერულად გამართულ მეთოდს, თუმცა ამ წინა პერიოდში იგი თითქოს შედარებით-ისტორიული მეთოდის მიმდევარი იყო. საჭიროა ამ მხრივაც გამოიზიარდეს ნ. მარის მეთოდოლოგიური შეცდომები და კრიტიკული თვალთ გაცინიჯოს იმ პერიოდის მისი შრომები, როდესაც იგი ჯერ კიდევ არ იყო ე. წ. «ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების» ავტორი. ამიტომ, ვიდრე ნ. მარის პალეონტოლოგიური მეთოდის განხილვაზე გადავიდოდეთ, წინასწარ მოკლედ უნდა გავითვალისწინოთ ნ. მარის კვლევის მეთოდოლოგია 1924 წლამდე.

2.

როგორც თვითონ ნ. მარი, ისე მისი მიმდევრებიც ხშირად აღნიშნავდნენ, რომ მისი «ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება» განვითარების პირველ ეტაპზე ძველი ენათმეცნიერების, კერძოდ შედარებით-ისტორიული ენათ-

¹ იხ. არნ. ჩიქობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება, II. ძირითადი პრობლემები, გვ. 321 შმდ. Б. А. Серебряников, Сравнительно-исторический метод и критика так называемого четырехэлементного анализа Н. Я. Марра: «Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина», Москва, 1952, გვ. 245 შმდ.

მეცნიერების (resp. ინდო-ევროპული ენათმეცნიერების) გაგრძელებას მოაღგენდაო. ბ. მარი პირდაპირ აცხადებს:

„...Яфетическое языкознание отнюдь не вылетело подобно Афине-Палладе из головы Зевса: 1) оно родилось в той же буржуазно сложной и скроенной научной среде, более того—началось, разумеется, как антитеза, в нормах индоевропейской лингвистики, без которой его и не было бы“¹.

ამასვე ადასტურებს ბ. მარის მიმდევარი ი. მეშჩანინოვი:

„Решительный сдвиг в основной концепции Н. Я. Марра произошел, конечно, лишь после 1924 г., выдвинувшего резкое противоположение в самой яфетидологии до этого и после него. До указанной даты яфетидологию можно было бы назвать даже диссидентским течением в той же индоевропейской лингвистике, возражавшим против ее положений, но в то же время без радикального с нею разрыва“².

თავი რომ დავანებოთ ბ. მარის გამოთქმას „в той же буржуазно сложной и скроенной научной среде“, ნათლად ჩანს, რომ ბ. მარი თავის მოღვაწეობას უკავშირებდა «ძველი ენათმეცნიერების» განვითარებას და მას მიაჩნდა, რომ გარკვეულ პერიოდში იგი არ გამოდიოდა «ძველი ენათმეცნიერების» ფარგლებიდან.

ეს საკითხი არსებითს დაზუსტებას მოითხოვს. ცხადია, თავდაპირველად ბ. მარი, როგორც „воспитанный в традициях индоевропейской школы“...³, თავის კვლევაში იყენებდა შედარებით-ისტორიულ მეთოდს, მაგრამ ამ მეთოდის პრინციპები მას იმთავითვე თავისებურად ესმოდა. ძირითადი თავისებურება ბ. მარის კვლევისა ამ პერიოდში ის იყო, რომ იგი ენობრივ ფაქტებს ყოველთვის განიხილავდა წინასწარ დაშვებული ჰიპოთეტური დებულების საფუძველზე. ამის გამო ბ. მარი ხშირად არ იძლეოდა ფაქტების სწორ, მეცნიერულ ანალიზს, იგი არ ითვალისწინებდა ისტორიულ ვითარებას და ამდენად ენობრივი ფაქტები, შეიძლება ითქვას, წარმოდგენილი ჰქონდა დამახინჯებულად. ცხადია, ამ ფაქტებზე დამყარებული სათანადო თეორიული დებულებებიც შეიცავდა შეცდომებს. ბ. მარის მოღვაწეობის ყოველ ეტაპზე ჩვენ შევხვდებით ამ ვითარების დადასტურებას.

ცნობილია, რომ ბ. მარმა თავისი ენათმეცნიერული მოღვაწეობა დაიწყო წერილით: «ბუნება და თვისება ქართულის ენისა». ამ წერილში მან წამოაყენა დებულება, რომ ქართული ენა ენათესავება სემიტურ ენებსაო: „ქართული ენა ნათესავია ხორციელად და სულიერად, ე. ი. სიტყვის ძირებით და გრამატიკით, სემიტურის ენათა ჯგუფისა, მაგრამ იგი არ არის იმდენად დაახლოვებული ხსენებულ ენებთან, რამდენადაც ის ენანიურთიერთ შორის, და, სჩანს, ქართული ენა (საკუთრად ქართული, მეგრულ-

¹ ბ. მარი, Пред. к «Классифиц. переч.»: ИР, ტ. I, გვ. 222.

² ი. მეშჩანინოვი, Новое учение, გვ. 8.

³ იქვე, გვ. 8.

ლაზური და სვანური) წარმომდგარია ერთის მამათმთავრის ენისაგან, რომელიც თითქმის ისევე ჰგვანება სემიტურს ენებს, როგორც ეს სემიტური ენები ჰგვანან ერთმანეთსა“¹.

თავისთავად ამ დებულებაში არაჩვეულებრივი არაფერი იქნებოდა, რომ იგი ენობრივი ფაქტების მეცნიერული ანალიზის შედეგად მიეღო ნ. მარს. მაგრამ მთავარი ისაა, რომ ეს დებულება ნ. მარსმა წამოაყენა აპრიორულად, გარეშე ფაქტების შედარებით-ისტორიული ანალიზისა. შემდეგშიც, როცა ნ. მარი დაუბრუნდა ამ თეზისის დისაბუთებას, მან სათანადო ენობრივი ფაქტების შედარება ისეთი სახით წარმოგვიდგინა, რომ იგი სრულებით ეწინააღმდეგებოდა შედარებით-ისტორიული მეთოდოლოგიის პრინციპებს. ამას ქვემოთ ვნახავთ (იქვე, გვ. 92 შმდ.).

1903 წელს გამოდის ნ. მარის «Грамматика древнеармянского языка. Этимология». СПб. 1903». ეს ნაშრომი არ წარმოადგენს სომხური ენის სტრუქტურის ანალიზს ჩვეულებრივი გაგებით, შედარებით-ისტორიული ენათმეცნიერების პრინციპების მიხედვით. უპირველეს ყოვლისა ამ გრამატიკას საფუძვლად უდევს აგრეთვე ჰიპოთეტური დებულება:

„Армянский язык до сих пор изучали и продолжают изучать лишь с точки зрения родства его с индо-европейской лингвистической семьей. Но индо-европейским или арийским элементом не исчерпывается природа армянского языка. В армянском с индо-европейским слоем неразрывно слит осадок какой-то неизвестной лингвистической семьи“².

ნ. მარი ცდილობს აღმოაჩინოს ეს ახალი ლინგვისტიკური ოჯახი და გაარკვიოს სომხური ენის ნათესაობა ქართულთან. იგი ამბობს:

„Факты давно принудили меня признать, что грузинский язык родственен с семитическими, хотя он не так близок к ним, как семитические к друг другу. С другой стороны, для меня стало ясно, что некоторыми существенными сторонами своего естества армянский язык находится в родстве с грузинским“³.

როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაშიც ნ. მარს უპირველეს ყოვლისა აინტერესებს თავისი ჰიპოთეტური დებულება, თითქოს სომხური ენა თავისი «არსებითი მხარეებით» ენათესავებოდეს ქართულს⁴. ამ დებულების საფუძველზე სომხური ენა, როგორც ვიცით, თანდათან გადაიქცა ჰიბრიდულ ენად, რომელიც მიღებულია ორი — იაფეტური და ინდო-ევროპული — ელემენტების შეჯვარდინებით. სომხური ენის ფაქტების კვლევა ამ შრომაში მთლიანად შეპირობებულია ამ ზოგადი თვალსაზრისით. მართალია, ეს გრამატიკა შეიცავს საყურადღებო ახალ მასალას და ზოგ შემთხვევაში ახალ

¹ ნ. მარი, ბუნება და თვისება ქართულის ენისა, «ივერია», 1888 წ., № 86: «По этапам развития яфет. теории», 1926, გვ. 3—4.

² ნ. მარი, Грамматика древнеармянского языка, გვ. XXXI (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

³ იქვე, (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

⁴ ამ ნათესაობის ნათელსაყოფად ნ. მარი ავლენდა სომხურში იაფეტურ ელემენტებს; იხ. სერია: „Яфетические элементы в языках Армении“, I — 1911 წ., XI — 1919 წ.

საყურადღებო დებულებასაც, მაგრამ მთლიანად იგი არაა აგებული რებით-ისტორიული მეთოდოლოგიის საფუძვლებზე.

თვალსაჩინოდ მუდგანდება ნ. მარის თავისებური კვლევის ხერხები, თავისებური გაგება შედარებით-ისტორიული მეთოდისა მის ცნობილ ძირითად ტაბულებში¹. ამ შრომაში წარმოდგენილი უნდა ყოფილიყო ძველი ქართული ენის სტრუქტურის ძირითადი მოვლენები. მაგრამ ბევრ საყურადღებო დებულებასთან ერთად ეს ნაშრომი იძლევა ძველი ქართულის აგებულების მცდარ სურათს. ეს უმთავრესად აიხსნება იმით, რომ ნ. მარი ძველ ქართულს სწავლობს არა თავისთავად, შინაგანი აგებულების თვალსაზრისით; არამედ პირველ რიგში მას აინტერესებს ქართულის მონათესაობა სემიტურთან. იგი ამბობს:

„Грамматика, по которой составлены следующие ниже таблицы, основана на теории, уже разработанной в существенных частях, — теории о родстве грузинского языка с семитическими“².

ამ წინასწარ აღებული დებულების დასამტკიცებლად ნ. მარი ქართული ენის ფაქტებს აძლევდა ისეთ კვალიფიკაციას, რომელიც, მისი აზრით, მიუღებოდა სემიტური ენების ფაქტებს. ცხადია, ამ შემთხვევაში აშკარად დარღვეულია შედარებით-ისტორიული მეთოდის ძირითადი მოთხოვნილება. ამის შედეგად შედარების პროცესში და ძველი ქართულის ენობრივი მოვლენების განხილვის იროს ყოველ ნაბიჯზე ვხვდებით შეცდომებს. თავი რომ დავანებოთ სხვა გარემოებებს, სრულებით მცდარია ერთ-ერთი ამოსავალი დებულება:

„Принципиально родство в морфологии выражается в том, что в грузинском гласные служат показателями этимологических категорий, что же касается корней, то они состоят исключительно из согласных, как обстоит дело и в семитических языках“³.

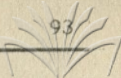
ცხადია, სრულებით მცდარი დებულებაა, რომელიც არ ეგუება ქართული ენის გრამატიკულ წყობას. ქართული ენის მორფოლოგიაში ხმოვანსა და თანხმოვანს პრინციპულად ერთგვარი ფუნქცია აქვთ. ეს გასაგები იქნებოდა ნ. მარისათვისაც, ის რომ გატაცებულნი არ ყოფილიყო ქართულის სემიტურთან მონათესაობის თეორიით.

ენათა შორის ნათესაობის დასამტკიცებლად რას მოითხოვს შედარებით-ისტორიული მეთოდი? ცნობილია, რომ ძირითადი საბუთი ნათესაობისა ისაა, რომ ენათა შორის დასტურდება კანონზომიერი შესატყვისობანი. ეს შესატყვისობანი ემყარებიან ერთი და იმავე მასალის კანონზომიერ დიფე-

¹ Н. Марр, Основные таблицы к грамматике древне-грузинского языка. С предварительным сообщением о родстве грузинского языка с семитическими. СПб. 1908, стр. 16, XX таблиц.

² ბ. მარი, Основные таблицы, გვ. 7 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

³ იქვე, გვ. 2 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

2. ქართველურ ენებში არსებული სიტყვები არ უდგება იმ სემანტიკურ (resp. არაბულ) ძირს, რომელსაც ნ. მარი განიხილავს ამ შემთხვევაში. ამიტომ იგი იძულებულია თვითნებურად აღადგინოს ძირები (resp. ფუძეები), რის შედეგადაც წარმოგვიდგენს ისეთ სიტყვებს, რომლებიც საერთოდ არ დასტურდება ქართველურ ენებში. მაგალითად, ნ. მარი ისტორიულად რეალურ მონაცემად თვლის სიტყვებს:

***მეშ**→**მზე**...

***სმახ-ვერ-ი**→**მსახური**...

***მინა**→**მინა || ბზინა**

ვარსკვლავით აღნიშნული სიტყვები ჰიპოთეტურადაა აღდგენილი: ასეთი ფუძეები (resp. ძირები) ქართულს არა აქვს არც თანამედროვე ვითარებაში, არც ისტორიულად ჰქონია.

ამგვარადვეა აღდგენილი მეგრულ-ქანური სიტყვებიც:

***მაშ**→**ბჟა**—**‘ზე’**

***მორა**→**მჟორა**—**‘ზერა’**...

3. ნ. მარი ყურადღებას არ აქცევს სიტყვის აგებულებას, მის შემადგენელ ელემენტებს: მისთვის ერთია, რას შეეხება მსჯელობა: ძირს (resp. ფუძეს) თუ აფიქსს. მაგალითად, იგი ერთ ერთ სიტყვას ასე შლის:

მსახური←**სმახ-ვერი** (*არ აქვს!)

ნამდვილად კი ეს სიტყვა, ცნობილია, ამგვარად იშლება: **მ-სა-ხ-ური**, სადაც ძირად გამოიყოფა **-ხ-** (შდრ. **სა-ხ-ლ-ი**, **ქან. ო-ხ-ორ-ი**)¹, ხოლო **მ-**, **სა-**, **-ური** ფორმანტებია (რომელთა შესატყვისს ნ. მარი არ ავლენს სემანტიკურში).

ამგვარადვე ბოლომდე მართებულად არაა დაშლილი: **სა-მხ-არ-ი**, სადაც ძირი უნდა იყოს **-მხ-**, **სა-** და **-არ** კი ფორმანტები.

ამრიგად, ნ. მარი სრულებით არ ითვალისწინებს შედარებით-ისტორიული მეთოდის ერთ-ერთ ძირითად პრინციპს: შედარება უნდა მოხდეს ცალკე ძირისა და ცალკე ფორმანტებისა.

4. სასურველი ოდენობის მისაღებად ნ. მარი ნებისმიერად ვარაუდობს ისეთ თავისებურ ფონეტიკურ პროცესებს (ბგერათა გადასმას, ბგერათა შენაცვლებას, ბგერათა ჩართვას, დაკარგვას და სხვა), რომლებიც სინამდვილეში არ დასტურდება. მაგალითად, ბგერათა გადასმისა და დაკარგვის პროცესით მიიღება: ***მეშ**→**მზე**... ბგერათა გადასმით, შენაცვლებით და დაკარგვით: მეგრ. ***მაშ**→**ბჟა**—**‘ზე’**...

ცალკეულ კონკრეტულ შემთხვევაში ზოგი ბგერითი ცვლილება შეიძლება მართლაც დასტურდებოდეს საზოგადოდ ამა თუ იმ ენაში, მაგრამ ნ. მარი მათ ანიჭებს უნივერსალურ ხასიათს, ამ ცვლილებებს არ განიხილავს გარკ-

¹ არნ. ჩიქობავა, შედარ. ლექს., გვ. 159; სახ. ფუძ., გვ. 51, 80.

ვეული პირობების მიხედვით. ცხადია, ამ შემთხვევაშიც ირლვევა შედარებით-ისტორიული კვლევის წესები.

ამრიგად, ამ ერთი მაგალითის განხილვაც საკმარისია იმის დასაბუთებად, რომ ნ. მარი არსებითად არ იცავდა შედარებით-ისტორიული მეთოდის პრინციპებს, და ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ ნ. მარი იყო მიმდევარი ამ მეთოდოლოგიისა, უსაფუძვლოა.

კვლევა-ძიების ეს წესი ახასიათებს ნ. მარის ყველა შრომას მეტ-ნაკლებად. სამისო ფაქტები შეიძლება თავისუფლად მოვიყენოთ როგორც მისი დიდი გამოკვლევებიდან, ისე მისი მრავალრიცხოვანი სტატიებიდანაც.

რასაკვირველია, ამასთან ერთად ნ. მარი არაიშვიათად ავლენდა საყურადღებო ენობრივ ფაქტებს, წარმოგვიდგენდა საყურადღებო დებულებებს და მოსაზრებებს, მაგრამ ეს ხდებოდა იმ შემთხვევაში, როდესაც ფაქტები მეტყველებდნენ თავისთავად, თუ შეიძლება ასე ითქვას, და ნ. მარი იძულებული იყო, მიჰყოლოდა ფაქტების ლოგიკას. ასეთი ანალიზის დროს ნ. მარის კვლევა ექვემდებარებოდა შედარებით-ისტორიული მეთოდის პრინციპებს.

როგორც ირკვევა, ნ. მარის მეთოდოლოგიის განვითარება თავისებური გზით მიმდინარეობდა ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ იგი შეეცდებოდა მარქსიზნის «დანერგვას» ენათმეცნიერებაში. ნათელი ხდება, რომ ამ გარემოებამ ხელი შეუწყო ნ. მარს, ადვილად შეექცია ზურგი შედარებით-ისტორიული მეთოდისათვის და ახალი — პალეონტოლოგიური — «მეთოდი» ჩამოეყალიბებინა. ეს მოხდა 1924 წლიდან მოყოლებული.

3

1924 წლიდან ნ. მარმა, მისივე სიტყვით, მოახდინა გარდატეხა თავის მსოფლმხედველობაში და ამასთან დაკავშირებით შემოეშავა ახალი მეთოდოლოგია. ამ მობრუნების შესახებ ნ. მარმა გვაცნობა ორგვერდიან მანიფესტში: «Индоевропейские языки Средиземноморья»¹, რომელშიც ნათქვამია შემდეგი:

„Работа последних месяцев над палеонтологией речи на основании разъясненных фактов самих яфетических языков и усвоенных из них элементов в неяфетических языках неожиданно для меня вскрыла положение, более чреватое последствиями, чем все до сих пор высказывавшееся мною о значении яфетидов и их роли в создании средиземноморской культуры в доисторические и протоисторическую эпохи. Утверждаю, что индоевропейской семьи языков расово отличной не существует..“

..Индоевропейские языки составляют особую семью, но не расовую, а как порождение особой степени, более сложной, скрещения, вызванной переверотом в общественности в зависимости от новых форм производства, связанных, повидимому, с открытием металлов и широким их использованием в хозяйстве, может быть и в соупствии привлекающих пермутаций физической среды; индоевропейская семья языков типологически есть создание новых хозяйственно-общественных условий, по мате-

¹ პირველად გამოქვეყნდა: ДАН СССР, Серия В, 1924, გვ. 6—7: იხ. ირ, ტ. I, გვ. 185—186.

რიალამ же, а пережиточно и по многим конструктивным частям, это дальнейшее состояние тех же яфетических языков, в Средиземноморьи—своих или местных, на определенной стадии их развития, в общем новая по строю форма¹.

გარდამავალ საფეხურს, ნ. მარის აზრით, წარმოადგენს ამ განვითარების პროცესში ჰიბრიდული სომხური ენა, ნაწილობრივ ალბანური. ეს ენები:

„... не воплощение позднейшего скрещения индоевропейских языков с яфетическими, а представители переходного состояния на промежуточном этапе между чистыми яфетическими и совершенными индоевропейскими языками; это — языки, отошедшие от доисторического состояния яфетической семьи и не дошедшие до полного индоевропеизма“².

ერთი შეხედვით ამ წერილში განხილულია თითქოს კერძობითი საკითხი: რა როლი ენიჭება იაფეტური ენების ფაქტებს ინდოევროპულ ენათა მასალაში? ნამდვილად კი ამ წერილში არსებითია ის, რომ აქ ნ. მარი ახალი მსოფლმხედველობის პრინციპებს აყალიბებს. კერძოდ, ყურადღებას იქცევს ნ. მარის ძირითადი დებულება, რომ ენათა განვითარება უკავშირდება «სამეურნეო-საზოგადოებრივ» პირობებს. („...Индоевропейская семья языков типологически есть создание новых хозяйственно-общественных условий...“, — ამბობს ნ. მარი. (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.). ამ დებულების საფუძველზე ნ. მარი ენათა განვითარებაში ვარაუდობს «სტადიებს». როგორც ცნობილია, ეს «სტადიური» განვითარება შემდგომში გადაიქცა «ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების» ერთ-ერთ ძირითად პრინციპად. ნათელია, რომ «სამეურნეო-საზოგადოებრივი» პირობების გამოყენება ენობრივი განვითარების კანონზომიერების ასახვად გამოწვეულია იმიტომ, რომ ნ. მარი სწორედ ამ დროიდან ცდილობს მარქსიზმის პრინციპების გამოყენებას ენათმეცნიერულ კვლევაში. საგულისხმოა ამ თვალსაზრისით ი. მეშხანიანოვის შეხედულება ამ გარდატეხის შესახებ ნ. მარის მოძღვრებაში. ი. მეშხანიანოვის სიტყვით, ენათა განვითარებისათვის „Причина устанавливается уже другая, а именно: смена видов производства вызывает перемену в общественном строе, что в свою очередь отражается также и в языковой структуре“³.

ი. სტალინის საენათმეცნიერო მოძღვრების შუქზე ამჟამად ჩვენთვის ნათელია, თუ რა შეცდომას შეიცავს ნ. მარის წარმოდგენილი თვალსაზრისი, რომელსაც საფუძვლად უდევს დებულება ენის «ხედნა შენურობისა» შესახებ⁴. ნ. მარს და მის მიმდევრებს კი განსაკუთრებულ დამსახურებად ვიზიანდათ სწორედ ამ დებულების წამოყენება და მტკიცება...

¹ ნ. მარი, Яфет. яз. Средиз.: ИР, ტ. I, გვ. 185 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

² იქვე, გვ. 185 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

³ ი. მეშხანიანოვი, Новое учение, გვ. 17 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

⁴ იხ. აქვე, გვ. 97.

ამავე წერილში ხაზგასმითაა აღნიშნული ის გარემოება, რომ ენათმეცნიერებაში «გადატრიალების» მოხდენის საშუალება ნ. მარს მიეცა პალეონტოლოგიური კვლევის წყალობით («Работа последних месяцев над палеонтологией речи...», — ამბობს ნ. მარი).

ნ. მარი თავისი ახალი მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებას ამრიგად უკავშირებს ახალი, პალეონტოლოგიური, მეთოდოლოგიის შექმნას. ამ დროიდან მოყოლებული პალეონტოლოგიური მეთოდი ხდება ნ. მარის საენათმეცნიერო კვლევის დასაყრდენი, ამ მეთოდის მეოხებით საბუთდებოდა «ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების» მცდარი, ვულგარულ-მარქსისტული დებულებები¹.

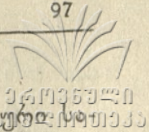
რაში მდგომარეობს პალეონტოლოგიური მეთოდის (resp. ოთხელემენტოვანი ანალიზის მეთოდის) იდეოლოგიური არსი? უნდა აღინიშოს, რომ, როგორც სხვა შემთხვევაშიც, ნ. მარს არ წარმოუდგენია ჩამოკვეთილი დასაბუთება პალეონტოლოგიური მეთოდის შინაარსისა და მისი კონკრეტული გამოყენების პირობების შესახებ. არც მის მოწაფეებს გაურკვევიათ ეს საკითხი. პირიქით, როგორც ირკვევა, ნ. მარის მოწაფეებს არსებითად არც ესმოდათ ამ მეთოდის რაობა და მისი ადგილი ნ. მარის მოძღვრებაში, რადგან ზოგჯერ ისინი ფიქრობდნენ, რომ ნ. მარის «ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება» პალეონტოლოგიური მეთოდის გარეშეც შესაძლებელიაო². ყველაზე სრული ანალიზი და პრინციპული დახასიათება ოთხელემენტოვანი პალეონტოლოგიური მეთოდისა წარმოდგენილი აქვს პროფ. არნ. ჩიქობავას თავის «ზოგად ენათმეცნიერებაში»³, სადაც გარკვეულია როგორც ამ მეთოდის ენათმეცნიერული შინაარსი, ისე დასაბუთებულია მისი უპარგისობა ენათმეცნიერული კვლევისათვის.

¹ ნ. მარს, წინათაც ჰქონდა პალეონტოლოგიური მეთოდი, ოღონდ მაშინ პალეონტოლოგია იზარებოდა სხვაგვარი გავებით. 1916 წ. ნ. მარი წერდა:

„Лингвистическая палеонтология в кавказских языках дает возможность вскрывать поразительную историю взаимоотношений, в корень подрывающую националистические или традиционные построения истории народов Кавказа в более древние и древнейшие эпохи. Лингвистическая палеонтология постепенно дает средства докапываться в абхазской речи до ее первичных слоев. Но этого мало. Предстоит еще более трудная, еще более сложная работа — путем сравнения подлинного первичного пласта абхазской речи с более близкими по родству языками, именно с другими коренными горскими языками Кавказа, с одной стороны, выяснить историю и этого слоя абхазского языка, а с другой, — доискаться до первичных общих форм всех горских языков. Само собой понятно, что вся эта работа должна быть построена на данных сравнительно-исторической грамматики горских языков, от отсутствия которой сильно страдает общая сравнительная грамматика яфетических языков“: ნ. მარი, Кавказовед, в абх. язык, ИР, ტ. I, გვ. 77 (ხაზ ჩვენთა. ვ. გ.).

² იხ. აქვე, გვ. 118 შმდ.

³ არნ. ჩიქობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება, წიგნი II, გვ. 231 — 273.

4.

პალეონტოლოგიური მეთოდის არსისა და მისი მეთოდოლოგიური ფუძვლის გაგება მოითხოვს ნ. მარის «ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების» დებულებათა ზოგად ვათვალისწინებას. საქმე ისაა, რომ ნ. მარისათვის ახალი მეთოდის ჩამოყალიბება აუცილებელი გახდა «ახალი მოძღვრების» შემუშავებისათვის. ზოგჯერ პალეონტოლოგიური მეთოდი წარმოდგენილია როგორც დამოუკიდებელი მოვლენა ნ. მარის მოღვაწეობაში¹. მაგრამ ასეთი თვალსაზრისი მართებული არაა. პალეონტოლოგიური მეთოდის იდეოლოგიური არსის გაგება შეუძლებელია, თუ ჩვენ არ გავითვალისწინებთ ნ. მარის მოძღვრების ძირითადი დებულებები და მათი შინაგანი ლოგიკური კავშირი. კერძოდ, უნდა ნათლად გვესმოდეს, რა გზით და როგორ ცდილობდა ნ. მარი მარქსიზმის შეტანას ენათმეცნიერებაში. მხოლოდ ამ შემთხვევაში ხდება ნათელი ნ. მარის ძირითადი შეცდომები და პალეონტოლოგიური ძიების მეთოდოლოგიური მცდარობაც. ცხადია, პირველ რიგში უნდა გაირკვეს საკითხის ეს მხარე.

ი. სტალინმა აღნიშნა: „ნ. ი. მარს მართლაც სურდა და ცდილობდა მარქსისტი ყოფილიყო, მაგრამ მან ვერ შეძლო გამხდარიყო მარქსისტი. იგი მარქსიზმის მხოლოდ და მხოლოდ გამაუბრალლებელი და ვულგარიზატორი იყო, როგორც «პროლეტკულტელები» ან «რაპპელები»“².

ნ. მარისათვის საბედისწერო სწორედ ის აღმოჩნდა, რომ მარქსიზმის განსახორციელებლად ენათმეცნიერებაში მას ესახებოდა თავისებური და სრულიად მცდარი გზა. პირველ რიგში ნ. მარმა ენა აღიარა ზედნაშენურ მოვლენად და ამისდა მიხედვით კლასობრივ მოვლენადაც.

ი. სტალინმა ბრწყინვალედ დაასაბუთა და თვალსაჩინო გახადა შემოქმედებითი მარქსიზმის პრინციპების საფუძველზე, რომ ენა არაა ზედნაშენური მოვლენა და, მაშასადამე, არც კლასობრივი. ი. სტალინი გვასწავლის: „რაც შეეხება შემდგომ განვითარებას საგვარეულო ენებიდან ტომების ენებამდე, ტომების ენებიდან ხალხების ენებამდე და ხალხების ენებიდან ეროვნულ ენებამდე, — ყველგან განვითარების ყველა ეტაპზე ენა, როგორც საზოგადოებაში ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება, საერთო და ერთიანი იყო საზოგადოებისათვის, იგი თანაბრად ემსახურებოდა საზოგადოების წევრებს დამოუკიდებლად მათი სოციალური მდგომარეობისა“³.

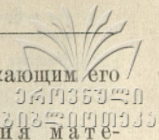
ნ. მარი კი ფიქრობდა და ასაბუთებდა, რომ ენაში — როგორც ზედნაშენურ მოვლენაში — ზედნაშენთა მსგავსად უნდა აისახოს ბაზისი, საზოგადოების ეკონომიკური ცხოვრება და საზოგადოებრივი იდეოლოგია. ამას იგი მრავალგან აცხადებს პირდაპირ. მაგალითად, ერთგან იგი ამბობს:

„Язык отражает в себе все стадии развития всех примерно приведенных и еще других сторон создавшейся человечеством культуры и всех установившихся в его сознании взаимоотношения между не только человеком, в начале всегда кол-

¹ აქვე, გვ. 118 შმდ.

² ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 30.

³ იქვე, გვ. 10.

კლესივნო воспринимавшимся, но и между коллективом в целом и окружающим его видимым миром.

Язык отразил в себе все пути и все ступени развития материальной и надстроечной культуры, усовершенствования орудий ее производства и все изгибы связанного с таким материально возникшим прогрессом общественного мышления¹.

ამ მკდარი დებულებიდან ამოსული და მის საფუძველზე ნ. მარი ლოგიკური თანმიმდევრობით აყალიბებდა ახალ დებულებებს, რომელთაც უნდა აეხსნათ ენობრივი განვითარების კანონზომიერება. ი. სტალინმა ნათლად გვიჩვენა, რომ ნ. მარის მოძღვრებაში ძირითად შეცდომას წარმოადგენდა ენის ზედნაშენურობის დებულება. ბუნებრივია ამიტომ, რომ ი. სტალინმა თავისი გენიალური შრომა «მარქსიზმის შესახებ ენათმეცნიერებაში» დაიწყო საკითხით: „სწორია თუ არა, რომ ენა არის ბაზისის ზედნაშენი?“². ი. სტალინის უდიდესი დამსახურება სწორედ ის არის, რომ მან დაასაბუთა და თვალსაჩინოდ გაავითვალისწინა დებულება, რომ ენა არ არის ზედნაშენური მოვლენა.

როგორ ხორციელდება ენაში «ზედნაშენურობა» ნ. მარის აზრით?

ენის კავშირი ბაზისთან, საზოგადოებრივი იდეოლოგიის ასახვა ენაში (ენის «ზედნაშენურობის» საჩვენებლად), ნ. მარის აზრით, შესაძლებელია აზროვნების მეშვეობით. ნ. მარი ყველგან გახაზავდა, რომ ენობრივი მოვლენები უნდა შევისწავლოთ მხოლოდ და მხოლოდ აზროვნებასთან მჭიდრო კავშირში. იგი ფიქრობდა, რომ საზოგადოებრივი იდეოლოგია უპირველეს ყოვლისა აისახება აზროვნებაში. ენა უშუალოდ კავშირშია აზროვნებასთან და, მაშასადავე, საზოგადოებრივი იდეოლოგია აზროვნების მეოხებით ვლინდება ენაში, იმგვარადვე, როგორც ეს ხდება ზედნაშენურ მოვლენებში. ამიტომ, ენობრივი განვითარების კანონზომიერება რომ გავიგოთ, საჭიროა შევისწავლოთ აზროვნება, მისი წარმოშობა და მისი განვითარების კანონზომიერება.

ამ მომენტს განსაკუთრებით მიუთითებდა ი. მეშჩანინოვიც:

„Н. Я. Марр прекрасно понимал то исключительное значение, которое для языковедческой работы имеет определение понятия языка. Оно уже имелось в готовом виде, точном, ясном и кратком: язык есть непосредственная действительность мысли, язык есть действительное сознание³. Н. Я. Марру оставалось лишь положить в основу своих исследований это определение, данное классиками марксизма, и сделать из него соответствующие выводы. По его утверждению, развитие хозяйственных форм и социального строя обуславливают движение речи в путях ее перестройки. Это движение идет через мышление“⁴.

¹ ნ. მარი, Язык, ИР, ტ. II, გვ. 127 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

² ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 3.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Немечкая идеология, Соч., IV, გვ. 20, 434.

⁴ ი. მეშჩანინოვი, Очер. задачи, გვ. 15 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

აზროვნების საკითხს ამიტომ ნ. მარი ხშირად ეხება, ხოლო 1931 წელს მან მას უძღვნა სპეციალური გამოკვლევა¹. ამ გამოკვლევაში, სხვათა შორის, შეჯამებულია საზოგადოდ ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების «მიღწევები», ხოლო სპეციალურადაა განხილული ენისა და აზროვნების ურთიერთობის პრობლემა ზოგადენათმეცნიერული თვალსაზრისით.

პირველ რიგში ნ. მარი პირდაპირ აღნიშნავს:

„Отстранение лингвиста от суждения о мышлении это — наследие европейской буржуазной лингвистики, как проклятие, тяготеющее над всеми нашими предприятиями и по организации исследовательских и учебных дел, не только по языку. Старое учение об языке правильно отказывалось от мышления, как предмета его компетенции, ибо речь им изучалась без мышления. В нем существовали законы фонетики — звуковых явлений, но не было законов семантики — законов возникновения того или иного смысла, законов осмысления речи и затем частей ее, в том числе слов. Значения слов не получали никакого идеологического обоснования“².

უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. მარი უმართებულოდ უჭიჭინებს «ძველ ენათმეცნიერებას», რომ იგი ენის საკითხებს არ სწავლობდა აზროვნებასთან კავშირშიო. ნ. მარი ამ შემთხვევაში ჩქმალავს ენათმეცნიერების ისტორიის ცნობილ ფაქტებს. ამასთან დაკავშირებით გაუგებარია ნ. მარის განცხადება, რომ «ძველ ენათმეცნიერებაში» „Не было законов семантики — законов возникновения того или иного смысла, законов осмысления речи и затем частей ее, в том числе слов“.

მართალია, ენათმეცნიერების დარგი, რომელიც სიტყვის მნიშვნელობას სწავლობს — სემასიოლოგია — გვიან ჩამოყალიბდა, მაგრამ XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნეში იგი სწრაფად განვითარდა. თანამედროვე ბურჟუაზიულ ენათმეცნიერებაში, პირიქით, სემასიოლოგია და სემანტიკური კვლევა გადაიქცა წამყვანად. ამჟამად სემანტიკურმა კვლევამ, განსაკუთრებით ჩრდილო ამერიკის ენათმეცნიერებაში, მიიღო ისეთი სახე, რომ იგი ცდილობს განდევნოს ენათმეცნიერების სხვა დარგები³.

ნ. მარი იმიტომ უარყოფდა სემანტიკური კვლევა-ძიების არსებობას «ძველი ენათმეცნიერების» განვითარებაში, რომ მას სემანტიკური კვლევა-ძიება ახალ საფუძველზე სურდა დაემყარებინა. სახელდობრ, სემანტიკური კვლევა მას აინტერესებს თავისი ძირითადი თეზისის — ენა არის «ზედნაშენური» მოვლენა — დასაბუთების თვალსაზრისით. ამ გარემოებას ნ. მარი პირდაპირ მიუთითებს:

„Новое учение об языке по диалектической теории основано в первую голову на закономерности возникновения и развития сначала речи, потом слов, как со-

¹ ნ. მარი, Язык и мышление, ИР, ტ. III, გვ. 90 — 122. წაკითხულია მოხსენებად საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის სესიაზე 26. IV. 1931 წ.

² ნ. მარი, Язык и мышление, ИР, т. III, гв. 103.

³ об. М. Корнфорт, В защиту философии, 1951, гв. 110 შმდ.

ნ. მარი კონკრეტულ ენობრივ ფაქტებს განიხილავს, მას მხედველობაში აქვს ცნობიერების მოვლენები და არა აზროვნება ზოგადად, როგორც გარკვეული საზოგადოებრივი მოვლენა.

ნ. მარი პირდაპირ აცხადებს:

„Мышление в первичном состоянии есть коллективное осознание коллективного производства с коллективным орудием и производственных отношений; язык—коллективное выявление коллективного осознания в оформлении и объеме, в зависимости от техники мышления и мировоззрения“¹.

ცხადია, ცნობიერების ანალიზი ნ. მარისათვის საკირო იყო იმიტომ, რომ მხოლოდ ამ გზით შეიძლებოდა ენის ფაქტების დაკავშირება ბაზისთან, ენის გამოცხადება «ზენდაშენურ» (resp. «კლასობრივ») მოვლენად.

რამდენადაც ენობრივი მოვლენების კვლევა ნ. მარმა დაუკავშირა აზროვნების (resp. ცნობიერების) კვლევას, ბუნებრივია, რომ მან განსაკუთრებით გაამახვილა ყურადღება სიტყვის მნიშვნელობაზე, მის სემანტიკურ მხარეზე. სემანტიკის როლის შესახებ «ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებაში», კერძოდ ოთხელემენტოვანი კვლევის საქმეში, ნ. მარი თვითონვე გვაუწყებს შემდეგს:

„Творческая мощь четырех элементов в исследовательском деле—это семантика, порожденная на различных стадиях в различных путях различными орудиями производства. Семантика дала добрый шаг за шагом палеонтологией речи до процесса организации языкового материала, проникнуть в нее. Благодаря ей четыре лингвистических элемента открыли новый путь увязки, уже увязали даже отрешенные фонетические нормы, как производные, с идеологией общности, как производительницы, в путях диалектического материализма“².

სემანტიკა (resp. სემასიოლოგია) არის მოძღვრება სიტყვის მნიშვნელობის შესახებ. სიტყვის მნიშვნელობა იცვლება ისტორიულად და ამ ცვალებადობას ახასიათებს სრულიად გარკვეული კანონზომიერება. სემასიოლოგია ჩამოყალიბებას იწყებს XIX საუკუნის მეორე ნახევარში³; ამ დარგის განვითარებაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის შედარებით-ისტორიულ ენათმეცნიერებას, «ძველ ენათმეცნიერებას», როგორც ნ. მარი უწოდებდა მას. ნ. მარის თავისებური თვალსაზრისი სიტყვის სემანტიკის კვლევის პროცესში იმაში მდგომარეობს, რომ იგი მნიშვნელობის ცვალებადობაში ადგენს ისეთსავე კანონზომიერებას, როგორიც დასტურდება ზენდაშენური მოვლენების განვითარებაში. სემანტიკურ კვლევას ამის გამო ნ. მარის უკანასკნელი ხანის მოღვაწეობაში, შეიძლება

¹ ნ. მარი, Язык и мышление, ИР, ტ. III, გვ. 112 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

² ნ. მარი, К сем. палеонт., ИР, ტ. II, გვ. 250—251 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

³ იხ. Н. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, 1919, გვ. 74 შმდ.

J. Schrijnen, Einführung in das Studium der indogerm. Sprachwissenschaft,

ითქვას, გაბატონებული ადგილი უჭირავს. 1924 წლიდან მოყოლებული მისი წარმოშობის შესახებ წარმოდგენები სახედასხვა ენის სიტყვათა ეტიმოლოგიებით, რაც მათგან რიგში ვარაუდობს ამ სიტყვათა სემანტიკის გარკვევას. რა საკითხსაც უნდა ეხებოდეს ამ პერიოდის ნ. მარის ნაშრომი, მასში უხვადაა წარმოდგენილი სემანტიკური კვლევა, სიტყვის მნიშვნელობის განვითარების პრობლემატიკა. ასეთ ვითარებას ხაზგასმით მიუთითებს ი. მეშჩანოვიც:

„Яфетическое языкознание утверждает, что семантика вытекает, как и морфология речи, из общественного строя человечества, из его сложившихся хозяйственно-экономических условий“¹.

„Углубление в палеонтологию выдвинуло особое значение семантики слов, поставив учет её неперемным условиям яфетидологических работ. Особое внимание на семантику было обращено еще в «Яфетическом Кавказе и третьем этническом элементе в созидаании Средиземноморской культуры» (1920—23 гг.). С последующим усилением палеонтологии семантика все более и более выдвигается на первый план“².

იმავე დროს აღსანიშნავია ისიც, რომ ნ. მარი ცდილობს სემანტიკური ცვლადობის კანონზომიერებაში აღმოაჩინოს დიალექტიკური განვითარების კანონზომიერებანი, დიალექტიკის კანონები. ასე, მაგალითად, მნიშვნელობის განვითარების პროცესში ნ. მარი განსაკუთრებით ხშირად იყენებდა წინააღმდეგობათა ერთიანობის პრინციპს³.

ბუნებრივია, რომ ამის გამო და ამ დებულების საფუძველზე ნ. მარი სპეციალურად იკვლევს სემანტიკური გადასვლების «კანონზომიერებას» და «ადგენს» მთელ რიგ მკდარ სემანტიკურ კანონებს. ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებაში შემუშავდა მთელი სისტემა სემანტიკურ «კანონთა». ეს ყალბი სისტემა საფუძვლად დაედო ნ. მარის მთელ ბოლოდროინდელ კვლევა-ძიებას. ეს საკითხი ცალკე განხილვას მოითხოვს.

სემანტიკური ძიებანი, ალბათ, იმითაც იზიდავდა ნ. მარს, რომ სემანტიკური კანონზომიერებანი საზოგადოდ სცილდებიან ცალკეული ენების ფარგლებს. ეს გარემოება საშუალებას აძლევდა ნ. მარს ერთიანი გლოტოგონიური პროცესის შესახებ ელაპარაკა ენათა განვითარებაში. საყურადღებოა ამ თვალსაზრისით ნ. მარის მითითება: „...Семантическое положение по формуле 'слеза' ← 'вода глаза' || 'очей вода' имеет мировое распространение за пределами яфетических языков или языков яфетической стадии развития“⁴.

ე. წ. ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების განხილულ მომენტთან დაკავშირებით საყურადღებოა საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ მივიდა ნ. მარი გრამატიკის უარყოფამდე, რატომ გამოაცხადა მან გრამატიკა ფუჭ «ფორმალურად». ენის გრამატიკულ კატეგორიებსაც ხომ აქვთ თავისი სემანტიკა, მნიშვნელობა? გრამატიკული წყობის განვითარებაში ხომ ჩნდება ახალი კატეგორიები და, ცხადია, ახალი სემანტიკური მოვლენები?

¹ ი. მეშჩანოვიც, Введение в яфетидологию, გვ. 64 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

² იქვე.

³ შდრ. ნ. მარი, К сем. палеонт., ИР, ტ. II, გვ. 253, 269.

⁴ ნ. მარი, Китайский язык и палеонтология речи, ИР, ტ. IV, გვ. 101 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

ცნობილია, რომ ნ. მარი ერთხანს ენერგიულად ცდილობდა გრამატიკული კატეგორიების გენეზისი. ამ მიზნით იგი, ცხადია, ყურადღებას ამახვილებდა გრამატიკული კატეგორიების სემანტიკურ მხარეზე (resp. ფუნქციანზე) და თავისი ზოგადი დებულების საფუძველზე ხსნიდა გრამატიკული კატეგორიების ჩამოყალიბებას. ამ მხრივ საყურადღებოა, მაგალითად, ნ. მარის შეხედულება სქესის კატეგორიის წარმოქმნის შესახებ. ნ. მარი 1926 წელს ამტკიცებდა:

„...Грамматический женский род по своему происхождению вовсе не естественнo-историческое явление, оно вовсе и не оторванное от материальной реальности, общественности, отвлеченное схематическое морфологическое явление, как это может казаться, да и кажется языковедам-формалистам. Признаки рода вышли из признаков деления всех предметов на категории трех миров, верхнего, нижнего или среднего и преисподнего, находящихся, каждый мир, во владении соответствующего божества“¹.

შემდეგში ნ. მარი თანდათან ნაკლებ ყურადღებას უთმობს გრამატიკული კატეგორიების კვლევას, ხოლო საბოლოოდ, როგორც ცნობილია, მან საზოგადოდ უარყო გრამატიკა. ცხადია, ნ. მარის მეთოდოლოგიამ შინაგანი მარცხი განიცადა გრამატიკული წყობის კვლევის საქმეში, რამდენადაც მან ვერ მოიპოვა გრამატიკული კატეგორიების წარმოქმნისა და განვითარებაში ენის «ზედნაშენურობის» ფაქტები. არც შეიძლებოდა მოეპოვებინა, რადგანაც, როგორც დღეს საყოველთაოდ ცნობილია, ენა არ განეკუთვნება ზედნაშენურ მოვლენებს. ამიტომ, ბუნებრივია, რომ ნ. მარი მივიდა გრამატიკის უარყოფამდე. 1930 წელს მან განაცხადა:

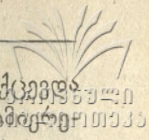
„Формальное идеалистическое учение, на котором построена так называемая грамматика, абсолютно не приспособлено к увязке ни с живой речью подлинной, ни с её базой, производством и производственными отношениями и с ними растущими общественностью и мировоззрением. Оно не имеет понятия о том, что язык есть изменчивая историческая ценность, оно не может дать конкретного представления ни о смене одной в языках системы другой, из нее рождающейся с борьбой в диалектическом развитии, системой“².

მაშასადამე, ნ. მარის აზრით გრამატიკა უარსაყოფია იმიტომ, რომ იგი არ უკავშირდება არც წარმოებას, არც საწარმოო ურთიერთობებს, საზოგადოებრივობას, მსოფლმხედველობას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, გრამატიკული წყობის ფაქტებში არ ჩნდება ენის «ზედნაშენურობა», არ ჩნდება ენის «კლასობრივობა». ამიტომ, ნ. მარის აზრით, გრამატიკა წარმოადგენს ფუჭ ფორმალობას.

მაგრამ, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, სემანტიკური კვლევა-ძიება არ იყო და არ არის უცხო შედარებით-ისტორიული ენათმეცნიერებისთვისაც.

¹ ნ. მარი, Лингв. намеч. эпохи, ИР, ტ. III, გვ. 52 (ზახი ჩვენი. ვ. ფ.); შდრ. ИР, ტ. II, გვ. 254.

² ნ. მარი, К реформе письма и грамматики, ИР, ტ. II, გვ. 374—375 (ზახი ჩვენი. ვ. ფ.).

შედარებით-ისტორიული ენათმეცნიერება გარკვეულ ყურადღებას აქცევდა სემანტიკის კვლევას, იგი აღგენდა სემანტიკური გადასვლების კანონზომიერებას და სპეციალურად გახაზავდა, რომ ენათა ნათესაობის დადგენისას და მათ შორის შესატყვისობის გარკვევისას აუცილებელია სემანტიკურ გადასვლათა გათვალისწინება¹. ამ მხრივ სემანტიკას სავსებით განსაზღვრული ადგილი უკავია შედარებით-ისტორიულ კვლევაში.

ბუნებრივია, რომ ი. სტალინიმა ყურადღება გაამახვილა სემანტიკის პრობლემაზე და პირდაპირ მიგვითითა: „სემანტიკა (სემასიოლოგია) ენათმეცნიერების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია. სიტყვათა და გამოთქმათა შინაარსობრივ მხარეს სერიოზული მნიშვნელობა აქვს ენის შესწავლის საქმეში. ამიტომ სემანტიკისათვის (სემასიოლოგიისათვის) უზრუნველყოფილ უნდა იქნას მისი შესაფერისი ადგილი ენათმეცნიერებაში“².

ნ. მარის პალეონტოლოგიურ მეთოდოლოგიაში ჩვეულებრივს სემასიოლოგიურ კვლევა-ძიებასთან შედარებით პრინციპულად ახალი ისაა, რომ მან ამ «სემანტიკური გადასვლების» დასაბუთება მოინდომა ბგერობრივი გადასვლებითაც (ფონეტიკური პროცესების საფუძველზე). ნ. მარისათვის საკითხი მხოლოდ იმას კი არ ეხებოდა, რომ 'მუხა' მნიშვნელობის «გადაწვევით» იძლევა 'ხე' ცნებას³, მისთვის მთავარია, რომ 'მუხა' || 'ხე' ცნების აღსანიშნავად მსოფლიოს ყველა ენაში გამოვლინდეს ერთი და იგივე ანდა ერთიმეორისგან მომდინარე ბგერითი კომპლექსი. ნ. მარისთვის აჩრებოდა ის, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებას უკავშირდებოდეს არა მარტო ენის სემანტიკა, სიტყვათა მნიშვნელობა—რაც სრულებით ბუნებრივია გარკვეული კანონზომიერების დაცვით—არამედ სიტყვათა ბგერობრივი მხარეც: ნ. მარის აზრით, ენის ბგერითი მხარის განვითარება უნდა ასახავდეს საზოგადოებრივ განვითარებას (ბაზისისა და ზედნაშენების განვითარებას). ეს თვალსაზრისი ნ. მარს პრაგმატიკურ გამოუთქვამს და შინაგანად ყველგან იგულისხმება მის კვლევაში. ნ. მარი პირდაპირ მიუთითებს, რომ: „Звуки не менялись [без] изменения смысла, звуковая разновидность была и идеологической разновидностью, и нет ни одного теперь формально учитываемого звукового явления, которое не имело бы функции, идеологически зависящей не от употребления, а от заказа общественнойности“⁴. მეორე ადგილას ნათქვამია: „...частной проблеме во всяком случае приходится подходить с того общего положения, что звуковая речь

¹ იხ. არნ. ჩიქობავა, ზოგ. ენათმეცნიერება, II, გვ. 214: „ფონეტიკური გადახრის გარდა შედარებისას გასათვალისწინებელია სემასიოლოგიური გადახრა—ცვლილება დიფერენცირებული მასალის მნიშვნელობაში“ (ხაზი ავტორისა. ვ. ფ.).

² ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნ. საკითხები, გვ. 35—36.

³ აქვე, გვ. 113 შმდ.

⁴ აქ «без» გამოთქვებული უნდა იყოს კორექტურის დროს (?).

⁵ ნ. მარი, Яз. и мышл., ИР, ტ. III, გვ. 99.

началась с хозяйственно-общественного осознания хозяйственной общественной оценки предметов, с чем неразрывно связан и культ¹.

პალეონტოლოგიური (resp. ოთხელემენტოვანი ანალიზის) მეთოდის არს პრინციპულად სწორედ ეს გარემოება წარმოადგენს. ოთხელემენტოვანი კვლევა იმ სახით, როგორც იგი ჩამოაყალიბა ნ. მარმა თავისი მოღვაწეობის ბოლო წლებში, ლოგიკურად გამომდინარეობს სწორედ ამ პოსტულატიდან: სემანტიკურ ცვალებადობათა და კანონზომიერებათა შესატყვისად უნდა დადასტურებულიყო ბგერითი ცვალებადობანი და კანონზომიერებანი. «ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების» პალეონტოლოგიური (ოთხელემენტოვანი ანალიზის) მეთოდი მოწოდებული იყო ეს ამოცანა «გადაეწყვიტა». ნ. მარი პირდაპირ აღნიშნავს:

„Учет тех же фактов в диахроническом разрезе дает возможность проследить палеонтологически от значимости отдельных фонем, ныне воспринимаемых лишь формально, как отрешенные от материального базиса идеологические символы, до лингвистических элементов (А, В, С, D), пережитками которых они являются. Многочисленные разновидности этих элементов в яфетических языках выступают с общей функцией служить увязкой языка и мышления, звука и значения².

ამ ვულგარულ-მარქსისტული დებულების ილუსტრაციას წარმოადგენს ნ. მარის პალეონტოლოგიური «ძიების» მთელი პრაქტიკა, რომლის ერთი ნიმუში განხილულია ქვემოთ³. ასეთი პალეონტოლოგიური ანალიზის შესაძლებლობას აძლევს ნ. მარს ოთხი ლინგვისტიკური ელემენტი.

5.

პალეონტოლოგიური (resp. ოთხელემენტოვანი ანალიზის) მეთოდის კონკრეტული ენათმეცნიერული შინაარსი, მისი ფონეტიკური საფუძველი მდგომარეობს შემდეგში: ნ. მარის აზრით, მსოფლიოს ყველა ენის ბგერითი შედგენილობა დაიყვანება ოთხ ელემენტამდე, ე. ი. ოთხ გარკვეულ ბგერითს კომპლექსამდე. ეს კომპლექსებია: **სალ** (A), **ბერ** (B), **ძონ** (C), **როშ** (D). ნ. მარი აცხადებდა:

„Пожалуй, не могу я рассчитывать и на знакомство с положением или учением о четырех элементах, т. е. с тем, что все слова всех языков, поскольку они являются продуктом одного творческого процесса, состоят всего-навсего из четырех элементов, каждое слово из одного или двух, реже трех элементов; в лексическом составе какого бы то ни было языка нет слова, содержащего что-либо сверх все тех же четырех элементов“⁴.

¹ ნ. მარი, Средства передв., ИР, ტ. III, გვ. 128 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

² წინათ პალეონტოლოგიის წინაშე სხვა ამოცანა ისახებოდა. შდრ. აქვე, გვ. 96.

³ ნ. მარი, Яфетические языки, ИР, ტ. I, გვ. 299 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

⁴ აქვე, გვ. 113 შმდ.

⁵ ნ. მარი, Общ. курс, ИР, ტ. II, გვ. 16.

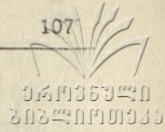
ნ. მარი ფიქრობდა, რომ ყოველი ენის ყოველი სიტყვა თავისი ბგერითი შედგენილობით გამოიყვანება რომელიმე ელემენტიდან, ოღონდ უნდა ვეცადოთ პალეონტოლოგიური მეთოდის გამოყენება. ოთხი ელემენტი საბოლოო სახით ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებაში ერთბაშად არ ჩამოყალიბებულა, საზოგადოდ ელემენტურ ანალიზს სხვადასხვა დროს სხვადასხვა დანიშნულება ჰქონდა. გენეტიურად ეს ელემენტები ნ. მარისათვის წარმოადგენენ ადამიანის მეტყველების პირველადი ბგერითი კომპლექსების კანონზომიერ განვითარებას, მაშასადამე, ელემენტების საკითხი უკავშირდება ენის წარმოშობის პრობლემასაც. მაგრამ ამ მხარეს აქ ვერ განვიხილავთ. ამჟამად არსებითია საკითხი, თუ როგორ უნდა დავადგინოთ ნ. მარის მიხედვით ოთხი ელემენტი მსოფლიოს ენათა ბგერითს მრავალფეროვნებაში¹. ფაქტია, რომ თანამედროვე მსოფლიოს ენებში ბგერითი სისტემა სხვადასხვაა. კიდევ უფრო განსხვავდება ერთმანეთისაგან ერთი და იმავე ცნების ბგერითი გამოსახულება სხვადასხვა ენაში. როგორ შეიძლება სიტყვათა მრავალფეროვან ბგერითს გამოსახულებაში ერთგვარობის გამოვლენა, ე. ი. ოთხი ელემენტის დადგენა? ნ. მარი ამას «ახერხებს» თავისეული ფონეტიკური კანონზომიერების საფუძველზე. საქმე ისაა, რომ, ნ. მარის აზრით, ოთხი ელემენტი (ე. ი. ოთხი ბგერობრივი კომპლექსი: **საღ**, **ბერ**, **ჯონ**, **როშ**) იცვლება ფონეტიკურად და ამ ცვლებადობის შედეგად მათ შეუძლიათ მიიღონ მრავალგვარი სახეობა. თუ ჩვენ გავითვალისწინებთ ამ ცვლებადობის «კანონებს» და მათ საფუძველზე შევისწავლით სიტყვათა ბგერითი სახის მრავალგვარობას, შესაძლებელი გახდება ყოველი სიტყვის ბგერითს შედგენილობაში ასეთი თუ ისეთი სახით რომელიმე ელემენტი (ზოგჯერ ორი ან სამიც!) დადგინდეს. მაშასადამე, ნ. მარის აზრით, მთავარია, ვიცოდეთ, რა ცვლებადობა შეიძლება განიცადონ ელემენტებმა².

ნ. მარმა თავი მოუყარა ყველა შესაძლებელ ფონეტიკურ პროცესს, რომელიც კი, მისი აზრით, დასტურდება ოთხი ელემენტის გარდასახებაში, და თავის «ზოგად კურსში» წარმომგვიდგინა «ოთხი ელემენტის კანონზომიერ ნაირსახეობათა ტაბულა»³ შემდეგი სახით:

¹ ნ. მარს არ წარმოუდგენია ნათელი დასაბუთება ოთხელემენტოვანი პალეონტოლოგიისა. ზოგჯერ დასაბუთებას იგი არც თვლიდა საჭიროდ. ერთგან იგი ამბობს: „Затем об элементах. Некоторые вещи доказывать нет необходимости, их можно показывать. Так, например, видишь, что элементы существуют. Вопрос не в том, как они возникли. Наблюдение показало, что есть всего 4 элемента. Почему, не знаю. Это просто факт, а почему, это другой вопрос. Мы можем давать различные объяснения, но факты не могут только потому существовать, что нашли объяснение или не нашли“: ნ. მარი, К бак. дисск., გვ. 44 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

² აღსანიშნავია, რომ ნ. მარმა ჩამოაყალიბა ფონეტიკური პროცესების სრულებით თავისებური სისტემა და ტერმინოლოგია: იხ. ნ. მარი, *Общ. куре*, *ИР*, ტ. II, გვ. 37 შუდ.

³ ნ. მარი, *Общ. куре*, *ИР*, ტ. II, გვ. 96—99.

I. ელემენტი A—სალ

სიბილანტური შტო

სისინა ჯგუფი:

სალ→ზალ↗წალ→ძალ→ცალ

დესიბილაციით:

ტალ→ღალ→თალ

იგივე—პირველი თანხმოვანი

სპირანტიზებული:

ჭალ→ყალ↗ყალ→ღალ→ხალ

დეზასპირაციით:

კალ→გალ→ქალ

შიშინა ჯგუფი:

შორ (→ჟორ)←→შურ (→ჟურ)
↗ქორ→ჯორ→ჩორ (←→ჭურ→
ჯურ→ჩურ)

დესიბილაციით:

ტორ→ღორ→თორ (←→ტურ→
ღურ→თურ)

იგივე—პირველი თანხმოვანი

სპირანტიზებული:

ყორ (→ფორ) ←→ყურ (→ფურ)
↗ყორ→ღორ→კორ (←→ყურ→
ღურ→ჭურ)

დეზასპირაციით:

კორ→გორ→ქორ (←→კურ→
გურ→ქურ)

II. ელემენტი B—ბარ

სიბილანტური შტო

სისინა ჯგუფი:

ვალ←→მალ

↗პალ→ბალ→ფალ

შიშინა ჯგუფი:

ვორ(→მორ)←→ვურ(→მურ)

↗პორ→ბორ→ფორ (←→პურ→
ბურ→ფურ)

III. ელემენტი C—ფონ

სიბილანტური შტო

სისინა ჯგუფი:

სან→ზან

↗წან→ძან→ცან

დესიბილაციით:

ტან→ღან→თან

იგივე—პირველი თანხმოვანი

სპირანტიზებული:

ჭან→ყან

↗ყან→ღან→ხან

შიშინა ჯგუფი:

შონ (ჟონ)←→შუნ (→ჟუნ)

↗ჭონ→ჯონ→ჩონ (←→ჭუნ→
ჯუნ→ჩუნ)

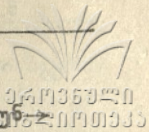
დესიბილაციით:

ტონ→ღონ→თონ (←→ტუნ→ღუნ
→თუნ)

იგივე—პირველი თანხმოვანი

სპირანტიზებული:

ყონ (ფონ)←→ყუნ (ფუნ)
↗ყონ (→ღონ→კონ)←→ყუნ (→
ღუნ→ჭუნ)

დეზასპირაციით:

კან→გან→ქან

დეზასპირაციით:

კონ→გონ→ქონ (←→კუნ→გუნ→ქუნ)

IV. ელემენტი D—როშ:

სიბილანტური შტო:

ლახ (|| ნახ)→ლახ (|| ნახ)

↗ლაწ (|| ნაწ)→ლად (|| ნად)

→ლაც (|| ნაც)

დესიბილაციით:

ლატ (|| ნატ)→ლალ (|| ნალ)

→ლათ (|| ნათ)

როშ (|| ნოშ)←→რუშ (|| ნუშ)→

როყ (|| ნოყ)←→რუყ (|| ნუყ)

|| როჭ (|| ნოჭ)←→რუჭ (|| ნუჭ)

→როჯ (|| ნოჯ)←→რუჯ (|| ნუჯ)

→როჩ (|| ნოჩ)←→რუჩ (|| ნუჩ)

დესიბილაციით:

|| როტ (|| ნოტ)←→რუტ (|| ნუტ)

→როდ (|| ნოდ)←→რუდ (|| ნუდ)

→როთ (|| ნოთ)←→რუთ (|| ნუთ)

ოთხი ელემენტის სახესხვაობები ამით არ ამოიწურება. გარკვეული შემთხვევებისათვის ნ. მარი ვარაუდობს, რომ ელემენტებს ჰქონდა დიფუზური თავკიდური თანხმოვანი. მაშინ ელემენტი იძლევა სხვა ვარიანტებს, მაგალითად:

I. ელემენტი A—სალ:

სისინა ჯგუფი:

ს/შალ→ზ/ჯალ

↗წყალ→ძღალ→ცხალ

წინაენისმიერის დესიბილაციით:

ტჟალ→დღალ→თხალ

უკანაენისმიერის დეზასპირაციით:

წკალ→ძგალ→ცქალ

• ორივე პროცესის შეერთებით:

ტკალ→დგალ→თქალ

შიშინა ჯგუფი:

შ/შირ (→შ/შიურ)→შ/ყორ

(←→შ/ყურ)

↗ჭყორ→ჯღორ→ჩხორ

(←→ჭყურ→ჯღურ→ჩხურ)

წინაენისმიერის დესიბილაციით:

ტყორ→დღორ→თხორ (←→ტყურ→დღურ→თხურ)

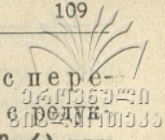
უკანაენისმიერის დეზასპირაციით: ჰკორ→ძგორ→ცქორ

(←→ჰკურ→ძგურ→ცქურ)

ორივე პროცესის შეერთებით:

ტკორ→დგორ→თქორ (←→ტკურ→დგურ→თქურ)

მაგრამ ელემენტთა სახესხვაობანი კიდევ შეიძლება ვაგამრავლოთ. ნ. მარი აღნიშნავს. „Помимо отсутствия в предложенной таблице скрещенных разновидностей, как-то: ხარ или даже შარ, равно ცოლ и т. п., а с другой

стороны **ზოლ**, **ჰოლ** и т. п., в ней не указаны 1) разновидности с пере-
становкой (**ზროლ** ↔ **ზრჷლ** ~ **ზორლ** ↔ **ზურლ** и т. д., и т. д.) или
ციეო გუბნის გლასნის ჷ ↔ **ზლ** / **ლ** ↔ **ლუ**: **ზერლ** ↔ **ზერლ** / **ზორლ** ↔ **ზურლ**) ილი
ს პერებოინის მის ეკვივალენტის **ზერლ** ~ **ზორლ**, **ზერლ** ~ **ზორლ** и т. д.) ილი ს
იხ პოლინოი უტრატოი (**ზრ** и т. п.); 2) разновидности с утратой спирантов
[**ლ** || **ორლ** ↔ **ურლ** ილი **ან** || **ონლ** ↔ **უნლ** ილი **ლა** (|| **ნა**) || **როლ** (|| **ნო**) ↔ **რლ**
(|| **ნუ**), რავნო პლავნის ვ ელემენტე **А**—**ჰა** (→¹**რ**¹**ა**) || **ქ**¹**ო** (→¹**ქ**¹**ო**) ↔ **ქ**¹**უ**
(→¹**ქ**¹**უ** и т. д.), ვ ელემენტე **В**—**გა** (↔ **მა**) || (**ვოლ** ↔ **მოლ**) ↔ **ვუ** (↔ **მუ**)
и т. д.¹.

ელემენტთა «გარდასახება» ამგვარად შეიძლება უსაზღვროდ. ამის შედე-
გად ყოველი ელემენტი იძლევა ფონეტიკურ ვარიანტთა უსაზღვრო რიცხვს.
მაგალითად, **А** (**ხალ**) ელემენტი (თუ გავითვალისწინებთ მხოლოდ მის ზოგი-
ერთ სახეობას) სიტყვაში შეიძლება ერთ-ერთი შემდეგი ბგერითი კომპლექ-
სით იყოს წარმოდგენილი:

სისინა ჯგუფში:

ხალ: **ზალ** || **წალ** || **ძალ** || **ცალ**
ტალ || **დალ** || **თალ**
ჰალ || **ჟალ** || **ჟალ** || **ღალ** || **ხალ**
კალ || **გალ** || **ქალ**
წყალ || **ძღალ** || **ცხალ**
ტჷალ || **დღალ** || **თხალ**
წკალ || **ძგალ** || **ცქალ**
ტკალ || **დგალ** || **თქალ** და ა. შმდ.

შიშინა ჯგუფში:

ზორ || **ჟორ** || **ზურ** || **ჟურ** ||
ქორ || **ჯორ** || **ჩორ** || **ჭურ** || **ჯურ**
= **ჩურ**
ტორ || **დორ** || **თორ** || **ტურ** || **დურ**
|| **თურ**
ჟორ || **ქურ** || **დურ** ||
ყორ || **ღორ** || **ვორ** || **ყურ** || **ღურ**
|| **ჭურ**
კორ || **გორ** || **ქორ** || **კურ** || **გურ**
|| **ქურ**
ქყორ || **ჯღორ** || **ჩხორ** || **ქყურ**
|| **ჯღურ** || **ჩხურ**
ტყორ || **დღორ** || **თხორ** || **ტყურ**
|| **დღურ** || **თხურ**
ქკორ || **ჯგორ** || **ჩქორ** || **ქკურ**
|| **ჯგურ** || **ჩქურ**
ტკორ || **დგორ** || **თქორ** || **ტკურ**
|| **დგურ** || **თქურ** და ა. შმდ.

ყოველი მათგანი შეიძლება შეგვხვდეს სხვადასხვა ენაში და შეიძლება
შეესაბამებოდეს ერთ-ერთ სახეობას მეორე ენაში. ამიტომ «ადვილია» ერთი და
იმავე ცნების გამომხატველი სხვადასხვა სიტყვა (სხვადასხვა ბგერითი კომ-
პლექსი) ერთმანეთს შევუდაროთ, დავიყვანოთ ერთ ელემენტამდე და ამით
«ვამტკიცოთ» ამ სიტყვების გენეტიკური ერთობლივი წარმომავლობა. ასეთი გა-
მარტივებული ხერხით უდარებდა ნ. მარი მსოფლიოს ყველა ენის სიტყვებს
ერთმანეთს და «ამტკიცებდა» ამ ენათა ტიპოლოგიურ მსგავსებას, არკვევდა

¹ ნ. მარი, Общ. курс, ИР, ტ. II, გვ. 99 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

ენათა «ერთიან გლოტოგონიურ პროცესს». პალეონტოლოგიური (resp. ოთხ-ელემენტოვანი ანალიზის) მეთოდის არსი ამაში მდგომარეობს. შედარება «ადვილებდა» ისიც, რომ სემანტიკური გადასვლების საფუძველზე ამ კომპლექსებმა სხვადასხვა ვითარებაში შეიძლება სხვადასხვა ცნება აღნიშნონ. ამ სხვადასხვა ცნებათა აღმნიშვნელი სიტყვებიც შეიძლება გამოვიყვანოთ ერთ-მანეთისაგან, რამდენადაც მოხერხდება ამ სიტყვების ბგერითი შედგენილობის დაყვანა რომელიმე ელემენტამდე. ხოლო რომ მოხერხდება, ეს უეჭველია: ელემენტების «გარდასახებათა» ფორმულები ამის საშუალებას გვაძლევს.

ავილოთ, მაგალითად, ასეთი ვითარება: ვთქვათ, ჩვენ გვინდა გავარკვიოთ 'ხე' ცნება. ნ. მარი ეძებს ამ ცნების აღმნიშვნელ სიტყვებს სხვადასხვა ენაში—განურჩევლად ამ ენათა ნათესაობრივი კავშირისა. ელემენტების «გარდასახებათა» ფორმულების საფუძველზე ნ. მარი ამტკიცებს, რომ 'ხე' ცნებას ბევრ ენაში გამოხატავს ერთი და იგივე სიტყვა (გენეტურად ერთმანეთთან დაკავშირებული ბგერითი კომპლექსები), რასაც, მისი აზრით, ასეთი მასალის შედარება ადასტურებს¹:

A (ხალ) ელემენტით:

ქართ. ძელ-ი

მეგრ. ჯა'ლ' ← ჯარ → სპარს. დარ-უ -- 'ხე'

სომხ. წარ ↘ ჰარ -- 'ხე'

მაშასადამე: ძელ || ჯალ || ჯარ || დარ || წარ || ჰარ ბგერითი კომპლექსები ერთი ხალ ელემენტის მონაცემია და ყველა ისინი გამოდგებიან 'ხე' ცნების გამოსახატავ სიტყვად (შდრ. ხალ ელემენტის ფორმულები, აქვე, გვ. 107).

B (ბერ) ელემენტით:

ქართ. მორ-ი

ჩინ. მო — 'მუხა'

რუს. ბორ ← პურ ← მურ ← მორ

ქართ. ფურ-ცელ (შეჯვარედ.)

ქართ. ფორ-თოლ (შეჯვარედ.)

მაშასადამე: მორ || მო || ბორ || პურ || მურ || ფურ || ფორ და ა. შმდ. ბგერითი კომპლექსები ბერ ელემენტის მონაცემია და აგრეთვე აღნიშნავენ 'ხე' ცნებას (შდრ. ბერ ელემენტის ფორმულები, აქვე, გვ. 107).

ეს კომპლექსები გვხვდება შეჯვარედინებულ სიტყვებშიც:

B+A (ბერ+ხალ) ელემენტით:

ქართ. ფურ-ცელ-ი

ქართ. ფო-თოლ-ი ← დიალექტ. ფორ-თოლ-ი

სპარს. დირე-ხტ¹

¹ ნ. მარი, Общ. курс, ИР, ტ. II, გვ. 66 შმდ.

² ნათელი არაა, ამ და შემდეგი სიტყვების პირველი ნაწილი (დირ-, დენ-, დრა-) რატომაა ბერ ელემენტისეული.

ბერძ. დენ+დრ-ონ—
 ფაჰლ. დრა-ხთ—
 სომხ. დრა - ხტ—'ბალი'

A+B (სალ+ბერ) ელემენტით:

კომი: ტუ-პუ—'მუხა' (↔ტუ-მუ↔←ტუ-მო)
 სუომი, ესტ. ტა-მმ'ი'—'მუხა'
 ბარის ჩერემ. ტუ-მო
 მთის ჩერემ. ტუ-მ (↗რუს. дун)
 სომხ. ტერე-'ვო'—'ფოთლები'

A+C (სალ+ფონ) ელემენტით:

ბასკ. არ-ტე—'მუხა'
 ბასკ. არ-ტო—'სიმინდი', 'მჭადი'←'რკო'
 რუს. «дерево»→древо
 ლათ. არ-ბორ 'ხე'

ამგვარი უცნაური «ანალიზის» შედეგად ნ. მარი «ადგენს» რომ ზემოგან-
 ხილულ ენებში 'ხე' ცნებას გამოხატავს ერთი და იგივე ანდა ერთი და იმა-
 ვე ელემენტიდან მომდინარე ბგერითი კომპლექსი. საქმე რომ ენებოდეს მხო-
 ლოდ ისეთ ენებს, როგორცაა რუსული, ლათინური, სომხური,
 სპარსული, ბერძნული, ცხადია, სადავო არა იქნებოდა რა, რადგანაც
 ესენი მონათესავე ენებია და, ცხადია, ერთი და იმავე ცნების აღსანიშნა-
 ვად საერთო სიტყვები ექნებათ. ნ. მარის კვლევის თავისებურება ისაა,
 რომ იგი ეხება სხვა ოჯახების (უგრულ-ფინურს, იბერიულ-კავკა-
 სიურს და შმდ.) ენებსაც: იგი ახდენს უნივერსალურ შედარებას. მართლაც
 რუს. дерево || дрѣво გარეშე ელემენტური ანალიზისა მშვენივრად შეესატყვი-
 სება სხვა ინდოევროპული ენების მასალას. დავიმოწმოთ ა. პრეობრაჟენსკის
 ეტიმოლოგიური ლექსიკონი. აი როგორი შედარებაა წარმოდგენილი ამ ლექ-
 სიკონში¹:

ძვ. რუს. дерево

ძვ. სლავ. дрѣво

სანსკრ. dāru, dru—'შეშა'

ზენდ. dāuru, dru—'ხე-ტყე' (მასალა)

¹ ა. პრეობრაჟენსკი, Этимологический словарь русского языка, გვ. 18.

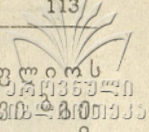
ბერძნ.	ბერძ.—‘ხე’, ‘შუბი’ ბერძ.—‘ხე’ (მცენარე) ‘შუხა’ ბერძ.—‘შეშის მჩეხავი’
ალბ.	dru ‘ხე’, ‘სარი’
ლათ.	larix (←*darix)—‘ბალახფიჭვა’ (лиственница)
ლიტ.	derva—‘ნაძვი’
გალ.	daru—‘შუხა’
გუთ.	triu—‘ხე’
ძვ. ისლ.	trē—‘ხე’
ანგლო.-საქს.	tree—‘ხე’
შუაზემოგერმ.	zirwe, zirbel—‘კედარი’
ინდოევრ.ფუძე:	*dereuo—‘ხე’ (მცენ.)

ნ. მარი არ რჩება ამ მასალის ფარგლებში, თუმცა, სხვათა შორის, თავისი იმ აზრის დასაბუთება, რომ ‘ხე’ და ‘შუხა’ ერთი სიტყვით გამოიხატება, მარტივად შეეძლო: საკმარისი იყო გათვალისწინებინა ბერძნ. ბერძ.—‘ხე’ || ‘შუხა’. ნ. მარისათვის მთავარია, გავიდეს ერთი ოჯახის ფარგლებს იქით, განიხილოს მსოფლიოს ყველა ენა და მათ განვიტარებაში ერთიანი გლოტოგონიური პროცესი დაადასტუროს.

რამდენადაა შესაძლებელი ნ. მარის მიერ ელემენტთა ტაბულაში ნაგარაუდგვი ფონეტიკური პროცესები? უნდა ითქვას, რომ ელემენტების «გარდასახებათა» სქემაში წარმოდგენილი ზოგი მოვლენა შესაძლებელია რეალურად მართლაც დასტურდებოდეს ამა თუ იმ ვითარებაში. მაგალითად, ფორმულა: ზალ→ძალ, ე. ი. ზ ბგერის გადასვლა ძ ბგერაში, გვხვდება ქართულშიც (ძვ. ქართ. ზროზა, ზახ.-... ახ. ქართ. ძროზა, ძახ-ილ-ი და ზმდ.). ნ. მარის არსებითი შეცდომა ის არის, რომ მის მიერ დადგენილ ფონეტიკურ პროცესებს არაფერი ზღუდავს, მათი მოქმედება არ იფარგლება არც დროისა და არც სივრცის მიხედვით. ამის გამო ამ ფონეტიკურ პროცესებს არ შეიძლება კანონზომიერი ხასიათი ჰქონდეთ. ამდენად ისინი სრულიად უვარგისნი არიან ენათმეცნიერული კვლევისათვის. მართებულად აღნიშნავდა პროფ არნ. ჩიქობავა ჯერ კიდევ 1945 წელს: „ნ. მარისათვის ფონეტიკურ ცვლებადობას სრულებით არაფერი ზღუდავს: არც დრო, არც სივრცე (ენობრივი კოლექტივი), იგი ზეისტორიული, კონკრეტულ ენათაგან დამოუკიდებელი კანონზომიერებაა: ელემენტთა ცვლა ხსენებული სქემების მიხედვით ყველა ენაში თანაბრად გამოიყენება, ძველი სამწერლო ენა იქნება თუ ახალი, ლათინური, ქართული თუ ჩინური“¹.

მაშასადამე, შეიძლება დავასკვნათ: ოთხი ელემენტისა და მათი მრავალგვარი «გარდასახების» საფუძველზე პალეონტოლოგიური ანალიზის მეთოდით

¹ არნ. ჩიქობავა, ზოგ. ენათმეცნიერება, II, გვ. 238.

ნ. მარი «ადგენდა», რომ გარკვეულ საგნებს (resp. ცნებებს) მსოფლიოს ყველა ენაში უნდა შეესატყვისებოდეს ერთი და იგივე რითი კომპლექსი, ყოველ შემთხვევაში ამ კომპლექსთა დამხვევა უნდა არსებობდეს ენობრივი განვითარების გარკვეულ «სტადიაზე». ამასთან, ნ. მარი თავისი მცდარი თვალსაზრისის შესაბამისად ითვალისწინებს აზროვნების განვითარების საფეხურებსა და ეკონომიურსა და სოციალურ პირობებს, მისი აზრით, სიტყვათა სემანტიკური და ბგერობრივი ცვალებადობის საფუძველს. ამგვარი წესით იგი «ამტკიცებს» ენის «ზედნამენურობას» და «კლასობრივობას».

იმის საილუსტრაციოდ, თუ რა უაზრო შედეგამდე მიდიოდა პალეონტოლოგიური (ოთხელემენტოვანი) ძიება, შეიძლება ავიღოთ, მაგალითად, «მუხა» სიტყვის სემანტიკის ანალიზი. ამ სიტყვის პალეონტოლოგიურ ეტიმოლოგიას საფუძვლად ის დებულეა უდევს, რომ ადამიანი ეკონომიური განვითარების პროცესში თავდაპირველად საკვებად ხმარობდა რკობ, შემდეგ კვ გადავიდა პუტრე, სიმინდზე და სხვა. ასეთი ზოგადი დებულეა შეიძლება კაცმა ამტკიცოს ან უარყოს გარეშე ოთხელემენტოვანი ანალიზისა. ერთი იტყვის, რომ ასეთი რამ სავარაუდებელია, მეორე კი შეუძლებლად მიიჩნევს. ამ დებულეების დასამტკიცებლად ან უარსაყოფად ჩვეულებრივი მსჯელობის წესით მეცნიერი გაითვალისწინებდა ადამიანის ფიზიოლოგიის, ბოტანიკის, არქეოლოგიის, ეკონომიური ისტორიის და სხვა მეცნიერებათა მონაცემებს. ნ. მარისათვის კი არსებითია თვით მუხა და შესაბამისი სიტყვების ბგერით შედგენილობაში მონახოს წამოყენებული დებულეების საბუთი. იგი ცდილობს მუხა-ში (შესატყვის სიტყვებში) იპოვოს პურის აღმნიშვნელი კომპლექსი, ხოლო შემდეგ ეს კომპლექსი დაუკავშიროს რკო || მუხა სიტყვების სემანტიკას.

ქართ. მუ+ხა = პურ-ხე
ბერძნ. ἄβλ-αυ-ος — 'жолудь'

ნ. მარი ამგვარად აყალიბებს თავის დებულეებს:

„Одно из древнейших, притом культовых слов человеческой речи это 'дуб'. 'Дуб' в то-же время и источник питания, по положению о функциональной семантике передавший свое название, resp. название своих плодов—'жолудей', хлебным злакам, где 'мансу', где 'ячменю', 'просу', а где 'пшенице' или 'хлебу'“¹.

ნ. მარის აზრით, «მუ-ხა» ორელემენტოვანი სიტყვაა: ხა- ხალ ელემენტისეულია, მუ ბერ — ელემენტისეული. უნდა დავამტკიცოთ, რომ „ხა“ პალეონტოლოგიურად აღნიშნავს «ხე» ცნებას. ამიტომ, ნ. მარი ეძებს მსოფლიოს ენებში ხალ- ელემენტის ფორმულის საფუძველზე (იხ. აქვე, გვ. 107) შესაბამის ბგერითს კომპლექსებს, რომლებიც ან პირდაპირ მიუთითებენ «ხე» ცნებაზე, ანდა რაიმე მიახლოებულ მნიშვნელობას მაინც გადმოსცემენ. ნ. მარი «ადგენს» შემდეგ ურთიერთკავშირს:

¹ ნ. მარი, Китайский язык и палеонтология речи, ИР, ტ. IV, გვ. 104 (ხაზი ჩვენია. ვ. უ).

I

1. ხა←ჭან. ყა- 'შტო'

მეგრ. ყა- 'ტოტი'←'ხე' (მთელის მიხედვით ნაწილი)

ყა || ჯა←ყალ || ჯალ (მეგრ. ჯალ ეფ-ი—'ხეები')

აქედან: ჯალ→დალ→თალ.

თალ დასტურდება: ბერძნ. *μαλλ-ος*—'ბუჩქი',

2. ხა-ს სპირანტული ვარიანტია ქართ. ხე, რომლის შესაბამისი კომპლექსები გვხვდება სხვა ენებშიც. ამოსავალია ფორმულა:

ხე || ხა← || ღე || ღა←ყე || ყა resp. ყე || ყა...

მაგრამ ამ კომპლექსებს ხალ ელემენტის შესაბამისად აკლია ბოლო ლ || რ (შდრ. ზემოთ: ყალ—'ტოტი' || 'ხე'). ამ ლ || რ-ს ეკვივალენტია:

ს || შ / წ || ჭ → ც || ჩ

ამ ფორმულების საფუძველზე მოინახა:

ებრ. *ע ע ר*—'ხე'

არაბ. *ع ا ن*—'ჯოხი' (ანუ 'ხე'—ნ. მართით)

3. ხ შეიძლება მივიღოთ დიფუზური *h** (ჰ/ს)-ბგერისაგან, რომელიც დაშლის შემდეგ გვაძლევს ორ რიგს:

$h^* \begin{cases} \nearrow \text{წ} \rightarrow \text{ჭ} \rightarrow \text{ც} \dots \\ \searrow \text{ყ} \parallel \text{შ} \dots \end{cases}$

ამ ფორმულის საფუძველზე გამოვლინდება:

ქართ. ტყე←ტყელ—('ხეები').

მეგრ. ტყა←ტყალ—(შდრ. ტყალ-ეფ-ი—'ტყეები').

ამ მასალის შეპირისპირების შედეგად, ნ. მარის აზრით, ირკვევა ამგვარად, რომ 'ხე' ცნებას სხვადასხვა ენაში აღნიშნავს ერთი (ხალ) ელემენტის შემცველი (თუ მისგან მომდინარე?) ბგერითი კომპლექსები. ამდენად, ნ. მარის აზრით, ერთმანეთის შესაბამისია სიტყვები, რომლებიც ბგერითად ამჟამად განსხვავდებიან, მაგრამ «პალეონტოლოგიური თვალსაზრისით» გენეტიკურად უკავშირდებიან ერთმანეთს:

ჭან. ყა—'შტო'

მეგრ. ყა (←ყალ)—'შტო'

მეგრ. ჯა (←ჯალ)—'ხე',

ბერძნ. *μαλλ-ος*—'ბუჩქი'

ქართ. ხე—

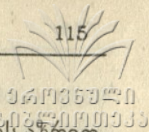
ებრ. *ע ע ר*—'ხე'

არაბ. *ع ا ن*—'ჯოხი'

ქართ. ტყე—

მეგრ. ტყა (←*ტყალ)—'ტყე'...

უფრო «გალრმავებული» პალეონტოლოგიური ანალიზით ამ სიტყვებს შეიძლება სხვა სიტყვებიც და ცნებებიც დაუკავშირდეს. ამგვარ ძიებას ნ. მარის «კვლევაში» საზღვარი არა აქვს.

ახლა ავიღოთ 'მუ-ხა' სიტყვის თავკიდური მუ- კომპლექსი.

1. მუ ↔ მო ბერ (B) ელემენტის მონაცემია. ეს მუ || მო, ნ. მარის აზრით, პირველ ყოვლისა აღნიშნავს 'მუაა' || 'ხე' ცნებას. მუ ↔ მო შეგვეცილია. ბერ ელემენტს ბოლოში (რ) თანაოვანი აქვს. მუ ↔ მო-ს სრული სახე უნდა იყოს: მო ↔ მუ ↔ მალ || მორ ↔ მურ / ფურ. აქვე გამოყენებულია ფორმულები: a. მ რ ბ → ბ → ფ; b. გ || მ რ ბ...

ამ ფორმულების საფუძველზე განხილულია სხვადასხვა ენის მასალა და აღდგენილია, რომ მუ ↔ მო და მისი ვარიანტები აღნიშნავენ 'მუხა' || 'რკო' || 'ხე' ცნებებს:

ჩინ.	mu — 'ხე'
ქართ.	მორ-ი
კომი, უდმ.,	
მორღვ.	pu — 'ხე'
სუმოი, ესტ.	pū = puu ← pur — 'ხე'
ქართ.	ფურ- (სიტყვაში: ფურ-ცელი ← 'ხე' + ?)
ბერძნ.	μάλ-αυ-ος — 'რკო' 'მუხა'
ლათ.	ar-bur resp. ar-bos — 'ხე'
რუს.	der + e = vo[r] — resp. drev-

მსგავსი ფაქტები სხვა ენებიდანაცაა მოყვანილი. მაგრამ მთავარი ახლა იწყება. მუ ↔ მო || მურ ↔ მორ და მათი ვარიანტები რომ 'მუხა' || 'რკო' || 'ხე' ცნებებს აღნიშნავს, ნ. მარისათვის ექვს გარეშეა. ახლა საჭიროა 'პური' ცნებაც აისახოს ამ ბერ ელემენტის ვარიანტებში. ნ. მარი ამასაც ადასტურებს: იგი ეძებს მსგავს ბგერით კომპლექსებს, რომლებიც 'პურ' ცნებას გამოხატავს. ასეთებია: პურ || ბალ || ვალ. მაგალითად:

- ქართ. პურ-ი
- ქართ. ხორ-ბალ-ი (შდრ. ბერძნ. μάλ-αυ-ος — 'რკო')
- მეგრ. ქო-ბალ-ი — 'პური'
- ჭან. ქო-ვალ — 'პური'

სამი უკანასკნელი სიტყვა შეჯვარდინებულია (A+B ელემენტი).

ამ სიტყვებში გამოვლენილი პირველი ელემენტი ხორ || ქო, ნ. მარის აზრით, აგრეთვე შეიძლება აღნიშნავდეს 'პურ' ცნებას. ამის საბუთებია:

- ბასკ. 'ჭ'ურ — 'თხილის გული' (ე. ი. პურის მარცვალიც?)
- ოსური: ხორ — 'მარცვალი პური' ('зерновой хлеб')
- შუმ. *kur (←kur) — (kur — 'печь', 'печь хлеб')...

პალეონტოლოგიური ძიება ამით არ წყდება. ნ. მარი არკვევს სხვა სიტყვებსაც. ჩვენთვის მთავარია და საკმარისია ის, რომ ნ. მარი მუ ↔ მო და შესაბამისი კომპლექსები გაააზრინა როგორც 'რკო' resp. 'პური' || 'მუხა' resp. 'ხე', ხოლო ქართული მუ-ხა უდრის „პურ-ხე“ სიტყვას... მაშასადამე, ნ. მარის აზრით, 'ფუნქციონალური სემანტიკის' საფუძველზე (მუ — 'ხე' → 'მუხა' 'რკო' → 'პური') ირკვევა, რომ აღამიანი ჯერ საკვებად ხმარობდა რკოს, შემდეგ პური შემოიღო და რკოს სახელი გადაიტანა მასზე; სადაც მუხა არ იყო, იქ „вместо 'дуба с жолудями' появляется, как источник питания,

'кедр с его плодами (Cedrus)', и в этом именно кругу мы застаем у егип-
тейских остиков, или кетов, скрещенный термин *i-m*, пережитый в *map-
ui-map* — 'дуб' (→ 'жолудь') в значении 'кедрового ореха'...

პალეონტოლოგიური კვლევის კონკრეტული ნიმუში ამგვარად წარმო-
გვიდგება. საანალიზო მასალაში ნ. მარი განიხილავს სხვადასხვა ენისა-
(ქართული, რუსული, ჩინური, კომი, უდმურტული, სუომი, ესტონური, მორდ-
ვული, ბერძნული, ოსური, ბასკური, არაბული, ებრაული, შუმერული და
და ა. შმდ.) და სხვადასხვა ისტორიული საფეხურის ფაქტებს.
ამასთან, ზოგ შემთხვევაში ნ. მარი განიხილავს მართლაც რეალურად არსებულ
მონაცემებს (მაგალითად, ქართ. **პურ-ი**, ბერძნ., *βύλαος*). მაგრამ ჩვეულებრივ-
იგი გვაწვდის პიზოტეტურ ფაქტებს (მაგალითად, გაუგებარია, რატომაა დაშ-
ლილი: ხორ+ბალ-ი, რომელშიც ვითომც ხორ—'პური'+ბალ—'პური'). ვი-
საც სპეციალურად არ უკვლევიამ ენების სტრუქტურა და ისტორია, მას
შეიძლება მოეჩვენოს, რომ ამ მასალის მიხედვით მართლაც შეიძლება ამ ენე-
ბის ფაქტების დაკავშირება ერთმანეთთან¹. მაგრამ თუ ღრმად გავითვალის-
წინებთ ცალკეული ენების აგებულებასა და მათ ისტორიას, თუ იმთავითვე
გამოვრიცხავთ ნ. მარის აპრიორულ ამოსავალ დებულებებს, მაშინ წარმო-
დგენილ ფაქტებს სულ სხვა კვალიფიკაცია მიეცემა, ხოლო მათს უმრავლეს-
ობას ერთმანეთთან არავითარი კავშირი არ აღმოაჩნდება. თუნდაც რომ
სრული უეჭველობით დამტკიცდეს, რომ აღნიშნული თავდაპირველად რკოს ხმა-
რობდა საკვებად, სრულებით დაუსაბუთებელი და უსარგებლოა, ზემოგანხი-
ლული სიტყვების ერთმანეთთან გენეტიკურად დაკავშირება, გაუმართლებელია
ის 'მაგიური' ფონეტიკური გადასვლები, რომელთაც ემყარება ნ. მარი თავისი
პალეონტოლოგიური ძიების დროს.

ნ. მარი იძულებული იყო ეს მცდარი გზა აერჩია იმის გამო, რომ სხვა გზა
ასეთი დებულების 'ენათმეცნიერულად' დასაბუთებისა არ არსებობდა და
არც არსებობს. ამასთან, როგორც აღვნიშნეთ, ნ. მარის კონცეფციაში ერთ-ერთ
ძირითად მომენტს წარმოადგენს ის, რომ იგი ვარაუდობდა უშუალო მიზე-
ზობრივი კავშირის არსებობას სამეფურ-საზოგადოებრივ განვითარებასა და
ბგერით ცვლებადობას შორის (ამით ნ. მარს სურდა, მარქსიზმი 'შეეტანა'
ენათმეცნიერებაში). ნ. მარი სრულებით უგულებელყოფდა ენისა, კერძოდ მი-
სი ბგერითი მხარის, განვითარების შინაგან კანონებს. ი. სტალინი თავის
გენიალურ შრომაში 'მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები' გვიჩვენა,
რომ ენობრივ განვითარებას აქვს თავისი კანონზომიერება. საყურადღებოა,
რომ ი. სტალინი ამ დებულებას ასაბუთებს სწორედ იმ ადგილას, სადაც
იგი ამხილებს ნ. მარის ანტიმარქსისტულ დებულებას ენათა შეჯვარდინების²
შესახებ. ი. სტალინი ამბობს: „ნამდვილად შეჯვარდინების დროს ერთ-ერთი

¹ ნ. მარი, *Кит. язык и палеонт.*, ИР, ტ. IV, გვ. 107.

² ასე ემართება, სხვათა შორის, ვ. შიშმარი თვის, როდესაც იგი ბასკურის ფაქტე-
ბის ნ. მარიუსულ აალიზს სარწმუნოდ მიიჩნევს: იბ. В. Ш и Ш м а р е в, *Очерки по исто-
рии языков Испании: Баскский*, გვ. 8 შმდ.

³ ენათა შეჯვარდინების დებულება უშუალო კავშირშია ოთხეულმენტოვანი ანალიზის
მეთოდოლოგიასთან.

ენა ჩვეულებრივად იმარჯვებს, ინარჩუნებს თავის გრამატიკულ წყობას, ინარჩუნებს თავის ძირითად ლექსიკურ ფონდს და განაგრძობს განვითარებას თავისი განვითარების შინაგანი კანონების მიხედვით, მეორე ენა კი თანდათანობით კარგავს თავის თვისობრიობას და თანდათანობით კვდება¹.

ამასთან დაკავშირებით საყურადღებოა, რომ ფრ. ენგელსმა წერილში ი. ბლოხისადმი ყურადღება გაამახვილა სწორედ ენის ბგერითი მხარის განვითარების საკუთარ კანონზომიერებაზე. ფრ. ენგელსი წერს: „ჩვენს ისტორიას ექვსნით ჩვენ თვითონ, მაგრამ, ჯერ ერთი, ჩვენ ექვსნით მას ფრიად განსაზღვრული წინამძღვრებისა და პირობების ფარგლებში. მათ შორის ეკონომიურნი საბოლოო ანგარიშით წარმოადგენენ გადაწყვეტს. მაგრამ პოლიტიკური პირობებიც და ა. შ., აღამიანთა თავებში არსებულ ტრადიციებიც კი, თამაშობენ გარკვეულ როლს, თუმცა არა გადაწყვეტს. პრუსიის სახელმწიფო წარმოიშვა და ვითარდებოდა აგრეთვე ისტორიული და, საბოლოო ანგარიშით, ეკონომიური მიზეზების წყალობით. მაგრამ განა შეიძლება ვამტკიცოთ, თუ არ გვინდა გადავიქცეთ პედანტებად, რომ ჩრდილო-გერმანიის მრავალ წვრილმან სახელმწიფოთა შორის სწორედ ბრანდენბურგი იყო განკუთვნილი იმ დიადი სახელმწიფოს როლისთვის, რომელშიც ხორცი შეისხა ეკონომიურმა სხვაობამ, ენობრივმა განსხვავებამ, ხოლო რეფორმაციის დროიდან—რელიგიურმა სხვაობამაც, ჩრდილოეთსა და სამხრეთს შორის, ამასთან ეს ვითარება წინასწარ განსაზღვრული იყო მხოლოდ და მხოლოდ ეკონომიური აუცილებლობით, ხოლო სხვა მომენტები არ ახდენდნენ აგრეთვე გავლენას... საეჭვოა, ვინმემ მოახერხოს, თუ სასაცილოდ არ გაიხდის თავს, ეკონომიური ნიადაგზე ახსნას ყოველი მცირე გერმანული სახელმწიფოს არსებობა წარსულსა და აწმყოში, ანდა ეკონომიური ნიადაგზე ახსნას წარმოშობა თანხმობანთა ზემო-გერმანული ცვლილებებისა, რომელმაც სუდეტებიდან ტაუნაუსამდე გადაჭიმული მთაგრეხილით წარმოშობილი გეოგრაფიული განყოფა გაფართოვა ნაპრალამდე, რომელიც გადის მთელ გერმანიაზე“².

ნათელია, რომ უსაფუძვლოა ნ. მარის დებულება ბგერითი ცვალებადობის უშუალო მიზეზობრივი კავშირის შესახებ სოციალურ-ეკონომიურ პირობებთან. ამდენად ნ. მარის ფონეტიკური გადასვლების ფორმულები მცდარია მეთოდოლოგიურად და არ მართლდება ენათა ისტორიული განვითარების ფაქტებით. პალეონტოლოგიური კვლევის წმინდა ენათმეცნიერული მხარე, ამრიგად, სრულებით დაუსაბუთებელია და გაუმართლებელი მეცნიერული თვალსაზრისით.

ჩვენ კვალდაკვალ მივყევით ნ. მარს ერთ-ერთი პალეონტოლოგიური ძიების პროცესში იმ მიზნით, რომ თვალსაჩინოდ გვეჩვენებინა, თუ რას წარ-

¹ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 27.

² K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XVIII, გვ. 245—46 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.). შდრ. ჩვენი «ფრ. ენგელსის «ფრანკული დიალექტი» და მისი მნიშვნელობა ენათმეცნიერებისათვის»: «სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები», ტ. XXIII, 1942 წ., გვ. 114—115.

მოადგენს პალეონტოლოგიური მეთოდი პრაქტიკულად, თუ როგორ «ახორციელებდა» ნ. მარი თავის ზოგად მცდარ დებულებებს ენათმეცნიერების პროცესში.

6.

პალეონტოლოგიურ მეთოდს (ე. ი. ოთხელემენტოვანი ანალიზის მეთოდს) ფაქტიურად იყენებდა მხოლოდ თვითონ ნ. მარი. ნ. მარის მიმდევრები ამ მეთოდს ან არ იყენებდნენ, ანდა ვერ იყენებდნენ. ასეთი ვითარება ცხადი შეიქმნა განსაკუთრებით ნ. მარის სიკვდილის შემდეგ. კერძოდ ი. მეშჩანინოვი, რომელიც ითვლებოდა ნ. მარის მოძღვრების უშუალო გამგრძელებლად, თანდათანობით ხელს იღებს ოთხელემენტოვანი ანალიზის მეთოდზე და მის მაგივრად ასაბუთებს პალეონტოლოგიური კვლევის მეთოდოლოგიას ახალი გაგებით¹. სახელდობრ, ი. მეშჩანინოვის ზოგადენათმეცნიერული შრომები «Новое учение о языке» (1936 წ.), «Общее языковедение» (1940 წ.), «Члены предложения и части речи» (1945 წ.) აღარ შეიცავენ ოთხელემენტოვანი ანალიზის მომენტებს, თუმცა პალეონტოლოგიური მეთოდი მათში ძალაში რჩება.

თეორიული დასაბუთება პალეონტოლოგიური მეთოდოლოგიის ახალი გაგებისა ი. მეშჩანინოვა წარმოადგინა 1940 წელს მოხსენებაში: «Очередные задачи советского языковедения» (წაკითხული იყო ლენინგრადში 14.XI.1940 წ.)². ეს მოხსენება თითქოს წარმოადგენს ერთგვარ პასუხს პროფ. არნ. ჩიქობავას მოხსენებისას: «Проблема языка, как предмета лингвистики, в свете основных задач советского языковедения» (წაკითხული იყო ლენინგრადში 27.V.1940 წ.)³. პროფ არნ. ჩიქობავა სპეციალურად განიხილავს ნ. მარის ოთხელემენტოვანი ანალიზის მეთოდს და გვიზღვენებს მის მეთოდოლოგიურ უსაფუძვლობას ენათმეცნიერული კვლევისათვის. აკად ი. მეშჩანინოვი თავის მოხსენებაში შეეცადა ნ. მარის «ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება» დაეცვა და, კერძოდ, «დაესაბუთებინა», რომ ოთხელემენტოვანი ანალიზი არ ფარავს პალეონტოლოგიურ მეთოდს. ის ერთმანეთისაგან მიჯნავს ამ ორგვარ ანალიზს.

უპირველეს ყოვლისა ი. მეშჩანინოვი განსაზღვრავს პალეონტოლოგიურ მეთოდს (resp. ოთხელემენტოვან ანალიზს), გვიხსნის მის არსს:

«... Под палеонтологическим анализом подразумевается исследование языкового процесса в его целом, или отдельного языкового строя в частности, или даже отдельно взятого языкового факта в путях их «перевоплощения», т. е. в путях качественной перестройки, следовательно, в путях диалектического движения»⁴.

¹ აკად. ი. მეშჩანინოვის შეხედულებანი პალეონტოლოგიური მეთოდოლოგიის საკითხებზე სპეციალურ კრიტიკულ განხილვას მოითხოვს. აქ წარმოდგენილი იქნება მხოლოდ ზოგადი დებულებები.

² «Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка», 1940, № 3, გვ. 3—27.

³ «ენიმიკი-ს მრამბე», ტ. X, გვ. 355—410.

⁴ ი. მეშჩანინოვი, Очер. задачи, გვ 19 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

პალეონტოლოგიური ანალიზის ეს გაგება საზოგადოდ ცნობილია, ასევე იმის თვალსაზრისი ნ. მარის დებულებათა სისტემაში შედის. ამიტომ, ცხადია, ი. მეშჩანინოვისათვის ამოსავალია ნ. მარის ზოგადი დებულება ენათა «გარდასახების», ე. ი. სტადიური განვითარების დებულება. მაგრამ შემდეგში ი. მეშჩანინოვი ისეთ დებულებას წარმოგვიდგენს, რომელიც აღარ უკავშირდება ნ. მარის კონცეფციას. იგი ამბობს:

„Многие, основываясь, между прочим, и на высказываниях самого Н. Я. Марра, теснейшим образом связывают палеонтологическое исследование с лингвистическим анализом по четырем элементам, проводя между ними знак равенства.. Между тем, такого знака равенства здесь нет, и отождествление палеонтологического анализа с анализом по четырем элементам неверно“¹.

ი. მეშჩანინოვის ამ დებულებაში აშკარა წინააღმდეგობა ჩანს. კერძოდ, გაუგებარია აზრი იმის შესახებ, რომ, მართალია, ნ. მარი აციკვებდა პალეონტოლოგიურსა და ოთხელემენტოვან ანალიზს, მაგრამ ეს სწორი არ არისო. თუკი ი. მეშჩანინოვი იღვან. მარის პოზიციასზე, ცხადია, ნ. მარის დებულებები მისთვის სავალდებულო უნდა ყოფილიყო. მაგრამ მთავარი ისაა, რომ ოთხელემენტოვანი ანალიზი ორგანული შემადგენელი ნაწილია ნ. მარის «ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრებისა» და უსაფუძვლოა მისი გამოთქმა ამ მოძღვრებიდან: გარეშე ოთხელემენტოვანი ანალიზისა ნ. მარი ენათმეცნიერულად (ე. ი. ენობრივი ფაქტების ანალიზით) ვერ «დამტკიცებდა» თავის ვერც ერთ დებულებას². ამ გარემოების გაუთვალისწინებლობა ნიშნავს ნ. მარის მოძღვრების შეცდომათა საფუძვლის გაუთვალისწინებლობას და, ცხადია, სწორი თვალსაზრისის უქონლობას ენათმეცნიერების საკითხებზე.

თავისი დებულების ნათელსაყოფად ი. მეშჩანინოვი ცდილობს «საბუთების მოპოვებას. იგი აყალიბებს განსხვავებას პალეონტოლოგიურ მეთოდოლოგიასა და ოთხელემენტოვან ანალიზს შორის. ი. მეშჩანინოვი აღნიშნავს, რომ:

„Элементный анализ выработался в тот период его работ, когда наибольшее внимание уделялось им семантике слова. Это был тот период, когда историческая перспектива развертывалась на языковом материале, главным образом, по движению значимости словарного запаса языков“³.

ი. მეშჩანინოვის აზრით ნ. მარი ოთხელემენტოვანი ანალიზის გამოყენებას შემოფარგლავდა მხოლოდ სემანტიკით, ხოლო პალეონტოლოგია იყო მოძღვრება მეტყველების წყობის «გარდასახების» («переворота») შესახებ. მაგრამ ი. მეშჩანინოვი ივიწყებს იმას, რომ ნ. მარმა ენათმეცნიერული კვლევა, ბოლოს და ბოლოს, მთლიანად დაიყვანა სემანტიკურ კვლევამდე: «ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების» ყველა ძირითადი ზო-

¹ ი. მეშჩანინოვი, Очер. задачи, გვ. 20 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

² ხეშოთ ჩვენ შევეცადეთ, გვჩვენებინა სახელდობრ ოთხელემენტოვანი ანალიზის ადგილი ნ. მარის მოძღვრებაში (აქვე, გვ. 107 შმდ).

³ ი. მეშჩანინოვი, Очер. задачи, გვ. 20 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

გადი დებულება დადგენილია სიტყვათა სემანტიკის ოთხელემენტოვანი ანალიზის საფუძველზე.

ი. მეშჩანინოვი გვითვალისწინებს ზოგიერთ კონკრეტულ შემთხვევას, როდესაც, მისი აზრით, ოთხელემენტოვანი ანალიზი არაა აუცილებელი, ხოლო პალეონტოლოგიური მეთოდი თითქოს უნდა გამოვიყენოთ. სახელდობრ, ოთხელემენტოვანი ანალიზი არ გვესაჭიროებაო:

ა. როდესაც სიტყვის სემანტიკა იცვლება ისე, რომ მისი გარეგნული (ე. ი. ბგერითი) მხარე არ შეცვლილა.

ბ. როდესაც ვიკვლევთ ფრაზის აგებულებას, ე. ი. წინადადების აგებულებას.

გ. როდესაც ბრუნვათა მნიშვნელობის ცვლას ან სხვა მორფოლოგიური მოვლენის ცვლილებას ვსწავლობთ.

ყველა ამ შემთხვევაში, ი. მეშჩანინოვის აზრით, ენის თვისობრივ ცვლილებებს, ე. ი. ენის თვისობრივ «გარდასახებათ» ვიკვლევთ პალეონტოლოგიური მეთოდით, ოთხელემენტოვანი ანალიზი კი უვარგისიაო.

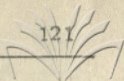
რით აიხსნება ი. მეშჩანინოვის ასეთი თვალსაზრისი? უპირველეს ყოვლისა იმით, რომ ი. მეშჩანინოვი — განსაკუთრებით ნ. მარის სიკვდილის შემდეგ — იკრძნო ნ. მარის მოძღვრების შინაგანი წინააღმდეგობანი: იგი ნათლად ხედავდა, რომ ოთხელემენტოვანი ანალიზი გადაიქცა ფანტასტიკურ თვითნებობად როგორც თვით ნ. მარის კვლევაში, ისე განსაკუთრებით ზოგიერთი მისი მიმდევრის შრომებში. ი. მეშჩანინოვი თვითონვე აღნიშნავს:

„У последователей Н. Я. Марра намечался одно время весьма упрощенный подход к палеонтологическому анализу. Отождествляя его с анализом по четырем элементам и пользуясь узко формальным приемом, легко было притти к ничегу не означающей механической разбивке слов, доводя тем самым положение Н. Я. Марра до чрезмерной вульгаризации“¹.

ბუნებრივია, რომ ამგვარი საფრთხის წინაშე ი. მეშჩანინოვი უნდა დაფიქრებულიყო და ახალი გზის ძიება დაეწყო. იმის მაგივრად, რომ პირდაპირ უარეყო ნ. მარის მცდარი მეთოდოლოგია, იგი შეეცადა გამართლება მოგოვებინა პალეონტოლოგიური მეთოდისათვის იმის დასაბუთებით, რომ ეს მეთოდი თითქოს არ ემთხვეოდეს ოთხელემენტოვანი ანალიზის მეთოდს და რომ მას აქვს დამოუკიდებელი ღირებულება. კერძოდ, ი. მეშჩანინოვი შეეცადა თავის უფლებებში აღედგინა ნ. მარის მიერ სრულებით უგულვებელყოფილი ენის წყობის, ენის გრამატიკის (მორფოლოგიისა და სინტაქსის) კვლევა-ძიება, ცხადია, პალეონტოლოგიური მეთოდოლოგიის საფუძველზე. ასეთი ტენდენცია ი. მეშჩანინოვის შრომებში ნათლად ჩანს საზოგადოდ². იმავე დროს ი. მეშჩანინოვი თავს ვერ აღწევს ნ. მარის ზოგად მცდარ შეხედულებებს, არ უარყოფს «ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების» იდეოლოგიურ საფუძველს, მის ძირითად

¹ ი. მეშჩანინოვი, Очер. задачи, გვ. 23 (ახი ჩვენია. ვ. ფ.).

² შტრ. მაგალითად: «Язык ванской клинописи. Структура речи», ტ. II (1935 წ.), «Новое учение о языке» (1936 წ.), «Члены предложения и части речи» (1945 წ.).

ამოსავალ დებულებებს, იმ იდეებს, რომლებიც ნ. მარს ადგინა ოთხელემენტოვანი ანალიზის მეოხებით. კერძოდ ი. მეშჩანინოვი პრინციპულ მნიშვნელობას ანიჭებს ამ თვალსაზრისით ენათა «სტადიური» განვითარების ანალიზს, რაც, მისი აზრით, წარმოადგენს მარქსიზმის პრინციპების განხორციელებას ენათმეცნიერებაში. იგი მიუთითებს: „Палеонтологический анализ теснейшим образом связан со стадийным прослеживанием развития речи“... „Дело в том, что если признается за факт качественная перестройка речи, то признается и стадийная периодизация. Установление же последней не может быть проведено без прослеживания процесса качественных изменений..., то есть без палеонтологического изучения наблюдаемого языкового факта“¹.

საბოლოოდ ი. მეშჩანინოვი ასკვნის: „Безусловно правильно выдвинутый Н. Я. Марром палеонтологический анализ, являющийся проводником основных устоев марксистской диалектики² в языковые исследования, стоит, таким образом, в ближайшей связи со стадийными переходами или, как их иначе называет Н. Я. Марр, ступенчатыми, взрывчатыми. Стадия—это ступень в развитии языка со своими качественными от других различиями“³.

ამრიგად, ი. მეშჩანინოვის თვალსაზრისით ხელუხლებლად რჩება ნ. მარის მოძღვრების არსი, მისი მცდარი ამოსავალი დებულებები. ბუნებრივია, რომ პალეონტოლოგიური მეთოდის «დასაბუთებისა» და «გამართლების» ცდა მარცხით უნდა დამთავრებულიყო და დამთავრდა კიდევაც.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ი. მეშჩანინოვი ოთხელემენტოვან ანალიზს ასე თუ ისე მაინც სტოვებს, ოღონდ ითვალისწინებს იმ სიძნელეებს, რომლებიც ახლავს ამ მეთოდის გამოყენებას. ამ სიძნელეთა გათვალისწინებით ი. მეშჩანინოვი ოთხელემენტოვანი კვლევის არეს ზღუდავს. სახელდობრ, ოთხელემენტოვანი ანალიზი არაა აუცილებელი:

ა. ისეთ ენებში, სადაც „ფუძემები არ ემთხვევიან პირველადი ოთხი ელემენტის უშუალო სახესხვაობებს“ და სადაც ეს ელემენტები სიტყვის ძირებში სუსტად მჟღავნდებიან.

ბ. ზოგ ენაში ამ ოთხი ელემენტის წარმომადგენელი ძირები სრულბითაც აღარაა დღეს, ცხადია, ასეთ ენებში ამგვარი ანალიზი უსარგებლოა.

გ. ელემენტთა აღნაგობას აბუნდოვანებს ძირების შეჯვარებინება, რაც აგრეთვე ართულებს ელემენტთა მართებულ გამოყოფას.

დ. ელემენტურ ანალიზს აძნელებს ისიც, რომ თვით ელემენტებმა გაიარეს ხანგრძლივი განვითარების გზა და, ცხადია, იცვალეს თავისი სახე. ამი-

¹ ი. მეშჩანინოვი, Очер. задачи, გვ. 24 (ზაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

² დედანში შეცდომით დაბეჭდილია—«диалектологии».

³ იქვე, გვ. 24 (ზაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

ტომ თავდაპირველად საჭიროა თვით ელემენტების რაობის დადგენა ენათა სტადიების მიხედვითა¹.

ამისდა მიხედვით ი. მეშჩანინოვი საკმარისად შეზღუდა ოთხელემენტოვანი ანალიზის მეთოდის გამოყენება და მივიდა ამგვარ დასკვნამდე: „Млементный анализ не заменяет собою палеонтологического, а служит только техническим приемом, и то лишь в работе над словами, а не над строем речи во всем многообразии последнего“².

როგორც ირკვევა, ი. მეშჩანინოვი პრინციპულად არ უარყოფს ოთხელემენტოვან ანალიზს, იგი ზღუდავს მხოლოდ მისი გამოყენების ფარგლებს: მას მიაჩნია, რომ როგორც ტექნიკური ხერხი სიტყვის კვლევის დროს იგი გამოსადეგია. მაგრამ სწორედ ამიტომ ი. მეშჩანინოვი წინააღმდეგობაში იხლართება. პალეონტოლოგიური ანალიზი, ოთხელემენტოვანი ანალიზი ნ. მარმა საბოლოოდ მიიჩნია ენათმეცნიერული კვლევის ერთადერთ მეთოდად, ამ მეთოდის მეოხებით საბუთდებოდა «ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების» პრინციპული დებულებები. ი. მეშჩანინოვი ამ პრინციპულ დებულებებს უცვლელად სტოვებს. ი. მეშჩანინოვი კვლავ ადასტურებს ენათა განვითარებაში «ერთიან გლოტოგონიურ პროცესს», ე. ი. რომ ენათა განვითარება ემორჩილება ენათა განვითარების ერთიან ზოგად კანონზომიერებას, რომ ენათა განვითარებას აქვს «სტადიური» ხასიათი, რომ პალეონტოლოგიურმა კვლევამ მსოფლიოს ენათა ტიპოლოგიური შედარების საფუძველზე უნდა გამოავლინოს ენობრივი განვითარების სხვადასხვა სტადია (ე. ი. ენობრივი «გარდასახებანი» — «перевращения» — ნ. მარის სიტყვით). ახალია აქ მხოლოდ ის, რომ ი. მეშჩანინოვი სიტყვის სემანტიკის კვლევის ნაცვლად ერთგვარ უპირატესობას ანიჭებს გრამატიკული წყობის კვლევას.

ი. მეშჩანინოვი ამგვარად განმარტავს ამ ვითარებას:

„Стадиальные исследования ставят на очередь вопросы происхождения формы и её развития. На этой почве строятся Н. Я. Марром работы семасиологические и грамматические, касающиеся строя речи, его отдельных грамматических форм и приемов. Для их установления в историческом движении Н. Я. Марр обращает особое внимание на семантику, на социальную значимость слова, его построения и его сочетания в предложении с другими наличными в нем словами“³.

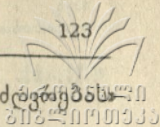
ი. მეშჩანინოვს ავიწყდება ოღონდ, რომ ნ. მარი ბოლოს და ბოლოს შემოიფარგლა მხოლოდ სემანტიკის კვლევით და რომ გრამატიკული წყობა მან გამოაცხადა ფუჭ «ფორმალობად»⁴. შეიძლება ითქვას, რომ ი. მეშჩანინოვი თავის თვალსაზრისს მიაკუთვნებს ნ. მარს და ამით თითქოს ცდილობს ერთ-

¹ ი. მეშჩანინოვი, Очер. задачи, გვ. 21 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

² იქვე, გვ. 24 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

³ იქვე, გვ. 24 (ხაზი ჩვენია. ვ. ფ.).

⁴ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 40.

გვარი გამართლება მოუპოვოს ნ. მარის «ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებას» და მის პალეონტოლოგიურ მეთოდს.

იმავე დროს ი. მეშჩანინოვმა ვერ გვიჩვენა ნათლად, რა ადგილი უნდა ეკავოს ოთხელემენტოვან ანალიზს (როგორც ტექნიკურ საშუალებას) კონკრეტული ენობრივი კვლევის თუნდაც ანა თუ იმ ფარგლებში.

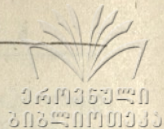
ი. მეშჩანინოვის თვალსაზრისი მცდარია პრინციპულად და, ცხადია, არ მართლდება ფაქტიურად. ი. მეშჩანინოვიც უგულვებელყოფს კონკრეტულ ენათა ისტორიულ განვითარებას, მისი ტიპოლოგიური შედარება არ ითვალისწინებს ენათა შინაგანი განვითარების კანონზომიერებას, მასაც მცდარად ესმის ენისა და აზროვნების ურთიერთობა, მცდარად ესმის ენათმეცნიერული კვლევა-ძიების პრინციპები და მეთოდოლოგია.

ნ. მარისეული «პალეონტოლოგიური ძიება» მცდარია მეთოდოლოგიურად და უფარგისი ენათმეცნიერული კვლევისათვის იმისდა მიუხედავად, იყენებს იგი ოთხელემენტოვან ანალიზს თუ არა, მცდარია უპირველეს ყოვლისა თავისი ზოგადი ამოსავალი დებულებების გამო, რომელთა მცდარობა ბრწყინვალედ გვიჩვენა ი. სტალინმა თავის გენიალურ შრომაში «მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები».

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1952. XII. 25.)

¹ საზოგადოდ ი. მეშჩანინოვი ნ. მარის მოძღვრების სუსტ ადგილებს ამჩნევდა და მათ გვერდს უვლიდა, ანდა ცდილობდა როგორმე «შეელამახებინა» ნ. მარის დებულებები. ასე მოხდა ოთხელემენტოვანი ანალიზის საკითხშიც. ამის გამო იყო, რომ ნ. მარმა მას უწოდა: „Вернейший и осторожный яфетидолог“: ნ. მარ ი, К бак. диск., გვ. 11.

В. Н. Панчвидзе

Методологическая несостоятельность четырех- элементного анализа Н. Я. Марра в свете трудов И. В. Сталина о языке*.

Резюме

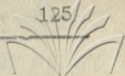
1. Своими гениальными трудами «Относительно марксизма в языкознании», «К некоторым вопросам языкознания» и «Ответ товарищам» И. В. Сталин создал новую эру в развитии советского языкознания. На основе принципов творческого марксизма И. В. Сталин наглядно показал ошибочность и антимарксистский характер т. н. «нового учения о языке» и исчерпывающе осветил основные проблемы общего языкознания.

И. В. Сталин дал глубокую оценку и исчерпывающую характеристику палеонтологического метода Н. Я. Марра, назвав этот метод «действительно идеалистическим». И. В. Сталин обосновал исходные положения, на основе которых необходимо конкретно выявить научную несостоятельность и идеалистическую природу четырехэлементного анализа Н. Я. Марра.

2. Развитие методологии Н. Я. Марра протекало своеобразным путем. В продолжение ряда лет Н. Я. Марр работал сравнительно-историческим методом, но он превратно понимал сущность последнего и в отдельных случаях своеобразно применял принципы этого метода. Вопреки основному требованию сравнительно-исторического метода, Н. Я. Марр языковые факты не изучал в конкретных исторических условиях; очень часто языковые явления он подгонял под свои общие гипотетические положения и в процессе анализа этих явлений игнорировал грамматический строй того или другого языка и его специфику.

3. Начиная с 1924 г., Н. Я. Марр разрабатывает новую методологию; он стал отрицать ценность сравнительно-исторического метода и, взамен последнего, вносит в языкознание т. н. метод четырехэлементного анализа (гесп. палеонтологический метод). Н. Я. Марр думал, без всякого на то основания, что его палеонтологический метод является при-

* Доложен на II (VIII) научной сессии Института языкознания АН Грузинской ССР. См. «Академия Наук Грузинской ССР. II (VIII) научная сессия Института языкознания, посвященная годовщине выхода в свет гениального труда И. В. Сталина «Относительно марксизма в языкознании», 15 и 16 июня 1951 года. План работы и тезисы», Тбилиси, 1951, стр. 23—27.

менением марксистского диалектического метода в области ქართული
საბჭოთაობა
нания.

4. Прослеживая сущность палеонтологического метода (resp. метода четырехэлементного анализа) и практическое применение его Н. Марром в своих работах, приходим к тому выводу, что новый метод необходим был Н. Я. Марру с целью обоснования ошибочных положений «нового учения о языке». Как известно, Н. Я. Марр внес в языковедение ошибочное положение, что язык «надстроечная» категория и, следовательно, «классовое» явление. С целью «обоснования» этого ошибочного положения Н. Я. Марр всецело переключился на исследование семантики слов. Путем выявления всевозможных «семантических переходов» он пытался показать, что социально-экономическое развитие общества отражается в языке таким же образом, как и в надстроечных явлениях.

Одновременно с этим Н. Я. Марр считал нужным обосновать эти «семантические переходы» и звуковыми переходами. Для Н. Я. Марра существенным является не только установление таких «семантических переходов», как, например, 'дуб' → 'жолудь' → 'хлеб', но и выявление в этих и аналогичных случаях звуковых переходов, сопутствующих «семантическим переходам». Для достижения этой цели Н. Я. Марру пришлось выявлять в языках своеобразные фонетические процессы, произвольно расчленять слова и т. п. Для такого рода анализа сравнительно-исторический метод со своими точными и определенными правилами не подходил. Н. Я. Марр был вынужден создать новую «палеонтологическую методологию» (resp. методологию четырехэлементного анализа).

5. Основным источником ошибочности методологии Н. Я. Марра является неправильное понимание им взаимоотношения языка и мышления. Он отрывает мышление от звукового языка. Оторвав мышление от языка и «освободив» его от языковой «природной материи», Н. Я. Марр попадает в болото идеализма (И. Сталин).

Н. Я. Марр утверждает, что поскольку развитие мышления подчиняется всеобщей единой закономерности, таким же образом всеобщей и единой должна быть и закономерность развития языков (т. е. развитие языков подчиняется «единому глоттогонистическому» процессу). Этот единый процесс, по мнению Н. Я. Марра, можно было исследовать лишь универсальным четырехэлементным анализом. Н. Я. Марр утверждал: «... все слова всех языков, поскольку они являются продуктом одного творческого процесса, состоят всего-навсего из четырех элементов... в лексическом составе какого бы

то ни было языка нет слова, содержавшего что-либо сверх все тех же четырех элементов" (Подчеркнуто нами. — В. П.).

В противоположность этому И. В. Сталин указывает, что языковое развитие подчиняется своим внутренним законам.

И. В. Сталин обогатил языковедение следующим исключительно ценным положением: „На самом деле при скрещивании один из языков обычно выходит победителем, сохраняет свой грамматический строй, сохраняет свой основной словарный фонд и продолжает развиваться по внутренним законам своего развития, а другой язык теряет постепенно свое качество и постепенно отмирает“ (Марксизм и вопросы языковедения, 1950, стр. 29—30).

Н. Я. Марр на основе своей ошибочной методологии совершенно устранил специфику развития языка, игнорировал внутреннюю закономерность языкового развития и, взамен этого, установил т. н. «единый глоттогонический процесс».

б. Конкретное лингвистическое содержание четырехэлементного анализа совершенно не выдерживает критики.

а. Во-первых, палеонтологический метод опирается на фонетические «переходы» четырех элементов (Сал, Бар, Йон, Рош); при этом эти «переходы» не подчиняются каким-нибудь закономерностям. Фонетические законы Н. Я. Марра не обусловлены ни историческими, ни какими-нибудь другими условиями; они являются универсальными законами.

б. Далее, палеонтологический анализ ставит целью выяснение вопросов «палеонтологической семасиологии». Как известно, Н. Я. Марр объявил грамматику пустой «формальностью» и основной задачей языковедения считал исследование семантики языка. На основе анализа языковых фактов Н. Марр хотел доказать всевозможные «семантические переходы» (например: 'дуб' → 'жолудь' → 'хлеб') при помощи звуковых переходов. Для этой цели можно было использовать лишь четырехэлементный анализ.

В этом случае Н. Я. Марр допускал — сознательно или бессознательно, — существование необходимой закономерной связи между звуковой стороной слов и вещами, обозначаемыми этими словами. Такое мнение давно отвергнуто языковедением. Воскресив это устаревшее положение, Н. Я. Марр внес идеалистическое понимание в вопрос о взаимоотношении языка и мышления.

Методология четырехэлементного анализа совершенно игнорирует конкретный грамматический строй того или другого языка. Н. Я. Марр анализирует лексические единицы (слова) не в соответствии с грамматической структурой языка (т. е. не выделяет реальных элементов слова: основу и аффиксы), а по «четырем элементам». Наглядной

иллюстрацией этого служат многочисленные этимологии Н. Я. Марра, а зачастую и анализ грамматической структуры того или иного языка.

Вместе с тем Н. Я. Марр совершенно не учитывал конкретного исторического развития языка: вследствие этого он принципиально не различал новые и древние факты языка, подчас относя новые (диалектные) формы к древним ступеням развития языка.

7. После смерти Н. Я. Марра его последователи стали утверждать, что «новое учение о языке» может строиться без четырехэлементного анализа, именно на основе палеонтологического метода в новом понимании. В частности, акад. И. И. Мещанинов писал: «Правда, Н. Я. Марр широко пользовался элементарным анализом, даже ставил необходимым условием применения анализа по четырем элементам в палеонтологических исследованиях. Но все же и в этом случае элементарный анализ не заменяет собою палеонтологического, а служит только техническим приемом, и то лишь в работе над словами, а не над строем речи во всем многообразии последнего».

Фактически И. И. Мещанинов отрицает лишь «технические» моменты четырехэлементного анализа, оставляя без изменения принципиальные основы этого метода, а именно: И. И. Мещанинов признает «единый глоттогонический процесс», т. е. утверждает, что развитие языков подчиняется общей закономерности развития мышления, что языки развиваются по принципу «стадиальности», что посредством палеонтологического метода на основе типологических сравнений всех языков мира нужно выявлять различные «стадии» языкового развития.

Точка зрения И. И. Мещанинова принципиально ошибочна: он игнорирует историческое развитие конкретных языков; в процессе универсальных типологических сопоставлений языков не учитываются закономерности внутреннего развития языков; И. И. Мещанинов ошибочно понимает взаимоотношение языка и мышления. В результате этого И. И. Мещанинов новые языковые явления иногда рассматривает как проявление древней «стадии» в развитии языка (например, эргативную конструкцию в чанском диалекте).

Палеонтологический метод Н. Я. Марра ошибочен по существу, независимо от того, применяется при этом элементарный анализ или нет. Ошибочностью методологии палеонтологического анализа предопределяется несостоятельность т. н. «нового учения о языке» Н. Я. Марра. Вне палеонтологического метода, в частности, вне четырехэлементного анализа, нельзя было выставлять основные антимарксистские положения, те положения, на основе которых Н. Я. Марр «был всего лишь упростиателем и вульгаризатором марксизма, вроде «пролеткультовцев» или «рапповцев» (И. Сталин).

8. В своих гениальных трудах по вопросам языкознания И. В. Сталин наглядно показал ошибочность как общетеоретических зрений Н. Я. Марра, так и идеалистическую сущность его четырехэлементного анализа. И. В. Сталин дал следующую исчерпывающую оценку методологии Н. Я. Марра: „Н. Я. Марр крикливо шельмует сравнительно-исторический метод, как «идеалистический». А между тем нужно сказать, что сравнительно-исторический метод, несмотря на его серьезные недостатки, всё же лучше, чем действительно идеалистический четырехэлементный анализ Н. Я. Марра, ибо первый толкает к работе, к изучению языков, а второй толкает лишь к тому, чтобы лежать на печке и гадать на кофейной гуще вокруг пресловутых четырех элементов“ (И. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, 1950, стр. 33).

Долг советского языкознания всецело изжить влияние методологии Н. Я. Марра и «нового учения о языке». Необходимо выявить «серьезные недостатки» сравнительно-исторического метода на основе указаний И. В. Сталина и тем самым глубоко внедрить методологию марксизма-ленинизма в области конкретных лингвистических исследований.

საკვი ქაღვი

ქართული ენათმეცნიერების სახელმწიფო უნივერსიტეტის საკვითხი ი. სტალინის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომების შუამდგომლობა

I

სტალინურ საენათმეცნიერო მოძღვრებაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ენისა და დიალექტების რაობისა და ურთიერთობის საკითხების გარკვევას.

ნ. მარისა და მისი მიმდევრების მთავარი შეცდომა ამ საკითხში, ისე როგორც ენათმეცნიერების ყველა ძირითადი საკითხის გაგებაში, იმაში მდგომარეობდა, რომ ენისა და დიალექტების რაობის შესახებ მათ ჰქონდათ „პრიმიტიულ-ანარქიული“ შეხედულებანი. ნ. მარის ე. წ. „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებაში“ სრული დაბნეულობა არსებობდა ენისა და დიალექტების ურთიერთობის გაგების საკითხში. ეს ცნებები ზუსტად არ იყო გამოიხატული ერთმანეთისაგან. ამიტომ ჟარგონი ანუ „კლასობრივი“ დიალექტი ენად იყო გამოცხადებული, ადგილობრივი დიალექტიც ზოგჯერ უმარტებულად ენად იყო წოდებული. ეს გარემოება კი განსაკუთრებით ხელს უწყობდა „ისტორიული პერსპექტივის დაკარგვას და მარქსიზმის პოზიციებიდან გადახვევას“ (ი. სტალინი).

ი. სტალინის საენათმეცნიერო შრომების გამოქვეყნებამდე ხშირად უგულვებლყოფილი იყო ენისა და დიალექტის შორის განსხვავების არსებობა და უმარტებულად იყო გაგებული ენისა და დიალექტების განვითარების კანონზომიერება.

ი. სტალინი სასტიკად აკრიტიკებს ყველა მათ, რომლებიც „დიდი თანაგრძნობით როდი ეკიდებიან ენისა და დიალექტის შორის განსხვავების არსებობას“...¹

ამასთან ერთად ი. სტალინი განსაკუთრებით ყურადღებას ამახვილებს იმ ფაქტზე, რომ „ლიტერატურაში ხშირად ეს დიალექტები და ჟარგონები არასწორად კვალიფიცირებულია როგორც ენები...“²

აი, ადგილობრივი დიალექტის ენად გამოცხადების ერთი მაგალითი. ნ. მარმა „ძველი ქართული ენის ძირითად ტაბულებში“³ (1908 წ.) ქანური და

¹ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 14.

² იქვე, გვ. 11.

³ Н. Марр, Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка с предварительным сообщением о родстве грузинского языка с семитическими, 1908 г.

მეგრული ერთი ენის კილოებად ჩათვალა. მანვე ჭანებში მოგზაურობის შემდეგ 1909 წელს შეიცვალა აზრი ჭანურის მიმართ და იგი ცალკე დამოუკიდებელ ენად გამოაცხადა¹.

ნ. მარმა ი. ყიფშიძის შრომის „Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем“ გამოქვეყნების გამო დაწერილ რეცენზიაში 1915 წელს ასე დააზუსტა თავისი მოსაზრება ჭანურ-მეგრულის შესახებ: მეგრული და ჭანური ერთი ენის ორი კილოა, რომლებიც კულტურულ-ისტორიული დაშორების შედეგად დამოუკიდებელ ენებად იქცნენო².

1936—1938 წწ. ბათუმისა და აფხაზეთის რაიონებში მცხოვრები ჭანების მეტყველების შესწავლის საფუძველზე ჩვენ იმ დასკვნამდე მივედით, რომ ნ. მარმა ცდებოდა ამ საკითხში. 1938 წელს ჩვენ მიერ გამოქვეყნებული „ჭანური ტექსტების“ შესავალში ამის შესახებ ვწერდით: „ჭანურის ცალკე ენად გამოცხადება უთუოდ ჭანური მეტყველების მასალების სიმცირიდან გამომდინარეობდა, ისევე როგორც ნ. მარმის შემდეგი განცხადება: „ლაზებს არ შემოუნახავთ არც ხალხური თქმულებები, არც ხალხური პოემები და ზღაპრებიც კი“³.

მეორე მაგალითი: ნ. მარმა ისეთ მასობრივ გამოცემაში, როგორიცაა „დიდი საბჭოთა ენციკლოპედია“, წერდა: „საქართველო სახსრად ცოცხალი ე.წ. კილოებით ანუ კილოკავებით, რომლებიც წარმოადგენენ გადმონაშთებს დამოუკიდებელი ენებისას“⁴.

ამის მიხედვითაც ნათლად ჩანს, თუ როგორ არასწორად ესმოდა ნ. მარმის ენის განვითარების კანონზომიერება და, კერძოდ, ენისა და დიალექტების რაობისა და ურთიერთობის საკითხი.

მე დავეუფი სერიოზული შეცდომა, როდესაც ჩემი „გურული კილო“ (1936 წ.) შესავალში მოვიყვანე ნ. მარმის ზემოხსენებული სრულიად დაუსაბუთებელი და არამეცნიერული დებულება.

ქართველურ ენათა მდიდარი დიალექტები და კილოკავები არაჩვეულებრივ ხელსაყრელ პირობებს ქმნის სტალინური მოძღვრების საფუძველზე ნაყოფიერი დიალექტოლოგიური მუშაობის ვასაშეღლად.

ი. სტალინის საენათმეცნიერო მოძღვრების ერთ-ერთი უდიდესი მიღწევა ის, რომ მასში გენიალურად არის გადაწყვეტილი ეროვნული ენისა და დიალექტების ურთიერთობა და მათ შორის არსებული განსხვავება.

ი. სტალინმა მოგვცა ახალი მოძღვრება „კლასობრივი“ დიალექტებისა და ადგილობრივი („ტერიტორიული“) დიალექტების რაობის შესახებ და სრული სიცხადით გაარკვია მათი წარმოქმნისა და განვითარების ვზები.

¹ Н. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словарем, 1910 г.

² Записки Восточного Отделения ИРАО, т. XXIII, 1915, стр. 204.

³ ჩვენი: ჭანური ტექსტები, არქაბული კილოკავი, 1938 წ., გვ. XIII—XIV.

⁴ ВСЭ, т. 19, გვ. 612.

„კლასობრივი“ დიალექტი ანუ ჟარგონი აღმოცენდება იმის საფუძველზე, რომ საზოგადოებაში სოციალური ჯგუფები, კლასები „ცდილობენ“ შექმნან ენა თავისი ინტერესებისათვის, თავს მოახდინონ მას თავისი განსაკუთრებული ლექსიკონი, თავისი განსაკუთრებული ტერმინები, თავისი განსაკუთრებული გამოთქმები. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევიან შეძლებული კლასების ზედაფენები, რომლებიც მოსწყდნენ ხალხს და სძულთ იგი: თავად-აზნაურული არისტოკრატია, ბურჟუაზიის ზედაფენები. იქმნება „კლასობრივი“ დიალექტები, ჟარგონები, საღონის „ენები“¹.

ი. სტალინი ჟარგონის ანუ „კლასობრივი“ დიალექტის სპეციფიკურ ნიშნად ასახელებს იმ ფაქტს, რომ მას არა აქვს თავისი საკუთარი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი. მას არ გააჩნია რაიმე ენობრივი დამოუკიდებლობა და ამიტომ შეუძლებელიცაა ის დამოუკიდებელ ენად განვითარდეს. „კლასობრივი“ დიალექტი პარაზიტულად ამოიზრდება საერთო სახალხო ეროვნული ენის საფუძველზე და ემსახურება ვიწრო სოციალურ ზედაფენს, ამიტომაცაა განწირული მისი არსებობა.

სტალინური მოძღვრების მიხედვით, ადგილობრივი დიალექტები ემსახურებიან ხალხის მასებს და მათ აქვთ თავიანთი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი. „ამის განო ზოგიერთი ადგილობრივი დიალექტი ერების შექმნის პროცესში შეიძლება საფუძველად დაედოს ეროვნულ ენას და განვითარდეს დამოუკიდებელ ეროვნულ ენად“².

ი. სტალინი საილუსტრაციო კონკრეტულ მაგალითებსაც კი ასახელებს: კურსკ-ოროლის დიალექტის საფუძველზე რუსული ეროვნული ენა წარმოიშვა და განვითარდა, ხოლო პოლტავა-კიევის დიალექტის საფუძველზე — უკრაინული ეროვნული ენა.

„რაც შეეხება ასეთი ენების დანარჩენ დიალექტებს, — წერს ი. სტალინი, — ისინი კარგავენ თავისთავადობას, უერთდებიან ამ ენებს და ქრებიან მათში“³.

ი. სტალინის დებულების გათვალისწინებას იმის შესახებ, რომ სათანადო პირობების საფუძველზე დიალექტები თავისთავადობას კარგავენ და უერთდებიან ენებს და მათში ქრებიან, უარესად დიდი მნიშვნელობა აქვს.

ი. სტალინმა კლასიკურ შრომაში „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში“ გენიალური სიცხადით ახსნა ქალაქსა და სოფელს შორის დაპირისპირებულობის პრობლემა. ამ პრობლემის სწორად გადაწყვეტას დიდი მნიშვნელობა აქვს ლიტერატურული ენისა და დიალექტების ურთიერთობის საკითხის გასარკვევად. ი. სტალინი წერს: „ყოველივე ეს იმას ნიშნავს, რომ ქალაქსა და სოფელს შორის, მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობას შორის დაპირისპირებულობისათვის ნიადაგი უკვე ლიკვიდირებულია ახლანდელი ჩვენი სოციალისტური წყობილებით.“

ეს, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ ქალაქსა და სოფელს შორის დაპირისპირებულობის მოსპობამ უნდა გამოიწვიოს „დიდი ქალაქების და-

¹ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 11.

² იქვე, გვ. 41.

³ იქვე, გვ. 42.

ლუბა“ (იხ. ენგელსის „ანტი-დიურინგი“). დიდი ქალაქები არათუ არ ღიბა, არამედ გაჩნდება კიდევ ახალი დიდი ქალაქები, როგორც კულტურის უაღრესი ზრდის ცენტრები, როგორც ცენტრები არა მარტო დიდი ინდუსტრიისა, არამედ აგრეთვე სოფლის მეურნეობის პროდუქტების გადა-მუშავებისა და კვების მრეწველობის ყველა დარგის მძლავრი განვითარებისა. ეს გარემოება გააადვილებს ქვეყნის კულტურულ აყვავებას და გამოიწვევს ქა-ლაქად და სოფლად ყოფაცხოვრების პირობების შეთანასწორებას¹.

ი. სტალინის მიერ აქ მოცემული ქალაქისა და სოფლის ყოფაცხოვრე-ბის პირობების შეთანასწორების ნათელი გზები გულისხმობს ამავე დროს ლი-ტერატურული ენის ყოველმხრივ განვითარებას ქვეყნის კულტურული ზრდისა და აყვავებისათვის.

ჩვენ სოციალისტურ წყობილებაში ქალაქსა და სოფელს შორის დაპი-რისპირებულობის ნიადაგის ლიკვიდაციას, დროთა მსვლელობაში „მრეწველო-ბასა და სოფლის მეურნეობას შორის არსებითი განსხვავების მოსპობას არ შეუძლია გამოიწვიოს ყოველგვარი განსხვავების მოსპობა მათ შორის. რაღაც განსხვავება, თუმცა არაარსებითი, უქვეყლად დარჩება მრეწველობასა და სოფ-ლის მეურნეობაში მუშაობის პირობების განსხვავების გამო“². ყველაფერი ეს განსაკუთრებით შეუწყობს ხელს ლიტერატურული ენის ადგილობრივ დიალექ-ტებზე გავლენას, და, თუ შეიძლება ასე ითქვას, მათ „გალიტერატურებას“. ეს პროცესი საბოლოოდ უნდა დამთავრდეს დიალექტების თავისთავადობის დაკარგვით და იმ ენებთან შეერთებით, რომელთა განშტოებასაც ისინი წარ-მოადგენენ.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ი. სტალინის სწავლებას იმის შესა-ხებ, თუ როგორ ვითარდება დაბალი ფორმებიდან — დიალექტებიდან მაღალი ფორმა — ეროვნული ენა.

ი. სტალინი წერს: „მაშასადამე, მარქსი აღიარებდა, რომ აუცილებელია ერთიანი ეროვნული ენა, როგორც უმაღლესი ფორმა, რომელსაც ემორჩილე-ბიან დიალექტები, როგორც დაბალი ფორმები“³. ამიტომ „დიალექტი, რო-გორც ეროვნული ენის განშტოება, ვერ შეცვლის ეროვნულ ენას“⁴.

ი. სტალინის მოძღვრების თანახმად, „ენის ერთი თვისებრიობიდან მეორე თვისებრიობაში გადასვლა ხდებოდა არა აფეთქების გზით, არა ძვე-ლის ერთბაშად მოსპობისა და ახალის შექმნის გზით, არამედ ენის ახალი თვისებრიობის, ახალი სტრუქტურის ელემენტების თანდათანობითი და ხან-გრძლივი დაგროვების გზით, ძველი თვისებრიობის ელემენტების თანდათანო-ბით კვდომის გზით“⁵.

1 ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, 1952 წ., გვ. 28—29

2 იქვე, გვ. 31.

3 ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 13.

4 იქვე, გვ. 13.

5 იქვე, გვ. 25

ი. სტალინის მოძღვრება ენის გრამატიკული წყობისა და ძირითადი ლექსიკური ფონდის შესახებ საშუალებას გვაძლევს ვიმსჯელოთ ადგილობრივ დიალექტებს შორის მეტ-ნაკლებს განსხვავებაზე. მაგ., თუ ერთმანეთს შევედარებთ იმერულ-გურულ-აჭარულს, რაჭულ-ლენჩხუმურს, ქართლურ-კახურს, საერთოს უფრო მეტს აღმოვაჩინოთ, ვიდრე მაშინ, თუ თითოეულ მათგანს შევედარებთ ხევსურულს, მაგრამ ეს ენობრივი ერთეულები ერთმანეთის მიმართ მაინც დიალექტებია, ისე როგორც სვანური ენის ოთხ დიალექტს შორის — ბალსზე-მოურსა, ბალსქვემოურსა, ლენტეხურსა და ლაშხურს შორის — განსხვავება კიდევ უფრო დიდია, ვიდრე ზემოდასახელებული ქართული ენის დიალექტებს შორის. ასევე, მეგრულისა და ჭანურის ფონეტიკური, მორფოლოგიური და სინტაქსური მოვლენების შედარება ნათლად გვარწმუნებს, რომ ამ დიალექტებს შორის განსხვავება კიდევ უფრო დიდია, ვიდრე ქართველურ ენათა სხვა დიალექტებს შორის არის დადასტურებული, მაგრამ ეს გარემოება სრულებითაც არ გვაძლევს იმის უფლებას, რომ ჭანური და მეგრული ერთმანეთის მიმართ ენებად გამოვაცხადოთ, როგორც ამას ნ. მარი ამტკიცებდა, ვინაიდან „ფონეტიკური სისტემის, ძირთა აღნაგობის, მორფოლოგიურისა და სინტაქსური სტრუქტურის მიხედვით ჭანური და მეგრული ორი კილოა ერთი ენისა (ზანური ენისა), რომლის დიფერენციასაც ისინი წარმოადგენენ (და არა ორი ენა)“¹.

II

ი. სტალინმა თავის გენიალურ საენათმეცნიერო შრომებში ენათმეცნიერთა ყურადღება განსაკუთრებით გაამახვილა ენის განვითარების შინაგანი კანონების შესწავლაზე, ვინაიდან ენა სრულყოფასა და წინსვლას განაგრძობს თავისი განვითარების შინაგანი კანონების მიხედვით. მსჯელობა „უეცარ ენობრივ რევოლუციაზე“ ან „აფეთქებაზე“ ეწინააღმდეგება ენისა და დიალექტის განვითარების ისტორიას. სტალინური ენათმეცნიერების მიხედვით, ენის ბედს წყვეტს ეპოქებისა და საუკუნეების მანძილზე ენის განვითარების ხანგრძლივი, კანონზომიერი პროცესი.

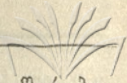
ენის განვითარების შინაგანი კანონების გამოვლინების თვალსაჩინო ნიმუშს წარმოადგენს ქართველურ ენათა დიალექტებში აბსოლუტური ბოლოსათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური თავისებურება, რომელიც საუკუნეების მანძილზე ხანგრძლივი კანონზომიერი განვითარების პროცესის შედეგია.

ცნობილია, რომ ხანგრძლივ ისტორიულ პროცესში მომხდარ ფონეტიკურ ცვლებადობას შეუძლია გავლენა იქონიოს ენის მორფოლოგიურ სტრუქტურაზე და თანდათანობით შეცვალოს იგი. ამის კლასიკურ ნიმუშს იძლევა გერმანულში დადასტურებული უმლაუტი.

პროფ. ა. შანიძემ სვანური უმლაუტის განხილვის საფუძველზე ნათლად გაარკვია, თუ რა მნიშვნელობა აქვს უმლაუტს მორფოლოგიისათვის და რა გვარი ცვლილება შეაქვს მას სვანური ენის მორფოლოგიურ აგებულებაში².

¹ არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936 წ., გვ. 188.

² ა. შანიძე, უმლაუტი სვანურში: არალი, 1926 წ., გვ. 171—227.

როგორც ცნობილია, სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოსთან დაკავშირებულია მრავალი სახის ფონეტიკური მოვლენა. მათგან ამჟამად მხოლოდ ერთს განვიხილავთ.

6. უსოვმა თავის „ექსპერიმენტულ ფონეტიკაში“¹ მეტად საყურადღებო ზოგადფონეტიკური მნიშვნელობის კანონზომიერი მოვლენა დაადგინა. მან სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში ცხვირისმიერ და ნარნარა თანხმოვანთა სრულდაყრუება-გაუჩინარებაზე მიუთითა. ავტორის აზრით, ამავე წესს ემორჩილება აბსოლუტურ ბოლო ხმოვნებში ვოკალიზაციის ნაწილობრივ შემცირება, ზოგჯერ სრული დაყრუება-გაუჩინარებაც².

აბსოლუტურ ბოლოში ვოკალიზაციის დაყრუება-გაუჩინარება ენათა ისტორიით დადასტურებული ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენაა³.

აბსოლუტურ ბოლოში როგორც ვოკალიზაციის დაყრუება-გაუჩინარება, ისე ცხვირისმიერ და ნარნარა სონორ თანხმოვანთა და, საერთოდ, მგღერთა დაყრუება ერთ საერთო კანონზომიერ პროცესს ემორჩილება.

აბსოლუტურ ბოლოში ცხვირისმიერ და ნარნარა თანხმოვანთა სრული დაყრუება-გაუჩინარების უხვ მასალას ქართველურ ენათა კილოები და კილოკავებიც იძლევიან.

ასე, მაგალითად, დადგენილია, რომ 5 მეგრულ წარმოთქმაში აბსოლუტურ ბოლოში საერთოდ ვერ ძღვბს, ყრუვდება და გაუჩინარდება: მეგრულ წარმოთქმაში უნდა იყოს „რენ“, წარმოითქმის „რე“ („არის“); უნდა იყოს „ხენ“, წარმოითქმის „ხე“ („ზის“). ამავე ზმნებს 5 მრავლობითშიაც ეკვეცებათ წარმოთქმაში. უნდა იყოს: „რენან“, წარმოითქმის „რენა“ („არიან“), უნდა იყოს „ხენან“, წარმოითქმის „ხენა“ („სხედან“).

აღსანიშნავია, რომ თუ აბსოლუტურ ბოლოში მოქცეული 5 მეგრულში ვოკალ ელემენტს შეიძენს, წარმოთქმაში იგი შენარჩუნებულია, მაგ., „რენო?“ („არისა?“), „რენანო?“ („არიანა?“); „ხენო?“ („ზისა?“), „ხენანო?“ („სხედანა?“)⁴ (შდრ. ლიტ. მე, მოხეური: გენა).

მეგრულ წარმოთქმაში საკუთარ სახელებს, როგორც წესი, აბსოლუტურ ბოლოში ეკვეცება 5, მაგ., დ ა რ ჯ ა (← დარჯან), ი უ ლ ო (← იულონ), ლ ე ვ ა (← ლევან), გ უ ქ ა (← გულქან), ა ნ ტ ო (← ანტონ), ს ა მ ს ო (← სამსონ), შ ა ვ ა (← შარვან), მ ე ლ ი ტ ო (← მელიტონ) და სხვ.⁵

როგორც ირკვევა, მეგრულში ეს პროცესი სახელებში უფრო ფართოდაა გავრცელებული, ვიდრე ზმნებში, მაგრამ ზმნებშიაც იმდენად გავრცელებულია, რომ იგი მორფოლოგიურ ელემენტებზეც ვრცელდება (შდრ. რე←რენ).

აკად. ს. ჯანაშიამ ისტორიულ-ლიტერატურული მონაცემებისა და მეგრულ-ქართულ და მეგრულ-სევანურ შესატყვისობათა საფუძველზე განიხილა

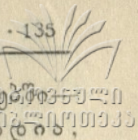
¹ Известия II отд. ИАН, т. II, 1897, кн. 4.

² იქვე, გვ. 923.

³ А. Мейе, Основные особенности германской группы языков, 1952, 68-72.

⁴ არნ. ჩიქობავა, კანტორის გრამატიკული ანალიზი, 1936 წ., გვ. 72.

⁵ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში.

მეგრულ გვარისახელთა დაბოლოებანი და აღნიშნა, რომ მეგრულ გვარებში -ია დაბოლოება მიღებულია -იან ფორმისაგან. მაგალითად, მეგრ. დადიან, ლიპარტია, რატია და მისთ. მომდინარეობენ: დადიან, ლიპარტიან, რატიან და ა. შ. ფორმებისაგან აბსოლუტურ ბოლოში ნ-ს მოკვეცით.

აკად. ს. ჯანაშია ასევე ფიქრობდა, რომ მეგრულ გვარებში -ვა დაბოლოება უნდა მომდინარეობდეს -ვან დაბოლოებისაგან: ფალავა (← ფალავან), გალდავა (← გალდავან) და ა. შ.

ს. ჯანაშია ნ-ს დაკარგვას აბსოლუტურ ბოლოში მეგრულისათვის ნიშანდობლივ მოვლენად მიიჩნევდა და ასეთ დასკვნას იძლევა: „ცხადია მხოლოდ, რომ ეს მოვლენა მეორადი ხასიათისაა“¹.

ქანურისათვის ნ-ს აბსოლუტურ ბოლოში მოკვეცა ისე ნიშანდობლივი არ ჩანს, როგორც მეგრულისათვის, მაგრამ ქანურშიაც საკმაოდ ფართოდაა ეს მოვლენა გავრცელებული. ქანურის კილოკავების მონაცემები ამ მხრივ სხვადასხვანაირია.

ქანურის ხოფურ კილოკავში პირთა ნაცვალსახელებს აბსოლუტურ ბოლოში ნ შენარჩუნებული აქვთ, ვიწურ-არქაბულსა და ათინურს წარმოთქმაში ნ გაუჩინარებულია, მაგ.:

ხოფური	ვიწ.-არქაბული	ათინური
მან (მე)	მა	მა
სინ (შენ)	სი	სი
ჩქინ (ჩვენ)	ჩქენ ჩქუ	შქუ
თქვან (თქვენ)	თქვან თქვა	თქვა

ყველა ამ ნაცვალსახელის წარმოთქმაში მეგრულში ნ მოკვეცილია (შდრ. ქართ. „შე კაცო“).

ასევე ქანურის ხოფურ კილოკავში დაშორებითი ბრუნვის დაბოლოება შენ სრული სახით წარმოითქმის, მაშინ როდესაც ვიწურ-არქაბულსა და ათინურ კილოკავებში იგი უნაროდ (-შე) წარმოითქმის. ასევე წარმოითქმის იგი მეგრულშიც.

ქანურის ვიწურ-არქაბულ კილოკავში ნანამყოფსრულარი თურმეობითი და ნააორისტალი თურმეობითი იწარმოება -დ ო რ ე ნ მეშველი ზპნის მიმატებით. პროფ. ი. ყიფშიძეს ვიწურში დადასტურებული აქვს პარალელური ფორმები წარიანი და წარ მოკვეცილი. მაგ., ტესდორე (ი. ყიფშიძე, ქანური ტექსტები, გვ. 60, 32) 'ყოფილან' უნდა იყოს: ტესდორენ. უწუდორე (იქვე, 57, 23) 'უთქვამს', უნდა იყოს: უწუდორენ. თქუდორე (იქვე, 57, 23), 'უთქვამს', უნდა იყოს: თქუდორენ. იგზალუდორე (იქვე, 57, 7), 'წასულა', უნდა იყოს: იგზალუდორენ და ა. შ.

ასევე ქანურში და მეგრულში პირობითი პირველი და პირობითი მეორე იწარმოება -კონ ის დართვით, რომელიც მომდინარეობს ოკონ ზმნისაგან („უნდა“). ქანურის კილოკავებში დასტურდება პარალელური ფორმები წარიანი და წარ მოკვეცილი. მეგრულ წარმოთქმაში ნ ყოველთვის მოკვეცილია

¹ ს. ჯანაშია, თხაბლ-თაბალ, ტიბარენი, იბერი: ვნიშვი-ს მოამბე, ტ. 1, 1937 წ.,

(შდრ. ხევს. ფშ. -კენ თანდებულის წარმოთქმა -კე'ს სახით: სახლ ეტყევი სტყევი შინისკე, ცისაკე და მისთ. აგრეთვე მოთხრობითი ბრუნვის დასრულებას ქართულში -მან: კაცმან → კაცმა; სენ. ჟი ← ჟინ (= ქართ. -ზე).

ჭანურში პარალელური ფორმების არსებობა იმაზე მიუთითებს, რომ ეს პროცესი ჯერ კიდევ დამთავრებული არ არის, მაშინ როდესაც მეგრულში იგი უკვე დასრულებულია. გარდა ამისა, ჭანურის მონაცემები იმაზეც მიუთითებს, რომ ეს პროცესი არც მეგრულშია დიდი ხნოვანებისა.

აღსანიშნავია, რომ ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არა აქვს იმას სიტყვა ერთმარცვლოვანი თუ მრავალმარცვლოვანი, მათ ერთნაირად ეკვეცებათ ნ აბსოლუტურ ბოლოში (შდრ. ქართ. დიალ. მ-ს მოკვეცის შემთხვევები: რო ← ← რომ, ხო ← ხომ და მისთ.).

ნ -ს აბსოლუტურ ბოლოში მოკვეცის შემთხვევები ისტორიულად და მონათესავე ენებთან შედარებით დადასტურებულია ქართული ენის გარკვეულ ლექსიკურ მარაგში, მაგ. ძმა, და, დაბა, ძე, დღე და მისთ.¹

დასახელებულ სიტყვებში ნ აღდგება მრავლობითში -ებ სუფიქსის წინ (შდრ. დაბ-ნ-ებ-ი, გურ. და-ნ-ებ-ი, ძმა-ნ-ებ-ი, გოგიბერიძ-ნ-ებ-ი და სხვ.).

პროფ. არნ. ჩიქობავა შეეცადა დასახელებულ მაგალითებში აეხსნა ნ-ს მოკვეცის ფაქტი. ის წერს: „ამიტომ იბადება ეჭვი: მრავლობითში ნ-ს ქონამ ხომ არ შეუწყო ხელი ფუძის ბოლოკიდურ ნ-ს დაკარგვას: ძმან → ძმა მეტა-ანალიზის გამო?“²

პროფ. არნ. ჩიქობავა მეორე სახის ახსნასაც იძლევა: „დასასრულ, ასეთი განმარტებაც შეიძლებოდა მოგვეცა: ფუძის ბოლოკიდური ნ დაიკარგა ფონეტიკურ ნიადაგზე გარკვეულ ლექსიკურ მასალაში, პირველ ყოვლისა, სახელებში. შემდგომში ან პროცესი არ განვითარებულა, ან პროცესი განვითარდა, მაგრამ სათანადო კილომ კავშირი გაწყვიტა სალიტერატურო ენასთან, რომელშიაც ამის გამო პროცესის შემდგომი საფეხურები არ ასახულა.

ასეთი რამ შეუძლებელი არ არის, მაგრამ ერთგვარად ხელოვნური ახსნის შთაბეჭდილებას სტოვებს.

ამგვარად, სავსებით დამაკმაყოფილებელი ახსნა ბოლოკიდური თანხმოვნის დაკარგვისა ამჟამად არ მოგვეპოვება“³.

ნარის მოკვეცის შემთხვევები რომ უფრო გასაგები იქნეს, დავასახელებთ აბსოლუტურ ბოლოში ლ-ს მოკვეცის რამდენიმე შემთხვევას, რომელიც უკვე ცნობილია ლიტერატურაში.

მეგრულ-ჭანურში არის შემთხვევები აბსოლუტურ ბოლოში ლ-ს მოკვეცისა, მაგრამ ფუძეს დაერთვის თუ არა ახალი, ხმოვნით დაწყებული მორფოლოგიური ელემენტი მრავლობითში, ლ ისევ აღდგება, მაგალითად:

¹ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, გვ. 105.

² იქვე, გვ. 106.

³ იქვე.

მეგრ.	მხოლ.	და	მრ.	დალ-ეფ-ი	ჭან.	მხოლ.	და	მრ.	დალ-ეფ-ი
"	"	ჯიმა	"	ჯიმა-ლ-ეფ-ი	"	"	ჯუმა	"	ჯუმა-ლ-ეფ-ი
"	"	ქრა	"	ქრა-ლ-ეფ-ი	"	"	ქრა	"	ქრა-ლ-ეფ-ი
"	"	თხა	"	თხა-ლ-ეფ-ი	"	"	თხა	"	თხა-ლ-ეფ-ი
"	"	სიჯა	"	სიჯა-ლ-ეფ-ი	"	"	სიჯა	"	სიჯა-ლ-ეფ-ი
"	"	ჯა	"	ჯა-ლ-ეფ-ი	"	"	ჯა	"	ჯა-ლ-ეფ-ი
"	"	ქვა	"	ქვა-ლ-ეფ-ი	"	"	ქვა	"	ქვა-ლ-ეფ-ი
"	"	დლა	"	დლა-ლ-ეფ-ი	"	"	დლა	"	დლა-ლ-ეფ-ი

და სხვ.

მეგრ.-ჭან. სიტყვა ხე მომდინარეობს ფორმისაგან: ხელ (შდრ. სვან. გუ, ქარს. გულ-ი; სვან. მუახ. ← ქართ. მოახლე, სვან. ბოთ ← ქართ. ბოთლ-ი; სვან. (ლნტ.) მიხა, ჯიხა, ხოხა (← მიხალ, ჯიხალ, ხოხალ) — 'ვიცი, იცი, იცის' და სხვ. მისთ. აგრეთვე შდრ. ქართ. მამა ← მამალ, დედა ← დედალ, რომელ → რომე → რომ და მისთ.).

ამასთან დაკავშირებით კიდევ უფრო საყურადღებოა ქართველურ ენათა კილოებსა და კილოკავებში აბსოლუტურ ბოლოს ვოკალიზაციის დასრულება-გაუჩინარება. ეს მოვლენა ქართველურ ენათა კილოებში თავისი შედეგებით კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი ჩანს, ვიდრე აბსოლუტურ ბოლოს ცხვირისმიერ და ნარნარა თანხმოვნებში მომხდარი ცვლილებანი.

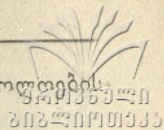
ეს მოვლენა ყველაზე უფრო რელიეფურად ჩანს სვანურის დიალექტებში. ამ ფაქტს პროფ. ა. შანიძემ პირველმა მიაქცია ყურადღება სვანურში. მან თავის გამოკვლევაში: „უმლაუტი სვანურში“ აღნიშნა, რომ „სვანურში დღეს არ არის გარჩეული და განსხვავებული ერთიმეორისაგან წრფელობითისა და სახელობითის ფორმები, როგორც ეს არის ძველს ქართულში: ორთავე ბრუნვათათვის სვანურს ერთი და იგივე ფორმები აქვს“¹. პროფ. ა. შანიძემ ისიც აღნიშნა, რომ ქართული ენის ინგილოურსა და ხევსურულ კილოებს ძირითადი ტენდენცია აქვს წრფელობითის ფორმები იყოს ყველგან, ხმოვნიან თემებშიც და თანხმოვნიანებშიც. რაც შეეხება ახალ ქართულსა და მეგრულს „თანხმოვნიან თემებში სახელობითის ფორმებს მოუპოვებია უპირატესობა, ხმოვნიანებში კი წრფელობითისას, ასე რომ გაბატონებული არც ერთის ფორმებია სავსებით, არც მეორისა“².

პროფ. ა. შანიძე სვანურში სახელობითის ბრუნვის ხმოვნად ე-ს მიიჩნევს და ასეთ კვალიფიკაციას აძლევს მას: „დავარქვათ ამ ე-ნს პირობით „უტყვი ე“, რადგანაც იგი დღევანდელ ჩვეულებრივ საუბარში არ გამოითქმის და მხოლოდ ლექსში იჩენს ხოლმე თავს“³.

აღსანიშნავია, რომ სვანურში ე-ნს გარდა „უტყვი“ ხმოვნებია ა-ნიცა და ი-ნიცა.

პროფ. ა. შანიძემ ამ „უტყვი“ ხმოვანთა ბუნების გარკვევით შუქი მოჰტინა უმლაუტის გაჩენას ბოლოკიდურ დახურულ მარცვლებში. ამის საფუ-

1 ა. შანიძე, უმლაუტი სვანურში: არილი, 1925, გვ. 218.
 2 იქვე.
 3 იქვე, გვ. 219.

ძველზე კი პროფ. ვ. თოფურიაშვიდმა შეძლო სვანურში სახელთა დაბოლოების ისტორია გაერკვია¹.

პროფ. ა. შანიძისა და პროფ. ვ. თოფურიას გამოკვლევებით მტკიცედ იქნა დადგენილი ის ფაქტი, რომ ხალხურ ლექსებში არსებული „უტყვი“ ხმოვნები წარმოადგენენ სახელობითი ბრუნვის ფორმასა და ფუძის ბოლოკიდურ კუთვნილებას. პირვანდელი სახე ღღეს სვანურ ხალხურ ლექსებშია დაცული².

ამით საბოლოოდ დამტკიცდა ის, რომ სვანურ სახელთა აბსოლუტური ბოლოს ფონეტიკური მოდელი უძველესი კი არ არის. არამედ მეორეულია. ამას ნათლად ადასტურებენ ქართულიდან სვანურში შესულ სიტყვათა აბსოლუტურ ბოლოში მომხდარი ფონეტიკური ცვლებადობანი:

ქართ.	სადილ-ი	სვან.	სადილ
„	ბარ-ი	„	ბარ
„	მანკ-ი	„	მანკ
„	გოჭ-ი	„	გოჭ
„	ორბ-ი	„	ორბ
„	დაბა	„	დაბ 'ყანა'
„	ბადე	„	ბად
„	სარკე	„	სარკ
„	ხარ-ი	„	ხარ
„	ჯიბე	„	ჯიბ
„	კაბა	„	კაბ 'ახალუხი, კაბა'
„	სურა	„	სურ
„	ბოგა	„	ბოგ

და სხვ. მისთ.

ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია ისიც, რომ, თუ სვანურში აბსოლუტურ ბოლოში ხმოვნები კარგავენ გოკალიზაციას, მეფერი ხშული თანხმოვნები ძლიერი შემართვისა და ძლიერი დამართვის შედეგად ძირითადად ინარჩუნებენ მეფერობას³.

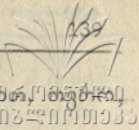
ამ მხრივ საყურადღებოა ის მონაცემები, რომლებსაც ჭანურის კილოკავები იძლევიან. ამ მონაცემების მეგრულის მონაცემებთან შედარება ნათლად გვიჩვენებს, რომ ჭანურში ახალ ვითარებასთან გვაქვს საქმე. ირკვევა, რომ ჭანურს ამჟამად აქვს ტენდენცია ბოლოთანხმოვიანი ფუძეებს მოკვეცოს სახელობითი ბრუნვის ო ხმოვიანი, ფუძისეული ხმოვნები სახელებს და ბოლო ხმოვნები უფორმო სიტყვებს.

პირველ ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ჭანურის რიცხვით სახელებში სახელობითი ბრუნვის ო-ს მოკვეცას საკმაოდ დიდი ხნის ისტორია უნდა ჰქონ-

¹ ვ. თოფურია, სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში: თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. VII, 1927 წ.

² იქვე, გვ. 303.

³ ჩვენი: სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები, 1949 წ., გვ. 152 — 157.

დეს. ქანურში წარმოითქმის: არ, ჟურ, სუმ, ოთხო, ხუთ, ანშ, შქტა, ჩხორო, ვით, ვით დო არ → ვიტვარ და ა. შ.

მეგრულში ამ შემთხვევებში სახელობითი ბრუნვის ი დაცულია: ართი, ჟირი, სუმი, ოთხი, ხუთი, ამშვი, შქვითი, რუო, ჩხორო, ვითი და ა. შ.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქანურის მონაცემები განსხვავდება მეგრულის მონაცემებისაგან. დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს:

„ჟურ საათ ოხაპარუთე მუ აენ?“ (ნ. მარი, ქან. ტექსტები, გვ. 81, 8) — ორ საათს (ორი საათი) ლაპარაკი (ლაპარაკით) რა არის?

„დუნმას მუთუ ვარ მინონ, მთელ ბორტა ბოზოკალა (ი. ყიფშიძე, ქან. ტექსტი, 68, 23) — ქვეყანაზე არაფერი მინდა, სულ ვიყო გოგოსთან.

„ხოლ იდუ“ (იქვე, 64, 10) — კვლავ წავიდა.

„სალ ონუ“ (არნ. ჩიქობავა, ათინური ტექსტ., 87, 29) — სალი არის.

„წარ“ (იქვე, 90, 33) — წყალი, მაგრამ იქვე პარალელურად გვხვდება: „წარი ვარ მილუნ“ (იქვე, 90, 35) — წყალი არ მაქვს.

ეს მოვლენა დასტურდება ჩვენ მიერ გამოცემული „ქანური ტექსტები-თაც“, მაგალითად:

„გეარ ჭკომუ“ (45, 14) — საქმელი ჭამა. „შარვალ დო ბლუზაფე“ (87, 11) — შარვალი და ბლუზები.

„დიცხირ ჰეკ გონდუნუ“ (107, 31) — სისხლი (კვალი) იქ დაიკარგა. „ხოლ ნიხირუ“ (107, 26) — კვლავ მოიპარა. „ონჯლორ ავუ“ (111, 17) — სირცხვილი დავმართა. „ნცხენ“ (112, 15) — ცხენი.

„ოკულ კითხუ-ქი“ (109, 7) — შემდეგ კითხა, რომ „ჟინდოლ“ (108, 32) — ზევიდან. „თუ დელ“ (108, 33) — ქვევიდან. შდრ. იქვე: ჟინდოლე, თუ დელე და სხვ. მისთ.

ეს მოვლენა უფრო მასობრივად და დასტურებული გ. დუმეზილის მიერ 1937 წ. გამოქვეყნებულ „ქანურს ზღაპრებში“. ამ მხრივ ეს ტექსტები გამოირჩევა ყველა დღემდე გამოქვეყნებული ტექსტებიდან. დავასახელებთ სანიმუშოდ რამდენიმე მაგალითს:

„მა დიდო კითხერ დო ჩქინერ კოჩ ბორე“ (იქვე, 56, 1) — მე ძალიან (ბევრი) ნაკითხი და მცოდნე კაცი ვარ. „ბიკ ვარ იძირეტუ“ (იქვე, 95, 8) — ბიკი არ ჩანდა. „ჩილ დო ქომოჯ დიგეზდორტუნ“ (იქვე, 106, 11) — ცოლი და ქმარი გამხდარიყვნენ. „არ წუკალ ხარხალერ წკარ...“ — ერთი ქვაბი აღშუღებული წყალი... „ქუტა უფ“ (იქვე, 36, 8) — ცოტა ოფლი. „არ მჯიხ ლეტა“ (იქვე, 12, 2) — ერთი მჯილი მიწა.

„ქანურ ზღაპრებში“ ხშირია შემთხვევა, როდესაც მრავლობით რიცხვში სახელებს მოკვეცილი აქვს ე ხმოვანი, მაგალითად: „ჰენფეფ დიდო ფუკარა ტეს“ (იქვე, 58, 2) — ისინი ძალიან ღარიბი იყვნენ. „კოჩეფ თითო-თითო გოლანთიმუს ქოგრქეს“ (იქვე, 97, 5) — კაცებმა თითო-თითოდ გამოსვლა იწყეს. „საათეფ გოლილუ“ (იქვე, 20, 4) — საათები გავიდა. „ნეკნაფ“ (იქვე, 23, 11) — კარები. „სესეფ“ (იქვე, 20, 5) — ხმები. შდრ. „ხაძარი ქჩე ულუნ, თოლეფ ალა“ (ი. ყიფშიძე, ქანეთში მოგზაურობა:

ენიმიკი-ს მოამბე, ტ. I, გვ. 164) — ლოყა თეთრი აქვს, თვალები ^{ქრელი.} „დიდო კოჩეფ ქომობთეს“ (ჩვენი: ქანური ტექსტი, გვ. 150, 20) ^{საქმის} კაცები მოვიდნენ და სხვ.

თანდებულები -კალ (=ქართ.-თან.), -კლე (=ქართ. -კენ), — შ-ქულე (=ქართ. -შემდეგ) ამ ტექსტებში წარმოდგენილია ბოლოკიდურ ^{ა და ე} მოკვეცილად, მაგალითად:

„ჩქიკალ“ (გ. დუმეზილი, ქან. ზღაპ., 56, 2) — ჩემთან.

„ბადიკალ“ (იქვე, 56, 3) — ბერიკაცთან.

„ნეკნაფეკალ“ (იქვე, 12,5) — კარებთან.

„ოფუტეშეკელ“ (იქვე, 7, 3) — სოფლისაკენ.

„არკელ“ (იქვე, 74, 13) — ერთი მხარე.

„ნეკნა ნოკანკუ-შ-ქულ“ (იქვე, 60,3) — კარზე დაკაუნების შემდეგ.

„ჰემ დლა-შ-ქულ“ (იქვე, 60, 3) — იმ დღის შემდეგ.

„ოხორიშა იდუ-შ-ქულ“ (იქვე, 59,4) — სახლში წასვლის შემდეგ და სხვ. მისთ.

როგორც ჩანს, არც ქანურისათვის არის უჩვეულო „უტყვი“ ხმოვნები აბსოლუტურ ბოლოში, ოღონდ ეს პროცესი ახალია და ინტენსიურად ვითარდება, სვანურში იგი უფრო დასრულებული სახისაა.

ქართული კილოებიდან ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა ხევსურული და ინგილოური. ამ კილოების განვითარების საერთო ტენდენცია იმაში გამოიხატება, რომ აბსოლუტურ ბოლოში წარმოთქმაში თანხმოვნის შემდეგ ხმოვანი „უტყვი“ ხდება.

მაგალითად:

ხევსურული: „ქალ ველს გააბომს მაშულლარს“ (ბ. გაბურის ტექსტები, 124, 31). „იარად არხოტიონს სრუ მუდამ წელზე აქვის“ (იქვე, 124, 29). „როსაც მაგარ შულლ იქნების, მაშინ ქალემ იციან, რო იმათ მისვლით ხალხ ერთუცს თავს დაანებებს“ (იქვე, 125,6), „ვინც ძალიან გულით უნდ“ (იქვე, 128, 5). „რა ქულ უნდოდ ჩემთან, რა ხამი ორ იმის სახლში?“ (იქვე, 128, 11). „გაგიმარჯვას ღმერთმ,“ (იქვე, 128, 19). „გადღეგრძელას ღმერთმ“ (იქვე, 128,25). „მასპინძლებ ეტყვიან“ (იქვე, 128, 28). „გვიდგას სულემ“ (იქვე, 128, 32). „სტუმარ მოგვივიდ“ (იქვე, 129, 8). „ეგ გაჭირება სუყველის კარად მივ“ (იქვე, 129, 31). „თუ ქალს ქმარ არ მაეწონ, დაუწყებს წუნობას“ (იქვე, 134, 21).

ჩვენ საშუალება გვქონდა ხევსურულ ცოცხალ მეტყველებას დავკვირვებოდით სოფ. ჯუთაში. დავრწმუნდით, რომ ხევსურულის ბევრი ფონეტიკური მოვლენა შედეგია ხევსურულის თავისებური წარმოთქმისა და, კერძოდ, ხევსურულისათვის დამახასიათებელი აქცენტუაციისა. ასე, მაგალითად, მეორე თურმეობითის აღწერით ფორმებში მესამე პირის ნიშანი -ო წარმოთქმის როგორც ვინი:

„ერთ მონადირე ყოფილიყვ“. „ის ერთხან (=ერთხელ) სანადიროდ წასულიყვ“ და სხვ.

ამავე მიზეზით სუბიექტური მესამე პირის ნიშანი ა ზმნებს ეკვეცება.

„წყალს გაჯღ (=გაჯდა)“. „ჩიღს გაჯღ“ (=გაჯდა)“, „ერეჯღ“
სურ მავიდ სტუმრად ჯუთაჩი“ და სხვ. მისთ.

მახვილის გავლენის შედეგები ანალოგიურია სვანურშიაც, მაგ.:
უცხვ ← ქართ. უცხო, კალვ ← ქართ. კალო, ასვ ← ქართ. ასო, სვან.
დაღვ ← ძაღო და ა. შ. $\alpha \rightarrow \text{ვ-ს}$ ბოლო მარცვლის უმახვილო პოზიციაში.

ანალოგიური ვითარება დასტურდება დღეს ინგილოურშიც. თანხმოვნით
დაბოლოებულ ფუძეებს წარმოთქმაში ხმოვანი ეკვეცებათ, მაგალითად: ერ
ბერ გელ ყოფილ (მ. ჯანაშვილი, ინგილოური ტექსტ., 183, 23) „ბერ
გელ ძლივ ამდგარ, გასწორებულ, ამდგარ კიდემ წასულ (იქვე,
187, 2), „დედინაცოლ და ქალვბ“ (იქვე) და სხვ.

რაც შეეხება ბოლოხმოვნიან სახელებს, ინგილოურში სახელობითი ბრუნ-
ვის ი დასუსტებულა და იოტად ქცეულა, ისე როგორც ამას ადგილი აქვს
ქართულის სხვა კილოებშიც, მაგალითად: „კოსალაჲ და მელაჲ“ (იქვე,
181), ბაჯალაჲ, ყბაჲ, ეჩოჲ, საქმეჲ, კატაჲ, სახეჲ, ღონეჲ,
ტყეჲ, ხემწიფეჲ“ და სხვა მისთ.

ენათა ისტორიის მონაცემებით დადგენილია, რომ აბსოლუტური ბოლო
მარცვლის დასუსტება, ხმოვნისა თუ სონორი თანხმოვნის „უტყვ“ ბგერებად
გადაქცევა, შედეგია იმ საერთო ტენდენციისა, რომელიც მდგომარეობს მა-
ხვილის გაძლიერებასა და წინა მარცვალზე გადმონაცვლებაში. ეს პროცესი
განსაკუთრებით ხელს უწყობს აბსოლუტური ბოლო ხმოვნის რაოდნობრივად
შემცირებას. ამ პოზიციის ხმოვნები წარმოთქმაში გაურკვეველ სახეს იღებენ,
უფერული ხდებიან და საბოლოოდ „უტყვ“ ხმოვნებად იქცევიან. სანამ ეს
ტენდენცია საბოლოოდ გაიმარჯვებდეს ამა თუ იმ ენაში, მანამდე დუბლეთი
ფორმებიც თანაარსებობენ (შდრ. $\text{МОЮСЬ} \leftarrow \text{МОЮСЯ}$ ან კიდევ დუბლეთი
ფორმები: $\text{ЗИМЪЙ} \parallel \text{ЗИМЮ}$)¹.

როგორც ცნობილია, ენის განვითარების შინაგანი კანონები თავისებუ-
რად ვლინდება ენის სხვადასხვა მხარეში — ლექსიკაში, გრამატიკულ წყობა-
ში, ბგერით სისტემაში.

როგორც ზემოთ დავრწმუნდით, ქართველურ ენათა კილოებში სიტყვის
აბსოლუტურ ბოლოში მომხდარი ფონეტიკური ცვლილებანი სცილდება ბგე-
რითი სისტემის ფარგლებს და იგი მორფოლოგიაში იჭრება, ოღონდ ქართვე-
ლურ ენათა დიალექტებში ეს ფონეტიკური თავისებურება სხვადასხვა ტენ-
დენციებსა და კანონზომიერებებში მჟღავნდება, ვინაიდან ყოველ ენას თავისი
განვითარების შინაგანი კანონები აქვს.

¹ В. Богородицкий, Экспериментально-графическое исследование дву-
сложных слов в общерусском произношении, стр. 322.

ი. სტალინის მოძღვრება ენის განვითარების შინაგანი კანონების შესახებ პირველხარისხოვან ამოცანად სვამს ისტორიული ენათმეცნიერების ძირითადი პრობლემების გადაწყვეტას, მონათესავე ენების ღრმა და საფუძვლიან შესწავლას. ამ მიმართულებით კვლევა-ძიების გაშლას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს საერთოდ ისტორიული ფონეტიკის საკითხების გადასაწყვეტად, კერძოდ. ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხების შესასწავლად.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1953. I. 5)

სიმ. ყაუხჩიშვილი

საბერძნეთის უძველესი მოსახლეობისა და ბერძნული ენის შეკენის საკითხი ი. ბ. სტალინის საენათმეცნიერო მომღვაკის შუაშე *

ინდოევროპული ენათმეცნიერების ზოგიერთმა მიღწევებმა XIX საუკუნეში, კერძოდ და განსაკუთრებით ბერძნული ენის საკითხებზე წარმოებულმა ზედმიწევნითმა კვლევა-ძიებამ, შესაძლებელი გახადეს იმის დადგენა, რომ ბერძნები ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე მოსულ ხალხს წარმოადგენენ და რომ ბერძენთა მოსახლეობა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე შეიქმნა ინდოევროპულ ტომთა თანდათანობითი შემოჭრის შედეგად, იმ ტომთა, რომელნიც შეერივნენ ადგილობრივ დამხდურ მოსახლეობას. ამ დასკვნამდე მივიდა ჯერ კიდევ 1896 წელს P. Kretschmer-ი თავის წიგნში *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*.

ე. წ. „ახალმა მოძღვრებამ ენის შესახებ“ კრეჩმერის ამ დებულებიდან ერთი ნაწილი აიღო, სახელდობრ ის, რომ ბერძენი ხალხი შერევის საფუძველზეა წარმოქმნილი, და გამოიყენა იგი თავისი შეჯვარედინების თეორიისათვის. ეს იყო „ახალი მოძღვრების“ პირველ ეტაპზე, ხოლო მის შემდეგ, რაც ნ. მარმა, 1923 წელს, გამოაცხადა, რომ „Индоевропейские языки Средиземноморья никогда и ниоткуда не являлись ни с каким особым языковым материалом“¹, ის პირველი დებულება ეჭვის ქვეშ იქმნა დაყენებული. ამიტომაც არის, რომ „История греческой литературы“-ს ავტორები აცხადებენ: „Но в настоящее время (ე. ი. 1946 წელს) в концепцию Кречмера нужно внести ряд существенных изменений, связанных с тем пониманием проблемы „индоевропеизации“, которое выдвигается советскими лингвистами в результате развития и углубления „нового учения о языке“ академика Н. Я. Марра в новейших работах советских ученых (Мещанинова, Жирмунского, Удальцова, Кацнельсона и др...)“².

* მოხსენება წაკითხულია 1952 წლის 20 ივნისს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიაზე, რომელიც მიძღვნილი ი. ბ. სტალინის გენიალური შრომის „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხების“ გამოსვლის ორი-წლისთავს.

¹ Н. Марр, Избранные работы, т. I, стр. 135.

² История греческой литературы, М.-Л., 1946. Изд. АН СССР, 33. 17—18.

ეს სიტყვები სწერია: „История греч. литературы“-ს 17—18 გვერდებზე პეტიტიო; შეიძლება ადამიანს ეფიქრა, რომ ეს დაწერილია ერთგვარად ფორმალური ვალის მოხდის მიზნით იმ პერიოდში, როდესაც ნ. მარის მიმდევრების წყალობით არაქჩეევის რეჟიმი იყო გაბატონებული, და რომ, როდესაც არსებითი მსჯელობა იქნებოდა ბერძნული ენის რაობის შესახებ, იქ ავტორები აღარ გაიხსენებდნენ ამ ცრუ-მეცნიერულ დებულებას. მაგრამ არა: წიგნის მომდევნო, მეორე თავი მიძღვნილი აქვს მთლიანად „ბერძნულ ენას“, და აქ ავტორები ცდილობენ გაშალონ მსჯელობა ბერძნული ენის ჩამოყალიბების შესახებ იმ დებულებათა მიხედვით, რომლებიც წამოაყენა ნ. მარმა.

წიგნის ავტორები წერენ: „Считалось, что вторгавшиеся в Грецию последовательные волны „греков-индоевропейцев“ (языковое единство которых постулировалось а priori) навязывали покоряемому населению свою речь, а у него заимствовали лишь отдельные слова для обозначения неизвестных завоевателям понятий (οἶκος, ἔλαιον, χρυσός, ἄργυρος, βασιλεύς, ψαχή и т. п.) и топонимические названия. Эта точка зрения сейчас не может быть принята. Нужно считать, что язык древнейшего населения Греции, сохранившегося в памяти греков под именем „пелазгов“, явился одним из составных элементов в создании древнегреческих диалектов, которые „оформились как языковые единицы только на территории соответствующих областей Греции, но ниоткуда извне в готовом виде принесены не были“ (ხაზგასმა ჩვენ გვეკუთვნის)¹.

მაშასადამე, წიგნის ავტორები აშკარად აცხადებენ, რომ ბერძნული ენა ჩამოყალიბდა მის შემდეგ, რაც მოსული ბერძნები შეერივნენ ადგილობრივ ძველ მოსახლეობას, რომ ბერძნებს არსაიდან, გარედან, არ მოუტანიათ მზასახით თავისი ენობრივი ერთეულები.

აქ საჭიროა შევნიშნოთ შემდეგი: წიგნის ავტორები აქ ბერძნულ ენაზე კი არ ლაპარაკობენ, არამედ ბერძნულ დიალექტებზე: ისინი სწერენ, რომ ძველი მოსახლეობის ენა „явился одним из основных элементов в создании древнегреческих диалектов, которые оформились“ და სხვა. მაგრამ, ცხადია, აქ უნდა ვიგულისხმოთ არა ის დიალექტები, რომელნიც არსებობდნენ საერთო ენის გვერდით და რომელთა შესახებ ი. ბ. სტალინი ამბობს: „ლიტერატურაში ხშირად ეს დიალექტები და ჟარგონები არასწორად კვლიფიცირებულია როგორც ენები“². ბერძნული ენის მიმართ ზომ მდგომარეობა სხვანაირია: რომ ამბობენ იონიური დიალექტი, ეოლიური დიალექტი და დორიული დიალექტი — ეს რომელიმე საერთო ბერძნული ენის დიალექტები კი არ არის, ჩვენი ახლანდელი გაგებით, არამედ სრულფასოვლი ენები ბერძნული ენის განვითარების იმ ეტაპზე, როდესაც ჯერ კიდევ ერთიანი სალიტერატურო ნორმების მქონე ბერძნული ენა არ არსებობდა. ის დიალექტები, რომლებზეც ლაპარაკია ბერძნული ენის მიმართ, უნდა წარმოადგენდნენ, ჩვენი აზრით, სტალინის მოძღვრების მიხედვით გათვალისწინებულ „ხალხების ენებს“. გავიხსენოთ ამხანაგ სტალინის დებულება: „რაც შეეხება შემდგომ განვითარებას საგვარეულო ენებიდან ტომების ენებამდე, ტომების ენებიდან ხალხების ენებამდე და ხალხების ენებიდან ეროვნულ ენებამდე, — ყველგან

¹ История греческой литературы, М.-Л., 1946. Изд. АН ССР, გვ. 30.

² ი. ბ. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, თბილისი, 1951, გვ. 11.

განვითარების ყველა ეტაპზე ენა, როგორც საზოგადოებაში ადამინთა ურთიერთობის საშუალება, საერთო და ერთიანი იყო საზოგადოებისათვის¹.

ამრიგად, წიგნის ავტორები ბერძნული ენის შესახებ ამბობენ, რომ იგი გაფორმებული სახით არსაიდან არ მოსულა, რომ ის გაფორმდა ადგილობრივ ძველი მოსახლეობის ენასთან შერევის წყალობით. წიგნის ავტორების ეს დებულება უთუოდ განმეორებაა ნ. მარის სიტყვების, რომ „индоевропейские языки Средиземноморья никогда и нигде не являлись ни с каким особым языковым материалом“². მაშასადამე, ისე გამოდის, რომ მოსული ბერძნების ენა შეერია ძველი მოსახლეობის ენას და მივიღეთ ახალი, მესამე ენა, ე. ი. ის ბერძნული ენა, რომლითაც დაწერილია ბერძნული სამწერლობო ძეგლები, მოკიდებული IX საუკუნიდან (ჰომეროსიდან).

ასეთი დასკვნის უზრობა ნათელჰყო ამხანაგმა სტალინმა. ამხანაგი სტალინი ამბობს: „სრულიადაც არ იქნებოდა სწორი გვეფიქრა, რომ, ვთქვათ, ორი ენის შეჯვარდინების შედეგად მივიღებთ ახალ, მესამე ენას, რომელიც არა ჰგავს არც ერთ შეჯვარდინებულ ენას და თვისებრივად განირჩევა თვითეული მათგანისაგან. ნაძღვილად შეჯვარდინების დროს ერთი ენა ჩვეულებრივად იმარჯვებს“³.

წიგნის ავტორები თითქოს ერთგან სწორად მსჯელობენ, როდესაც ამბობენ: „Вместе с тем, строй этих диалектов показывает, что в процессе скрещения полную победу одержала морфология индоевропейского типа“. ნ. მარის ე. წ. „ახალი მოძღვრების“ მიხედვით ეს არ შეიძლება სწორი იყოს. და „ბერძნ. ლიტერატურის ისტორიის“ ავტორებიც მაშინვე უკან იხევენ და აცხადებენ: „Эта морфология выковывалась тоже уже на территории Греции; некоторые её элементы... восходят генетически к общим с другими индо-европейскими языками корням“⁴. ავტორების აზრით, მაშასადამე, მორფოლოგია ბერძნებს თან არ მოუტანიათ; ბერძნული ენის მორფოლოგია იქედებოდა აგრეთვე საბერძნეთის ტერიტორიაზე, ე. ი. ადგილობრივი მოსახლეობის ენასთან შეჯვარდინების პირობებში. ბერძნულ ენაში წმინდა ინდოევროპულია მხოლოდ ზოგიერთი ელემენტი (некоторые элементы). საგულისხმოა, რომ, ავტორების აზრით, ამ ზოგიერთი ელემენტის ხვედრითი წონა მცირეა; მთელი მორფოლოგიური სისტემა ბერძნული ენისა შედეგია ახალ პირობებთან შეგუებისა. ავტორები წერენ: ინდოევროპულია მხოლოდ ზოგიერთი ელემენტი, „некоторые элементы, не являющиеся специфическими для греческого языка (личные и падежные окончания, например), а также некоторые общие тенденции системы (но отнюдь не вся система)... Специфичность же всей системы греческого языка есть результат приспособления языка к удовлетворению тех новых форм потребности в общении людей, которые создались в Греции

¹ ი. ბ. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, თბილისი, 1951, გვ. 10

² Н. Марр, Избранные работы, т. I, 185.

³ ი. ბ. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 27.

⁴ История греческой литературы, стр. 30.

в условиях ускоренного разложения родового быта, бывшего главной причиной и племенных передвижений“¹.

ამრიგად, ბერძნული ენის ძირითადი მორფოლოგიური სისტემა ჩამოყალიბდა, ავტორების აზრით, საბერძნეთის ტერიტორიაზე, სადაც მოხდა შეჯვარდინება ბერძნებისა ადგილობრივ მოსახლეობასთან. ჩვენ კარგად ვიცით ი. ბ. სტალინის მოძღვრებიდან, რომ შეჯვარდინების შედეგად მორფოლოგია, გრამატიკული წყობა დარჩება გამარჯვებული ენისა. ამხანაგი სტალინი ამბობს: „ნამდვილად შეჯვარდინების დროს ერთ-ერთი ენა ჩვეულებრივად იმარჯვებს, ინარჩუნებს თავის გრამატიკულ წყობას“². ჩვენ შეგვიძლია ვილაპარაკოთ მხოლოდ იმაზე, რომ გამარჯვებული ენის ლექსიკური შემადგენლობა შეიძლება შეიცვალოს, მას შეიძლება შეემატოს დამარცხებული ენის მარაგიდან ახალი სიტყვები. „ამ დროს, — ამბობს ამხანაგი სტალინი, — ხდება გამარჯვებული ენის ლექსიკური შემადგენლობის რამდენადმე გამდიდრება დამარცხებული ენის ხარჯზე, მაგრამ ეს კი არ ასუსტებს მას, არამედ, პირიქით, აძლიერებს მას“³.

ი. ბ. სტალინის ეს დებულება ამიერიდან გახდება ჩვენთვის ერთადერთი გასაღები იმ სიტყვების ასახსნელად, რომლებიც ბერძნული ენის ლექსიკაში მოიპოვება, მაგრამ ახსნას ვერ პოულობს ინდოევროპული ენების ნიადაგზე.

როგორც ცნობილია, ძველი ბერძნული ენის ლექსიკურ შემადგენლობაში მოიპოვება 30% ძირებისა, რომლებიც არ იხსნება ინდოევროპული ენების ნიადაგზე. რა დასკვნა უნდა გამოვიტანოთ, ჩვენ ი. ბ. სტალინის მოძღვრების მიხედვით ამ 30%-ის შესახებ. ჩვენის აზრით, ერთადერთი: პირველ რიგში უნდა ვეძებოთ ისინი ბერძნების წინაპროინდელი მოსახლეობის ენაში (ერთი ნაწილი, რასაკვირველია, არის შეთვისებული ბერძნების მიერ სხვა წყაროებიდან).

როგორ იქცეოდა ნ. მარის ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება“ ამ სიტყვების მიმართ? ცხადია, რადგან ნ. მარმა უარყო, საერთოდ, ინდოევროპული ენების, როგორც დამოკიდებული საკომუნიკაციო საშუალების, არსებობა, იგი მივიდა იმ ყალბ შედეგამდე, რომ ყველა ბერძნულ სიტყვაში დაინახა მასალა იაფეტიდოლოგიური ეტიმოლოგიების „ძიებისათვის“. ნ. მარი შეუდგა, საერთოდ, ყველა ბერძნული სიტყვის ეტიმოლოგიის ძიებას. მან დაიწყო ოთხი ელემენტის მიხედვით გადასინჯვა ყველა ბერძნული სიტყვის ეტიმოლოგიისა, მიუხედავად იმისა, რომ მათთვის ასე თუ ისე უკვე მოძებნილი იყო ინდოევროპული ეტიმოლოგია. ასე, სიტყვები *ἄμφω*, *ἄρτις*, *ἔμωις*, *ἔσχατος*, *ἄφελος*, *χίμαιρα* და ბევრი სხვა ეტიმოლოგიურად უკვე გარკვეული სი-

¹ История греческой литературы, стр. 30.

² ი. ბ. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 27.

³ იქვე.

ტყვაც მოჰყვა ოთხელემენტოვან რევიზიაში და „პოვნილ“ იქმნა ახალი შესაბამისი ტყვისობა, მაგალითად:

χρειάζεσθε დორი ხორცი¹
 χρειάζεσθε ძეμαს под-ыматся
 უმ
 раз-უმ²

რასაც, რასაკვირველია, არაფერი აქვს საერთო მეცნიერებასთან.

ისტორიულ მეცნიერებაში დადგენილი ფაქტია, რომ ხმელთაშუა ზღვის კულტურა, ისტორიული წყაროების და არქეოლოგიური მონაპოვრების მიხედვით, ყოველ შემთხვევაში IX—VIII საუკუნეებიდან მოკიდებული, ე. ი. იმ საუკუნეებიდან, რომლებსთვისაც ჩვენ უკვე კუნძულ თერას და სხვა კუნძულების წარწერები მოგვეპოვება, — რომ ხმელთაშუა ზღვის კულტურა ეს არის კულტურა ბერძნულ-რომაული, და ამ კულტურის საკითხს ძირითადად გადასინჯვა არ ესაჭიროება.

XX საუკუნეში იმავე ისტორიულმა მეცნიერებამ, არქეოლოგიისა და ენათმეცნიერების მიღწევათა მიხედვით, გაარკვია მრავალი საკითხი იმ კულტურის პრობლემათა, რომელიც წინ უძღოდა IX—VIII საუკუნეებით დაწყებულ ეპოქას. აქ მართებულად ჰპოვეს თავისი ადგილი ხეთებმა, ეტრუსკებმა, ლიდიელებმა და მცირე აზიის სხვა ხალხებმა: მეცნიერებაში დაისვა საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორი ინტერპრეტაცია მიეცეს იმ ხეთურ წარწერებს, რომელთა ერთი წყება ინდოევროპულ ენებთან ამჟღავნებს ნათესაობას, ხოლო მეორე — მცირეაზიულსა და კავკასიურ სამყაროსთან.

და, აი, ამ დროს ნ. მარი, რომელმაც უკვე მოასწრო უარყოფა ისტორიულ წყაროთა მნიშვნელობისა, რომელმაც უარყო კანონზომიერების არსებობა ენობრივ მოვლენათა განვითარებაში, უარყო ყოველგვარი ფონეტიკური კანონები და ნებისმიერ მანიპულაციებზე დაამყარა თავისი ენათმეცნიერული მსჯელობა, აცხადებს 1933 წლის სექტემბერში (ე. ი. გარდაცვალების ერთი წლის წინ) წაკითხულ მოხსენებაში, რომ ხმელთაშუა ზღვის პრობლემა — ეს არის თურქული პრობლემა („Средиземноморская культура это турецкая проблема на данной ступени развития наших исторических знаний“)³, აცხადებს, რომ ამოსავალი წერტილი ხმელთაშუა ზღვის კულტურაზე მსჯელობისათვის არის დებულება „о нахождении турок в Средиземноморье до образования греко-римского мира, до возникновения греческого и латинского языков“.

რადგან ასეთი დასკვნები არავითარ საბუთს არ ემყარება, არამედ ზებირად არის ლიტონ-სიტყვად გადმოსროლილი, ნ. მარს ავიწყდება რა თქვა

¹ Н. Марр, Избранные работы, V, 233—234; II, 143.

² Н. Марр, Избранные работы, I, 333—334.

³ Н. Марр, О лингвистической поездке в Восточное Средиземноморье. М.-Л. 1934, стр. 12.

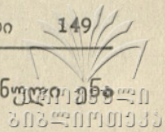
უკვე მოხსენების დასაწყისში; მან თქვა: „представить себе Средиземноморье без турок или турок без Средиземноморья никак нельзя ни за какую исторически документированную эпоху“¹. ასე რომ, თურმე თურქები ყოფილან წამყვანი ხმელთაშუა ზღვის აუზში არა მარტო до образования греко-римского мира, არამედ ყოველთვის და მუდამ.

სინამდვილეში, რა ვიცით ჩვენ თურქების შესახებ ხმელთაშუა ზღვის აუზში? ისტორიული დოკუმენტები შემდეგს გვეუბნებიან: პირველად თურქები ბერძნულმა სამყარომ გაიცნო ჩვენი წელთაღრიცხვის VI საუკუნეში. სახელდობრ: 568 წელს იუსტინე II-სთან კონსტანტინეპოლში გამოცხადდნენ თურქთა ელჩები და მისცეს წინადადება ბიზანტიის კეისარს სავაჭრო ურთიერთობის გაბმის შესახებ. ამის შესახებ დაწვრილებით მოგვითხრობს ბიზანტიელი ისტორიკოსი მენანდრე. ეს არის პირველი ცნობა თურქების მოსვლის შესახებ საბერძნეთის ტერიტორიაზე; ამის შემდეგ, მართალია, ბერძნულ-ბიზანტიურ წყაროებში ხშირია მათი ხსენება (თეოფანე, ფოტიოსი, სვიდა და სხვები). ცხადია, მაშასადამე, რომ ნ. მარის არც ამ მსჯელობას ბერძნული ენის შესახებ და ხმელთაშუა ზღვის კულტურის ხასიათის შესახებ აქვს რაიმე საერთო მეცნიერებასთან.

დასკვნები

1. ისტორიული მეცნიერებისა და ენათმეცნიერების მიღწევებმა XIX საუკუნეში შესაძლებელი გახადეს იმის დადგენა, რომ ბერძნები ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე შემოჭრილ ინდოევროპულ ტომს წარმოადგენენ.
2. ინდოევროპელ ბერძენთა ტომს დახვდნენ ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე ადგილობრივი ტომები, რომელნიც ბერძნებმა დაამარცხეს და დაიმორჩილეს.
3. ეგრეთწოდებულმა „ახალმა საენათმეცნიერო მოძღვრებამ“ თავისი არსებობის პირველ ეტაპზე ამ დებულებათა ერთი ნაწილი გაიზიარა და გამოიყენა თავისი მიზნებისათვის შეჯვარდინების თეორიის წამოსაყენებლად და აღიარა ბერძნული ენა როგორც ინდოევროპული ბერძნული და ადგილობრივი იაფეტურის შეჯვარდინებიდან მიღებული მესამე ენა.
4. ეს ცრუმეცნიერული დებულება ეწინააღმდეგება ხალხთა საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების ძირითად კანონს. ანტიმეცნიერულია თქმა იმისა, რომ „ორი ენის შეჯვარდინების შედეგად მივიღებთ ახალ, მესამე ენას... ნამდვილად შეჯვარდინების დროს ერთ-ერთი ენა ჩვეულებრივად იმარჯვებს, ინარჩუნებს თავის გრამატიკულ წყობას, ინარჩუნებს თავის ძირითად ლექსიკურ ფონდს“ (სტალინი).
5. თავისი არსებობის მეორე ეტაპზე ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება“ კიდევ უფრო შორს წავიდა მეცნიერების მიღწევათა გაყალბებაში.
6. მარმა იმპერატიულად გამოაცხადა: „ხმელთაშუა ზღვის ინდოევროპული ენები არასდროს და არსაიდან არ მოსულან და არავითარი თავისე-

¹ Н. Марр, О лингвистической поездке в Восточное Средиземноморье. М.-Л. 1934, стр. 9.

ბური ენობრივი მასალა არ მოუტანიათო“. ნ. მარმა აღიარა ბერძნული ენის როგორც შედეგი ენათა სტადიალური განვითარებისა.

6. ნ. მარის მიმდევართა აზრით, არავითარი თავისი ენა ბერძნებს თან არ მოუტანიათ: მორფოლოგია ბერძნული ენისა „იჭედებოდა უკვე საბერძნეთის ტერიტორიაზე“, „არავითარი მზა მორფოლოგია ინდოევროპელ ბერძნებს თან არ მოუტანიათ“.

7. ი. ბ. სტალინის მოძღვრების საფუძველზე ნათელია, რომ ბერძნებს თან ჰქონდათ თავისი გრამატიკული წყობა, მაშასადამე, მორფოლოგიაც, და ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ ბერძნული ენის მორფოლოგია შეიქმნა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე და რომ ის არის რეზულტატი ენის შეფარდებისა მოთხოვნილებათა ახალი ფორმების დასაკმაყოფილებლად.

8. რადგან ნ. მარმა უარყო, საერთოდ, ინდოევროპული ენების როგორც დამოუკიდებელი საკომუნიკაციო საშუალებების არსებობა, იგი მივიდა იმ ყალბ შედეგამდე, რომ ყველა ბერძნულ სიტყვაში დაინახა მასალა იაფეთიდოლოგიური ეტიმოლოგიების „ძიებისათვის“. უკვე საკმარისად გარკვეული ინდოევროპული სიტყვები (ჭაშრახიძე, ჯიქიძე, წიპიძე...) ყბადაღებულ ოთხელემენტოვან მარჩიელობას დაუქვემდებარა.

9. ი. ბ. სტალინის საენათმეცნიერო მოძღვრების საფუძველზე შეგვიძლია მხოლოდ იმაზე ვილაპარაკოთ, რომ გამარჯვებული ბერძნული ენის ლექსიკური შემადგენლობა რამდენადმე გამდიდრდა დამარცხებული ენის ხარჯზე.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
კლასიკური ფილოლოგიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1952. IX. 1)

ილია აბუჯაძე

რამდენიმე საერთო ხმაკუბის სიყვანე ქართულსა და სომხურში *

ი. ბ. სტალინის საენათმეცნიერო ნაშრომების მიხედვით ლექსიკური შემადგენლობა ენისა მის სპეციფიკურ სხვა მხარეებთან შედარებით ყველაზე უფრო ცვალებადია. ეს იმიტომ, რომ — გვასწავლის ამხანაგი სტალინი — „ენა უშუალოდ დაკავშირებულია ადამიანის საწარმოო საქმიანობასთან ისევე, როგორც ყოველ სხვა საქმიანობასთან მისი მუშაობის უკლებლივ ყველა სფეროში“¹. არაფერი ისე სწრაფად არ ეხმაურება საზოგადოების ცხოვრებაში მომხდარ ძვრებს, როგორც ენის ლექსიკა, მისი ლექსიკური შემადგენლობა, რომელიც „იცვლება არა როგორც ზედნაშენი, არა ძველის გაუქმებისა და ახლის აშენების გზით, არამედ არსებული ლექსიკის იმ ახალი სიტყვებით შევსების გზით, რომლებიც წარმოიშენენ სოციალური წყობილების შეცვლასთან, წარმოების განვითარებასთან, კულტურის, მეცნიერებისა და ა. შ. განვითარებასთან დაკავშირებით“².

მოყვანილი სიტყვების შესაბამისად ხალხების კულტურული და პოლიტიკური ურთიერთობაც სახელმწიფოს არსებობის პირობებში აგრეთვე ხელის შემწყობად უნდა წარმოვიდგინოთ ენის ლექსიკური შემადგენლობის ცვალებადობისათვის. რამდენადაც სომეხსა და ქართველ ხალხს, როგორც საუკუნოვან კარის მეზობლებს, ასეთი ურთიერთობა ძალიან ძველი ხანიდან მოსდევს, ამდენად ამას თითოეული მათგანის ენის ლექსიკური შემადგენლობისათვის არ შეიძლება უკვალოდ ჩაველო. თქმულის სამოწმო მასალა დღემდისაც მცირე როდი გამოუვლინებია ქართულ-სომხურ ფილოლოგიას, მაგრამ ამიერიდან, რაც საბჭოთა ენათმეცნიერებას მტკიცე საფუძველი დაუდვა კომუნიზმის დიდმა ხუროთმოძღვარმა ი. ბ. სტალინმა, სამოწმო მასალის გამოწვლილვა და მოპოვებულის სათანადო გაშუქებაც, ცხადია, უფრო მკვიდრ ნიადაგზე მიიმართება.

ჩვენი დღევანდელი მოხსენება შეეხება ახალ გამოწვლილვილ მასალას, რომელიც ფილოლოგიურ ძიებათა გზით არის მოპოვებული.

* წაითხულია მოხსენებად 1952 წლის 10 დეკემბერს სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო სხდომაზე, რომელიც მიეძღვნა სომხეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის 32 წლისთავს.

¹ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები. «სახელგამი», თბილისი 1951 წ., გვ. 22.

² იქვე, გვ. 22-23.

1. ქვე — ჟიზნაჲ (ჟიზნე, ჟიზნა)

სომხური ენის ლექსიკურ შემადგენლობაში აღნიშნულ სიტყვას ძველი-დანვე ვხვდებით როგორც ცალკე, ისე კომპოზიტების შემადგენლად. ცალკე ეს სიტყვა ასეთი დაწერილობითაც შემონახულა: *ჟილქ, ჟილაკ, ჟლაკ, ჟლსაკ* და *ჟლქ*, ხოლო კომპოზიტში ის *ჟილსა*-ს სახით არის წარმოდგენილი: *ჟილსა-ზარცილქჩან*. ახალ სომხურში ის მხოლოდ კომპოზიტებშია დაცული, მაგრამ *ჟილქ*-ს ფორმით. ეს კომპოზიტებია: *ჟილქარქსე, ჟილქარქილქჩან* და *ჟილქაოსიქ*.

თუ რას ნიშნავს *ჟილსაკ, ჟილქ* ან *ჟილაკ*, ეს სათანადო მოწმობათა საფუძველზე ძველი სომხური მწერლობიდან გარკვეული აქვთ სომეხ ლექსიკოგრაფებს. ვენეციის დიდი¹ და მცირე² ლექსიკონების შემდგენელთა განმარტებით, რასაც სხვებიც იწყნარებენ, *ჟილსაკ* თუ *ჟილაკ* აღნიშნავს: 1. კუბის ფორმის სხეულს (Κύβος) ან რიცხვს; 2. ბედის ნიშანს, ხვედრს (Σύμψηλον) და 3. სათამაშო კოქს ან კენჭს.

ამ სიტყვის ხმარების უძველესი მოწმობა სომხურში ბიბლიას დაუცავს, სახელდობრ ოსეს, სადაც 4, 12-ში ვკითხულობთ:

*ქ ჟილსაკ ზარციანქჩან³ ლ დასაღა- ჟეშისა მიერ იმისნვიდა და კუერთ-
სიღ ზორა ყათიქჩან ზამა:* ხებითა მოუთხრობდეს.

სომხურის *ქ ჟილსაკ ზარციანქჩან* — „კენჭთა ჰკითხვიდეს“ ქართულ ბიბლიაში გადმოცემულია *მისნობად* („იმისნვიდა“), რასაც უძღვის „შეშისა მიერ“-ო, როგორც ეს სხვა (ფრანგულ, გერმანულ) ბიბლიებშიც ვხვდებთ. მეტად რომ აღარ განვაგრძოთ, „კენჭთა ჰკითხვიდეს“, როგორც ჩანს, *მისნობას* ნიშნავს.

ასეთივე ხმარებით სომხ. *ჟილქ*-ს ვხვდებით V ს-ის სომხური მწერლობის ერთ-ერთ ძველში, ფავსტოს ბიზანტიელის «სომეხთა ისტორიაში». აქ, მეხუთე წიგნის 43-ე თავში, სადაც მოთხრობილია სომეხთა მეფისაგან გამდგარისა და სარწმუნოების უარისმყოფელის მერუჟან არწრუნის სპარსეთის ლაშქრით შემოსევა სომხეთში მანუელ სპასპეტის შესაპყრობად, ნათქვამია:

*სე ჩნდნ ანგხალ ესთ იღქჩან⁴ ქლ-
ნქრ ქ ზამაკ ჟარქილქჩან, ჟილ-
ქა ზარციანქრ. ლ იჯ გიჯრ ზამაკ-
ლიღაქ კილილქ ლაქარღანაგენ⁵ კორ
ილსაკი⁶, რაც ნიშნავს:*

„თვთ წარვლო ვზა, გარდამოვდა მისნობად ქალღვევლობისა, კენჭთა ჰკითხვიდა. და ვერ განემარჯუა მას საქმე გრძნეულებისა, რომელსა-იგი ესვიდა“-ო.

¹ *სირ რაიქრე ზაქიღანს ქელიქ... II ტ.*, ვენეცია, 1837 წ.

² *სიპხინ გოიარან ზაქიღანს ქელიქ. II თაყარილქჩან*. ვენეცია, 1865 წ.

³ *ფალსათიქ ჩილღანღაგლიქ ჟათილქჩან ჯაიიგ... ქ ლიკათ ზ. ჟ.*, პეტერბურგი, 1883 წ., გვ. 213.

ანდა:

*იღ ეჩვიღ, ქხრსა ღანაჯღ კა-
რასვიღ ეღჩაქ ღიღქღენ ეღა-
ქარღენ¹, რაც ნიშნავს:*

„ყურნი მივაპყრნეთ, ნუ უკუე უძლოთ
ცნობაჲ კენჭებითა მსახვრალსა,
გრძნეულსა“², ო,

ეუბნება მანუელი თავის თანამესაგრეს.

როგორც ვხედავთ, აქ ყველგან მისნობა, გრძნეულება თუ მსახვრალობა კენჭით მკითხაობასთან, ე. ი. *ღოსარევიღქჩინ*-თან (*ქ ღოსაკჲ ზარ-
ვანსღ, ეღიღა ზარეანსღ*) არის დაკავშირებული.

„კენჭის“ შესატყვისად რომ სომხურში *ღოსაკჲ* || *ღოსაკჲ* გამოდის, შემ-
თხვევითი არ არის. კენჭი ანუ *ღოსაკჲ*, *ღოსაკჲ* აქ თუ ბედის სარჩევი ნივ-
თია, სხვაგან ის, ე. ი. კენჭი — *ღოსაკჲ*, ნამდვილი „კენჭია“, რაც, სულხან-
საბა ორბელიანის განმარტება რომ მოვიშველიოთ, „მცირე ქვათავანია
(კენჭთან), „ცერკუთა ტოლი და უდიდესი“ (ქვა'სთან)². ამის სამოწმოდ
სომხური დიდი ლექსიკონის შემდგენელთ მოჰყავთ გრიგოლ ღვთისმეტყვე-
ლის ერთი ნაწარმოების «გლახაკთ-მოყუარებობისათჳს»-ის ძველი სომხური
თარგმანის შემდეგი ადგილი:

*ღოსანიღჲ ჲ ათჳთამანაქსაქჲ ჲ ირეღა ქ სოღ ღოსაკჲ, აქ
ხრღმნ კაკჲ იიქიქსსაქჲ³:*

გრიგოლ ღვთისმეტყველის აღნიშნული ნაწარმოების ძველი ქართული თარ-
გმანებიც მოგვეპოვება, შესრულებული ექვთიმე ათონელისა და ეფრემ მცირის
მიერ. ექვთიმეს თარგმანში მოტანილი ადგილი შემდეგნაირად იკითხება:

„[რამეთუ საწუთროდსა ამის ყოველი] განვრწნადი არს და წარმავალი,
და ვითარცა სამღერელი კენჭებისაჲ სხვაგან სხუათა მიმართ
მივარღების და მიიცვალების“ (A—1, გვ. 660).

ეფრემ მცირის თარგმანში კი ეს ადგილი ასეა წარმოდგენილი:

„რამეთუ ესე მდინარ არიან და წუთ-[ქამ], და ვითარ მღერათა შინა
კენჭები სხუთი-სხუად მიმომრღომ და მიმოდგმულ“ (A—109, გვ. 326).

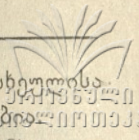
ორივეგან ჩვენთვის საინტერესო სომხურ *ღოსაკჲ* სიტყვას „კენჭი“ შეესაბა-
მება. «სამღერელი კენჭები» ან «მღერათა შინა კენჭები» — *ქ სოღ ღოსაკჲ*, ე. ი.
„სათამაშო ქვები“, რასაკვირველია, მცირე ქვებია ანუ კენჭები.

ამრიგად, ძველ სომხურში ხმარებული *ღოსაკჲ*, *ღოსაკჲ* თუ *ღოსაკჲ* უპირ-
ველეს ყოვლისა აღნიშნავს მცირე ქვას ანუ კენჭს, განკუთვნილს სათამაშოდ

¹ *ღოსანიღჲ ჩიღღანღაღიღი ღათმ. ჯაკიე*, პეტერბურგი, 1883 წ., გვ. 214.

² ს.-ს. ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ.
ა. შანიძის რედაქციით, თბ., 1928 წ.

³ *ზორ ცაოქჩრე ზაკაღღან ქვიღჩ...* II ტ., ვენეცია, 1837 წ., გვ. 1012.

და ბედის სამკითხაოდ, რომელსაც მერმე კუბის ფორმის გამო ამ სიტყვითა და მასში აყვანილი რიცხვის ტექნიკური ტერმინის როლი დაჰკისრებდა.

ახალ სომხურში *քուէ*-ს, რომელსაც, როგორც აღვნიშნეთ, მხოლოდ კომპოზიტებში ვხვდებით, მართო „კენჭის“ მნიშვნელობა აქვს დაცული, ისიც ოდენ ხმის მიცემასთან დაკავშირებით: *քուէարկէ, քուէარկուխն* — კენჭის ყრა და *քուէասიւ* — კენჭის ყუთი.

ძველი და ახალი მნიშვნელობების გათვალისწინება ამ სომხურ სიტყვას — *քուէայ, քუէ* თუ *քուայ*-ს — ფონეტიკურადაც შეგვხვედრ ქართულ ქვა სიტყვასთან აკავშირებს. სომხურ *քուայ*-სთან შედარებით ქართული ქვა სიტყვის ფართო მნიშვნელობა, უკანასკნელს, ე. ი. ქართულს, წყაროდ აცხადებს პირველისათვის: სომხური *քուէայ* || *քუայ* ქართული „ქვა“-დან მიმდინარეობს.

სომხური *քուէայ* სიტყვის ეტიმოლოგია, როგორც პროფ. ჰრ. აჭარიანის „ეტიმოლოგიური ლექსიკონიდან“ ჩანს, რანდენგზისმე უცლიათ. ავეტიქიანს ის ბერძნულ ქიპი'ა, იგივე *χυβέξ*-სთან („კამათელთან, კოჭთან“) დაუკავშირებია; ე. წ. ახალ სომხურ ლექსიკონს (ასე ეწოდება ვენეციაში 1836/7 წ. გამოცემულ დიდ სომხურ ლექსიკონს) *կիქიս* — კივოსთან ერთად ის ბერძნული *χυβέξ*, ლათინური *cusbus* და არაბულ *ka'ib* („კოჭი, კუბი, ნარდის ქვები“) ჰგონია. ი. კარსტს ის თათრული *qaya*-დან („ქვიდან, კლდიდან“) მომდინარედ მიაჩნია. პროფ. ჰრ. აჭარიანი კი Scheftelowitz-ის მოსაზრებას იწყნარებს და წერს: „ეგების სესხება იყოს არამეული თალმუდურის *quwyā* (= *Würfel*, კუბი, კოჭი) სიტყვისაო, რომელიც თავის მხრითაც სესხებას წარმოადგენს ბერძნული *χυβέξ* („კუბი, კოჭი“) სიტყვისასო. სიძნელეს ქმნის დასაწყისი ბგერა *q*, რომელსაც სომხურში *կ* — *კ* უნდა მოეცაო“¹.

მგონია, ზემორე წარმოდგენილ ეტიმოლოგიურ ძიებათა შედეგების გაცნობის შემდეგ საეჭვოდ აღარ უნდა დაურჩეს ვისმე, რომ სომხური *քուէայ, քუէ* თუ *քუայ* ქართულიდან შეთვისებული სიტყვაა და არა არამეულიდან, რომლისაგან მომდინარეობას სომხურში გარკვეული დაბრკოლებაც ჰხლდება.

კენჭი — *քուէայ (քუէ, քუայ)*-ს გარდა თვით „კენჭ“-იც არის სომხურში შესული ქართულიდან *կին* ფორმით, რასაც პროფ. ჰრ. აჭარიანიც იწყნარებს, როცა წერს, რომ *կინ* მომდინარეობს ქართული „კენჭ“-იდან, რაც იგივე „ლვინჭა-ხვინჭა“-აო².

[„ლვინჭა-ხვინჭა“, ასე აქვს ამ სიტყვის ფორმები მოყვანილი ს. ს. ორბელიანს თავის ლექსიკონში, რომელშიც ის განმარტებული აქვს, როგორც „წყალთ კენჭი“. ძველი ქართული ვნის ძეგლებს შორის ეს სიტყვა შეგვხვედრია მხოლოდ ასეთი ფორმით: „ლვნი“. იგი იხმარება XI ს-ის მიწურულის ერთ ძეგლში, რომელსაც «მაბათა ცხოვრება» ეწოდება და რომელიც თეოფილე ხუცეს-მონაზონის მიერ არის თარგმნილი ბერძნულიდან. აქვე, სადაც ეს სიტყვა („ლვნი“) იხმარება, მოცემულია კონტექსტში მისი განმარტებაც — „წურილოანი ქვა“-ო (A-1005, 217v.)].

¹ ჯ. შ. ა. ა. ხ. ხ. ხ., *Հայկերէն սրմաստակն քարարն*. ერევანი, 1926 — 1932 წწ. VI ტ., გვ. 1516.

² იქვე, III, 1198.

სომხური *կինა*, ჩვენი აზრით, განუყრელია სომხურისავე *კინ* — *სინ*-ისაგან *კინ* — *სინ*-ისაგან, რომელიც თავან პირველი წარმოდგენილია სიტყვებში — *კანსა*, *კანკას*, *კანკას* და სხვებში. ხოლო მეორე ცალკე იხმარება და წარმოქმნილ სიტყვებსაც გვაწვდის. ამ უკანასკნელიდან, ე. ი. *სინ*-იდან, ქართული „ხიჭი — ხინჭი“-ს წარმომავლობა, როგორც ეს პროფ. პრ. აკურიანს მოაჩინა, საეჭვო გვეჩინა, რადგან იგივე „ხინჭა“, მეორე მხრით, „ღვინჭა“-სთან ერთად კენჭ — *კინა*-ის ფონეტიკურ სახესხვაობად წარმოუდგენია. მგონია, არაფერი არ უნდა გვაბრაკლებდეს *კინ* — *სინ*-იც *კინა*-თან დავაკავშიროთ და უკანასკნელის წყაროდ მიჩნეული ქართული კენჭ ამოსავლად მივიჩნიოთ *კინ*-ისა და მისი კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისის *სინ*-ისათვისაც. ეს უფრო შესაძლებელია, ვიდრე *სინ*-იდან მიღება ვერ „ხიჭი — ხინჭისა“ და მერმე „ღვინჭა — ხინჭა“-ს „კენჭ“-თან ფონეტიკური დავაკავშირება, რაც ქართულ ნივთსავე სათუთაა. უნდა დავსძინოთ ისიც, რომ საეჭვოდ არ მიუჩნევიათ *სინ* — „ხიჭი“-ისა და *კინ* — „კიჭ“-ის ქართულ „ღვინჭა“-თანა და „კენჭ“-თან კავშირი არც აკად. ნ. მარსა და არც პროფ. გრ. ლაფანციანს.

ამრიგად, სომხურს ძველად ქართულიდან შეუთვისებია გარკვეული შინაარსით (= „კენჭისა“) არა მარტო „კენჭ“ — *კინა* (*კინ*, *კინა*), არამედ თვით „კენჭ“-იც — *კინ*, *კინა* || *სინ* საკუთრივ კენჭის ანუ ღვინჭის შინაარსით.

„კენჭ“ ცნების გამომხატველი სიტყვა სომხურში *კარ* არის. სიტყვამ მოიტანა და გვინდა დავსძინოთ, რომ ეს სიტყვა სომხურიდან ქართულში არის გადმოსული, მაგრამ ახალსა და არა ძველში, და ისიც, არა ცალკე, არამედ კომპოზიტებში წარმოდგენილი. აღნიშნული აქვს უკვე პროფ. პრ. აკურიანს, რომ ახალი ქართულის „ქარაფი“- (ძველი ქართულით რომ იწოდებოდა კბოდე) სომხური *კარაფი*-იდანაა, ისე როგორც „ქარაფი“-ი (ქვის ხავსი რამ მცირე — ს.-ს. ორბელიანი) სომხური *კარაფი*-იდან.

2. პაშტი — მუს

«მატიანე ქართლისაჲ-ს» ერთ ადგილს, სადაც საუბარია ვარანგთა ლაშქრის მონაწილეობაზე სასირეთის შეტაკებაში ბაგრატ IV-სა და ლიპარიტ ერისთავს შორის ამტყდარი ბრძოლის გამო, ნათქვამია «ქართლის ცხოვრების» ანასეულსა (A) და მაროამისეულ (M) ნუსხებში, რომ

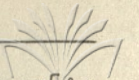
ვერღარა უძლეს ბრძოლად (ბრძოლა M) ვარანგთა (ვარანგთა M) და (abs. A) მისცნა (მისცა M) ლიპარიტ პაშტნი (პაშტი A) და წინა მათსა პურსა უკაზმიდეს და ეგრეთ ლიხი გარდავლეს-ო¹.

ეს ადგილი უნდა ჰქონდეს უთუოდ მხედველობაში სულხან-საბა ორბელიანს, როცა „პაშტი“-ს თავის ლექსიკონში განმარტავს როგორც „პურის საკაზმავ ცხრილს“¹. ამ ახსნის ანგარიშგაწევით ზოგ მკვლევარს ისე ესმის ეს ადგილი, თითქოს შერცხვენის მიზნით დამარცხებულთათვის დაეპერინებინოთ ხელთ „პურის საკაზმავი ცხრილი“ და ისე გაეყოლებინოთ ვარანგთათვის².

ამ ადგილის ბუნდოვანობაზე ბოლო ხანს ყურადღება გაამახვილა თავის ერთ-ერთ ნაშრომში (სადოქტორო დისერტაციაში) პროფ. იასე ცინცაძემ;

¹ ს.-ს. ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. ა. შანიძის რედაქციით, თბ., 1928 წ.

² დაწვრილებით იხ. ნ. ბერძენიშვილი, იასე ცინცაძე — ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (X — XVI სს.). «მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის», 1951 წ., ნაკვ. 29, გვ. 302 — 311.

რომელმაც მაშინვე მიაპყრო მისკენ ჩემი გულსყურტი. ხსენებულ კონტრაქტის მიხედვით პაშტ'ის საბასეული გაგება საეჭვოდ დამირჩა. პრაქტიკულად ის მეჩვენა გადამწერთავან შებლალულ ფორმად, მაგრამ რომ მომავლად სომხურში ამ ფორმის მქონე *ყაჯა* ძირი, რაც კომპოზიტებში *კააყაჯა*, *გარეყაჯა*, *აათილბაყაჯა* და სხვაგან მსახურს აღნიშნავს (*კააყაჯა* — კერპთ-მსახური, *გარეყაჯა* — კეთილ-მსახური, *აათილბაყაჯა* — ღმრთის-მსახური), მან პაშტ'ის როგორც „პურის საკაზმავე ცხრილის“ გაგება შეუფერებლად მიგვაჩვენებინა მეცა და პროფ. იასე ცინცაძესაც.

მატიანე ქართლისაჲ'-ს პაშტ'ის სომხურ *ყაჯახს*, *ყაჯაიონსა* -სთან დაკავშირების შესახებ პროფ. ნ. ბერძენიშვილიც იმ აზრისაა, რომ, მისი თქმით, ეს კავშირი უფრო „ბუნებრივადაც გამოიყურება“, მაგრამ სრული დაჯერებისათვის ის, როგორც ჩანს მისი შემდეგი სიტყვებით: «თუ „მსახურს“ ასეთი შესატყვისი აღმოაჩნდებოდა ქართულში»-ო, კიდევ სხვა ხმარების შემთხვევის დამოწმებას მოითხოვს ქართულში¹.

დასახელებული სომხური კომპოზიტების შემადგენელი *-ყაჯა* თავისი სახით სომხურში თავდაპირველადი არ არის. ის, როგორც ვარკვეულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, *ყარჩუა* ძირიდან არის მიღებული, რაც ძველ სომხურში ზოგჯერ დაცულიცაა შედგენილსა თუ თხზულ სიტყვებში: *ამგარჩუა* (← *ან-ყარჩუა* — უსჯულო, უღვთო, ე. ი. უმსახური), *გარეყარჩუა* (← *გარე-ყარჩუა* — კეთილ-მსახური), *კააყარჩუა* (← *კილ-ყარჩუა* — კერპთ-მსახური) და სხ... *ყაჯახს* ზმნა **ყარჩუახს*-იდან მომდინარეობს. სომხური ფონეტიკური კანონზომიერებით მას გავლილი აქვს ასეთი გზა: **ყარჩუახს* → **ყარჯუახს* → *ყაჯახს*. პროფ. ჰრ. აქარიანის სიტყვით, „ეს ფორმა (*ყაჯახს*) რომ წარმოდგა, მისთვის საგულისხმებელი გახდა *ყაჯა* ძირი, რომლის მიხედვითაც შეიქმნენ: *გარეყაჯა*, *ერეყაჯა*, *კააყაჯა*, *აათილბაყაჯა*... და სხ...“².

ყაჯა თავისი წინანდელი სახით (*ყარჯა* ← *ყარჩუა*), როგორც პროფ. ჰრ. აქარიანი იქვე თავის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში აღნიშნავს ა. მეიეს ერთ-ერთი ნაშრომის მიხედვით, ირანულიდან მომდინარეა, სახელდობრ **pari-štā* („მსახურება, თავყანის-ცემა“) ფორმიდან, რაც შედგება *pari* ნაწილაკისა და *sthā* ძირისაგან და ნამდვილად ნიშნავს „გარე დგომა“-ს. აქედანვეა წარმოდგარი აგრეთვე ფალაური *parastātan* („მსახურება“), *parastišn* („მსახურება — *ყაჯაიონსა*“, ე. ი. *служение*), სპარსული *parastidan* („მსახურება“) და *parast* („მსახური“) „ს“-თი შეცვლით „შ“-ისა, რაც სპარსული დიალექტებისათვის დამახასიათებელი მოვლენააო. სომხური თავისი „შ“ ბგერით (**pari-štā* → *ყარჩუა*) იცავს ირანულის უძველეს სახესო“, დაასკვნის ავტორი³.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, იქვე, გვ. 307 (შენიშვნა).

² ჯ. შაბაძის, *ჯაქხის არქაოლოგიის გამოკვლევა*. V, გვ. 838.

³ იქვე, გვ. 839.

როგორც ვხედავთ, *მატიანე ქართლისაჲ-შია* დაცული „პაშტ-ი“^{ქართული} შინაარსითა და ფორმით უშუალოდ ძველი სომხური *պաշտ*^{სიტყვის} *պաշ* ძირამდის აღის, რომელიც უადრინდელესი თავისი სახით — *պაշტ*-ით — ირანულიდან მომდინარედ ითვლება. უეჭველია, რომ ძველი ქართულის ლექსიკურ შემადგენლობაში ეს სიტყვა სომხურიდან არის შემოსული.

სულხან-საბას განმარტება პაშტ-ისა, როგორც „პურის საკაზმავი ცხრილისა“, რომ შეუფერებელია ჩვენი კონტექსტისათვის, რომელზედაც ეს განმარტება უნდა იყოს აღმოცენებული, იქიდანაც ჩანს, რომ იქ ნახშიარი სიტყვები „წინა მათსა პურსა უკაზმიდეს-ო“, პურის, ფქვილის გაცრას, ანდა მარცვლეულის წმენდას კი არ უნდა ჰგულისხმობდეს, არამედ პაშტის სომხური შესაბამისის, *պաշտ(ի)*-ის ერთ დამახასიათებელ მნიშვნელობას, რომლის მიხედვით *պაშտ(ი)* — „მსახურება“ ნიშნავს ზოგჯერ „საჭმლისა და სასმლის მირთმევას“. ამისდა შესაბამისად ისტორიკოსის ნათქვამი „წინა მათსა პურსა უკაზმიდეს-ო“ სწორედ პურის, ე. ი. საჭმლის კაზმას ანუ შემზადებამირთმევას უნდა ითვალისწინებდეს და არა პურის — ფქვილისა თუ მარცვლეულის — კაზმას, ე. ი. ცრასა თუ წმენდას (და ისიც ცხრილით), ან მარტოდენ პურის შემზადებას, ანუ ცხობას, როგორც შეიძლება კაცმა იფიქროს

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ძველი ქართული ენის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1952. XII. 10)

ქ. ლომათიძე

სემანტიკის ზოგი საკითხი სვალინური სენათმეცნიერო მოდერნიზმის შუაშე

ი. სტალინმა შექმნა მარქსისტული ენათმეცნიერების საფუძველი. შეიტანა რა სრული სიცხადე ყველა ძირითადი საკითხის გარკვევაში, დაადგინა სენათმეცნიერო დარგთა საგანი და დასახა მათი შემდგომი კვლევის ამოცანები. ფრიად სადავო დარგს ენათმეცნიერებაში წარმოადგენდა სემანტიკა. ი. სტალინმა განსაზღვრა სემანტიკის ადგილი მარქსისტულს ენათმეცნიერებაში. „სემანტიკა (სემასიოლოგია), — გვასწავლის ი. სტალინი, — ენათმეცნიერების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია. სიტყვათა და გამოთქმათა შინაარსობლივ მხარეს სერიოზული მნიშვნელობა აქვს ენის შესწავლის საქმეში. ამიტომ სემანტიკისათვის (სემასიოლოგიისათვის) უზრუნველყოფილი უნდა იქნეს მისი შესაფერო ადგილი ენათმეცნიერებაში.

მაგრამ სემანტიკის საკითხების დამუშავებისა და მისი მონაცემების გამოყენებისას არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება გაზვიადებულად შევაფასოთ მისი მნიშვნელობა, და მით უმეტეს—არ შეიძლება ბოროტად გამოვიყენოთ იგი“¹.

სემანტიკის გაზვიადებასა და მის ბოროტად გამოყენებაზე იყო დაფუძნებული ე. წ. „ახალი სენათმეცნიერო მოძღვრება“. ნ. მარმა მოსწყვიტა ენა და აზროვნება ერთმანეთს, ადამიანთა ურთიერთობა შესაძლებლად მიიჩნია მხოლოდ აზროვნების შემწეობით ენის „ბუნებითი მატერიის“ გარეშე.

„ენა არსებობს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც იგი ვლინდება ბგერებით; აზროვნების მოქმედება გამოუვლინებლადაც ხდება... ენა (ბგერითი) ახლა უკვე უთმობს თავის ფუნქციებს უახლეს გამოგონებებს, რომლებიც უეჭველად ძლევენ სივრცეს, ხოლო აზროვნება აღმავლობის გზით მიდის მის მიერ წარსულში დაგროვებულისა და გამოუყენებელისაგან და ახალი მონახვევისაგან, და მომავალში იგი გარიყავს და მთლიანად შეცვლის ენას. მომავალი ენა ბუნებითი მატერიისაგან თავისუფალ ტექნიკაში მზარდი აზროვნება იქნება. მას ვერ გაუშკლავდება ვერავითარი ენა, თუნდაც ბგერითი, რომელიც მაინც დაკავშირებულია ბუნების ნორმებთან“².

¹ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951 წ., გვ. 35—36.

² Н. Я. Марр, Извр. раб., ტ. III, გვ. 121.

ნ. მარი დიდ დამსახურებად უთვლის თავის „თეორიას“ იმ ფაქტს, რომ ამ „თეორიამ“ სიმძიმის ცენტრი ფორმალური მხარიდან გადაიტანა იდეალურ გიურ მხარეზე და შექმნა სემასიოლოგია¹.

ნ. მარის მოძღვრების დედაარსი, მის ყალბად გაგებულ ენის განვითარებაში, იყო ბოროტად გამოყენებული სემასიოლოგია, ეს კი განსაზღვრავდა ხელისა და საერთოდ ხაზოვანი მეტყველების თავდაპირველი არსებობის „დასაბუთებას“, ეს განსაზღვრავდა ბგერითს მეტყველებაში სტადიების გამოყოფას, ეს განსაზღვრავდა მომავალში ბგერითი ენის უარყოფას.

ი. სტალინმა პირველად გამოავლინა ნ. მარის თეორიის აღნიშნულ დებულებათა ნამდვილი აზრი. ი. სტალინმა, დაასაბუთა რა ენისა და აზროვნების განუყრელი კავშირი, ამხილა ნ. მარისა და მის მიმდევართა დეკლარაციულ განცხადებათა აზრი ენისა და აზროვნების კავშირის შესახებ, გამოააშკარავა მოყვანილ მტკიცებათა სრული წინააღმდეგური ხასიათი და საკითხის გადაწყვეტის მთელი იდეალისტური ბუნება.

რაკი სიმძიმის ცენტრმა ნ. მარის „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებაში“ გადაინაცვლა სემანტიკაზე (სემასიოლოგიაზე), აქედან ბუნებრივ შედეგად მივიღეთ ის, რომ უარყოფილ იქნა ენის გრამატიკული წყობის მნიშვნელობა, მას დაერქვა ფორმალისტური შესწავლა ენისა და ენათმეცნიერების ძირითად ამოცანად სემანტიკის შესწავლა გამოცხადდა.

ი. სტალინმა მკაცრად გააკრიტიკა ასეთი დამოკიდებულება გრამატიკისა და სემანტიკისადმი. ი. სტალინმა აღნიშნა:

„ნ. ი. მარი გრამატიკას თვლიდა ფუჭ „ფორმალობად“, ხოლო იმ აღმინებებს, რომლებსაც გრამატიკული წყობა ენის საფუძვლად მიაჩნიათ—ფორმალისტებად. ეს კი მთლად სისულელეა“².

გრამატიკის როლი და მნიშვნელობა ენათმეცნიერებაში არასოდეს ყოფილა იმ სიმაღლეზე აყვანილი, როგორც ეს სტალინურ საენათმეცნიერო მოძღვრებაში მივიღეთ.

ი. სტალინმა მთელი სიბრულობით დავიხასიათა გრამატიკა და გვიჩვენა მისი ის დიდი მნიშვნელობა, რაც მას აქვს სწორედ აზროვნებასთან ურთიერთობის თვალსაზრისით.

ნ. მარის „ახალი მოძღვრების“ თანახმად ენის უძველესი საფეხურისათვის დამახასიათებელი იყო პოლისემანტიზმი, რომელიც ასემანტიზმამდის დადიოდა. ამის შესახებ ნ. მარი წერდა:

„...слова не имели вне среды никакого значения: среда определяла не то или другое из многих присущих впоследствии каждому из них значений, а вообще значение, то или иное, ему самому одинаково не присущее. То есть полисемантизму (многозначности слов) синтетической системы предшествовал

¹ Н. Я. Марр, Избр. раб., т. II, стр. 396.

² ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 40.

а семантизм (отсутствие какого бы то ни было стабильного значения)¹.

სიტყვის მნიშვნელობის სტაბილიზაცია, ნ. მარის აზრით, შემდეგ მოხდა.

„Поскольку осмысление слов, получающее впоследствии стабилизацию значений, усваиваемых каждому данному слову сначала целыми пучками, а потом и единицами, зависит от мировоззрения человеческого коллектива той или иной определенной структуры...“²

ნ. მარისათვის პირველად გაუდიფერენცირებელს სიტყვებში სტადიალური განვითარების სხადასხვა საფეხურზე გამოიყოფა კოსმოსური (ცა, მიწა, ზღვა), მიკროკოსმოსური (ხელი, თვალი, თავი...), სამეურნეო, საზოგადოებრივი და ა. შ. სტადიები.

კოსმოსურ ცა-ს, რომელიც აღნიშნავდა პირველად სამ ცა ს. (ცა—ზემოთ, ცეცხლი, ცა—ქვემოთ, მიწა, ცა—ქვესკნელი, ქვეშ, წყალი და ა. შ.) გამოეყოფოდა ნაწილი მთელის მიხედვით დასახელების საფუძველზე (ცა—ღრუბელი, ცა—ჩიტი, ფრინველი) და სახე ამ ასოციაციის მიხედვით (ცა—წრე, თალი და ა. შ.). ცა-ს უკავშირდება (როგორც ღვათებას) რწმენა, ფიცი, ბატონი; ამ სახელწოდებითვე გადმოიცემოდა — როგორც კულტის საგნები — ქურუმი, ექიმბაში, ჯადოქარი, მკითხავი, ჯადოსანი, მღვდელი, საკურთხეველი, ტახტი და სხვ. მრ.

ასევე საზოგადოებრივ წარმოდგენათა სხვა ეპოქაში ხელს ენიჭება ეს ფუნქცია და ხელი აღნიშნავს ყველაფერს.

სხვა საფეხურზე კი—ქალი წარმოადგენს ასეთ სიტყვას და ა. შ.

ამოსავალში კი ყველა ერთია: „...понятия „рука“ и „женщина“ при подлинном первобытном мышлении обозначались одним и тем же словом“³.

ამიტომაც არის, რომ ზანურ კუმან „ხვალ“, ოკუმარე „დილა“ სიტყაში კოსმოსური სტადიის შესაბამისად ნ. მარს შეუძლია დაინახოს ხელის აღნიშვნელი—მან—(შდრ. ლათ. man-us „ხელი“)⁴.

ასეთი მსჯელობა პირდაპირსა და შინაგან კავშირშია, რა თქმა უნდა, ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების“ ელემენტოვან ფორმალურ ანალიზთან. ყველა სიტყვა, რომელიც ბგერობრივად ერთმანეთზე დაიყვანება (ოთხ ელემენტამდე დაიყვანება), ასევე მნიშვნელობითაც თავისუფლად დაიყვანება ერთმანეთზე იმიტომ, რომ ყოველ მათგანს ამოსავალში პოლისემანტიზმი (ე. ი. ასემანტიზმი) ახასიათებდა და ამდენად მათი ეტიმოლოგიური დაკავშირების სრული შესაძლებლობა გვაქვს.

ნ. მარი, მაგალითად, ჩინური პოლისემანტიზმის შესახებ წერს: „...Однако в китайском примитивность строя поддерживается примитивностью

¹ Н. Я. Марр, Избр. раб., т. II, с. 109.

² იქვე, გვ. 103.

³ იქვე, ტ. II, გვ. 132—134.

⁴ იქვე, გვ. 134.

значимости слов, системы взаимной увязки слов со стороны семантики, т. е. учения о значениях, вскрытого ныне палеонтологической речи, как она устанавливается яфетической теорией. Так, когда в китайском языке мы имеем ряд созвучных слов, ничего, казалось бы, общего не имеющих между собою в смысловом отношении, например, „рыба“ уй „дождь“ уй, то теперь мы знаем, что эти слова вовсе не случайно созвучны, ибо из палеонтологии речи мы знаем, что „рыба“ получила свое название от „воды“ а „дождь“ также назывался по „воде“, т. е. в китайском сохранилось то примитивное состояние речи в отношении значений слов, когда одно и то же слово „вода“ использовалось еще в значении и „дожда“ и „рыбы“¹ (ხაზგასმა ჩვენია.—ქ. ლ.)

ამიტომაც გასაგებია, რომ ნ. მარისა და მისი მიმდევრებისათვის არ არსებობს ო მ ო ნ ი მ ი ა. ორი სრულიად საწინააღმდეგო მნიშვნელობის სიტყვა თუ ჰგავს ერთმანეთს გარეგნულად, ბგერობრივ, მნიშვნელობითი სხვაობა ხომ აღარ დაგვადბრკოლებს, რადგანაც ნ. მარისათვის პოლისემიურ (ასემიურ) ლინგვისტურ ელემენტებს—სიტყვებს ყოველგვარი მნიშვნელობა შეეფუება.

ამის გამოა, რომ ნ. მარი და მისი მიმდევრები არ დაგიდევნენ სიტყვის ისტორიას. რა ისტორიის მქონეც არ უნდა იყოს იგი, სულ ერთია, უკვე წინასწარ განსაზღვრული შესაძლებლობის ფარგლებს ვერ გაშორდება, ამის საფუძველია დ ი ფ უ ზ უ რ ი - ბ გ ე რ ო ბ რ ი ვ ი სა წ ყ ი ს ი, დ ი ფ უ ზ უ რ ი ს ე - მ ა ნ ტ ი კ უ რ ი სა წ ყ ი ს ი. შემდეგში, ნ. მარის აზრით, ხდება თანდათან ბგეოათა გამოყოფა (და რაკი ამოსავალი ერთი აქვთ, ერთმანეთს უდრიან ეს გამოყოფილი ბგერები), შემდეგში ხდება თანდათან ცალკეულ მნიშვნელობათა გამოყოფა (და რაკი ამოსავალი აქაც ერთია, შემდეგ განსხვავებული ეს მნიშვნელობანიც ერთმანეთს უდრიან).

ამჟამად ზოგი მკვლევარი, როცა იხილავს ნ. მარის ნაშრომებს ცალკეულ ენათა მასალის მეცნიერული ისტორიის თვალსაზრისით, გახაზავს, რომ ნ. მარი არ ფლობს აღნიშნულ მასალას. რა თქმა უნდა, ჩვენ არა ერთგზის შეგვიძლია შევნიშნოთ, რომ ნ. მარი ამა თუ იმ ენის მასალის ისტორიას ვერ ითვალისწინებს, მაგრამ ეს როდია მთავარი. ეს იქნებოდა ფაქტობრივი ხასიათის შეცდომა. აქ არსებითია მეთოდოლოგიური ხასიათის შეცდომა. ნ. მარმა, მავალითად, შესანიშნავად იცოდა, რომ ქართ. ხელი („пука“) მომდინარეობს ელ-ისაგან და რომ სიტყვას—ხელ-ს („გიჟის“ მნიშვნელობით) ვ არ ჰქონდა ფუძეში; მაგრამ ეს როდი უშლიდა მას ხელს ისინი ერთმანეთისთვის დაეკავშირებინა².

ნ. მარმა თავისი პალეონტოლოგიური სემანტიკით დაცალა ენა ყოველგვარი ისტორიული შინაარსისაგან და მოსწყვიტა ენის განვითარება საზოგადოების ნამდვილ განვითარებას.

¹ Н. Я. Марр, Извр. раб., т. II, гл. 55.

² Н. Я. Марр, Извр. раб., т. II, гл. 266.

ი. სტალინი გვასწავლის: „ენა... უშუალოდ არის დაკავშირებული მიანის საწარმოო საქმიანობასთან, და არა მარტო საწარმოო საქმიანობასთან, არამედ ადამიანის ყოველ სხვა საქმიანობასთანაც მისი ნუშაობის ყველა სფეროში წარმოებიდან ბაზისამდე, ბაზისიდან ზედნაშენამდე. ამიტომ ენა წარმოების ცვლილებებს ასახავს ეტებაშად და უშუალოდ, არ ელოდება ბაზისის ცვლილებებს. ამიტომ ენის, რომელიც ადამიანის საქმიანობის ყველა დარგს მოიცავს, მოქმედების სფერო გაცილებით უფრო ფართო და მრავალმხრივია, ვიდრე ზედნაშენის მოქმედების სფერო. უფრო მეტიც, იგი თითქმის უსაზღვროა.“

უწინარეს ყოვლისა სწორედ ამით აიხსნება, რომ ენა, საკუთრივ მისი ლექსიკური შემადგენლობა, თითქმის განუწყვეტლივ იცვლება. მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის, ვაჭრობისა და ტრანსპორტის, ტექნიკისა და მეცნიერების განუწყვეტელი ზრდა ენისაგან მოითხოვს მისი ლექსიკის შეესებებას ახალი სიტყვებითა და გამოთქმებით, რომლებიც საჭიროა მათი მუშაობისათვის. და ენა, უშუალოდ ასახავს რა ამ საჭიროებას, ავსებს თავის ლექსიკას ახალი სიტყვებით, სრულყოფს თავის გრანტიკულ წყობას¹.

ამის საფუძველზე გასაგებია, რომ მეურნეობის სფეროში, ტექნიკაში, მთელს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში განვითარება იწვევს ენის ლექსიკური შემადგენლობის განვითარებას, შეესებებასა და გამდიდრებას. ასე, მაგალითად; როდესაც მეურნეობის სფეროში გაჩნდა მიწის დამუშავების გარკვეული წესი, გაჩნდა კიდევ სათანადო ზმნა: ხნავ-ს (ხვნა). ამით ენაში აისახა მიწის დამუშავების ის საშუალება, რაც გამოიყენებოდა მეურნეობის განვითარების გარკვეულ დონეზე: ხვნა-ზმნა ნაწარმოები იქნა ხარ.(სვან. ვარიანტი კან)— სიტყვისაგან, რადგანაც ხნავდნენ ხარის საშუალებით (შდრ. ბარი-ბარ-ავს, თოხი-თოხნის და სხვ...).

როგორ ხსნის ამ აშკარა ფაქტებს ნ. მარის პალეონტოლოგიური სემანტიკის კანონები? სწორედ ამ მაგალითის შესახებ ნ. მართან ვკითხულობთ: „Был большой соблазн увязать происхождение пахания с техникой работы с быками, что сравнительным методом легко поддерживается, и потому мы этому соблазну почти поддались, но палеонтология вскрыла, что смысл создается по функции, природная производительная сила (ე. ი. ხელი.—ქ. ლ.) следовательно и рабочая—по орудию“² და ავითარებს რა ამ დებულებას პოლისემანტიზმისა და სტადიური მსოფლმხედველობის საფუძველზე, დაასკვნის, რომ ხვნა-ზმნაც ხელიდან მომდინარეობს, ოღონდ ფუნქციონალურად არის იგი შემდეგ გადასული ხარზეო.

განსაკუთრებით იქცევდა ნ. მარისა და მისი მიმდევრების (ნ. იაკოვლევის, გ. სერდიუჩენკოს) ყურადღებას აფხაზურ ენაში „შემორჩენილი“ ე. წ. პოლისემანტიზმი.

¹ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 9.

² Н. Я. Марр, Избр. раб., т. II, гл. 282.

პოლისემანტიზმი ხომ, მათი გაგებით, ენის განვითარების უძველესი პერიოდისათვის იყო დამახასიათებელი. ამ პოლისემანტიზმისა და ტერმინოლოგიის ნალური გადასვლების მიკვლევა იყო ძირითადი ამოცანა ე. წ. „ახალი, სენათმეცნიერო მოძღვრებისა“. ენის პალეონტოლოგია, რამდენადაც ეს სემანტიკის პალეონტოლოგია იყო, სწორედ ამის გამოვლენას ემსახურებოდა. აფხაზური ენა ამ მხრივ ნ. მარისა და მისი მიმდევრებისათვის თითქოს ყველაზე უფროსაიმედო დასაყრდენს იძლეოდა, როგორც ენა, რომელმაც ვითომცდა მთლიანად დაიცვა ეს პალეონტოლოგიური ვითარება თავისი პოლისემანტიზმით.

ბ. მარი წერდა: „Выходит, следовательно, так, что путем палеонтологических раскопок в языке, особенно в языке такого порядка, как абхазский, без каких-либо непреодолимых помех устанавливается состав его словаря на различных ступенях развития (!)...“

Все это в других языках выявляется лишь углубленной палеонтологической работой, даже в части яфетических языков, языков третичного периода, не говоря о более поздних, как греческий и латинский, но в абхазском опять-таки все как на ладони...“¹.

აქედან მომდინარეობდა აფხაზური ენის მნიშვნელობის გაზვიადებული შეფასება და იდეალიზაცია ე. წ. „ახალი მოძღვრების“ მიმდევართა მიერ. ნ. მარის ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებებს იმეორებდნენ ნ. იაკოვლევი და გ. სერდიუჩენკო სწორედ იდეალისტური პალეონტოლოგიური ელემენტოვანი ანალიზის დასასაბუთებლად².

*
* *

სემანტიკის გაზვიადებასა და ბოროტად გამოყენებასთან გვაქვს საქმე თანამედროვე რეაქციულ „ფილოსოფიურ“ მიმდინარეობაში — სემანტიზმი, რომელსაც სინამდვილეში არაფერი აქვს საერთო სემანტიკის. როგორც საენათმეცნიერო დისციპლინის, საკითხთა მეცნიერულ შესწავლასთან. იგი ენობრივი ფაქტების დამახინჯებული, იდეალისტური ინტერპრეტაციის ნიადაგზე ცდილობს იქცეს „უნივერსალურ“ მეცნიერებად და იკისროს ბუნებისა და საზოგადოების მოვლენათა „ახსნა“.

სემანტიკებმა გამოაცხადეს ენა და მისი „კანონები“ რალაც „თვითკმარ“ სისტემად, ნიშნებად, რომლებიც დამოუკიდებლად და მოწყვეტილად არსებობს როგორც საზოგადოებისაგან, ისე საერთოდ მთელი სინამდვილისაგან.

¹ Н. Я. Марр, Избр. раб., т. IV, гл. 75—76, 80.

² გ. სერდიუჩენკო, მაგალითად, წერდა: „Первичный слово-элемент, по Марру, многозначно. К утверждению этого положения Н. Я. Марр пришел в результате большого исследовательского труда, связанного с анализом древнейшего (первичного) корнеслова различных языков мира и, в первую очередь, ряда яфетических языков Кавказа... факт существования в языках подобных первичных элементов первичного корнеслова вряд ли можно оспаривать. свидетельство этих первичных элементов в языке дают корнесловы хотя бы яфетических языков Западного Кавказа, в которых легко прослеживаются подобные первичные корне-элементы“. იხ. მისი „за дальнейший подъем нового, материалистического учения о языке“. Изв. АН СССР Отдел. языка и лит., т. VIII, вып. 4, гл. 309 (ახვასთა ჩვენია.—ქ. ლ.).

სემანტიკები, წარმოადგენენ რა ამერიკულ-ინგლისური იმპერიალისტური იდეოლოგიურ მსახურებს, ცდილობენ ენაზე აპელაციით მიჩქმალონ წინააღმდეგობანი, რასაც ადგილი აქვს იმპერიალისტურ სამყაროში, რითაც გამოწვეულია მილიონიანი მასების გალატაკება და ჟღერა. ისინი ფართოდ ავრცელებენ ამ თავიანთ „ფილოსოფიას“, რათა მშრომელი ხალხი დაუმორჩილონ კაპიტალისტურ სინამდვილეს, არსებულ პირობებს; ისინი ჩასჩინებენ მასებს—სინამდვილის შეცნობა შეუძლებელია და მით უმეტეს შეუძლებელია ლაპარაკი მის გარდაქმნაზე. ერთ-ერთი მისი იდეოლოგი (ნეირატი), მაგალითად, აცხადებს: „ყელაფერი განვითარდება ისეთი გზით, რომელიც ჩვენ არ შეგვიძლია დღეს წინასწარ განვჭვრიტოთ. ასეთია ჩვენი ბედითა“¹.

სემანტიკში ამოდის დებულებიდან, რომ „სახელწოდება არ არის ნივთი“, და აკეთებს მეტად შორსმიმავალ დასკვნებს. ისინი გვარწმუნებენ: რაც ენაში გამოიხატება აბსტრაქტულ ცნებათა საშუალებით, იმას ადგილი არა აქვს სინამდვილეში, ხოლო რაც სინამდვილეშია, ის არ ძალუძს გამოხატოს ენასო. აქ აშკარად ჩანს სრული გათიშვა ენისა აზროვნებისაგან, სინამდვილისაგან. თანაც სემანტიკისათვის ეს ენა არის არა არსებული ენა, არამედ რაღაც სქოლასტიკური ენის სისტემა.

სემანტიკებს თუ დავუჯერებთ, ენის სისტემის წესებს ყველა ენაში აქვს უნივერსალური გამოყენება, და თუ ეს წესები იცით, თქვენ შეგიძლიათ გაიგოთ, როგორ უნდა გამოიყენოთ ენა, და მაშინ თურმე ისიც გვეცოდინებათ, როგორ აიცილინოთ შეცდომა (რაც გამოწვეულია ენის უკანონო გამოყენებით) და როგორ უნდა ილაპარაკოთ ყოველ შემთხვევაში გონივრულად. თურმე ადამიანთა შორის გაუგებრობა იმით იწყება, რომ ისინი ერთმანეთთან აიგივებენ ნივთსა და სახელწოდებას. თურმე ყოველგვარი უბედურების, კატასტროფის სათავე ენა არის. თურმე, თუ ჩვენ გვეცოდინება ენის სემანტიკის კანონები რა ბუნებისანი არიან, ავიცდნენ ამ კატასტროფას. მაგალითად, ჩეოზი, რომელიც ყველაზე უფრო აშკარად გამოთქვამს სემანტიკის დედააზრს, წერს: სემანტიკას რომ საყოველთოდ იცნობდნენ და ადამიანები რომ ცდილობდნენ ურთიერთობის პროცესში თავი დააღწიონ მარცხს, მაშინ კატასტროფას არ ექნებოდა ადგილი. ადამიანებს რომ ჰქონდეთ სემანტიკის ცოდნა, მაშინ არ წარმოიშვებოდა ასეთი უკუღმა რთი ცნებებიო².

მაშინ როდესაც ი. სტალინმა მთელი სისრულით გამოავლინა ენის უდიდესი მნიშვნელობა საზოგადოებისათვის და უმაღლესი შეფასება მისცა ბგერითს მეტყველებას აზროვნების განვითარების საქმეში, სემანტიკოსთა შეფასებაში ენამ დაიმსახურა ეპითეტები „საზარელი უფსკრული ენისა“, „ცუდი ენა“ („дурной язык“) და სხვ., მაშინ როდესაც ი. სტალინმა ენა,

¹ მოგვყავს მორის კორნფორტის წიგნის „В защиту философии“-ს მიხედვით, გვ. 155.

² „Однако, если бы знание семантики было всеобщим и люди старались бы избежать неудач в общении, то катастрофа едва ли могла начаться“... „если бы люди были вооружены знанием семантики, то такие неправдоподобные понятия не могли бы возникнуть“ (მ. კორნფორტი, გვ. 140).

მისი გრამატიკა, ადამიანის აზროვნების აბსტრაქციის მომხდენი შემწეობის შედეგად, აზროვნების უდიდეს წარმატებათა მაჩვენებლად დაახასიათა; სემანტიკის ტიპები იბრძვიან ენის აბსტრაქტული ბუნების წინააღმდეგ, მოითხოვენ დაყვანილ იქნეს ენის კანონები კონკრეტულ გამოხატულებებამდე; მაშინ როდესაც სტალინური კლასიკური განსაზღვრება ენისა გვასწავლის, რომ ენა არის საშუალება, იარაღი, რომლის შემწეობითაც ადამიანებს ურთიერთობა აქვთ ერთმანეთთან, უზიარებენ ერთმანეთს აზრებს და აღწევენ ურთიერთგაგებას, სემანტიკის ტიპი გვეუბნებიან, რომ ყოველგვარი გაუგებრობისა და კატასტროფების წყარო ენააო.

სემანტიკის ტიპი ილაშქრებენ ყოველგვარი ზოგადი, აბსტრაქტული ცნებების წინააღმდეგ, მოვლენების ყოველგვარი შეგნებული ანალიზის წინააღმდეგ. განსაკუთრებით იღვწიან სემანტიკის ტიპი დაამტიკონ სრული უაზრობა, უშინაარსობა და არარეალობა ტერმინებისა, როგორცაა: „სამშობლო, ეროვნება, კონსტიტუცია, კანონი, პროგრესი. კომუნიზმი, თავისუფლება, შრომა, კაპიტალი, მასები, ფაშიზმი, უოლ-სტრეტი...“ და სხვ.

სემანტიკის ტიპი ჩივიან გვეუბნება: ყოველი დავისა და გაუგებრობის შემთხვევაში საჭიროა დაძებნილ იქნეს „რეფერენტი“—და ორივე მოწინააღმდეგე მხარეს შესაძლებლობა ექნება გაუგონ ერთმანეთს—მოიხსნას გაუგებრობა; ცნობილია მაგალითი, რომელიც მას მოჰყავს: „ჩვენ ხშირად ვხმარობთ სიტყვას—„კაცობრიობა“—როგორია მისი რეფერენტი?—კითხულობს ჩივიანი. კონტექსტის ან ამ სიტყვის ხმარების წესის მიხედვით რეფერენტი არის ყოველი პირი, რომელსაც ოდესმე—კი უცხოვრია, ყოველი ცოცხალი პირი ან მთელი რიგი პირები, ამეამად მცხოვრები ყველა ადამიანი, შეიძლება ითქვას, რომ რეფერენტია ადამიანი, ადამიანი, ადამიანი და ასე 2. 000. 000. 000 ადამიანამდე. აი ეს არის თქვენი რეფერენტი. (ხაზი ჩვენია.—ქ. ლ). არ არსებობს ასეთი „კაცობრიობა“. მოუწოდეთ რაც შეიძლება ხმა მაღლა: „ე. ი., კაცობრიობავ, აქეთ!“ და არც. ერთი ადამიანი არ გამოგვხმაურებათ“².

დღეს, როდესაც მოწინავე ადამიანები შეუპოვრად იბრძვიან, რომ იხსნან კაცობრიობა იმ კატასტროფისაგან, რასაც მას უმზადებენ ამერიკელი-ნაციონალისტური ავანტიურისტები, ჩივიანის პირით ამერიკული იმპერიალიზმის იდეოლოგები გვამშვიდებენ: რომელი კაცობრიობისათვის ზრუნავთ თქვენ, როცა არ არსებობს ასეთი კაცობრიობა. ეს მხოლოდ სიტყვაა და არა სინამდვილეო.

როცა „კაპიტალის ტირანიის“ ქვეყანაში უმუშევარი მილიონები ულუკმაპუროდ დაეხეტებიან სამუშაოს საძებრად, სემანტიკის ტიპი ფილოსოფოსები გვამშვიდებენ, ეს გაუგებრობაა, არ არსესობს არავითარი კაპიტალი, ის რაც თქვენ ასე ვაღელვებთ, ეს ენის მიერ მოგონილი „უმსგავსოება“, „სიტყვის ტირანიააო“. ებრძოლეთ სემანტიკას, აბსტრაქტულ ცნებებს, ხსნა ამაშიაო.

¹ მ. კორნფორტი, В защиту философии. გვ. 139.

² იქვე, გვ. 141.

სემანტიკისტი „ფილოსოფოსები“ ცდილობენ შენიღბონ კლასობრივი წინააღმდეგობანი, დააჩლუნგონ მუშათა კლასობრივი თვითშეგნება და მიაღწიონ მათი ბრძოლის უნარი.

სემანტიკაში მოითხოვს ადამიანის აზროვნების მთელ მიღწევათა დაქვეითებას, შეზღუდვას უაღრესად კონკრეტულ გამოხატულებებამდე, ის ცდილობს ენა და აზროვნება დაეიდეს ადამიანის განვითარების პირველყოფილ საფეხურამდე, ენისა და აზროვნების უდიდესი მიღწევა—ცნება „კაცობრიობა“—დაიყვანოს კონკრეტულ ცალკეულ ერთეულ პირებამდე. ჩეიზის „რეფერენტის ძებნა“ სწორედ იმას ნიშნავს, რომ აბსტრაქციის, განზოგადების საფუძველზე შემუშავებული ცნება. რომელიც საშუალებას გვაძლევს უფრო ღრმად ჩავწვდეთ სინამდვილეს, დახურდადეს კონკრეტულ ერთეულ „ფაქტებამდე“. მოხდეს რეფორმა ენისა იმის ნაცვლად, რომ შეიცვალოს კაპიტალისტური წყობის ბოროტებანი. რამდენად უტოპიურია ასეთი ზომები ენის მიმართ, კარგად ვიცით შემოქმედებითი მარქსიზმის კლასიკური ნაწარმოებიდან: მხოლოდ დონკიხოტებს შეუძლიათ ასეთი მიზნები დაისახონ, უკან მოაბრუნონ კაცობრიობის ისტორია, ენის განვითარება.

სწორედ ამის საპირისპიროს გვასწავლის ვლ. ლენინი: „Подход ума (человека) к отдельной вещи, снятие слепка (-понятия) с неё не есть простой непосредственный, зеркальномертвый акт, а сложный, раздвоенный, зигзагообразный, включающий в себя возможность отлета фантазии от жизни“¹.

კ. მარქსი წერდა: „საზოგადოდ წარმოება აბსტრაქციაა, მაგრამ—აზრიანი აბსტრაქცია, რამდენადაც იგი მართლაც საერთოს გამოაცალკევებს, ფაქტსაქციას უკეთებს მას და ამით ჩვენ განმეორებას თავიდან გვაცილებსო“².

* *

ი. სტალინი გვასწავლის—თუ სემანტიკას (სემასიოლოგიას) დავიცავთ ყოველგვარი გაზვიადებისა და ბოროტად გამოყენებისაგან, „მას შეუძლია დიდი სარგებლობა მოუტანოს ენათმეცნიერებასო“³.

სემანტიკის შესწავლას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმის გამო, რომ ენის ლექსიკაში გამოხატულებას პოვებს ენის მდგომარეობა. „ლექსიკური შემადგენლობა ასახავს ენის მდგომარეობის სურათს: რაც უფრო მდიდარი და მრავალფეროვანია ლექსიკური შემადგენლობა, მით უფრო მდიდარი და განვითარებულია ენაო“⁴, — გვასწავლის ი. სტალინი. ენის ლექსიკური შემადგენლობის განვითარება კვალდაკვალ მისდევს საზოგადოების განვითარებას. იგი უშუალოდაა დაკავშირებული ადამიანის მთელ საქმიანობასთან და უშუალოდ ასახავს საზოგადოების განვითარებაში ყოველგვარ ცვლილებას. „...ენა, საკუთრივ მისი ლექსიკური შემადგენლობა, — გვასწავლის ი. სტალინი, — თითქმის განუწყვეტლივ იცვლება. მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის, ვაჭრობისა და ტრანსპორტის, ტექნიკისა და მეცნიერების განუწყვეტელი ზრდა ენისაგან მოითხოვს მისი

¹ В. Ленин, Философские тетради, 1947, გვ. 308.

² კ. მარქსი, პოლიტიკ. ეკონომიის კრიტიკისათვის, სახელგამი, 1932, გვ. 5.

³ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 37.

⁴ ი. სტალინი, იქვე, გვ. 21.

ლექსიკის შევსებას ახალი სიტყვებითა და გამოთქმებით, რომლებიც საჭიროა მათი მუშაობისათვის. და ენა, უშუალოდ ასახავს რა ამ საჭიროებას აკმაყოფილებს თავის ლექსიკას ახალი სიტყვებით, სრულყოფს თავის გრამატიკულ წყობას¹. ამიტომაცაა, რომ ესა თუ ის ენა, მისი ლექსიკური შემადგენლობა სათანადო საზოგადოების ისტორიის სანდო მოწმედაა მიჩნეული. ასე, მაგალითად, საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის ნაჩვენებია მნიშვნელობა ისეთი ტერმინებისა, როგორცაა: „მარგვლა“ (დაკავშირებული მარგილთან), „სახლ-ი“, „მამასახლისი“, „ღია-სახლისი“, „გუთნის დედა“ და სხვ...²

ი. სტალინმა მოგვცა გასაღები გავიგოთ ენის მთელი ლექსიკური შემადგენლობის განვითარება საზოგადოების განვითარებასთან დაკავშირებით.

ახასიათებს რა ამ მხრივ ცვლილებას, მომხდარს პუშკინის შემდგენლობის დელ რუსულ ენაში, ი. სტალინი აღნიშნავს: „შეიცვალა რამდენადმე რუსული ენის ლექსიკური შემადგენლობა, შეიცვალა იმ აზრით, რომ შეივსო ახალი სიტყვებისა და გამოთქმების მნიშვნელოვანი რაოდენობით, რომლებიც წარმოიშენნენ ახალი სოციალისტური წარმოების წარმოშობასთან, ახალი სახელმწიფოს, ახალი სოციალისტური კულტურის, ახალი საზოგადოებრიობის, მორალის გაჩენასთან დაკავშირებით. დასასრულ, ტექნიკისა და მეცნიერების ზრდასთან დაკავშირებით; შეიცვალა მთელი რიგი სიტყვებისა და გამოთქმების აზრი, რომლებმაც ახალი აზრობრივი მნიშვნელობა მიიღეს; ლექსიკიდან ამოვარდა გარკვეული რაოდენობის მოძველებული სიტყვები“³.

აქ ი. სტალინმა მთელი სისრულით დაახასიათა ის მხარეები ენის ლექსიკური შემადგენლობის ცვლილებისა, რითაც ვიღებთ მის შემდგომს განვითარებას. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ორი მომენტი: 1. რუსული ენის ლექსიკური შემადგენლობა შეიცვალა იმ აზრით, რომ შეივსო ახალი სიტყვებისა და გამოთქმების მნიშვნელოვანი რაოდენობით; 2. შეიცვალა მთელი რიგი სიტყვებისა და გამოთქმების აზრი, რომლებმაც ახალი აზრობრივი მნიშვნელობა მიიღეს.

მაშასადამე, ენის ლექსიკური შემადგენლობის გამდიდრება მიმდინარეობს: სიტყვათა და გამოთქმათა ახალ წარმოებით, რაც შესაძლებელია ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის ბაზაზე (ძირითადი ლექსიკური ფონდი „არის ენის ბაზა ახალი სიტყვების წარმოსაქმნელად“⁴, — გვასწავლის სტალინური ენათმეცნიერება) და უკვე არსებულ სიტყვათა და გამოთქმათა ახალი აზრობრივი მნიშვნელობის მიღებით.

ორივე ეს საშუალება გამოყენებულია ენებში ენის ლექსიკური შემადგენლობის გასამდიდრებლად, ოღონდ თითოეული ამ საშუალების ხვედრითი წონა სხვადასხვა ენობრივ თვისობრიობაში შესაძლოა სხვადასხვა იყოს. ზოგ ენაში და ზოგჯერ შეიძლება ჭარბობდეს სიტყვაწარმოებითი საშუალება,

¹ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 9.

² ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, გვ. 194.

³ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 4.

⁴ ი. სტალინი, იქვე, გვ. 21.

ზოგ ენაში და ზოგჯერ კი—არსებულ სიტყვათა (და გამოთქმათა) აზრობრივი გამდიდრება.

ამ ნიადაგზე ჩვენ ვიღებთ სიტყვათა მთელ რიგ ახალ წარმოებებს.

მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ საზოგადოებრივი განვითარების ერთნაირს პირობებში წარმოიქმნება ახალი ყოფის სიტყვა, ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ სხვადასხვა ენაში ის უთუოდ ერთნაირად ფორმდებოდა და აიგებოდა. ენათა ისტორია გვიჩვენებს სხვადასხვა ენისთვის დამახასიათებელ თავისებურებებს, მაგ., სიტყვა მატარებელი გაჩნდა, რა თქმა უნდა, ტრანსპორტის ამ სახეობის გაჩენასთან ერთად. იგი ყველა ენაში გამოიხატება. მაგრამ გამოიხატება არა უთუოდ ერთგვარად. რუსულად მას ეწოდება—*поезд*, ქართ.—მა-ტარ-ე-ბელი, აფხ.—ადიგლბა—„მინდვრის გემი“, ყაბ. მაჭაბი „ცეცხლის ურემი“ და სხვ. ჩვენ ვხედავთ ყველა ამ ენის დამახასიათებელ სიტყვათწარმოების წესს. ამაში მეღავენდება აღნიშნულ ენათა შინაგანი განვითარების კანონების თავისებურება ლექსიკის წარმოების მხრივ.

ასევე რუსული *окно*—„ფანჯარა“ მიჩნეულია *око*—„თვალ“ სიტყვიდან მომდინარედ; „*око*“, როგორც სინათლის წყარო დაუკავშირდა „თვალს“. ეს შესაძლებლობაა: ასეთი შესაძლებლობა დასაშვებია სხვა ენებშიაც ყოფილიყო გამოყენებული აღნიშნული სიტყვის საწარმოებლად. მაგრამ ეს აუცილებელი არაა, ნ. მარის მოძღვრების მიხედვით კი ასეთი რამ ყველა ენაში აუცილებელი გამოდის. რომ ეს, ასე არ არის, ამას ადასტურებს სხვა ენათა მასალა. მაგალითად, ქართულში იმავე მნიშვნელობის მქონე სიტყვა „სარკნელი“ მომდინარეობს, როგორც გარკვეულია, სარკუმელი-ისაგან (შდრ. მეგრ. *ო-კუმაშე*) და იგივე გამოდის, რაც „საკვამლე“; აფხაზურში შემორჩენილია ფანჯრის საკუთარი სახელწოდება ახგ-ში ← || აკვ-ში, რაც ნიშნავს „თავ-კარი“ ანუ „სახლის სახურავის კარი“.

ამდენადვე ენათა ისტორია გვიჩვენებს, რომ არ არსებობს შინაგანი აუცილებლობა სემანტიკურად ყველა ენაში სიტყვა ერთიან კანონებს ემორჩილებოდეს და ამდენადვე ნ. მარის სემანტიკური კანონები თავიანთი უნივერსალური ხასიათით ეწინააღმდეგება ენათა ისტორიული განვითარების ფაქტებს და უგულბელყოფს კალკულ ენათა შინაგანი განვითარების კანონებს.

შეიძლება, მაშასადამე. ახალი სიტყვების წარმოების გვერდით, გამდიდრდეს უკვე არსებული სიტყვა ახალი შინაარსით, იქნება ეს სიტყვის მნიშვნელობის გაფართოებისა თუ დავიწროების გზით. თუ შემორჩა ძველი მნიშვნელობაცა და ახალიც, უთუოდ მივიღებთ სიტყვის მრავალ მნიშვნელობას, პოლისემანტიზმს. ახალი მნიშვნელობის, ახალი გააზრების შექმნა კი სიტყვას შეუძლია საზოგადოებრივი განვითარების საფუძველზე და ამდენადვე ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების“ მტკიცების წინააღმდეგ პოლისემანტიზმი შედეგია საზოგადოების განვითარებასთან დაკავშირებით ენის განვითარებისა. მაგ., სიტყვა ზღვა ჩვენ თვალწინ იღებს სულ ახალ გააზრებას. როცა ვამბობთ—„თბილისის ზღვა“, „მოსკოვის ზღვა“—ამგვარ გამოთქმებში „ზღვა“ სიტყვა პოლისემიური ხდება.

ყოველი ენის ისტორიიდან ვიცით, რომ სიტყვათა დიდი ნაწილის მნიშვნელობის ცვლა მიმდინარეობს პოლისემიურობისაკენ, იქნება ეს სიტყვის მნიშვნელობის გაფართოება თუ დავიწროება (ვიმეორებთ, პირვანდელ მნიშვნელობათა შენარჩუნების შემთხვევაში). მაგალითები: რუს. სიტყვა *орудие* პოლისემიური გახდა, მას ახალი მნიშვნელობა მოემატა რუსეთში სამხედრო ხელოვნებაში არტილერიის ჩამოყალიბების დღიდან: (*артиллерийское*) *орудие*, ე. ი. ზარბაზანი. ქართულში და სხვა ენებშიც სიტყვა მანქანა—ამ ბოლო ხანებში—ავტომობილების შემოსვლის შემდეგ, პოლისემიური გახდა: მანქანით კერავს, მანქანით ქსოვს, მანქანით ჩამოვიდა და სხვ.

რუსული სიტყვა *лес* პოლისემიურია. უშაკოვის ლექსიკონში აღნიშნულია ამ სიტყვის ოთხი მნიშვნელობა:

1. Пространство, заросшее деревьями. „Густой лес“, „гулять в лесу“;
2. Срубленные и приготовленные для разных надобностей деревья. „Лес строевой“; „для постройки нехватило леса“.
3. Множество каких-нибудь острых, торчащих предметов. „Целый лес штыков“.

4. Временное высокое сооружение из бревен и досок для работ возле стен строящегося или ремонтирующегося здания. „Мы бродили в неоконченном здании по шатким дрожащим лесам...“

წარმოდგენილი ოთხი მნიშვნელობიდან, მაგალითად ხარაჩოს მნიშვნელობა—ამ სიტყვაში შეიძინა უფრო გვიან. მას შემდეგ, რაც დაიწყო ქვის დიდი შენობების აგება.

ცნობილია ყველა ენაში სხეულის ნაწილთა სახელწოდებების—პირის, ცხვირის, თვალის, გულის, ხელის, ფეხის, თავის—პოლისემიურობა.

ორასი წლის წინათ ქართული სიტყვა პირი პოლისემიური იყო. საბა ორბელიანი აღნიშნავს ამ სიტყვის რამდენიმე მნიშვნელობას: 1. პირი არს ბაგეთა აღმა (ე. ი. рот), 2. პირად ითქმის პირის სახე (ე. ი. лицо), 3. პირად ითქმის პირობისა და პაემნის მიცემა (პირი მისცა), 4. პირად ითქმის ზღუათა და წყალთა კიდური (ზღვის პირი). 5. პირად უწოდენ ჭურჭელთა ბაკოს (კოკის პირი), 6. პირად უწოდენ ლახვართა და მახვილთა მკვეთელობათა (ხმლის პირი)¹. ყველა ეს მნიშვნელობა—როგორც ძირითადი, ისე გადატანითი, თანამედროვე ქართულს შემონახული აქვს. ამავე დროს პირი სიტყვის მნიშვნელობა ქართულში კიდევ უფრო პოლისემიური გახდა ტექნიკის, მეცნიერების განვითარების გამო. მაგალითად, პირს მიეცა პიროვნების („личность“) მნიშვნელობა, ასევე პირი—როგორც გრამატიკული ტერმინი და სხვა;¹ სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელი სიტყვების—გული, ხელი, ცხვირი, თვალი და სხვათა—პოლისემიურობა მომდინარეობს ძირითადი მნიშვნელობის, სხეულის ნაწილების—გულის, ხელის, ცხვირის—მნიშვნელობათა გადატანითი ხმარებიდან. პირვანდელი, ძირითადი მნიშვნელობაა სხეულის ნაწილის აღნიშვნა.

ეს ელემენტარული კვმარტება უგულვებელ ყვეს ნ. მარის მიმდევრებმა. მაგალითად, ნ. მარის მიმდევარმა ნ. იაკოვლევმა ასეთი სიტყვების ძირითად მნიშვნელობად მიიჩნია—იარაღის ან სხვა საგნის ნაწილის აღნიშვნა.

¹ პირი აქვს აგრეთვე სახლს და სხვ.

ნ. იაკოვლევის აზრით, კბილი პირველად ეწოდა არა ადამიანის კბილს (ან ცხოველის კბილს), არამედ ღორის ეშვს, რომელსაც თურმე პირველად ეწოდა ადამიანი იყენებდა როგორც საწარმოო და საბრძოლო იარაღს. ასეთი იარაღის სახელწოდება შემდეგში თურმე გადავიდა ადამიანის კბილზე.

ადილეთურ ენებში ნა ეწოდება თვალს. ეგვევ სიტყვა აღნიშნავს ნაჯახის ან ჩაქუჩის ყუთის იმ ნაწილს, სადაც ტარი ეყრება მას. ნ. იაკოვლევი ირწმუნება, თითქოს თვალის, როგორც ადამიანის ორგანოს, სახელწოდება მომდინარეობდეს ნაჯახის ყუთის სახელწოდებისაგან. ასეთივე ახსნას აძლევს ის ადილეთურ ენებში ეს „ხელის“, ფა „ცხვირის“ და სხეულის სხვა ნაწილთა სახელწოდებას¹.

ნ. იაკოვლევის სემანტიკური კანონები რომ მივუყენოთ რუსული ენის მასალას, გამოვა, რომ, მაგალითად, რუს. нос „ცხვირი“, თავდაპირველად უნდა დარქმეოდა გემის წინა ნაწილს (нос корабля) და აქედან უნდა ყოფილიყო გადმოტანილი ადამიანის ორგანოს ცხვირის, როგორც წინა ნაწილის, გამოსახატავად. ანდა ქართულში ფეხი პირველად უნდა დარქმეოდა ვთქვათ, მაგიდის ფეხს, და შემდეგ ადამიანის ფეხს... ასეთი მსჯელობა მარისტების ფანტაზიის ნაყოფია.

ამგვარად, ნ. მარისა და მისი მიმდევრების მტკიცება, თითქოს თანამედროვე ენებში შემჩნეული პოლისემიური სიტყვები წარმოადგენდეს ენის უძველესი სტადიის გადმონაშთს, არ დასტურდება ენათა ისტორიის ფაქტებით. პირიქით, სიტყვათა პოლისემიურობა უფრო გვიანდელი, წარმოების განვითარების, საზოგადოების განვითარების, აზროვნების განვითარების შედეგია. ი. სტალინი გვასწავლის: „რაც უფრო მდიდარი და მრავალფეროვანია ლექსიკური შემადგენლობა, მით უფრო მდიდარი და განვითარებულია ენა“². ენის ლექსიკური შემადგენლობის გამდიდრების, გამრავალფეროვნების ერთ-ერთი გზაა სიტყვის პოლისემიურობა. ეს საშუალება მეტნაკლებადაა გამოყენებული სხვადასხვა გრამატიკული წყობის მქონე ენებში.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
კავკასიურ ენათა კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1953. 2. 20)

¹ Н. Яковлев, Грам. литер. кабардинск. языка, 1948 г., гл. 160.

² ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 21.

მ. ჯაფარიძე

მინათმომკვლეების იაკალები დასავლურ-ქართულ კულტურაში

გვიანი ბრინჯაოს ხანის დასავლურ-ქართული კულტურა ჯერ კიდევ სათანადოდ შესწავლილი არ არის. მართალია, უკანასკნელ ხანებში საგრძნობლად გაიზარდა ჩვენში არქეოლოგიური კვლევა-ძიება და ბევრი რამ გაკეთდა კიდევ, მაგრამ მრავალი მნიშვნელოვანი საკითხი ჯერაც გადაუჭრელი რჩება. არქეოლოგიურმა სამუშაოებმა, რომლებიც უკანასკნელ წლებში წარმოებს დასავლეთ საქართველოში, ჯერჯერობით სათანადოდ ვერ გამოავლინა გვიანი ბრინჯაოს ხანის ძეგლები და თათქმის მთელი მასალა, რომელიც დღეს მკვლევარს ხელთა აქვს, დასავლეთ საქართველოდან, სამწუხაროდ, შეთმზვევითი აღმოჩენების შედეგადაა დაგროვილი. ამიტომაც, ამ მასალის შესწავლა, ძირითადად, შესაძლებელი ხდება კოლხური კულტურის წამყვანი ნივთების ტიპოლოგიური ანალიზის გზით. ამგვარი შედარებითი შესწავლა ამ კულტურის ძირითადი ტიპებისა დიდად შეუწყობს ხელს აგრეთვე ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხის გადაჭრას, როგორცაა კოლხური და ყოზანური კულტურების ურთიერთობის საკითხი. ეს კი დღეს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხთაგანია ქართულ არქეოლოგიაში. კოლხური და ყოზანური კულტურების შესახებ უკანასკნელ ხანებში გამოითქვა მოსაზრება, რომ ეს ორი საკუთარი ტრადიციის მქონე კულტურა უნდა ყოფილიყო¹.

გვიანი ბრინჯაოს ხანის მასალა დასავლეთ საქართველოდან, უპირატესად, განძების სახითაა წარმოდგენილი. ამ პერიოდის სამარხები აქ დღემდე ნაკლებადაა შესწავლილი. ეს განძები, ძირითადად, ბრინჯაოს სამეურნეო იარაღებისაგან შედგება. ამიტომაცაა, რომ ამიერკავკასიაში გავრცელებულ ამ პერიოდის სხვა კულტურებთან შედარებით, რომლებიც, უპირატესად, ცნობილია სამარხებში აღმოჩენილი ნივთებით, სამეურნეო იარაღი დასავლურ-ქართულ კულტურაში უკეთაა წარმოდგენილი. ცნობილია, რომ სამეურნეო იარაღი სამარხებში ძალიან იშვიათად გვხვდება, განსაკუთრებით კი სასოფლო მეურნეობასთან დაკავშირებული იარაღი². სამწუხაროდ, არქეოლოგიური მასალა უმთავრესად სამარხებიდან მომდინარეობს და შრომის

¹ Е. И. Крупнов, Вопросы истории, 2, გვ. 130, 1950; მ. ჯაფარიძე, კოლხური ცული: საქ მუხ. მოამბე, ტ. XVI—B, გვ. 37, თბილისი, 1950.

² Г. Чайлд, Прогресс и археология, Москва, 1949, стр. 184.

იარაღებიც ნაკლებადაა ხოლმე წარმოდგენილი. შრომის იარაღების შესწავლას კი, უთუოდ, დიდი მნიშვნელობა აქვს. კ მარქსი აღნიშნავს, რომ კაპიტალიზმ- ნელობაც დაშთენილ ძვლების აგებულებას აქვს მოსპობილ ცხოველთა ჯიშების ორგანიზაციის შესასწავლად, ისეთივე მნიშვნელობა აქვს შრომის საშუალებათა ნაშთებს მოსპობილ საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციათა შესასწავლად¹.

ეს ნაშრომი სწორედ ამ იარაღების შესწავლას გულისხმობს. კოლხური კულტურის შრომის იარაღებიდან ჩვენ შევებებით სოფლის მეურნეობასთან დაკავშირებულ იარაღს.

თოხი. განსაკუთრებით ფართო გავრცელება კოლხურ კულტურაში ბრინჯაოს თოხმა ჰპოვა. იგი კოლხურ ცულთან და სეგმენტისებრ იარაღთან ერთად გვიანი ბრინჯაოს ხანის დასავლურ-ქართული კულტურის ყველაზე უფრო დამახასიათებელ ნივთს წარმოადგენს.

კოლხური ბრინჯაოს თოხი ნაირი ზომისა და მოყვანილობისა გვხვდება. სატარე თითქმის ყველას ერთნაირად აქვს მოწყობილი; სატარის უკანა პირი მილისებურად გამოშვერილია; ხერელი წესიერი მრგვალია; მისი უკანა პირი რამდენიმე მილიმეტრით უფრო პატარაა, ვიდრე წინა.

თოხები ძირითად პირის მოყვანილობით განსხვავდება ერთმანეთისაგან. გვხვდება ეგზემპლარები, რომელთაც პირი თანდათანობით უფართოვდება და იგი ტრაპეციის ფორმას წააგავს. არის ისეთი ცალებიც, რომელთაც მკვეთრად გამოსახული მხრები აქვს; ზოგიერთს ორივე მხარი მეტად, ზოგს კი ნაკლებად დაქანებული აქვს; ამგვარი თოხების პირი, უპირატესად, ფართოა და ძლიერ გორდა. სულ რამდენიმე თოხია ცნობილი დღემდე, რომელთაც წელი საკმაოდ გრძელი აქვს; მათი პირი „მცირედით გორდაა“. ყველა ცალში პირი ფხისაკენ თანდათანობით თხელდება.

თოხი უმთავრესად წელში მოხრილია, ზოგი უფრო მეტად, ზოგიც—ნაკლებად. გვხვდება აგრეთვე ისეთი ცალები, რომელთაც წელი სრულიად სწორი აქვს.

ზოგიერთ ეგზემპლარს პირის უკანა პირზე ჩვეულებრივად სამი რელიეფური წიბური გაუყვება ხოლმე. თითქმის ყველა თოხი სრულიად სადაა. გვხვდება მხოლოდ ორიოდ ცალი, რომელთაც პირის უკანა ნაწილზე მეტად ტლანქად ნაკეთები, ფართო ირიბი ხაზები აქვს და ზოგჯერ ფხური ორნამენტი გაუყვება.

თოხები ერთმანეთისაგან ხშირად სიდიდითაც განსხვავდებიან. გვხვდება, შედარებით პატარა ზომის თოხები და აგრეთვე საკმაოდ მოზრდილი ცალებიც. საყურადღებოა, რომ თითქმის ყველა ეგზემპლარს აშკარად ეტყობა, რომ იგი ხმარებაში ყოფილა.

დასასრულ, უნდა აღვნიშნოთ თოხები, აღმოჩენილი ურეკის განძში, სოფ. ზენითში და აგრეთვე ზუგდიდის მუზეუმში დაცული ორი თოხი. ურეკის

¹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 140, თბილისი, 1930

განძის თხები ფორმით განსხვავდებიან კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელი თხებისაგან და აგრეთვე ასაკითაც წინ უსწრებენ მათ. ისევე როგორც ზენითისა და ზუგდილის მუზეუმის თხები, მხოლოდ სატარის მოყვანილობით ემსგავსებიან კოლხურ თხს. ურეკის თხის თავისებურებას წარმოადგენს ის, რომ მას პირი სამკუთხა მოყვანილობისა აქვს. სოფ. ზენითში აღმოჩენილი სამი თხი, რომლებიც დღეს ბათუმის მუზეუმშია დაცული, აგრეთვე პირის მოყვანილობით განსხვავდება ჩვეულებრივი თხებისაგან. მათ ფართო აქვთ პირის ზედა ნაწილი, რომელიც დაახლოებით შუა ნაწილიდან ქვევითკენ სწრაფად ვიწროვდება². განსაკუთრებით საყურადღებოა ზუგდილის მუზეუმში დაცული, სოფ. ჯვარში აღმოჩენილი სრულიად თავისებური მოყვანილობის ორი თხი. პირი გრძელია და ვიწრო. იგი რომბისებური მოყვანილობისაა; შუა ნაწილისაკენ თანდათანობით ფართოვდება და შემდეგ კვლავ ვიწროვდება. ორივე თხი წელში ძლიერ მოხრილია³.

როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, ბრინჯაოს თხი ფართოდ იყო გავრცელებული გვიან ბრინჯაოს ხანაში დასავლეთ საქართველოში. მაგრამ, ჩანს, რომ იგი ყველგან ერთნაირად არ დამკვიდრებულა. აფხაზეთში დღემდე არც ერთი თხი არ აღმოჩენილა.

სამეგრელოს ნიადამა რამდენიმე თხი მოგვცა. სამწუხაროდ, ზუგდილის მუზეუმში დაცულ რვა თხიდან მხოლოდ სამის აღმოჩენის ადგილია ცნობილი. ერთი მოზრდილი თხი აღმოჩნდა სოფ. წალენჯიხაში (ზუგ. მუზ. № 44); ორი რომბისებრი მოყვანილობის თხი ნაპოვნი იყო სოფ. ჯვარში (ზუგ. მუზ. № 52, 53). ერთი თხი აღმოჩნდა ამავე სოფელში 1905 წ. ნაპოვნ განძში⁴. სოფ. მახარაში აღმოჩენილ განძში ერთი თხია⁵.

რამდენიმე თხია ცნობილი გურიიდანაც. ერთი აღმოჩნდა 1938 წ. სოფ. ხიდისთავში (საქ. მუზ. კოლ. 4—34/2). მახარადის მუზეუმში ინახება ერთი განძი, შემთხვევით აღმოჩენილი მიწის სამუშაოების დროს 1936 წ. თიხის ჭურჭელში სოფ. ვაკიჯვარში (ადგილი ქობრბუდე). განძში ოთხი თხია. თხებს თან ახლავს ერთი I_1 ქვეტიპის კოლხური ცული; ორი კოლხური ცულის ყუის ნატეხი, ორივე I ტიპისა; თერთმეტი ნატეხი სეგმენტისებრი იარაღისა; შუბის პირის ფრანგმენტი; წალდის ნატეხი; ბრტყელი ცულის ზედა ნაწილი; ერთი თხელი ბრინჯაოს მავთული და ზოდები (სურ. 1) ამავე მუზეუმში ინახება მეორე განძი, ნაპოვნი სოფ. შრომაში. იგი შედგება შემდეგი ნივთები-

¹ თ. ჯაფარიძე, დახვედრითი ექსპედიცია გურიაში: საქ. მუზ. მოაზგ, ტ. XVI—B, გვ. 116, თბილისი, 1950.

² Б. А. Куфтин, К вопросу о древнейших корнях грузинской культуры на Кавказе по данным археологии: საქ. მუზ. მოაზგ, ტ. XII—B, გვ. 317, სურ. 15, თბილისი, 1944.

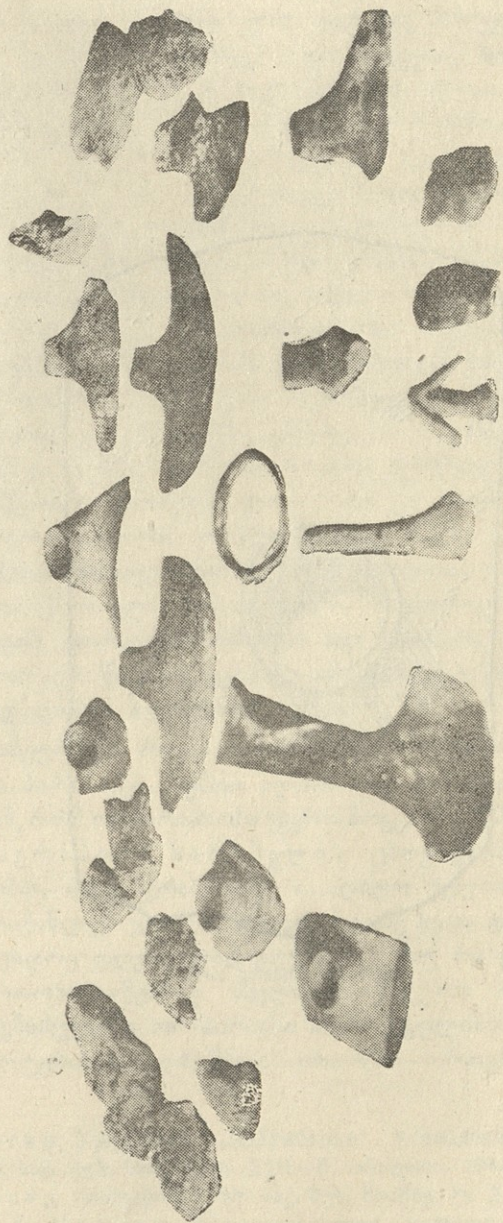
³ იქვე.

⁴ А. А. Иессен, К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе: Изв. ГАИМК, вып. 120, М—Л, 1935, стр. 125, Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. I, Тбилиси, 1949, стр. 139.

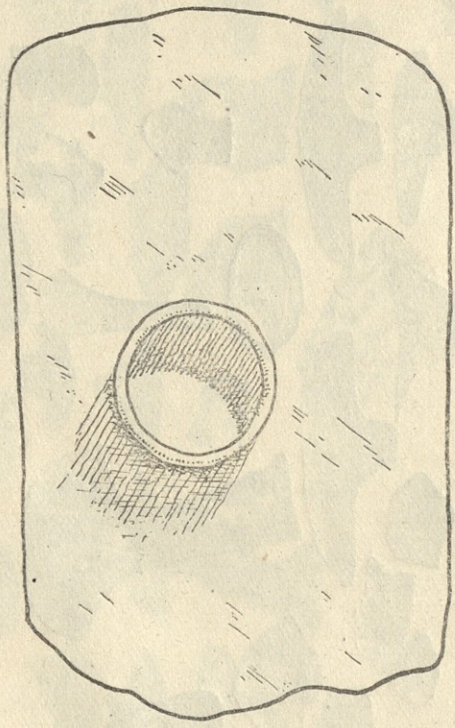
⁵ А. А. Иессен, ციტ. ნაშ., გვ. 124.

სურ. 1. ვაკოჯდვის განძი (მახარაძის მუზეუმი).

სურ. 2. შრომის განძი (მახარაძის მუზეუმი).

სურ. 3. ორპირა თოხი.

საგან: ერთი I ტიპის კოლხური ცული; ორი მთელი და რამდენიმე ნატეხი სეგმენტისებრი იარაღი; სამი თოხის ნატეხი; ერთი ორთოხი; სატყვერო პირის ფრანგმენტები; ბრტყელი ცულის ყუის ნატეხი; ბრტყელი გრძელფრთიანი ისრისპირი; ერთი სატეხი (?); სამაჯური და მრავლად ზოდები (სურ. 2).

ამ განძიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა ერთი იარაღი, რომელსაც ორპირა თოხის მოყვანილობა აქვს (სურ. 3). იგი წარმოადგენს დაახლოებით სწორკუთხა ფორმის ბრტყელ თუ სპილენძის ფირფიტას, რომელსაც შუა ნაწილში სატარე ხვრელი აქვს. სატარეს უკანა პირი, ისევე როგორც ჩვეულებრივ ბრინჯაოს თოხებს, მილისებურად გამოშვებული აქვს. იარაღის ორივე პირი მოცვეთილია; ჩანს, რომ მისი ორივე პირი თანაბრად ყოფილა გამოყენებული. შესაძლოა ამ იარაღის ორივე პირი თოხისმაგვარად იყო გამოყენებული მიწის დასამუშავებლად. აღსანიშნავია, რომ ამგვარი იარაღი ჯერჯერობით სხვაგან სრულიად უცნობია. დასავლურ-ქართულ კულტურაში ორპირიანი იარაღი დღემდე მხოლოდ ცულნამგაღაა ცნობილი ერთი ლაჯობის ძირის კოლექტიდან¹, მეორე კი ცხინვალის განძიდან². მაგრამ ამ კომბინირებულ იარაღში სხვადასხვა ფუნქციის მქონე იარაღია შერწყმული — ცული და ნამგალი. ზემოთ აღწერილი იარაღის ორივე პირი კი ერთი დანიშნულების მატარებელია. ორპირა იარაღი, რომლის ორივე პირი ერთ ფუნქციას ასრულებს, ამიერკავკასიის მასალებიდან ჩვენთვის მხოლოდ ერთია ცნობილი, ორპირა აღმოსავლურ-ქართული ტიპის ცული, რომელიც ი. ჰუმელმა აღმოაჩინა ელენენდორფის ყორღანში³. მაგრამ იგი საომარ, სრულიად განსხვავებული ხასიათის იარაღს წარმოადგენს და ამ შემთხვევაში ნაკლებად გვაინტერესებს. აქ მხოლოდ ფაქტი აღვნიშნეთ.

ამრიგად, სამეურნეო რიგის იარაღთაგან, რომელთაც ერთი ფუნქციის მატარებელი ორი პირი აქვს, ზემოთ აღწერილის გარდა, ჯერჯერობით ცნობილი არაა. მაგრამ, რომ ორპირა თოხი უფრო მოგვიანო ხანაშიც იყო ცნობილი, ეს კარგად ჩანს სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების ერთი ადგილიდან, სადაც ვკითხულობთ, რომ სერაპიონმა «...აღიღო ჯელითა თვისითა ორთოჯი რკინისაჲ და გამოაქანდაკა ჯუარნი ლოდთა რათმე ზედა დიდ-დიდთა, რომელნი იგი იხილვებინა ვიდრე დღენდელად-დღემდე»⁴. თუ რა ფორმისა უნდა ყოფილიყო ეს „ორთოხი“ ამჟამად ძნელი სათქმელია; ის კი ცხადი უნდა იყოს, რომ ამ შემთხვევაში ორპირიანი თოხი იგულისხმება. ს. ორბელიანი ორთოხის განმარტებისას აღნიშნავს «ორთოჯი—ორთგნითვე სათხროლი».

¹ В. А. Куфтин, Урартский „Колумбарий“ у подошвы Арарата и Куро-Аракосский энселит: საქ. მუხ. მთაბმე, ტ. XIII—В. თბილისი, 1944, გვ. 28, ტაბ. XIII.

² თ. ჯაფარიძე, ცხინვალის განძი: საქ. მუხ. მთაბმე, ტ. XVI—В, გვ. 102, სურ. 4, თბილისი, 1950; В. А. Куфтин, Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, Тбилиси, 1945, табл. XIV.

³ Я. И. Гуммель, Погребальный курган (№ 1) около Еленендорфа, Баку, 1931, стр. 14, табл. V.

⁴ ბასილ ზარზმელი, ცხოვრება სერაპიონ ზარზმელისა: ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, ტ. 1, შედგ. ს. ყუბანეიშვილის მიერ, თბილისი, 1946, გვ. 92.

საქართველოს თანამედროვე ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, როგორც ნ. რეხვიაშვილი აღნიშნავს, ტერმინი „ორთოხი“ აღარ ჩანს¹ და არც ელემენტები თოხი გვხვდება. მაგრამ, სამაგიეროდ, კარგადაა ცნობილი კომბინირებული იარაღი: თოხ-წერაქვა, ბარ-თოხა, ცულ-წერაქვა და სხვა. ჩანს, მიწათქმედებაში სხვადასხვა ხასიათის იარაღის შერწყმა გაცილებით უფრო მიზანშეწონილი იყო. იარაღს საჭიროების მიხედვით ხან ერთი თავიდან ამუშავებენ, ხან კი მეორიდან. ორმაგი იარაღი, რომლის ორივე პირი ერთ ფუნქციას ასრულებს, როგორც ჩანს, ნაკლებად იყო გავრცელებული და დღეს, თითქმის, ხმარებიდანაც გამოვიდა.

ამრიგად, სოფ. შრომის განძში აღმოჩენილი ორპირა იარაღი, ვფიქრობთ, ორთოხი უნდა ყოფილიყო, რომელსაც მიწის დამუშავებისათვის ხმარობდნენ.

კარგადაა წარმოდგენილი თოხები აჭარაიდან. საყურადღებოა, რომ დღევანდელი აჭარის ასსრ ტერიტორიაზე მრავლადაა აღმოჩენილი სპილენძის თუ ბრინჯაოს ნივთებისაგან შემდგარი განძები. რასაკვირველია, ეს გარემოება უთუოდ იმით აიხსნება, რომ, როგორც არაერთგზის იყო უკვე სათანადო ლიტერატურაში აღნიშნული, ქოროხის აუზში უნდა ყოფილიყო გვიანი ბრინჯაოს ხანის დასავლურ-ქართული კულტურის ერთ-ერთი ძირითადი მწარმოებელი კერა.

აქ აღმოჩენილი განძებიდან განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ 1905 წ. ციხისძირში ნაპოვნი განძი (საქ. მუზ. კოლ. 93—07). იგი თითქმის მთლიანად ნაკლული ნივთებისაგან შედგება: ჩვიდმეტი თოხი (აქედან ცხრა მთელია); რამდენიმე ნამგლის ფრანგენტი; ბრტყელი ცულის ყუის ნატეხი; სეგმენტისებრი იარაღის ფრანგენტები (რამდენიმე მთელია); სპილენძის თუ ბრინჯაოს შენადნობის ნატეხები; ფირფიტის ფრანგენტები და სპილენძის ზოდები².

სოფ. სალიბაურში აღმოჩნდა განძი, რომელიც შედგებოდა მთელი და ნაკლული თოხებისაგან³.

ბრინჯაოს თოხები სხვა ნივთებთან ერთად აღმოჩნდა აგრეთვე მახინჯაურში⁴.

ბათუმის მიდამოებში 1914 წ. ნაპოვნი იყო განძი, რომელიც მხოლოდ თოხებისაგან შედგებოდა⁵.

სოფ. ზენითში 1926 წ. მიწის ხენის ღროს შემთხვევით აღმოჩნდა თიხის კურკელი, რომელშიც ბრინჯაოს ნივთები იყო ჩაწყობილი. განძში რამდენიმე თოხია⁶.

¹ ესარგებლობთ შემთხვევით და დიდ მადლობას მოვასხენებთ უფრ. მეცნ თანამშრომელს ნ. რეხვიაშვილს, რომ ღმაც ნება დაგვრთო გაცნობოდით მის ნაშრომს „ქსნური ქარჩი“.

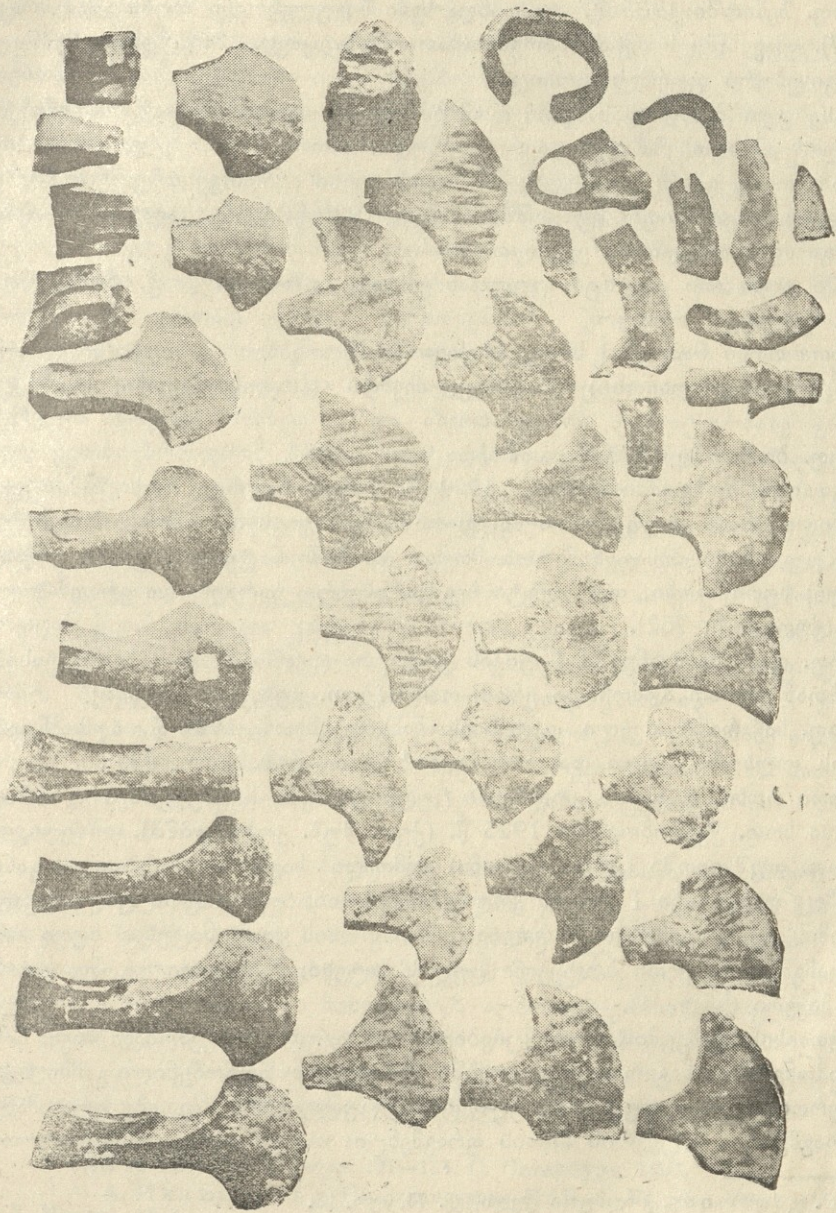
² Б. А. К у ф т и н, М а т е р и а л ы к а р х е о л о г и и К о л х и д ы, т. I, с т р. 222, р и с. 43.

³ А. А. И е с с е н, ც ი ტ. ნ ა შ რ., გვ. 118.

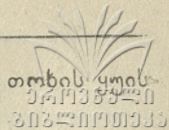
⁴ იქვე

⁵ იქვე.

⁶ А. А. И е с с е н, ც ი ტ. ნ ა შ რ., გვ. 122.

სურ. 4. ოფშკვითის განძი (ქუთაისის მუზეუმი).

ბათუმის მუზეუმში ინახება სოფ. ხუცუბანში ნაპოვნი სამი თოხის ყობის ნატეხი.

სოფ. ზენითში 1935 წ. აღმოჩნდა სამი ჩვეულებრივი თოხი (ბათ. მუზ. კოლ. 37). ამავე წელს იქნა ნაპოვნი (ბათ. მუზ. კოლ. 36) ზემოაღნიშნულ სამი თავისებური ფორმის თოხიც.

არსებული მასალიდან ჩანს, რომ ბრინჯაოს თოხი ყველაზე მეტად საქართველოს ამ კუთხეში იყო გავრცელებული.

ფართოდაა გავრცელებული ბრინჯაოს თოხი აგრეთვე იმერეთში. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ინახება 1938 წ. სოფ. კალვითაში აღმოჩენილი განძი, რომელშიაც ექვსი თოხია¹.

სამი თოხი ორ კოლხურ ცულთან ერთად აღმოჩნდა სოფ. ხანში (მაიკოვსკის რაიონი)².

ერთი თოხი ნაპოვნია სოფ. ჩრდილოში (შორაპნის მაზრა), სოფ. კინხაში (წულუკიძის რაიონი) და სოფ. ძვერში (ჩხარის რაიონი. ქუთ. მუზ. 2261).

სოფ. ბორითში 1925 წ. აღმოჩნდა ორი თოხი³.

ქუთაისის მუზეუმში ინახება 1929 წ. მიწის ხენის დროს შემთხვევით აღმოჩენილი ერთი კოლექცია სოფ. გორაში (მაიკოვსკის რაიონი). იგი შედგება შემდეგი ნივთებისაგან: ერთი მთელი და სამი ნატეხი I ტიპის კოლხური ცული; ხუთი თოხი, თერთმეტი სეგმენტისებრი იარაღი და ერთი ზოდის ნატეხი (ქუთ. მუზ. 752).

სოფ. ფარცხანაყანევში I ტიპის კოლხურ ცულთან და სეგმენტისებრი იარაღებთან ერთად აღმოჩნდა ერთი თოხი (ქუთ. მუზ. კოლ. 1586).

სოფ. საქარაში ძველი ეკლესიის ნანგრევებთან 1924 წ. აღმოჩნდა I₁ ქვეტიპის კოლხური ცული და ორი თოხი⁴ (ქუთ. მუზ. კოლ. 833).

ერთი თოხი, I ტიპის კოლხური ცული და სამი სეგმენტისებრი იარაღი აღმოჩნდა სოფ. ქვემონრაში 1925 წ. (ქუთ. მუზ. კოლ. 1373).

სოფ. ოფშკვითში (ქუთ. რაიონი) აღმოჩნდა საკმაოდ მოზრდილი განძი, რომელშიც თხუთმეტი I ტიპის კოლხური ცულია; ოცდახუთი ცალი სხვადასხვა ზომის სეგმენტისებრი იარაღია; ერთი თოხის ყუის ნატეხი; ხუთი ნამგლის ფრანგმენტი; ერთი ბრტყელი ცულის ნატეხი; მასივური რგოლი და ორი ზოდის ნატეხი (სურ. 4).

ქუთაისის მუზეუმის კოლექციებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია სოფ. ზემო სიმონეთში უნაგირას მიდამოებში შემთხვევით აღმოჩენილი განძი. მასში შედის ერთი აღმოსავლურ-ქართული ტიპის ცული; ორი ქედაბეკური მახვილის ფრაგმენტი; სატევრის პირის ფრაგმენტი; ისრის პირის ნაწილი⁵; ორი

¹ ო. ჯაფარიძე, კოლხური ცული, გვ. 70, სურ. 13.

² იქვე, გვ. 51, სურ. 7.

³ М. М. Ивашенко, Материалы к изучению культуры колхов: Мასალები საქართველო და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვეთი II, 1941, გვ. 19, თბილისი, 1941.

⁴ ქუთაისის მუზეუმის კატალოგში შეცდომით თოხის ნაცვლად აღნიშნულია დანა.

⁵ კატალოგში შეცდომით მუხის პირია შეტანილი.

თოხის ნატეხი; ექესი სეგმენტისებრი იარაღი; ბრინჯაოს წალღის (ქუჩაძე) მენტი, სპილენძის თუ ბრინჯაოს თხელფურცლიანი ჭურჭლის ნატეხები; ბრინჯაოს ზოდები 79 კგ. და თიხის ჭურჭლის ნატეხები (სურ. 5).

ეს კოლექცია საყურადღებოა იმით, რომ აქ კოლხური კულტურის ნივთებთან ერთად გვხვდება ამიერკავკასიაში გავრცელებული მეზობელი კულტურებისათვის დამახასიათებელი ტიპური ფორმები. სამწუხაროდ, დასავლურ-ქართული კულტურის ურთიერთობა ამიერკავკასიაში გავრცელებულ თანადროულ კულტურებთან სადღეისოდ ნაკლებადაა შესწავლილი, ვინაიდან საამისო მასალა ჯერჯერობით მეტად მწირია. დღემდე, მაგალითად, დასავლურ-ქართულ კულტურისათვის დამახასიათებელ ნივთთაგან განჯა ყარაბაღულ კულტურაში მხოლოდ ერთი კოლხური ცულია ნაპოვნი ყობანურ სწორკუთხა ბალთასთან ერთად სოფ. ვართაშენში¹. კოლხურ კულტურაში კი, თუ არ ჩავთვლით, რა თქმა უნდა, აღმოსავლურ-ქართული ტიპის ცულს და ხელეჩოს, რომლებიც, გარდა აღმოსავლურ-ქართული კულტურისა, დამახასიათებელია აგრეთვე სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე გავრცელებულ გვიანი ბრინჯაოს ხანის კულტურებისათვის, განჯა-ყარაბაღული კულტურის ნივთები ჯერჯერობით სრულიად უცნობი იყო. ამიტომაცაა, რომ სიმონეთის განძში განსაკუთრებით საინტერესო ის არის, რომ აქ ქედაბეკური ტიპის ორი მახვილი აღმოჩნდა. ამ ტიპის მახვილები კარკადაა ცნობილი განჯა-ყარაბაღულ კულტურაში. ორი ამგვარი მახვილი აღმოაჩინა ივანოვსკიმ ქედაბეკსა და კალეკენტს შორის, სადაც მან 72 სამარხი გათხარა². ერთი ამ ტიპის მახვილი, იპოვა რესლერმა 1894 წ. სოფ. უზუნლართან³. ჰუმელმა ელენენდორფის მახლობლად გათხრილ № 1 ყორღანში სხვა ნივთებთან ერთად აღმოაჩინა ერთი მახვილიც⁴. რამდენიმე ამგვარი მახვილია დაცული საქართველოს მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებაში. ისინი დღევანდელი სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიის სხვადასხვა ადგილებშია ნაპოვნი⁵.

პროფ. გ. ნიორაძე, რომელმაც პირველმა შეისწავლა ამიერკავკასიაში გავრცელებული მახვილები, აღნიშნავს, რომ ქედაბეკური ტიპის მახვილი აღმოსავლეთ საქართველოს სამხრეთით მდებარე ქვეყნებში, მტკვრის მარჯვენა მხარისაკენ იყო გავრცელებული, მტკვრის მარცხნივ კი, აღმოსავლეთ საქართველოში—ბოლოკვეთილი მახვილები⁶. აღმოსავლეთ საქართველოში დღემდე არც ერთი ქედაბეკური ტიპის მახვილი არ აღმოჩენილა. აღმოსავლეთ საქართველოში ამ პერიოდში სრულიად განსხვავებული ტიპის მახვილები იყო გავრცელებული. ეს მახვილები აღმოსავლურ-ქართული კულტურის ერთ-ერთ

¹ ОАК за 1895, გვ. 57, სურ. 121—124, С. Петербург, 1897.

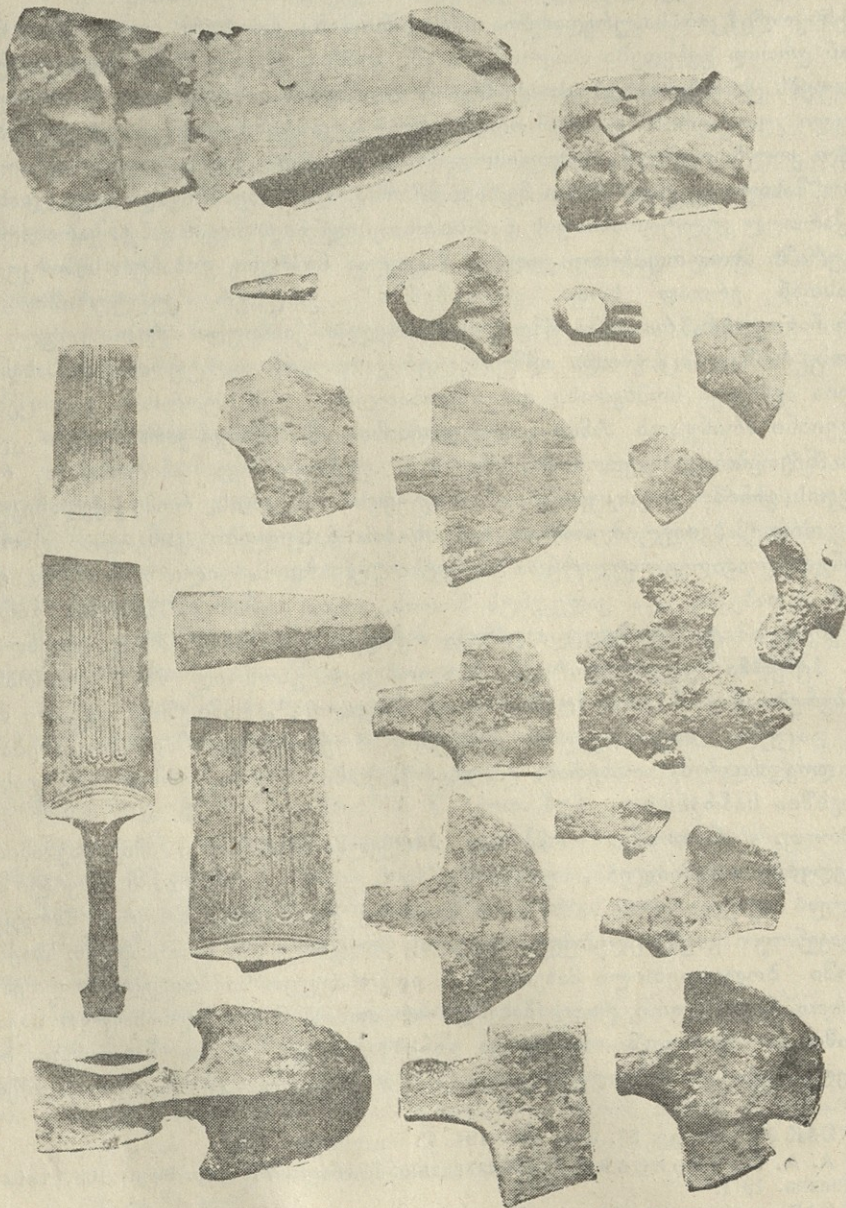
² А. А. Ивановский, По Закавказью: МАК, т. VI, стр. 89 и 103, табл. I. 1, 3, Москва, 1911.

³ ОАК за 1894, стр. 14, рис. 70.

⁴ Я. И. Гуммель, Погребальный курган (№ 1) около Еленендорфа, стр. 13, табл. VI.

⁵ გ. ნიორაძე, ხემავეკალის სამარე, გვ. 206.

⁶ გ. ნიორაძე, ციტ. ნაშრ., გვ. 206.

სურ. 5. ზემო სიმონეთის განძი (ქუთაისის მუზეუმი).

დამახასიათებელ იარაღს წარმოადგენდა. მათი გავრცელების არეალში თაღად კახეთით შემოიფარგლება. რამდენიმე ამგვარი მახვილი სამთავროში აღმოჩნდა. მათი გავრცელების უკიდურესი პუნქტი საქართველოში სადღეისოდ სოფ. ახალქალაქია ქართლში. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ა. იესენის მიერ შედგენილ რუკაზე „ამიერკავკასიაში გავრცელებული მახვილები“ აღნიშნულია, რომ ერთი მახვილი თითქოს ნაპოვნი იყო შორაპანში¹. ბ. კუფტინი თავის სახელწოდებით სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ცნობა შორაპანში აღმოჩენილი მახვილის შესახებ, რომელსაც ა. იესენი იყენებს, მეტად საეჭვოა². ამრიგად, აღმოსავლურ-ქართული ტიპის მახვილების გავრცელების არეალს ახალქალაქს აღწევს.

დასავლეთ საქართველოში ჯერჯერობით ამგვარი მახვილი არ აღმოჩენილა. აქ სადღეისოდ მხოლოდ სიმონეთის განძში ნაპოვნი ქედაბეკური ტიპის მახვილებია ცნობილი³. ეს პირველი შემთხვევაა ამ ტიპის მახვილის აღმოჩენისა საქართველოში. ეს გარემოება, საფიქრებელია, გამოწვეულია იმით, რომ საქართველოს ის კუთხე, რომელიც უშუალოდ ემიჯნება იმ რაიონს, სადაც ქედაბეკური ტიპის მახვილები იყო გავრცელებული, არქეოლოგიურად დღეს ნაკლებადაა შესწავლილი. უნდა ვიფიქროთ, რომ ქედაბეკური ტიპის მახვილი კოლხურ კულტურაში აღმოსავლურ-ქართული კულტურის გზით შევიდა.

სამწუხაროდ, ჯერჯერობით აღმოსავლურ-ქართული კულტურის საზღვრები სათანადოდ შესწავლილი არ არის და არც დასავლურ და აღმოსავლურ-ქართული კულტურების ურთიერთობის საკითხია ჯეროვნად გაშუქებული. ჯერ კიდევ ზუსტად არ არის დადგენილი, თუ სად ვადიოდა აღმოსავლურ-ქართული კულტურის დასავლეთის საზღვარი. უკანასკნელ ხანებში ბ. კუფტინმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ დასავლურ და აღმოსავლურ-ქართულ კულტურათა საზღვარი არაგვის ხეობასთან უნდა ყოფილიყო, ე. ი. დაახლოებით იქ, სადაც შიდა ქართლის აღმოსავლეთის საზღვარი იყო⁴. ვფიქრობთ, რომ ბ. კუფტინის ეს მოსაზრება სავსებით მართებული არ უნდა იყოს. საქმე ისაა, რომ, როგორც ბოლო დროს ჩატარებული კვლევა-ძიებები ირკვევა, ქართლში, გვიან-ბრინჯაოს ხანაში, თითქოს შესაძლებელი ხდება თავისებური კულტურის დადგენა. ეს სამთავროს მასალებიდან კარგად ჩანს. როგორც ტ. ჩუბინიშვილი აღნიშნავს, სამთავროს ორმოსამარხებში, რომლებშიც ჯერ კიდევ არ ჩანს რკინა, განსაკუთრებით კარგად გამოირჩევა ისეთი ფორმები, რომლებიც, უნდა ვიფიქროთ, საკუთრივ ქართლისთვისაა დამახასიათებელი⁵. ამ საფეხურზე ეს კულტურა გარკვეულ მსგავსებას იჩენს

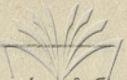
¹ А. А. Иессен, Цит. н.შр., гл. 169, р. 170, VI.

² Б. А. Куфтин, К вопросу о древнейших корнях грузинской культуры на Кавказе по данным археологии: საქ. მეზ. მთაბეგ, ტ. XII—В, გვ. 330.

³ რაც შეეხება საქ. მეზუმიის არქეოლოგიის განყოფილებაში დაცულ კოლექციას № 5—49, აღმოჩენილს დრანდაში, რომელშიც სხვა ნივთებთან ერთად ქედაბეკური ტიპის მახვილიც გვხვდება, მისი აღმოჩენის ვითარება მეტად საეჭვოა.

⁴ Б. А. Куфтин, Цит. н.შр., гл. 327, р. 12.

⁵ Т. Н. Чубинишвили, Древнейшие грунтовые погребения Самтаврского могильника: КСИИМК, вып. 46, 1952, гл. 59.

დასავლურ-ქართულ კულტურასთან, რომელიც ამ პერიოდში მძლავრდებოდა აქ. მაგრამ გვიან-ბრინჯაოს ხანის მომდევნო საფეხურზე, როგორც ჩანს, მძლავრი ელემენტი ქართლში თანდათანობით სუსტდება და ადგილს უთმობს აღმოსავლურ-ქართული კულტურის მძლავრ ნაკადს. თუ რა ხდება ამ დროს აქ, ჯერ კიდევ სავსებით გარკვეული არ არის. რამდენად სწორია ბ. კუფტინის მიერ გამოთქმული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ამ პერიოდში „შიდა ქართლი“ იმ აღმოსავლურ-ქართულ ტომთა ექსპანსიას განიცდის, რომლებიც თავისი დროისათვის შესანიშნავი იარაღ-საჭურველით იყვნენ აღჭურვილნი (აღმოსავლურ-ქართული ცული, 2 ტიპის მახვილი, სატევარი, შუბისა და ისრის პირები¹ და სხვა), ძნელი სათქმელია. ასეა თუ ისე, ერთი კი თითქოს ცხადი უნდა იყოს, რომ აღმოსავლურ-ქართული კულტურის ტიპური ფორმები მძლავრად იჭრებიან ამ დროს აქ და გაბატონებულ მდგომარეობას აღწევენ. ეს კარგად ჩანს თუნდაც იმ შერეული ხასიათის კომპლექსებიდან, სადაც უკვე აშკარად აღმოსავლური ელემენტი ჭარბობს დასავლურს.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სამთავროს ანთროპოლოგიური მასალების შესწავლის შედეგად ირკვევა, რომ სამთავროს გვიან-ბრინჯაოს ხანის ანთროპოლოგიური ტიპი აშკარად განსხვავდება რკინის ხანის ტიპისაგან. როგორც მ. აბდუშელიშვილი აღნიშნავს, სამთავროს გვიან-ბრინჯაოს ხანის ანთროპოლოგიური ტიპი (ტიპი I) გარკვეულ მსგავსებას იჩენს ყობანის კულტურის მატარებელ მოსახლეობასთან. ბრინჯაოდან რკინაზე გარდამავალ პერიოდში სამთავროში ჩნდება სრულიად განსხვავებული ტიპი, რომელიც საკუთრივ რკინის ხანაში აქ გაბატონებულ მდგომარეობას აღწევს. ეს ტიპი, რომელსაც მ. აბდუშელიშვილი II ტიპს უწოდებს, ანალოგიას პოულობს უკვე სამხრეთ კავკასიის პალეოანთროპოლოგიურ ტიპებთან (სევანი, აზერბაიჯანი²). როგორც ჩანს, გვიან-ბრინჯაოს ხანის მოგვიანო საფეხურზე, როდესაც სამთავროში და საერთოდ შიდა ქართლში, აღმოსავლურ-ქართული ელემენტი იწყებს მომძლავრებას, სამთავროში სრულიად განსხვავებული ანთროპოლოგიური ტიპი ჩნდება, რომელიც გარკვეულ მსგავსებას იჩენს აზერბაიჯანისა და სევანის რაიონში გავრცელებულ ტიპებთან.

სამწუხაროდ, დღემდე არ არის შესწავლილი ამ პერიოდის ანთროპოლოგიური მასალა კახეიდან, რომელიც, ჩანს, აღმოსავლურ-ქართული კულტურის ძირითადი ცენტრი უნდა ყოფილიყო და ამიტომაც ჯერჯერობით არაფრის თქმა არ შეგვიძლია აქ გავრცელებული ანთროპოლოგიური ტიპის შესახებ. მაგრამ არქეოლოგიური მასალების მიხედვით იმის დადგენა კი შეიძლება, რომ გვიან-ბრინჯაოს ხანაში კახური ბრინჯაოს კულტურა ახლო იდგა აზერბაიჯანისა და სევანის რაიონში გავრცელებულ თანადროულ კულტურებთან და უკანასკნელი, ეგებ, როგორც ს. ჯანაშია აღნიშნავს, ნაწილო-

¹ Б. А. К у ф т и н, ციტ. ნაშრ., გვ. 325.

² მ ა ბ დ უ შ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის წარმოშობის პრობლემა პალეოანთროპოლოგიური მონაცემების მიხედვით (სამთავროს სამართავროს კრანიოლოგიური მასალა), მოხსენების თეზისები, თბ., 1951.

ბრივ აღმოსავლურ-ქართულ კულტურაშიც შედიოდა¹. ამიტომ შესაძლებელია რომ აღმოსავლურ-ქართული კულტურის მატარებელი მოსახლეობა II ტიპის ეკუთვნოდა და, ეგებ, სწორედ მას შემოაქვს შიდა ქარლში ახალი ელემენტი. ასეა თუ ისე, ერთი კი ცხადია, რომ შიდა ქართლში აღმოსავლურ-ქართული კულტურის მომძლავრებასთან ერთად სამთავროში სრულიად ახალი ანთროპოლოგიური ტიპი ჩნდება (ტიპი II).

ამავე პერიოდში იჭრება, ალბათ, აღმოსავლური ელემენტი დასავლურ-ქართულ კულტურაში. მართალია, სადღეისოდ ჯერ კიდევ ჯეროვნად არ არის გამოვლენილი აღმოსავლურ-ქართული კულტურის ტიპური ფორმები დასავლეთ საქართველოში, მაგრამ ზოგი რამ, თუმცა უპირატესად შემთხვევითი აღმოჩენების შედეგად დაგროვილი, მაინც მოგვეპოვება. უნდა აღვნიშნოთ, რომ სხვაზე მეტად აღმოსავლურ-ქართული კულტურის ნივთებიდან აქ ცული გვხვდება². დღეს უკვე რამდენიმე აღმოსავლურ-ქართული ცულია ნაპოვნი დასავლეთ საქართველოში. ამ ტიპის ერთი ცული, როგორც აღვნიშნეთ, უკანასკნელ ხანებში აღმოჩნდა აგრეთვე სიმონეთის განძში.

ლესხუმიდან დღემდე მხოლოდ რამდენიმე თოხია ცნობილი. სამი თოხი ნაპოვია ცაგერის განძში, რომელიც 1938 წ. შემთხვევით აღმოჩნდა ცაგერის კოლმეურნეობის ფართობზე „ჩიხვი“ მიწის გადაბრუნების დროს თიხის ჭურჭელში. თოხებს თან ახლდა სეგმენტისებრი იარაღი (20 ც.); III ტიპის კოლხური ცული; აღმოსავლურ-ქართულ ტიპის ცული; ორი ნამგალი; სატეხი; მოზრდილი რგოლები; შუბის პირი; მხედრის ბრინჯაოს ქანდაკება; მილები და ზოდები (ცაგერის მუზ. № 1—19)³.

ერთი მოზრდილი თოხი აღმოჩნდა სოფ. ორბელში 1932 წ.

სოფ. ლეგორში II ტიპის კოლხურ ცულთან ნაპოვნი იყო თოხი; მთა ლეხეროზე ცულთან ერთად აღმოჩნდა თოხი და ნემსი⁴.

ერთი თოხი სოფ. ლაცორიიდან დაცულია საქ. მუზ. ეთნოგრაფიის განყოფილებაში (საქ. მუზ. № 68—39/51).

რაჭიდან სადღეისოდ თოხები ცნობილია ორი ადგილიდან: რამდენიმე ქვიშარის განძიდან⁵ და ერთი სოფ. ახალსოფლიდან (ამბროლ. რაიონი. ქუთ. მუზ. № 231).

დასასრულ, აღვნიშნავთ მესხეთში აღმოჩენილ თოხებს. ბორჯომის მუზეუმში ინახება ერთი თოხი ნაპოვნი სოფ. თელოვანში სეგმენტისებრი

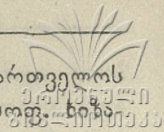
¹ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, თბილისი, 1948, გვ. 27.

² თ. ჯაფარიძე, ბეჭათუნის განძი: საქ. მუზ. მოაზებ, ტ. XVI—B, გვ. 220, თბილისი, 1950.

³ Б. А. Кухтин, К вопросу древнейших о корнях грузинской культуры на Кавказе по данным археологии: საქ. მუზ. მოაზებ, ტ. XII—B, გვ. 340.

⁴ А. А. Иессен: ციტ. ნაშრ., გვ. 128.

⁵ ნ. ბორძიძე, ქვიშარის არქეოლოგიური ძეგლები: საქ. მუზ. მოაზებ, ტ. XV—B, გვ. 13.

იარაღთან ერთად¹. მეორე თოხი ამავე სოფლიდან დაცულია საქართველოს მუზეუმში². ორი თოხი ცნობილია ასპინძის რაიონიდან ნაპოვნი სოფ. ნიკაზა ბაგრაში ხელშუბის პირთან და სატევართან ერთად³ (სურ. 6).

ამრიგად, როგორც ვნახეთ, ბრინჯაოს თოხები გვიან-ბრინჯაოს ხანაში ფართოდ იყო გავრცელებული კოლხურ კულტურაში. ჩვენს ხელთ მყოფი მასალების მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ თოხი ყველგან ერთნაირად არ იყო გავრცელებული. თოხი დასავლეთ საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში შედარებით ნაკლებად გვხვდება, აფხაზეთში კი იგი დღემდე სრულიად უცნობია, მიუხედავად იმისა, რომ ეს მხარე არქეოლოგიურად უკეთაა შესწავლილი, ვიდრე დასავლეთ საქართველოს სხვა რომელიმე კუთხე. შესწავლის შედეგად ირკვევა, რომ გვიან-ბრინჯაოს ხანაში ეს რაიონი თავისებურ, სპეციფიკურ სახეს ატარებდა. დღეს უკვე ამკარად შეიმჩნევა რიგი ისეთი ფორმებისა, რომელიც საკუთრივ აფხაზეთისთვისა და მახასიათებელი (კონუსისებრი მოყვანილობის სამკაულები; ფუტურო სამაჯურები; მოზრდილი ბრტყელი სამაჯურები და სხვ.). აქ თითქმის სრულიად არ გვხვდება კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი ნივთი. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ ბრტყელი ცული და თოხი. გარდა ამისა უნდა აღვნიშნოთ, რომ აფხაზეთში ჯერჯერობით აღმოჩენილია სეგმენტისებრი იარაღის მხოლოდ ერთი ვარიანტი, კერძოდ მოზრდილი ცალები, რომელიც, ეგემ, ბარის ფუნქციას ასრულებდა. ამგვარი იარაღის სხვა ვარიანტები აქ დღემდე უცნობია. როგორც ჩანს, გვიან-ბრინჯაოს ხანაში აქ საკუთარი მეტალურგიული კერა უნდა არსებულებოდა. როგორც უკვე აღვნიშნავდით, სადღეისოდ არსებული მასალების შესწავლის შედეგად ირკვევა, რომ ჭოროხის აუზში, ლეჩხუმსა და აფხაზეთში უნდა ყოფილიყო კოლხური კულტურის ძირითადი მწარმოებელი ცენტრები⁴. რა თქმა უნდა, არ არის გამოირიცხული უფრო წვრილი მეტალურგიული კერების არსებობაც⁵. როგორც ირკვევა, თითოეული მწარმოებელი ცენტრი, მეტნაკლებად, გარკვეულ თავისებურებას ამჟღავნებს. აფხაზეთის შესახებ უკვე ზევით გვქონდა ლაპარაკი. დაახლოვებით იგივე შეიძლება ითქვას ლეჩხუმზედაც, სადაც აგრეთვე გამოირჩევა საკუთრივ მისთვის დამახასიათებელი ფორმები (მაგ., კოტებიანი ბრტყელი ცული).

კოლხური კულტურის ინდუსტრიული ცენტრებიდან განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ ჭოროხის მეტალურგიული კერა. იგი, როგორც ჯერ კიდევ თავის დროზე აღვნიშნავდა ა. იესენი⁶, ჩანს, ყველაზე მძლავრი უნდა ყოფილიყო. ამას ერთგვარად იძივს ადასტურებს, რომ სწორედ აქ არის აღმოჩე-

¹ გ. ნიორაძე, არქეოლოგიური დაზვერვები მტკვრის ხეობაში: საქ. მუზ. მოამბე, ტ. XIII—B, თბილისი, 1944, გვ. 190.

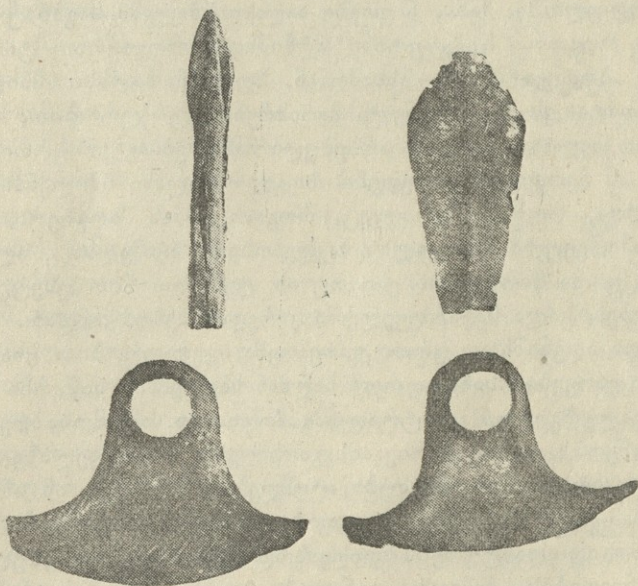
² იქვე, გვ. 192.

³ კატალოგში აღნიშნულია, რომ თოხებთან ერთად აღმოჩნდა ორი შუბის პირი, ნამდვილად კი ერთი ხელშუბის პირია, მეორე კი სატევრის პირის ნატეხი.

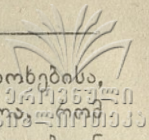
⁴ ო. ჯაფარიძე, კოლხური ცული, გვ. 52.

⁵ A. A. Иессен, ციტ. ნაშრ., გვ. 129.

⁶ იქვე.

სურ. 6. ხელმუხის პირი, სატევრის პირი და თოხები, აღმოჩენილი სოფ. ხიზაბაკრაში (საქართველოს მუზეუმი).

ნილი ყველაზე მეტად განძები. ეს განძები თითქმის ყოველთვის თოხებისა, სეგმენტისებრი იარაღისა და ზოდებისაგან შედგება. საყურადღებო დასავლეთ საქართველოს სხვა ადგილებში ნაპოვნი განძები სხვა ნივთებთან ერთად თითო ოროლა თოხსაც შეიცავს ხოლმე. ამიტომ, საფიქრებელია, რომ თოხი ძირითადად ქოროხის მეტალურგიული ცენტრიდან გამოსული ნაწარმი უნდა ყოფილიყო და აქედან უნდა გავრცელებულიყო იგი, უპირატესად, სხვა რაიონებში. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ, როგორც ჩანს, თოხი ხშირად ხალასი სპილენძისაგანაც მზადდება¹. სამწუხაროდ, დღემდე დასავლეთ-ქართული კულტურიდან გამოსული ნივთების მხოლოდ რამდენიმე ქიმიური ანალიზია ჩატარებული; მაგრამ იმ მონაცემების მიხედვით, რომლებიც სადღეისოდ ხელთა გვაქვს, შეიძლება ითქვას, რომ გვიან-ბრინჯაოს ხანაში დასავლეთ საქართველოში, ჩანს, ნივთები ხალასი სპილენძისაგანაც უკეთებიათ. კიდევ მეტიც: როგორც ბ. კუფტინი აღნიშნავს, ზოგიერთი ტიპის ნივთებს, უპირატესად, ბრინჯაოსაგან ასხამდნენ, ზოგს კი ხალასი სპილენძისაგან². რამდენად სწორია ეს უკანასკნელი მოსაზრება, ჯერჯერობით, რა თქმა უნდა, ძნელი სათქმელია, ოღონდ არსებული მასალებით კი ერთის თქმა შეიძლება, რომ ამ პერიოდში ნივთები ზოგჯერ ხალასი სპილენძისაგანაც უმზადდებიათ. შესაძლოა, რომ ეს მართლაც, როგორც ამას ზოგიერთი მკვლევარი აღნიშნავს, გამოწვეული იყო კალის ნაკლებობით, რომელსაც, ალბათ, პერიოდულად განიცდიდა წარმოების ესა თუ ის ცენტრი. მით უმეტეს, რომ როგორც ფიქრობენ, კალა საქართველოში გარედან შემოჰქონდათ.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ ერთი გარემოება, ჯერჯერობით, რა თქმა უნდა, წინასწარი დაკვირვების სახით, რომ ხალასი სპილენძის ნაწარმი ძირითადად ქოროხის მეტალურგიული ცენტრიდან გამოდიოდა. ამ მოსაზრების წამოყენებას ხელს უწყობს, ერთი მხრივ, ის გარემოება, რომ ყველაზე ხშირად სპილენძისაგან ნაკეთებია ის ნივთები, რომლებიც სწორედ ამ ინდუსტრიული ცენტრისთვისაა დამახასიათებელი — თოხი და სეგმენტისებრი იარაღი; მეორე მხრივ, ამას კარგად ადასტურებს სადღეისოდ ჩვენ ხელთ არსებული კოლხური კულტურის ნივთების ქიმიური ანალიზი. განსაკუთრებით საყურადღებოა ვ. სკინდერის მიერ შესწავლილი 1905 წ. ციხისძირში აღმოჩენილი რამდენიმე ნივთის ქიმიური ანალიზი. მან სამი ანალიზი გააკეთა: ზოდი, $Cu-94, 75\%$; თოხი, $Cu-96, 80\%$; სეგმენტისებრი იარაღი³, $Cu-97, 01\%$. ამრიგად, სამივე ნივთი მცირე მინარევების გარდა თითქმის ხალასი სპილენძისაგანაა ჩამოსხმული⁴. ა. იესენს თავის ცხრილში მოჰყავს ციხისძირში 1927 წ. აღმოჩენილი განძის ერთი ზოდის ანალიზი, რომელიც დაახ. 100% სპილენძს შე-

¹ А. А. Иессен, *Цит. ნაშრ.*, გვ. 178.

Б. А. Купфин. *Материалы к археологии Колхиды*, т. I, стр. 210.

² Б. А. Купфин. *იქვე*.

³ სკინდერის ნაშრომში აღნიშნულია „სეკირა“. ფიქრობთ, რომ იგი სეგმენტისებრი იარაღი უნდა იყოს, ვინაიდან ამ განძში „სეკირა“ არ გვხვდება.

⁴ В. С. Яндер, *Химическое исследование медных археологических объектов из Закавказья: Изв. Акад. Наук*, VI сер., С.-П., 1909, стр. 75.

იცავს. უსათუოდ საინტერესოა სოფ. გოგოლესუბანში 1944 წ. აღმოჩენილი განძიდან ზოდის, კოლხური ცულის და სამაჯურის ქიმიური ანალიზი¹. როგორც ირკვევა, ნივთები თითქმის სუფთა სპილენძისაგანაა ნაკეთები. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ დღემდე მხოლოდ რამდენიმე კოლხური ცულის ანალიზია ჩატარებული. აქედან ზოგიერთები, — ერთი პროფ. გ. ნიორადის მიერ ქვემო-სასირეთში აღმოჩენილი ცული (Cu—91,01%; Sn—8,53%)²; მეორე—ენის მუზეუმში დაცული. ცული ყობანიდან (Cu—79,13%; Sn—14,74)³ და ოთხი ლეხვანოდან და ჯვარიდან⁴ საკმაო ოდენობით შეიცავენ კალსს. შედარებით ნაკლები პროცენტია, კალისა ე. შანტრის მიერ ყობანში აღმოჩენილ ცულში (Cu—95,8%; Sn—4,2%)⁵. დანარჩენი ორი კოლხური ცული—ერთი ორდუს განძიდან (Cu—98,9%)⁶, მეორე კი გოგოლესუბნიდან ჩამოსხმულია თითქმის ხალასი სპილენძისაგან. საყურადღებოა აგრეთვე სოფ. ჯვარში ნაპოვნი ერთი ოთხის ქიმიური ანალიზი, რომელიც 97,4% სპილენძს შეიცავს⁷. ეს კი, ვფიქრობთ, ერთგვარად ამაგრებს ჩვენ მიერ ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ჭოროხის საწარმოო ცენტრიდან განვითარებულ ბრინჯაოს პერიოდში ხალასი სპილენძის ნაწარმიც გამოდიოდა. ჭოროხი ხომ ძირითადად სწორედ ამ რაიონს აწვდიდა თავის ნახელავს. შესაძლოა ეს გარემოება გამოწვეული იყო იმით, რომ, როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, ამ პერიოდში ჭოროხის ინდუსტრიული ცენტრი ყველაზე მძლავრი უნდა ყოფილიყო. აქედან გამოდიოდა, ალბათ, ძირითადი მასა ლითონის ნაწარმისა, რომელზედაც, ჩანს, ყოველთვის დიდი მოთხოვნილება იყო. ამ მზარდი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, ალბათ, ყოველთვის არ იყო სამყოფი კალა და, როგორც ჩანს, კალის ნაკლებობას განიცდიდა არა მარტო ჭოროხის აუზი, არამედ საერთოდ კავკასიის ლითონის ინდუსტრიის სხვა ცენტრებიც. ალბათ, ამის გამო ზოგჯერ ნივთები სპილენძისაგანაც მზადდებოდა. რა თქმა უნდა, დასავლურ-ქართული კულტურის სხვა მეტალურგიულ კერებთან შედარებით ამ ნაკლებობას სხვაზე მეტად ჭოროხი განიცდიდა, ვინაიდან იგი ყველაზე მძლავრი უნდა ყოფილიყო ამ პერიოდში. ბუნებრივია, მას გაცილებით უფრო მეტი მოთხოვნილება ჰქონდა კალისა, კალა კი, ალბათ, ყოველთვის საკმარისი რაოდენობით არ შემოდებოდა.

¹ ტ. ნ. ჩუბინი შვილი, სოფ. გოგოლესუბანში გვიან-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური კომპლექსის აღმოჩენის გამო: მიმოხილველი, ტ. I, გვ. 295, თბილისი, 1949.

² G. Nioradze, Der Verwahrfund von Kvemo-Sasirethi; ESA, VII, Helsinki, 1932, გვ. 96.

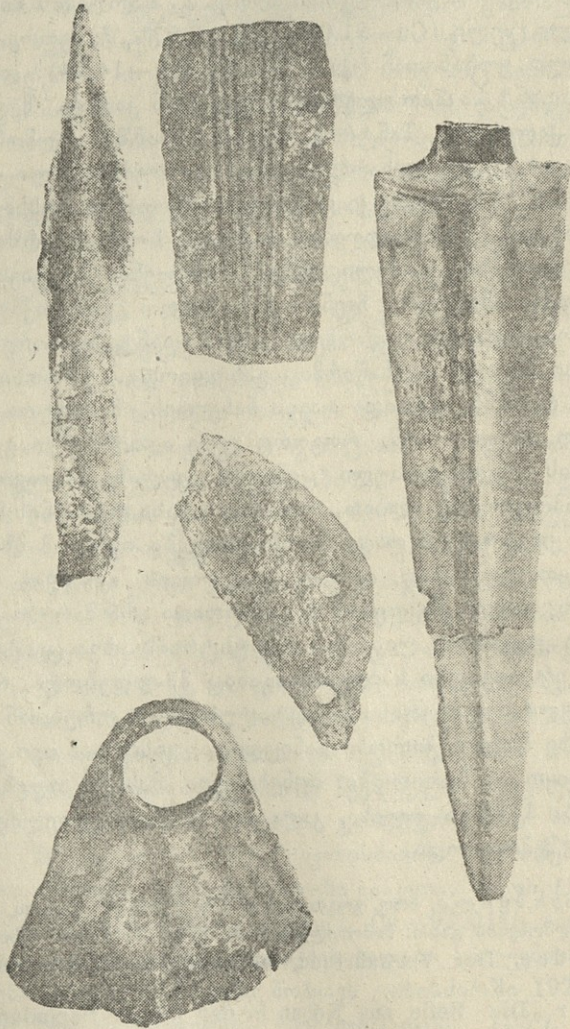
³ F. Hancar. Die Beile aus Koban in der Wiener Sammlung Kaukasischer Altertümer; Wiener Prähistorische Zeitschrift. XXI, Wien, 1904, გვ. 16.

⁴ В. В. Данилевский, Историко-технологическое исследование древних бронзовых и золотых изделий с Кавказа и северного Урала: Изв. ГАИМК, вып. 110, М.-Л., 1935, გვ. 227.

⁵ E. Chantre, Recherches anthropologiques dans le Caucase, t. II, Paris-Lyon, 1886, გვ. 97.

⁶ St. Przeworski, Der Grottefund von Ordu: Archiv Orientalni, vol. 7, № 3; vol. 8, № 1, Praha, 1935—1936, გვ. 399.

⁷ В. В. Данилевский, იქვე.

სურ. 7. ჩურის-ხევის კოლექცია (საქართველოს მუზეუმი).

დასასრულ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ თოხებს დიდი რაოდენობით გვხვდებით როგორც განძებში, ისე ცალკე აღმოჩენების სახით. თითქმის ყველა ცალს აშკარად ეტყობა, რომ იგი ხმარებაში ყოფილა, ვინაიდან პირი ჩვეულებრივად ძლიერ მოცვეთილი აქვს ხოლმე, ხშირად კი ნაკლულია კიდევ, განსაკუთრებით განძებში ნაპოვნი თოხები. ის გარემოება, რომ თოხები ასეთი დიდი რაოდენობით გვხვდება, გამოწვეული უნდა ყოფილიყო იმით, რომ, როგორც აღვნიშნეთ, თოხი უპირატესად სპილენძისა იყო და ამის გამო იგი თავის სამუშაო ფუნქციას ისე ინტენსიურად ვეღარ ასრულებდა და შედარებით მალე გამოდიოდა ხმარებიდან, უვარგისი ხდებოდა, ვინაიდან თოხს ძირითადად მიწის დასამუშავებლად ხმარობდნენ, რაც, რასაკვირველია, მეტად მძიმე იყო. საჭირო ხდებოდა ხოლმე მისი ახლით შეცვლა. ამიტომ მასზე დიდი მოთხოვნილება უნდა ყოფილიყო. უმართებლოდ გვეჩვენება ა. იესენის მიერ გამოთქმული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ თოხი „შესაძლოა, ზოდის როლსაც ასრულებდა“¹. როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, თითქმის ყველა თოხს აშკარად ეტყობა, რომ იგი ხმარებაში ყოფილა და ჩვენ არავითარი საბუთი არა გვაქვს მივიჩნიოთ იგი ზოდად, რომელიც თითქოს სხვა ნივთთა ჩამოსასხმელად იყო განკუთვნილი.

აღმოსავლურ-ქართულ კულტურაში რამდენიმე ბრინჯაოს თოხია აღმოჩენილი, ხუთი თოხი ნაპოვნი იყო სოფ. თერეგვაში (ზნაურის რაიონი)². ერთი თოხი მასრაგახსნილ შუბის პირთან, ხელშუბის პირთან, ნამგლის ფრაგმენტთან და ბრინჯაოს ფირფიტის ნატეხებთან ერთად აღმოჩნდა ამავე რაიონის სოფ. ჩურის ხევში (სურ. 7). მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში ინახება ერთი თოხი, ნაპოვნი სოფ. ახუნდაში (სოფ. ღვწეს მახლობლად). ბ. კუფტინს თავის უკანასკნელ ნაშრომში გამოქვეყნებული აქვს ერთი თოხი, აღმოჩენილი სოფ. მოხისში³. ერთი თოხი შემთხვევით აღმოჩნდა სოფ. ხანდაკში (კასპის რაიონი). დუშეთის რაიონში სოფ. კოდის-წყაროში მიწის ხენის დროს შემთხვევით აღმოჩნდა ორი თოხი აღმოსავლურ-ქართულ ცულთან ერთად (სურ. 8). ამავე რაიონის სოფ. შუახევში სპილენძის მოზრდილ ჭურჭელში აღმოჩნდა ერთი პატარა თოხი, ლავმის საყბურის ნაწილი და 15 ზოდი⁴.

დასასრულ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ქვემოქართლში დღემდე ერთადერთი თოხია ცნობილი, რომელიც თრიალეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ აღმოაჩინა მარალან-დერესის სამაროვანზე ვანის ეპოქის ერთ-ერთ სამარხში⁵.

ამრიგად, აღმოსავლურ-ქართულ კულტურაში თოხიც, ისევე როგორც კოლხური კულტურის სხვა ნივთებიც, ძირითადად შიდა ქართლში გვხვდება.

საქართველოს ფარგლებს იქით ამ ტიპის თოხი საერთოდ უცნობია. ჯერ-ჯერობით მხოლოდ ორი თოხია აღმოჩენილი: ერთი ყარსის მხარეში, მეხჩის

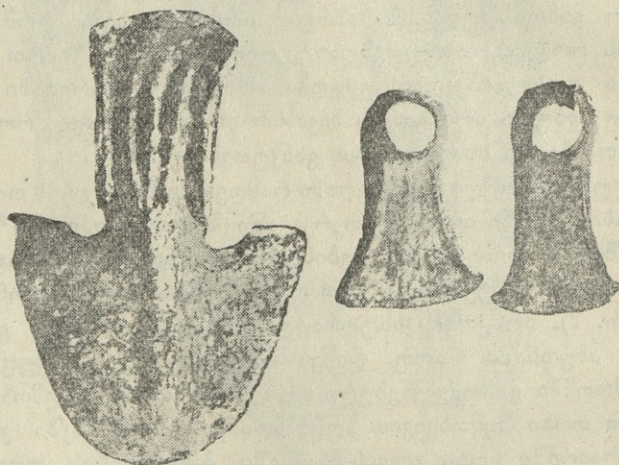
¹ А. А. Иессен, *ციტ. ნაშრ.*, გვ. 57.

² Б. А. Купфин, *Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетии и Имеретию*, Тбилиси, 1944, стр. 31.

³ იქვე, ტაბ. VIII.

⁴ Б. А. Купфин, *Археологические раскопки в Трიაleti, Тбилиси, 1941*, стр. 58.

⁵ იქვე, გვ. 52.

სურ. 8. აღმოჩენილი ქართული ცული და თოხები კოდის-წყაროვან
(საქართველოს მუზეუმი).

ციხის ცნობილ განძში, მეორე კი ართვინის განძში¹. რაც შეეხება პიატიგორსკის მუზეუმში დაცულ ერთ თოხს, როგორც ა. იესენი აღნიშნავს, იგი, ალბათ, ის თოხი უნდა იყოს, რომელიც ვ. სკინდერს გადასცეს საანალიზოდ ციხისძირის განძიდან². აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ პრაფ. გ. ნიორაძე ქვიშარში აღმოჩენილი განძის განხილვისას ჩერდება აგრეთვე თოხებზედაც, რომელთაც იგი ხელეჩოს უწოდებს და აღნიშნავს, რომ ამ ტიპის იარაღი საქართველოს ტერიტორიის გარეშეც ბევრგანაა ცნობილი³. პატიცემული მკვლევარი, ალბათ, საერთოდ ხელეჩოებს გულისხმობს, თორემ ამგვარი იარაღი საქართველოს საზღვრებს გარეთ, როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენთვის უცნობია. რაც შეეხება ამ იარაღის ფუნქციას, ამის შესახებ უკვე ჩვენს ერთ ნაშრომში აღვნიშნავდით, რომ იგი თოხი უნდა ყოფილიყო⁴.

გვიქრობთ, რომ ეს იარაღი, უთუოდ მიწის დასამუშავებლად უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი. მიწათმოქმედებას, ჩანს, დასავლეთ საქართველოში გვიან-ბრინჯაოს ხანაში მეურნეობაში წამყვანი როლი ეკავა. საქართველოს ეს მხარე ამ პერიოდში დაფარული უნდა ყოფილიყო ხშირი ტყეებით და აგრეთვე მრავლად იყო დაქობებული ადგილებიც, რაც, რა თქმა უნდა, ხელს შეუშლიდა მესაქონლეობის განვითარებას⁵.

უქანასკნელი წლების არქეოლოგიური აღმოჩენების შედეგად ირკვევა, რომ საქართველოში ძველთაგანვე მიწათმოქმედება მაღალ საფეხურზე მდგარა. ნეოლითური ხანის სადგომებიდან, რომელთა რიცხვიც ჯერჯერობით, მართალია, მეტად მცირეა, უკვე ამკარად ჩანს, რომ მიწათმოქმედება გარკვეულ განვითარებას აღწევს. სამწუხაროდ, დღემდე არც ერთი ნეოლითური სადგომი სათანადოდ შესწავლილი არ არის, მაგრამ ამ პერიოდის თითქმის ყველა ჩვენთვის ცნობილი ძეგლი მეტად საყურადღებო მასალას გვაწვდის სწორედ მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებით. ნეოლითური დროის სადგომებში ოღიშში, თეთრა-მიწასა და სათაფლიაში, ანასეულში, კისტრიკში კარგადაა წარმოდგენილი ხელსაფქვავის ქვეები, კაჟის დაკბილული ნამგლის პირები, ქვის თოხები და სხვა⁶. მომდევნო ხანის ძეგლებში კი უკვე კულტურული მცენარეების ნაშთებიც გვხვდება. ამიერკავკასიაში ენეოლითური დროის ნამოსახლარებში მრავლად აღმოჩნდა ამ პერიოდის მცენარეულობა: შენგავითი, ელარი და სხვა. განსაკუთრებით საინტერესოა ანაკლიის მახლობლად მდებარე დიხა გუძუ-

¹ А. А. Иессен, Цит. ნაშ., 140.

Б. А. Куфтин, К вопросу о древнейших корнях грузинской культуры на Кавказе по данным археологии: საქ. მუხ. მოამბე, ტ. XII—B, გვ. 329; კ. ბიტელი, ართვინში აღმოჩენილი ბრინჯაოსაგან გაკეთებული არქეოლოგიური ნაშთები: ენიმკის-ს მოამბე, ტ. II, თბილისი, 1938, სურ. 6.

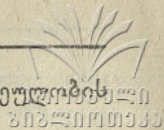
² А. А. Иессен. Цит. ნაშ., გვ. 118 და 122, სქოლიო.

³ გ. ნიორაძე, ქვიშარის არქეოლოგიური ძეგლები, გვ. 13.

⁴ თ. ჯაფარიძე, დახვედრითი ექსპედიცია გურიაში, გვ. 117.

⁵ А. А. Иессен, Цит. ნაშ., 113; ნ. ხოშტარია, დიხა გუძუბა, კოლხეთის დაბლობის ძეგლი მოსახლობა: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, 2, გვ. 211, თბილისი, 1944.

⁶ ა. კალანდარიძე, ნეოლითურ და ენეოლითურ კულტურათა ნაშთები საქართველოში: ენიმკის მოამბე, ტ. IV, 1939, გვ. 369.

ბას ქვედა ფენაში აღმოჩენილი კულტურული და ტყის მცენარეული ნაყოფის ნაშთები¹.

ეს მასალა შეისწავლა ბოტანიკოსმა ვ. მენაბდემ, რომელიც გამოყოფს: ფეტვს, ქერს, ხორბალს და სხვ.² საყურადღებოა, რომ აქ აღმოჩნდა ნახშირად ქცეული ხორბლის *Triticum macha Dekapr. et Men.* ნაშთები, რომელიც საქართველოს ორიგინალურ ენდემურ სახეობას მიეკუთვნება³. სპეციალისტთა აზრით, ხორბლის ეს ფორმა ერთ-ერთ უძველეს სახეობად შეიძლება ჩაითვალოს⁴. ვ. მენაბდე ფიქრობს, რომ *Tr. macha* წარმოადგენს გარდამავალ სახეობას გარეულიდან კულტურული ტიპის ხორბალზე და იგი ძველი აბორიგენული მცენარე უნდა ყოფილიყო⁵. ხორბლის ეს სახეობა დღეს შემორჩენილია დასავლეთ საქართველოს მთიან ნაწილში ლეჩხუმსა და ზემო იმერეთში. საქართველოს სხვა ადგილებში და მის გარეთ კი ეს ფორმა სრულიად უცნობია⁶. აღსანიშნავია, რომ საქართველოში ცნობილია აგრეთვე მეორე ენდემური სახეობა „ზანდური“ (*Triticum Timopheevi Zhuk*) და აგრეთვე რამდენიმე უფრო წვრილი სისტემატიკური ერთეული⁷. გარდა ამისა საქართველოს დღევანდელ ტერიტორიაზე მოიპოვება აგრეთვე ისეთი ფორმა *Tr. persicum*, რომელსაც შედარებით უფრო ფართო არეალი აქვს (სომხეთი, ჩრდ.-აღმ. ოსმალეთი და დაღისტანი), ოღონდ ჩვენში მისი გაცილებით უფრო მეტი ნაირსახეობა მოიპოვება. საყურადღებოა, რომ საქართველოში გავრცელებულია აგრეთვე ისეთი ფორმა, რომელიც წინა აზიის ენდემურ სახეობას წარმოადგენს⁸. როგორც პროფ. ლ. დეკაპრელევიჩი ფიქრობს, ეს ფორმები უნდა იყოს რელიქტური, ე. ი. ძველი ფორმები, რომლებიც წინათ უფრო ფართოდ იყო წარმოდგენილი, დღეს კი ისინი გადაშენების გზაზე არიან და აქ-იქ შეუცვლელი სახით გვხვდებიან⁹.

ფორმათა ასეთი ნაირსახეობა სპეციალისტებს საშუალებას აძლევს გამოპყონ ხორბლის ფორმათა წარმოქმნის საქართველოს კერა. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ საქართველო შედის ხორბლის წარ-

¹ А. Л. Луквин, Неолитическое селище Кистрице близ Гулаут: Сов. археология, т. XII, стр. 256, 260, 284; М. Л., 1950; ო. ჯაფარიძე, დახვედრითი ექსპედიცია გურიაში, გვ. 110; ნ. ხოშტარია, ციტ. ნაშრ., გვ. 210.

² В. Менабде, Ботанико-систематические данные о хлебных злаках древней Колхиды: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. I, № 9, გვ. 684, თბილისი, 1940.

³ В. Менабде ციტ. ნაშრ., გვ. 684; ლ. ლ. დეკაპრელევიჩი, წ. რუსთაველის ეპოქის უმთავრესი კულტურები: შ. რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა, გვ. 5 და 35, თბილისი, 1938.

⁴ ლ. ლ. დეკაპრელევიჩი, ციტ. ნაშრომი, გვ. 10 და გვ. 39.

⁵ В. Менабде, ციტ. ნაშრ., გვ. 655. იგივე, Пшеницы Грузии, Тбилиси, 1948, стр. 15.

⁶ В. Менабде, Ботанико-систематические данные о хлебных злаках древней Колхиды, стр. 684.

⁷ ლ. ლ. დეკაპრელევიჩი, ციტ. ნაშრ., გვ. 5 და გვ. 35.

⁸ იქვე.

⁹ ლ. ლ. დეკაპრელევიჩი, ციტ. ნაშრ., გვ. 5 და გვ. 35.

მოშობის ძირითად ოლქში¹. ცნობილია, რომ მკვლევართა უმრავლესობა ნორდ-ლის წარმოშობის პირველად ცენტრალ წინა აზიას მიიჩნევდა, უპირატესად, სუმერეთს². ბ. ჰროზნის აზრით, სუმერებმა გამოიყენეს პირველად მიწათმოქმედებაში თოხი და სახენელი³. ნიშანდობლივია, რომ სწორედ აქ ურის გათხრების დროს აღმოჩნდა უძველესი სახენელი იარაღი⁴. ბ. ჰროზნი აღნიშნავს, რომ სუმერულ-ბაბილონურმა სასოფლო-სამეურნეო კულტურამ IV ათასწლეულში დიდი გავლენა იქონია ეგვიპტის და ჩინეთის სოფლის მეურნეობაზე⁵. ცხადია, რომ ხალხს, რომელმაც პირველად გამოიყენა მიწათმოქმედებაში თოხი და შემდეგ სახენელი, უთუოდ, დაწინაურებული მიწათმოქმედება უნდა ჰქონოდა. განსაკუთრებით საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ქართული სახენელი, როგორც ამას გ. ჩიტაია აღნიშნავს, ახლო გენეტურ კავშირშია წინა აზიის სახენელთან⁶. თუ ამას დავუმატებთ იმასაც, რომ ხორბლის 12 კულტურული სახეობიდან საქართველოში 10 სახეობა გვხვდება⁷ და რამდენიმე ენდემური ტიპი გამოირჩევა, ხოლო ამათგან *Tr. macha*, რომელსაც ჯერ კიდევ ველური ხორბლის თავისებურება ახასიათებს და, მეცნიერთა აზრით, კულტურული ხორბლის პროტოტიპს წარმოადგენს⁸, ჯერჯერობით მხოლოდ საქართველოში გვხვდება, მაშინ აშკარა გახდება, რომ ქართველ ტომებს ძველთაგანვე დაწინაურებული მიწათმოქმედება ჰქონიათ და წინა აზიის სხვა ხალხებთან ერთად მათაც გარკვეული წვლილი შეუტანიათ სასოფლო-სამეურნეო კულტურის განვითარებაში. ცნობილია, რომ ქართველი ხალხის დაწინაურებულ მიწათმოქმედებაზე მოგვითხრობენ წერილობითი წყაროებიც. ჯერ კიდევ ჰეროდოტესთან ვხვდებით ცნობას იმის შესახებ, რომ კოლხეთი ძველთაგანვე განთქმული იყო სელის ნაწარმით, რომელიც კიდევ გაჰქონდათ. ქსენოფონტე მოგვითხრობს, რომ 10.000 ბერძენ მეომარს კოლხეთში დიდძალი პური დახვედრია ჯერ კიდევ წინა წლის მოსავლისა. იგი აღნიშნავს, რომ აქ ორი სახეობის ხორბალი მოჰყავთო. საყურადღებოა აგრეთვე ბერძნული თქმულება არგონავტების შესახებ, რომელიც, აკად. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით, საქართველოს მიწათმოქმედების მალალხარისხოვანი კულტურის ანარეკლი უნდა იყოს⁹. დაახლოვებით ამასვე ვხვდებით აგრეთვე სხვა ხალხთა ლეგენდებშიც (ოსური, სკვითური და სხვა)¹⁰. ამგრივად, ამ გადმოცემებიდანაც

¹ ლ. ლ. დეკაპარელევიჩი, ციტ. ნაშრ., გვ. 5 და გვ. 35.

² В. Менабде, Пшеницы Грузии, стр. 12.

³ В. Грозны, La Charrue en Sumer-Akad, en Egypte et en Chine: Archiv Orientalni, Vol. X, № 3, 1938, გვ. 437.

⁴ С. Woolley, Ur Excavations, Vol. II, New-York, 1934, გვ. 336, ტაბ. 192, 12.

⁵ В. Грозны, ციტ. ნაშრ., გვ. 437.

⁶ Г. Читаия, К вопросу о происхождении абхазских пахотных орудий: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. II, № 4, თბილისი, 1941, გვ. 375.

⁷ ლ. ლ. დეკაპარელევიჩი, ციტ. ნაშრ., გვ. 4.

⁸ В. Менабде, Пшеницы Грузии, стр. 15.

⁹ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, I—2, გვ. 263, თბილისი, 1930.

¹⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ციტ. ნაშრ., გვ. 264; გ. ჩიტაია, რაქული სახენელი: ენიმკი-ს მოამბე, ტ. I, გვ. 291, თბილისი, 1937.

ნათლად ჩანს, რომ ქართველებს ძველთაგანვე განვითარებული მიწათმოქმედება ჰქონიათ. რა თქმა უნდა, ასეთ დაწინაურებულ მიწათმოქმედებას სავსებით დროდ გაუმჯობესებული მიწის დასამუშავებელი იარაღიც უნდა ჰქონოდა. სამწუხაროდ, სადღეისოდ მიწის დასამუშავებელი იარაღები მეტად მცირე მოვპოვება არქეოლოგიას არა მარტო ჩვენში, არამედ საერთოდ¹.

ცნობილია, რომ მიწის დამუშავების უძველეს იარაღს თოხი წარმოადგენს. თავდაპირველად თოხი ხის ან ქვის იყო, შემდეგ კი ლითონისა. მაგრამ რიგ ქვეყნებში ხისა და ქვის თოხები საკმაოდ დიდხანს შემორჩა². ძველ ეგვიპტეში ხის თოხი ცნობილი იყო ყველა პერიოდში. ლითონის თოხი აქ, როგორც ჩანს, შედარებით იშვიათი იყო³. ჩვენში, რა თქმა უნდა, გარკვეულ საფეხურზე ხისა და ქვის თოხები იყო გავრცელებული, განვითარებულ ბრინჯაოს ეპოქაში კი ფართო გავრცელებას პოულობს ლითონის თოხი. ჯერჯერობით ჩვენ არ ვიცით, თუ როგორი იყო ჩვენში ლითონის თოხი ლითონის ინდუსტრიის უფრო ადრინდელ საფეხურზე. პირველად ლითონის თოხი გვხვდება ურეკის განძში, რომელიც ჩვენ მეორე ათასწლეულის პირველ ნახევარს მივაკუთვებით⁴. ამ განძში სხვა ნივთებთან ერთად თავისებური ფორმის რამდენიმე თოხი აღმოჩნდა. ჯერჯერობით სხვაგან ამ ტიპის თოხები არ გვხვდება. ეს თოხები დღემდე ჩვენში ყველაზე ადრეული ფორმა ჩანს, თუმცა ურეკის თოხები უკვე იმდენად ჩამოყალიბებულ ტიპს წარმოადგენს, რომ საგულისხმებელია ჩვენში უფრო ადრე არსებულიყო ლითონის თოხი. რასაკვირველია, ეს თოხი ჯერ კიდევ ვერ შეცვლიდა საბოლოოდ ქვის ან ხის თოხს. ეს ჩანს დასავლურ-ქართულ კულტურაში გვიან-ბრინჯაოს ხანაში მოხდა. სხვაგან, ძველ ცივილიზებულ ქვეყნებშიც კი, ბრინჯაომ საბოლოოდ ვერ განდევნა ქვა. მიწათმოქმედებაში ქვის იარაღი აქ საკმაოდ დიდხანს შემორჩა. მხოლოდ რკინამ შესძლო მისი საბოლოოდ გაძევება⁵. დასავლურ-ქართულ კულტურაში კი ეს პროცესი, ჩანს, უკვე გვიან-ბრინჯაოს ხანაში უნდა დამთავრებულიყო. აქ, როგორც ცნობილია, უხვადაა წარმოდგენილი ლითონის ინვენტარი: საომარი იარაღები, სამკაულები თუ შრომის იარაღები. ეს გარემოება, აიხსნება იმით, რომ დასავლურ-ქართულ კულტურაში ამ პერიოდში ქარბი იყო სპილენძის მადანი და, როგორც აღნიშნული გვექონდა, მას ლითონის ინდუსტრიის რამდენიმე მძლავრი კერაც მოვპოვებოდა. ამიტომ ბუნებრივია, რომ ქვის იარაღი აქ შედარებით ადრე უნდა შეცვლილიყო ლითონით.

¹ А. В. Арциховский, Социологическое значение эволюции земледельческих орудий: РАНИОН, Труды социологической секции, т. I, стр. 125, Москва, 1927.

² Г. Чайлд, Прогресс и археология, стр. 52 и стр. 71, Москва, 1949; Очерки по истории техники Древнего Востока, стр. 151, М.-Л., 1940.

³ G. Nöltker, Steinerne Ackerbaugeräte: Internationales Archiv für Ethnographie, Bd. XLV, 1947, 83-114.

А. В. Мачинский, Две заметки о технике древне-египетского земледелия: Труды института истории науки и техники, сер. I, вып. 6, М.-Л., 1935, стр. 279.

⁴ ო. ჯაფარიძე, დახვედრითი ექსპედიცია გურიაში, გვ. 118.

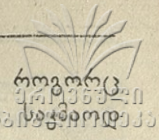
⁵ Г. Чайлд, Цит. ნაშრ., გვ. 71.

საყურადღებოა, რომ საერთოდ სხვაზე მეტად ქვის იარაღი მიწათმოქმედებაში შემორჩა (თოხები, ნამგლის პირები), ვინაიდან ლითონის იარაღი მიწის დამუშავებისას ადრე გამოდიოდა ხმარებიდან და იგი შედარებით ძვირი იყო. ლითონისაგან, უპირატესად, საომარი იარაღი და სამკაულები მზადდებოდა. დასავლურ-ქართულ კულტურაში კი, პირიქით, საომარ იარაღთან და სამკაულთან ერთად კარგადაა წარმოდგენილი სწორედ მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებული ლითონის იარაღები: თოხი, ნამგალი და სხვა. განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ არც ერთ სხვა კულტურაში არ გვხვდება ასეთი დიდი რაოდენობით ლითონის თოხები, როგორც კოლხურში. ამ ტიპის თოხი სხვაგან სრულიად უცნობია. საფიქრებელია, რომ იგი დასავლურ-ქართული კულტურის ნიადაგზე შექმნილი ტიპი უნდა იყოს.

ნიშანდობლივია აგრეთვე ის გარემოებაც, რომ ბრინჯაოს თოხი გარკვეულ გენეტიურ კავშირშია მომდევნო ხანის საქართველოში გავრცელებულ რკინის თოხებთან¹. საქ. მუზ. არქეოლოგიის განყოფილებაში დაცულია ორი რკინის თოხი, შემთხვევით აღმოჩენილი სოფ. ორბელში (ლეჩხუმი). ეს თოხები, უთუოდ, მსგავსებას იჩენენ ბრინჯაოს თოხებთან. საყურადღებოა, რომ გარკვეული მსგავსება შეიმჩნევა აგრეთვე საქართველოს დღევანდელ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში გავრცელებულ თოხებთან, განსაკუთრებით ე. წ. იმერულ თოხთან.

ამრიგად, ბრინჯაოს თოხს გვიან-ბრინჯაოს ხანაში მიწათმოქმედებაში ფართო გამოყენება ჰქონია დასავლეთ საქართველოში. მაგრამ აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ თოხი ამ პერიოდში არ წარმოადგენდა მიწის დასამუშავებელ ერთადერთ იარაღს. საფიქრებელია, რომ გვიან-ბრინჯაოს ხანაში ამიერ-კავკასიაში მიწის დასამუშავებლად უკვე სახვნელსაც იყენებდნენ². სამწუხაროდ, დღემდე რაიმე პირდაპირი საბუთი ამისა არა გვაქვს. მაგრამ პროფ. გ. ჩიტაიამ თავის საყურადღებო ნაშრომებში ქართული სახვნელი იარაღების შესახებ აშკარად დაგვანახა, რომ ქართული ტომები ძველთაგანვე იყენებდნენ მიწათმოქმედებაში სახვნელ იარაღს. აფხაზური სახვნელი იარაღის შესწავლისას იგი აღნიშნავს, რომ ეს სახვნელი ძალიან ახლო დგას ურის სახვნელთან, რომელიც ჯერჯერობით ყველაზე ძველია³. ამ ტიპის სახვნელი საერთოდ ფართოდ იყო გავრცელებული მთელ წინა-აზიაში. ახლო დგას აგრეთვე იგი ეტრუსკულ სახვნელთან, რომელიც ეტრუსკებმა შეიტანეს იტალიაში, თავისი ძველი სამშობლოდან⁴. განსაკუთრებით საყურადღებოა ის გარემოება, რომ სახვნელის ამ ტიპმა თანდათანობით განვითარების შედეგად ქართველ ტომებში შიდაწია თავის განვითარების უმაღლეს საფეხურს რაჭული სახვნელის სახით⁵. როგორც ჩანს, ქართველმა ტომებმა გარკვეული როლი შეასრულეს მიწათმოქმედების იარა-

¹ М. М. Иващенко, Материалы к изучению культуры колхов, стр. 20 и 54.
² Б. Б. Пиотровский, Археология Закавказья, стр. 71, Ленинград, 1919.
³ Г. Читаея, К вопросу о происхождении абхазских пахотных орудий, стр. 375.
⁴ Г. Читаея, Цитир. ნაშრ., გვ. 37ა; გ. ჩიტაია, რაჭული სახვნელი, გვ. 286.
⁵ გ. ჩიტაია, რაჭული სახვნელი, გვ. 28ა; Г. Читаея, Цит. ნაშრ., გვ. 375.

ღების, კერძოდ კი სახენელი იარაღის გაუმჯობესებაში¹. ამრიგად, როგორც ირკვევა, ქართველმა ტომებმა, წინა აზიის სხვა ხალხებთან ერთად, საჭიროდ აღრე დაიწყეს მიწათმოქმედებაში სახენელი იარაღის გამოყენება.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ გვიან-ბრინჯაოს ხანაში ამიერკავკასიაში უკვე აშკარად შეიმჩნევა ქონებრივი და სოციალური დიფერენციაციის ნიშნები. ამიტომ საგულისხმოა, რომ ამ პერიოდში მეურნეობის წამყვანი დარგები, მიწათმოქმედება თუ მესაქონლეობა, უკვე გარკვეულ განვითარებას აღწევს, ვინაიდან მხოლოდ დაწინაურებული მეურნეობის დროსაა შესაძლებელი საზოგადოების ფენებად დაყოფა. ამ შემთხვევაში ჩვენ დასავლურ-ქართულ კულტურის წრე გვიანტერესებს და, როგორც აღნიშნული გვქონდა, აქ ამ პერიოდში მეურნეობის წამყვანი დარგი მიწათმოქმედება უნდა ყოფილიყო. მიწათმოქმედების გარკვეულ საფეხურზე მიწის დამუშავების ძირითად იარაღს თოხი წარმოადგენდა, ხოლო მიწის დამუშავების პროცესს ამ დროს ძირითადად ქალი ახორციელებდა. ამ სტადიაზე მიწათმოქმედება შედარებით უმნიშვნელო როლს ასრულებდა, ვინაიდან თოხით შესაძლებელი იყო მცირე ფართობის დამუშავება და ამიტომაც ამ პერიოდში მიწათმოქმედება ვერ იქნებოდა მეურნეობაში წამყვანი დარგი². მაგრამ შემდეგში სახენელი იარაღის შემოღებამ მიწათმოქმედებაში, როგორც ცნობილია, დიდი გარდატეხა მოახდინა. მიწის დამუშავება თანდათანობით მამაკაცის ხელში გადავიდა, ვინაიდან ეს პროცესი ახლა უფრო რთული და მძიმე გახდა³. ახლა უკვე ადამიანს შეეძლო გაცილებით უფრო დიდი ფართობის დამუშავება და საშუალება ეძლეოდა იქ, სადაც საამისო სათანადო პირობები იყო, მიწათმოქმედება მეურნეობის წამყვან დარგად გავხადა. ამრიგად, იქ სადაც მიწათმოქმედება მეურნეობის ძირითადი დარგი იყო, მიწის დასამუშავებლად, უთუოდ, სახენელს იყენებდნენ.

მიწის მოხვნა ყოველთვის სახენელით ვერ ხერხდება. ეს გარემოება, უპირატესად, გამოწვეულია ხოლმე დასამუშავებელი ადგილისა და ნიადაგის თავისებურებით. ამ მხრივ, როგორც სამართლიანად აღნიშნავდა აკად. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ნიადაგი და მიწის ზედაპირი გასაოცარ მრავალგვარობას იჩენს, ზოგან ბარია, ზოგან მთა, ზოგი ადგილი ღრმა მოხვნას მოითხოვს, ზოგი კი — უფრო ზედაპირულს⁴. ცხადია, რომ ყოველი ნიადაგი თავისებურ დამუშავებას მოითხოვს.

საქარველოს რელიეფისა და ნიადაგის მრავალგვარობის გამო, ზოგჯერ მიწის დამუშავება სახენელით ვერ ხერხდებოდა, ალბათ, უპირატესად მთის ზოლში, და მიწის დასამუშავებლად თოხს ხმარობდნენ ხოლმე. წერილობითს წყაროებში დაცულია რამდენიმე საყურადღებო ცნობა იმის შესახებ, რომ მიწის დამუშავება მარტო სახენელით კი არ წარმოებდა, არამედ თოხითაც. განსაკუთრებით საინტერესოა გიორგი მთაწმიდელის თხზულება იოანეს და ექვთიმეს ცხოვრების შესახებ, სადაც ვკითხულობთ,

¹ გ. ჩიტაია, რაჭული სახენელი, გვ. 276.

² А. В. Арциховский, ციტ. ნაშრ, გვ. 127.

³ იქვე, გვ. 128

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ტ. I, გვ. 173.

რომ ათონის მთის ბერები მთიან ადგილებს თოხით ამუშავებდნენ: ბურღულ-
თაგან ყოველნი სოფელნი ქირსა შინა იყვნეს და კინილა უკაცრულ, და უკაცრულ-
სა მაგიერ უფროდსი სათესავი მთასა შინა იქმნებოდა თოჯითა; საწუნე და დი-
კა და სელი და თივისა თიბაჲ და ამას ყოველსა ძმანი შურებოდიან და ვი-
ნაჲთაგან ყოველნი იქმოდეს, არა უმძიმდა, არამედ უდრტვნეულად და სიხა-
რულით იქმოდეს¹.

საყურადღებოა აგრეთვე რუსეთის მეფის მიერ 1639—1640 წწ. საქარ-
თველოში წარმოგზავნილ დესპანის თევდოტე ელჩინის მოხსენებაში დაცული
ერთი ცნობა, რომ „პურს თოხებით ხნავენ მთებზე და ბორცვებზე...“².
დაახლოვებით იმასვე ვხვდებით ცოტა უფრო გვიან რუსეთის ელჩების ნიკი-
ფორე ტოლოჩანოვისა და დიაკ იევლევის აღწერილობაში, რომ დასავლეთ
საქართველოში, იმერეთსა და სამეგრელოში, მიწას გუთნითა და თოხით
ხნავენო³. ამრიგად, როგორც ჩანს, დასავლეთ საქართველოში საყანე მიწის
სახნავად, სახვნელთან ერთად, ზოგჯერ თოხსაც იყენებდნენ. აკად. ივ. ჯავა-
ხიშვილი აღნიშნავს, რომ ისტორიულ ხანაში სახნავის დამუშავება მარტო
სახვნელით არ წარმოებდა, არამედ თოხითაც⁴.

საქართველოს თანამედროვე ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში თოხი ზოგ-
ჯერ სახვნელის როლსაც ასრულებს. ფუნქციის მიხედვით თოხები დღეს ძი-
რითადად ორ ჯგუფად იყოფა. პირველს უკვე დახულის დასამუშავებლად ხმა-
რობენ, მეორეს კი ჯერ უხნავის დასახნავად იყენებენ⁵. განსაზღვრულ პი-
რობებში იგი ერთადერთი სახვნელი იარაღია, ძლიერ დაქანებულ ადგილებში,
უსწორმასწორი ზედაპირის მქონე საყანე ადგილას და სხვა⁶. ერთი სიტყვით,
იქ, სადაც ხარსახვნელი ვერ უდგება, უმთავრესად მთიან ზოლში, მიწის და-
მუშავება ძირითადად თოხით წარმოებს. ზემო იმერეთის მთიან ნაწილში, რა-
ჭისა და სვანეთის ზოგიერთ სოფლებში ახლაც მიწის სახნავად სახვნელთან
ერთად ზოგჯერ თოხსაც ხმარობენ⁷. ამრიგად, დღევანდელ ეთნოგრაფიულ
სინამდვილეში თოხს არ დაუკარგავს სახვნელის ფუნქცია. ზემონათქვამიდან
შეიძლება ვიფიქროთ, რომ დასავლურ-ქართულ კულტურაში მიწის დასამუ-
შავებლად თოხსაც იყენებდნენ, უპირატესად, ალბათ მთიან ადგილებში.

¹ გიორგი მთამწინდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთჳმესი, თბილისი, 1946, გვ. 42.

² Белокуров, Посольство дьяка Федота Елчина и священника Павла Захарьева в даианскую землю (1639—1640), стр. 337.

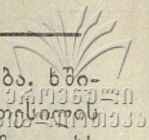
³ მ. პოლიევქოვი, სტოლნიკი ტოლოჩანოვის და დიაკ იევლევის ელჩობა იმერეთში 1650—1652, თბილისი, 1226, გვ. 187.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ციტ. ნაშრ., გვ. 210.

⁵ ნ. რეხვიაშვილი, მკვლელობა რაქაში (საქანდ. დისერტაცია, ხელნაბეჭდი), გვ. 200, თბილისი, 1941.

⁶ ნ. რეხვიაშვილი, ქსნური ქანჩი (ხელნაწერი).

⁷ М. М. Ивашенко, ციტ. ნაშრ., გვ. 19; Л. Девапрелевич и В. Мешабе, К изучению полевых культур Зап. Грузии: თბილისის ბოტანიკური ბაღის მეცნიერულ-გამოყენებითი განყ. ნაწერები, ნაწ. VI, თბილისი, 1929, გვ. 223.

თოხის ფუნქცია მხოლოდ საყანე მიწის დახვნით არ ამოიწურება. ხშირად თოხს დახნული მიწის ბელტების დასაფშენელად¹ და უკვე დაფშენილ გასამარგვლავად იყენებენ. ჯერ კიდევ ძველ ეგვიპტესა და ბაბილონში თოხს სახვნელით დახნული მიწის ბელტების დასაშლელად ხმარობდნენ². აწინდელ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც თოხს ხშირად ხნულის გასაფხვიერებლად იყენებენ³. გარდა ამისა, თოხს დიდი გამოყენება უნდა ჰქონოდა აგრეთვე საბოსტნე და საბაღე მეურნეობაში.

ამიერკავკასიაში რომ მებაღეობა ძველთაგანვე იყო ცნობილი, ამას კარგად მოწმობს ი. ჰუმელის მიერ ხანლარის დასავლეთით გათხრილ ნასახლარში აღმოჩენილი არქეობოტანიკური მასალა, რომელსაც იგი ბრინჯაოს ეპოქის მეორე სტადიას მიაკუთვნებს. აქ ნაპოვნი იყო ატმის და ყურძნის კურკები, ნუში⁴. კიროვადის სამხრეთით გათხრილ უფრო მოგვიანო ხანის აღნიშნის სამარხში მან დიდი რაოდენობით აღმოაჩინა ბლის კურკები⁵. ქართველ ტომთა დაწინაურებულ მებაღეობაზე მოგვიტხოვრებენ უძველესი ბერძნული ცნობები, სადაც ვკითხულობთ, რომ საქართველოში კარგი ხარისხის ვაშლი და მსხალი მოჰყავთ. დიდი რაოდენობით გვხვდება ლეღვი და ბროწეული. საყურადღებოა, რომ კოლხეთის ქალაქ კერასუნტიდან რომაელებმა პირველად შეიტანეს ბალი ევროპაში⁶. დიდად დაწინაურებული უნდა ყოფილიყო აგრეთვე აქ მევენახეობა. აკად. ივ. ჯავახიშვილი თავის ეკონომიური ისტორიის II წიგნში აღნიშნავს, რომ მევენახეობის ერთ მთავარ ცენტრთაგანად საქართველოც უნდა იქნეს მიჩნეული⁷. რაკი მებაღეობა ქართველ ტომებში ასე დაწინაურებული ჩანს, უნდა ვიფიქროთ, რომ თოხს აქაც დიდი გამოყენება უნდა ჰქონოდა. როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, ბრინჯაოს თოხები ნაირი ზომისა და მოყვანილობის გვხვდება. საფიქრებელია, რომ თოხის ზომა და მოყვანილობა სამეურნეო დანიშნულებით განისაზღვრება. შესაძლოა უფრო მოზრდილებს მიწის სახნავად იყენებდნენ, მომცრო ზომისას კი, ეგებ, სამარგლავად ან საბაღე მეურნეობაში.

გარდა თოხისა, მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებული იარაღებიდან დასავლურ-ქართულ კულტურაში კარგადაა წარმოდგენილი ლითონის ნამკალიც. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენში ლითონის ნამკალი შედარებით გვიან შემოდის და, როგორც ჩანს, მკისათვის კაეის დაკბილული პირებისაგან

¹ В. Богаевский, История техники, т. I, М.—Л., стр. 368; გ. ჩიტაია, რაკული სახვნელი, გვ. 274.

² Очерки по истории техники Древнего Востока, стр. 24; G. Nöltker, ციტ. ნაშრ., გვ. 81 და გვ. 114.

³ ნ. რეხვიაშვილი, მკედლობა რაკაში, გვ. 200.

⁴ Я. Гуммель, К проблеме археоботаники Закавказья: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. II, № 10, თბილისი, 1940, გვ. 750.

⁵ Я. Гуммель, საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. II, № 1—2, თბილისი, 1941, გვ. 129.

⁶ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი და ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, გვ. 45, თბილისი, 1948.

⁷ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, წიგნი II, გვ. 603, თბილისი, 1935.

შემდგარ ნამგალს იყენებდნენ. ამგვარი კაჟის პირები სადღეისოდ კარგად ცნობილი სხვადასხვა ადგილებიდან. ე. დე მორგანი აღნიშნავდა, რომ კაჟის ნამგალი უპირატესად სამხრეთით უნდა ყოფილიყო გავრცელებული¹. მესოპოტამიასა და ეგვიპტეში კაჟის დაკბილული პირებისაგან შემდგარი ნამგალი საკმაოდ დიდხანს შემორჩა². ე. დე მორგანი ფიქრობდა, რომ კაჟის ნამგალი პირველად ქალდეაში უნდა გაჩენილიყო, ვინაიდან, მისი აზრით, აქედან უნდა გავრცელებულიყო მარცვლეული კულტურა ეგვიპტეში და, ბუნებრივია, სასოფლო-სამეურნეო იარაღიც³. ასეა თუ ისე ერთი კი ცხადია, რომ კაჟის ნამგალი ეგვიპტეში ახალ სამეფომდე იყო გავრცელებული და ახალ სამეფოს პერიოდში ლითონის ნამგალთან ერთად იყენებდნენ აგრეთვე კაჟის ნამგალსაც⁴.

უკანასკნელ ხანებში ჩატარებული კვლევა-ძიების შედეგად ირკვევა, რომ ამიერკავკასიაში, კერძოდ კი საქართველოში კაჟის დაკბილული პირები საკმაოდ ადრეული პერიოდიდანაა ცნობილი. როგორც ზევით უკვე აღნიშნული გვქონდა, საქართველოში მიწათმოქმედება ძველთაგანვე მაღალ საფეხურზე მდგარა. ნეოლითური ხანის ნამოსახლარებში აშკარად შეიმჩნევა მიწათმოქმედების გარკვეული განვითარება და ამ პერიოდიდან ჩვენში, როგორც ჩანს, უკვე იცნობდნენ კაჟის ნამგალს. ქუთაისის მუზეუმში დაცულია რამდენიმე დაკბილული კაჟის პირი, აღმოჩენილი თეთრამიწის თუ სათაფლიას ნეოლითურ სადგომში⁵. კარგადაა ცნობილი ამიერკავკასიაში კაჟის დაკბილული ნამგლის პირები ენეოლითური ხანის ფენებიდანაც: ოჩამჩირიდან⁶, შენგავითიდან⁷ და სხვა. მრავლად გვხვდება ამგვარი ნამგლისპირები აგრეთვე ბრინჯაოს ხანაში. ბეშთაშენის ციხის ქვეშ რამდენიმე კაჟის ნამგლის პირი აღმოჩნდა⁸; კაჟის დაკბილული პირები ნაპოვნია დიხა გუძუბას ქვედა ფენაში⁹; სხვადასხვა ზომისა და მოყვანილობის ნამგლის პირი¹⁰ აღმოჩნდა ნაოხვამუს ქვედა და ზედა ფენაში. ფართოდ იყო

¹ J. Morgan, La Préhistoire Orientale, t. III Paris, 1927, გვ. 220.

² В. А. Богаевский, Цит. ნაშრ., გვ. 369; Очерки по истории техники Древнего Востока, стр. 26.

³ J. Morgan, Цит. ნაშრ., ტ. II, გვ. 301.

⁴ Очерки по истории техники Древнего Востока, стр. 153.

⁵ ქუთაისის მუზეუმში თეთრამიწის და სათაფლიას მასალები ერთმანეთშია არეული და ამიტომ ზუსტად ძნელია თქმა, თუ საიდან უნდა იყოს ეს კაჟის პირები.

⁶ В. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. II, Тбилиси, 1950, стр. 268, табл. 72.

⁷ В. В. Пиотровский, Поселения медного века в Армении: Советская археология, т. XI, М.—Л., 1950, стр. 173, 179.

⁸ В. А. Куфтин, К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии, стр. 21.

⁹ В. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. II, стр. 242.

¹⁰ В. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. II, стр. 182, 219. საესებით სამართლიანია ა. კ რ უ გ ლ ო ვ ი ს ა და გ. პ ო დ გ ა ე ც კ ი ს შენიშვნა იმის შესახებ, რომ კაჟის დაკბილული პირების ნამგლის პირებად მიჩნევისას მხედველობაში უნდა იყოს მიღებული მთელი რიგი არსებითი მომენტები (აამუშაო პირი, ჩარჩოში დამაგრება და სხვა).

გავრცელებული კაქის ნამგალი გვიან ბრინჯაოს ხანაშიც. ამ პერიოდის ძეგლებში საკმაოდ ხშირად გვხვდება დაკბილული კაქის პირები: სამარხში რამდენიმე უძველეს ორმოსამარხში აღმოჩნდა თითო კაქის ნამგლის პირი; სტალინირის ნაცარგორას გათხრების დროს გ. გობეჯიშვილმა მრავლად აღმოაჩინა სხვადასხვა ზომის ამგვარი ნამგლის პირები¹. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ბეშთაშენის სამაროვნის რამდენიმე სამარხში ნაპოვნია კაქის დაკბილული პირებისაგან შემდგარი ნამგალი. საყურადღებოა აგრეთვე ისიც, რომ სამაროვნის IV სამარხში კაქის ნამგალთან ერთად აღმოჩნდა ლითონის ნამგალიც². როგორც სადღეისოდ ჩვენს ხელთ მყოფი მასალების მიხედვით ირკვევა, ლითონის ნამგალი ამიერკავკასიაში, კერძოდ კი საქართველოში, შედარებით გვიან შემოდის. აქ კაქის ნამგალი საკმაოდ დიდხანს ყოფილა ხმარებაში და ლითონის ნამგალი პირველად მხოლოდ გვიან-ბრინჯაოს ხანაში ჩნდება. მაგრამ ლითონის ნამგლის შემოსვლასთან ერთად ხმარებიდან არ გამოდის კაქის ნამგალი, როგორც ეს კარგადა ჩანს თრიალეთის მაგალითიდან. ეგვიპტის, სირიის და სხვა, წინა აზიის ქვეყნების მსგავსად აქაც მან რკინის ხანის დასაწყისამდე შემოინახა თავი³. გ. გობეჯიშვილმა ნაცარგორას მესამე ფენაში დიდი რაოდენობით აღმოაჩინა კაქის დაკბილული პირები, რომელთაც იგი რკინის ხანის დასაწყისს მიაკუთვნებს⁴.

ამრიგად, ამიერკავკასიაში, წინა აზიის სხვა ქვეყნების მსგავსად, კაქის ნამგალი გვიანობამდე შემორჩა. ლითონის ნამგალი აქაც შედარებით გვიან შემოდის.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ის გარემოება, რომ საქართველოს ენდემური პურეულის აღების თავისებური წესი არსებობდა⁵. ლეჩხუმში დღესაც ამ წესით ჰკრეფენ მახასა და ზანდურს⁶. კ. ფლიაკსბერგერი აღ-

იხ. А. П. Круглов и Г. В. Подгаецкий, Родовое общество степеней Восточной Европы, М.—Л., 1935, стр. 77.

აღნიშნული ავტორების სიფრთხილე, რა თქმა უნდა, საეცებით სამართლიანია. ყველა დაკბილული პირი ნამგლის პირი არ იყო. ზოგი მათგანი, შესაძლოა კაქის „ნერხის“ პირს წარმოადგენდა. ამიტომაც, სიზუსტისათვის საჭიროა მთელი ამ მასალის სათანადოდ გადამსინჯვა, რის შესაძლებლობაც, რა თქმა უნდა, ჩვენ არ გვქონდა და ძირითადად ლიტერატურაში დატული ცნობებით ვსარგებლობდით, სადაც თითქმის ყველა კაქის დაკბილული პირი, როგორც წესი, ნამგლის პირადაა ხოლმე მიჩნეული.

¹ გ. გობეჯიშვილი, სტალინირის ნაცარგორა: მიმოხილველი, II გვ., თბ., 1951; Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, стр. 58.

² Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, стр. 69; მისივე, К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии, стр. 18.

³ Б. А. Куфтин, К вопросу о древнейших корнях грузинской культуры на Кавказе по данным археологии, стр. 234; მისივე, К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии, стр. 9.

⁴ გ. გობეჯიშვილი, ციტ. ნაშრომი.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ტ. I, გვ. 344, 394; მისივე, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ტ. II, გვ. 80.

⁶ გ. ჩიტაია, რაჭული სახენელი, გვ. 275.

ნიშნავს, რომ ასტურიაში (ესპანეთი) ადგილობრივი პურეულის „სპელტის“ მოსაკრეფად ხმარობენ ისეთსავე იარაღს, როგორსაც დასავლეთ საქართველოში Tr. macha-ს ასაღებად იყენებენ¹. ამ იარაღით, რომელსაც „შნაკვი“ ეწოდება, მხოლოდ თავთავი იკრიფება, ღერო კი, გარკვეული დროის მანძილზე მინდვრად რჩება². საფიქრებელია, რომ ძველადაც საქართველოს ენდემური პურეული მახა და ზანდური, რომლებიც, როგორც ირკვევა, ჩვენში საკმაოდ ადრეულ პერიოდში იყო გავრცელებული, „შნაკვის“ მაგვარი იარაღით იკრიფებოდა, მინდვრად დაჩენილი ღერო, როგორც ბ. კუფტინი აღნიშნავს, ეგებ მართლაც კაჟის ნამგლით იმკებოდა³. შესაძლოა ჩვენში გვიან-ბრინჯაოს ხანამდე ძირითადად ენდემური პურეული მოჰყავდათ და, ეგებ, სწორედ ამით იყო გამოწვეული ის გარემოება, რომ ჩვენში ლითონის ნამგალი შედარებით გვიან შემოდის. ბ. კუფტინი ფიქრობს, რომ ლითონის შემოღება დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო ახალი პურეული კულტურის შემოსვლასთან⁴. შესაძლოა, ეს მოსაზრება მართლაც სწორი იყოს, ოღონდ მთლად მართებულად არ მიგვაჩნია მისი მტკიცება იმის შესახებ, რომ პურეულის ახალი ჯიში მაინცდამაინც ხმელთაშუა ზღვიდან შემოვიდა და არა აღმოსავლეთიდან, ვინაიდან აღმოსავლეთში თითქოს სხვა ფორმის ნამგალი იყო გავრცელებული⁵. როგორც ქვევით დავინახავთ, ამიერკავკასიაში გავრცელებული ლითონის ნამგალი ახლო დგას წინა აზიის ნამგლებთან და ამიტომაც შესაძლოა, რომ ახალი ჯიშის პურეული და ლითონის ნამგალიც აქედან შემოვიდა ჩვენში. მით უმეტეს, რომ საქართველოში დღესაც გავრცელებულია ხორბლის ისეთი ფორმა, რომელიც წინა აზიის ენდემურ სახეობას წარმოადგენს⁶. საერთოდ, როგორც უკვე არა ერთჯერ გვქონდა აღნიშნული, ჩვენს სასოფლო-სამეურნეო კულტურას ბევრი რამ საერთო ჰქონია წინა აზიასთან, რომელსაც მკვლევართა უმრავლესობა, სავსებით სამართლიანად, სასოფლო-სამეურნეო კულტურის ცენტრად მიიჩნევს.

ამრიგად, ლითონის ნამგალი ამიერკავკასიაში და კერძოდ კი საქართველოში გვიან-ბრინჯაოს ხანაში შემოდის. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენში, ისევე როგორც წინა აზიაში, ძირითადად უყუწწო ნამგალი იყო გავრცელებული, მაშინ, როდესაც ჩრდ. კავკასიაში, სადაც ლითონის ნამგალი უკვე იესენიყულ მეორე ეტაპის ბოლოში ჩნდება⁷, ევროპაში და სხვაგან უპირატესად

¹ К. Фляксбергер, Находки культурных растений доисторического периода: Архив истории науки и техники, т. II, Ленинград, 1934, стр. 169.

² ი. გ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ტ. I, გვ. 3-5.

³ გ. ჩიტაია, ციტირ. ნაშრ., გვ. 275.

⁴ Б. А. Куптин, К вопросу о древнейших корнях грузинской культуры на Кавказе по данным археологии, стр. 324.

⁵ იქვე, გვ. 325.

⁶ იქვე, გვ. 325.

⁷ პ. რ. დეკაბრელევიჩი, ციტ. ნაშრ., გვ. 5, 35.

⁸ А. А. Иессен, ციტ. ნაშრ., გვ. 95, 113.

ყუნწიანი ნამგალი იყო ცნობილი. უყუნწო ნამგალს, ჩანს, ხის ტარზე ეკვებოდა, რის გამოც ნამგლის პირს ცალ ბოლოზე ერთი ან ორი ნახევრეტი აქვს ხოლმე დატანებული მანქვლისათვის.

ამიერკავკასიაში ძირითადად ერთი ფორმის ნამგალი იყო გავრცელებული. ნამგლები უმთავრესად ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ტარის დაგების წესისა და დამზადების ტექნიკის მიხედვით. ზოგი ყალიბშია ჩამოსხმული, ზოგი ნაჭედია; ზოგს ერთი ნახევრეტი აქვს, ზოგს კი ორი; ნამგლები განსხვავდებიან, მეტნაკლებად, აგრეთვე რკალის მოყვანილობითაც. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამიერკავკასიის ლითონის ნამგლები ჩრდ. კავკასიის, ევროპის და სხვ. ნამგლებთან შედარებით უფრო გაშლილია.

დასავლურ-ქართულ კულტურაში ღღემდე რამდენიმე ლითონის ნამგალია ცნობილი, სამწუხაროდ, თითქმის ყველა მათგანი ნაკლულია და ამიტომაც დაბეჯითებით ძნელია რისამე თქმა მათი მოყვანილობისა და ტარზე დაგების წესის შესახებ. ციხისძირის განძში სხვა ნივთებთან ერთად აღმოჩნდა სამი ნამგლის ფრანგმენტიც (სურ. 10, 2, 3). 1926 წ. სოფ. ზენითან შემთხვევით ნაპოვნი იყო ბრინჯაოს ნივთებისაგან შემდგარი განძი, რომელშიც ნამგლის ორი ნატეხია¹. ქუთაისის მუზეუმში დაცულია სოფ. ოფშკეთში ნაპოვნი განძი, რომელშიც ოთხი ნაკლული ნამგალია². ცაგერის განძში სხვა ნივთებთან ერთად აღმოჩნდა ნამგალი³. პროფ. გ. ნიორაძის მიერ სოფ. ქვიშარში აღმოჩენილ განძში ერთი ნამგალია⁴. ერთი ნამგალია ცნობილი სოფ. მახარიასთან აღმოჩენილ განძიდან⁵. დასავლეთ საქართველოს სხვა რაიონებიდან ლითონის ნამგალი სადღეისოდ სრულიად უცნობია.

ლითონის ნამგალი ცნობილია აღმოსავლურ-ქართულ კულტურაშიც. ერთი ნამგლის ფრანგმენტი აღმოჩნდა (სურ. 7 და სურ. 10, 1) ჩურის-ხევის კოლექციაში. სოფ. წოისის მოდამოებში აღმოჩენილ კომპლექსში ორი ნამგალია⁶. როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, თრიალეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ბეშთაშენის სამაროვნის მე-4 და მე-13 ორმო-სამარხებში თითო ნამგალი აღმოაჩინა⁷. უსათუოდ საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ქართლში აღმოჩენილი ლითონის ნამგლები ახლო დგას დასავლურ-ქართული კულტურისათვის დამახასიათებელ ნამგლებთან. მაგალითად, წოისის ერთი ნამგალი სავსებით ისეთივე ფორმისაა, როგორც ციხისძირის განძის ნამგლები. ახლო დგას აგრეთვე ჩურის-ხევის ნამგალიც. თრიალეთის ნამგლები ცოტა უფრო განსხვავებული მოყვანილობისაა, მაგრამ მაინც უახლოვდება კოლხურ ნამგლებს. აღსანიშნავია, რომ ეს ნამგლები გარკვეულ მსავსებას იჩენენ

¹ А. А. Иессен, Цитир. ნაშრ., გვ. 122.

² Б. А. Куфтин, Цитир. ნაშრ., სურ. 20, ტაბ. X.

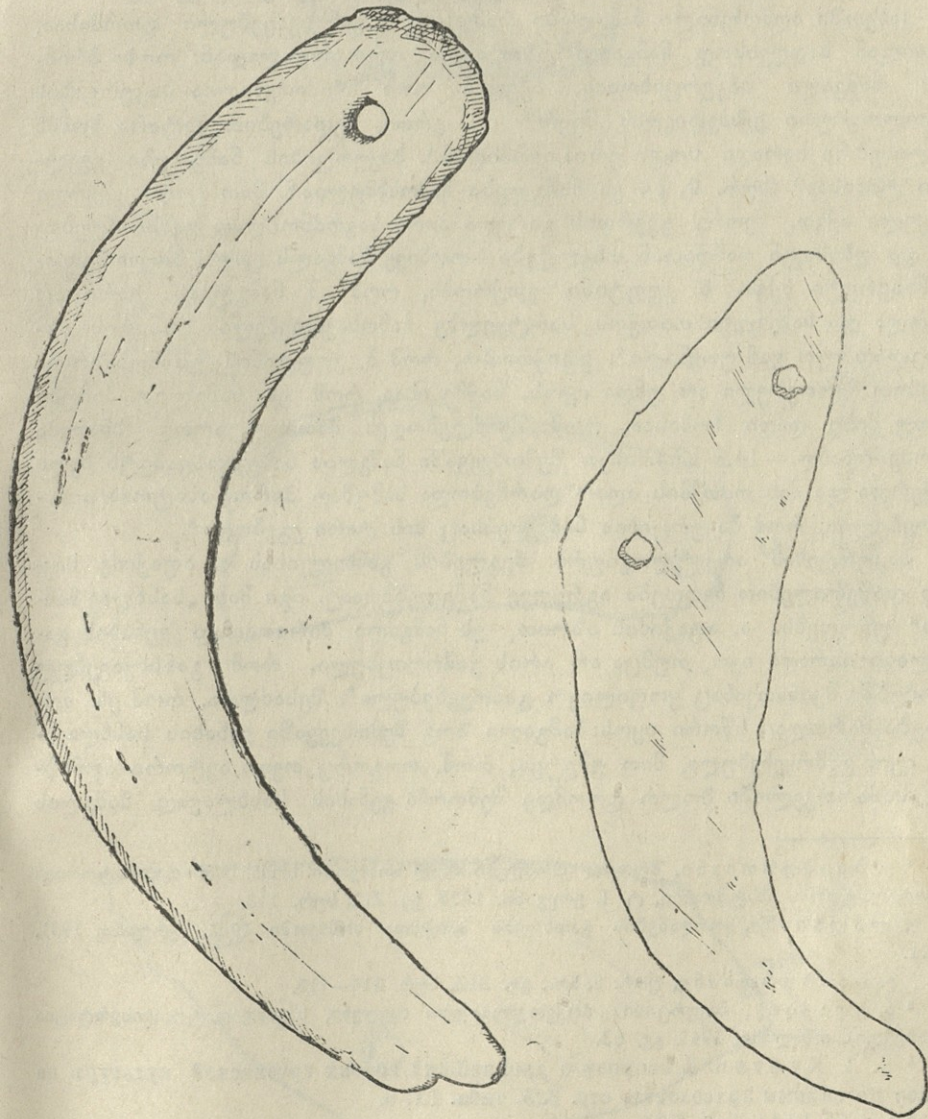
³ იქვე, გვ. 340.

⁴ გ. ნიორაძე, ქვიშარის არქეოლოგიური ძეგლები, გვ. 14, სურ. 11.

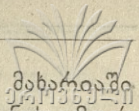
⁵ А. А. Иессен, Цит. ნაშრ., გვ. 124.

⁶ Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, стр. 26, таб. VIII.

⁷ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триаleti, стр. 69.

სურ. 9. 1. ბრინჯაოს ნამგალი ბაკურციხიდან (საქართველოს მუზეუმი).
2. ბრინჯაოს ნამგალი ნორბაიაზეთიდან (ერევნის მუზეუმი).

დღევანდელი სომხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ნამგლებთან. მაქარაში და ჩურის-ხევში აღმოჩენილი ნამგლები ახლო დგანან ლალაიანის მიერ 1929 წ. ნორბაიაზეთში ნაპოვნ ნამგალთან¹ (სურ. 9, 2). ჩვენი ნამგლები უახლოვდებიან სოფ. ტაკიაში აღმოჩენილ ნამგლებსაც, ოღონდ უკანასკნელს სამანჭვლე ნახვრეტები რამდენადმე განსხვავებულად აქვს განლაგებული².

კახეთში აღმოჩენილი ნამგლები რამდენადმე განსხვავებული ფორმისაა. კახეთიდან სადღეისოდ ნამგალი ცნობილია ორი ადგილიდან: ოთხი ბრინჯაოს ნამგალი ბაკურციხიდან, აქედან ორი აღმოჩენილია ბაკურციხის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ³ და ერთი შედარებით პატარა ზომის ნამგლისებრი იარაღი სოფ. ურიათუბნიდან⁴. ბაკურციხის ნამგლები ყველა ერთი ტიპისაა⁵ (სურ. 9, 1). ეს ნამგლები ჩამოსხმულია⁶. მათ ცალი გვერდი ბრტყელი აქვთ, მეორე გვერდის გარეთა პირი საგრძნობლად გამსხვილებულია და ფხისაქენ თანდათან თხელდება—ოთხივე ნამგალს ცალს ბოლოზე თითო ნახვრეტი აქვს. ბ. კუფტინი ფიქრობს, რომ ამ ნამგლებს ტარი არ ეგებოდა და ნახვრეტი თითქოს სარტყელზე ჩამოსაკიდებელი ზონარის გასაყრელად იყო განკუთვნილი⁷. ფეიქრობთ, რომ ბ. კუფტინის ეს მოსაზრება სავსებით მართებული არ უნდა იყოს. საქმე ისაა, რომ ეს ნამგლის პირები არცთუ ისე დიდი ზომისაა, რომ შეიძლებოდეს მათი უტაროდ ხმარება (სიგრძე დაახლ.—14,8 სმ.). ასეთ შემთხვევაში ნამგლის ნახევარზე მეტს ხელი დაიჭერდა და მას თითქმის აღარ დარჩებოდა სამუშაო პირი. ამიტომაც, საფიქრებელია, რომ ბაკურციხის ნამგლებსაც ხის ტარი ეგებოდა⁸.

ბაკურციხის არქეოლოგიური ძეგლების განხილვისას ა. აფაქიძე საკმაოდ დაწვრილებით ჩერდება აგრეთვე ნამგლებზედაც. იგი მათ „სასხლავ ნამგალს“ უწოდებს. ა. აფაქიძის აზრით, ეს ნამგალი ძირითადად ვენახის გასასხლავი იარაღი იყო, თუმცა არ არის გამოორიცხული, რომ განსხვავებულ პირობებში მკისათვისაც ყოფილიყო გამოყენებული⁹. შესაძლოა, რომ ეს მოსაზრება მართლაც სწორი იყოს: ნამგალი ზოგ შემთხვევაში ვენახის სასხლავადაც იყო გამოყენებული, მით უმეტეს, რომ, როგორც თვით ავტორი აღნიშნავს, საქართველოში ბოლო დრომდე შემორჩა ვენახის სასხლავად ნამგლის

¹ ე. ბაიბურთიანი, შრომის იარაღები ძველ სომხეთში: სომხ. სსრ აკ. ისტორიის და ლიტერატურის ინსტიტუტში, ტ. I, ერევანი, 1938, გვ. 212, სურ. 113.

ე. ლალაიანი, ყორღანების გათხრები საბჭოთა სომხეთში 1931, ერევანი, 1931, გვ. 121.

² ე. ბაიბურთიანი, ციტ: ნაშრ., გვ. 212, სურ. 114—115.

³ ა. აფაქიძე, ბაკურციხის არქეოლოგიური ძეგლები, საქანდიტო დისერტაცია (ხელნაბეჭდი), თბილისი, 1941, გვ. 63.

⁴ Б. А. Куфтин, К вопросу о древнейших корнях грузинской культуры на Кавказе по данным археологии, стр. 325, табл. IX, 6.

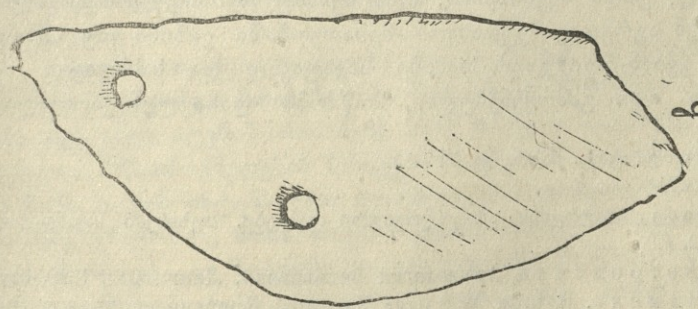
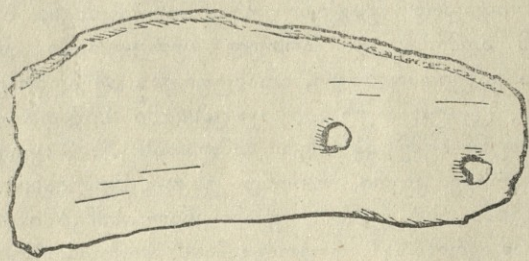
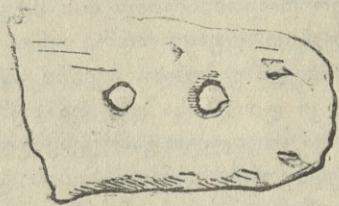
⁵ ა. აფაქიძე, ციტ. ნაშრ., გვ. 63.

⁶ Б. А. Куфтин, ციტ. ნაშრ., გვ. 325.

⁷ იქვე, გვ. 325.

⁸ ა. აფაქიძე, ციტირ. ნაშრ., გვ. 63.

⁹ იქვე, გვ. 66, 80, 87.

სურ. 10. 1. ნამგლის ფრაგმენტი ჩურის-სევის კოლექციიდან.
2. ნამგლის ნატეხები ციხისიხოსიდან.

ფორმის სავაზე¹, ოღონდ ვერ დავეთანხმებით მის მტკიცებას, თეფქოს ნამგალი მევენახეობაში გაცილებით უფრო ადრე უნდა ყოფილიყო განმარტებული². როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, ჩვენში ნამგალი საკმაოდ ადრე შემოდის ჯერ კაჟის, შემდეგ კი ლითონისა და, რა თქმა უნდა, თავიდან იგი მარცვლეულის მკისათვის უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. ა. აფაქიძე ვრცლად იხილავს საქართველოში მევენახეობის განვითარების საკითხს და სავსებით სამართლიანად აღნიშნავს, რომ მევენახეობა ჩვენში ძველთაგანვე მაღალ საფეხურზე მდგარა, მაგრამ, ვფიქრობთ, რომ სავსებით მართებული არ უნდა იყოს მისი მოსაზრება იმის შესახებ, თითქოს გვიან-ბრინჯაოს ხანაში საკუთრივ კახეთისათვის წამყვან დარგს მევენახეობა წარმოადგენდა³. მევენახეობა-მებაღეობა განვითარების ამ საფეხურზე, ვფიქრობთ, მეურნეობის წამყვანი დარგი ვერ იქნებოდა. მას მხოლოდ დამხმარე ხასიათი შეიძლება ჰქონოდა. აღმოსავლეთ საქართველოში, და კერძოდ კახეთში, მეურნეობის წამყვანი დარგი მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა უნდა ყოფილიყო. როგორც ბ. პიოტროვსკი აღნიშნავს, ამიერკავკასიაში ამ პერიოდში აშკარად შეიძინევა, რომ მთიან ნაწილში ძირითადად მესაქონლეობას მისდევდნენ, ბარში კი მიწათმოქმედებას⁴. რომ აღმოსავლურ-ქართულ კულტურაში ამ დროს მიწათმოქმედება ყოფილა განვითარებული, ადასტურებს აქ აღმოჩენილი კაჟისა და ლითონის ნამგლები. ცენტრალურ ამიერკავკასიაში მიწათმოქმედების მაღალ საფეხურზე მიუთითებს ჰუმელის მიერ ხანლარის № 2 ყორღანში აღმოჩენილი კვერი⁵. ამგვარივე კვერი, ოღონდ უფრო მოგვიანო ხანის სამარხში, იპოვა ე. დე მორგანმა ახტალაში⁶. უკანასკნელ ხანებში ამავე პერიოდის კვერი აღმოჩნდა სამთავროშიც⁷. როგორც ჩანს, მიწათმოქმედებასთან ერთად ამ პერიოდში გარკვეულ განვითარებას აღწევს აგრეთვე მევენახეობა-მებაღეობა. როგორც ზევით უკვე აღნიშნული გვქონდა, ჰუმელმა ხანლარის ნამოსახლარის გათხრების დროს აღმოაჩინა ყურძნისა და ატმის კურკები და სხვ.⁸ მაგრამ, რა თქმა უნდა, მებაღეობა-მევენახეობა ამ პერიოდში მოსახლეობის ძირითადი სამეურნეო საქმიანობა ვერ იქნებოდა.

დასასრულ, უნდა შევნიშნოთ, რომ შესაძლოა ბრინჯაოს ნამგალს მართლაც იყენებდნენ აგრეთვე მევენახეობა-მებაღეობაში ვაზისა თუ ხის გასასხლავად. რომ გვიან-ბრინჯაოს ხანაში საკაფავად და სასხლავად ნამგლისებრი იარაღი იყო გამოყენებული, მოწმობს დასავლურ-ქართული კულ-

¹ ა. აფაქიძე, ციტ. ნაშრ., გვ. 71—73.

² იქვე, გვ. 67.

³ ა. აფაქიძე, ბაკურციხის არქეოლოგიური ძეგლები, თხზისები საკანდიდატო დისერტაციისა, გვ. 2.

⁴ Б. Б. Пиотровский, Археология Закавказья, Ленинград, 1949, стр. 75.

⁵ Я. И. Гуммель, Курган № 2 близ Ханлара: Краткие сообщения Института истории материальной культуры, вып. XXIV, 1949, стр. 55.

⁶ J. Morgan, Mission scientifique au Caucase, I, Paris, 1889, გვ. 58, სურ. 8.

⁷ ტ. ჩუბინი შვილი, მიცვალებულის კვერზე დასაფლავება სამთავროში: საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XII, № 1, თბილისი, 1951, გვ. 61.

⁸ Я. И. Гуммель, К проблеме археоботаники Закавказья, стр. 750.

ტურისათვის დამახასიათებელი კომბინირებული იარაღი ცულ-ნამგალი იყო. იარაღი, როგორც ამას სამართლიანად აღნიშნავს ა. აფაქიძე, „სამგალი ნამგალი“ ვერ გამოდგებოდა, ხოლო სასხლავად და საკაფავად იგი, უთუოდ, ეფექტური სახმარი იქნებოდა¹.

ამრიგად, ამიერკავკასიაში და, კერძოდ, საქართველოში ლითონის ნამგალი გვიან-ბრინჯაოს ხანაში შემოდის. აქ გავრცელებული იყო ერთი ტიპის უყურწო ნამგალი, რომელიც, ძირითადად, „სამგალი ნამგალი“ უნდა ყოფილიყო.

როგორც ვნახეთ, დასავლურ-ქართულ კულტურაში მიწათმოქმედება მალე განვითარებას აღწევს. თუმცა აქ მიწის დამუშავებისათვის ყველგან ერთნაირი პირობები არ იყო. მთის ზოლში მეურნეობის ამ დარგის განვითარებისათვის არ იყო ხელსაყრელი პირობები. სამაგიეროდ აქ არსებული საძოვრები ხელს უწყობდა მესაქონლეობის დაწინაურებას. უნდა აღენიშნოთ, რომ ბრინჯაოს ხანაში ამიერკავკასიაში, და, კერძოდ, საქართველოში, როგორც ჩანს, მესაქონლეობა დიდ განვითარებას აღწევს. ამ პერიოდიდან იწყება მალამთიანი რაიონების ათვისება. აქ მცხოვრები ტომების ძირითად საქმიანობას მესაქონლეობა წარმოადგენდა, რისთვისაც მთაში ხელსაყრელი პირობები იყო. მესაქონლეობის განვითარება ხელს უწყობდა მთის ზოლში მცხოვრები ტომების დაწინაურებას. ამ ტომების დაწინაურებაში დიდი როლი შეასრულა აგრეთვე მეტალურგიამ. მეტალურგია ამ ეტაპზე ძირითადად მთის ზოლში იყო განვითარებული. ვინაიდან აქ იყო მდნეული საბადოები, და ამიტომაც იყო, რომ ამ პერიოდში მეტალურგია მთიან რაიონში მცხოვრები ტომებისათვის უფრო ხელმისაწვდომი იყო². რომ მთის ზოლში ბრინჯაოს ხანაში მართლაც მძლავრი კულტურა იყო, ამას კარგად ადასტურებს თრიალეთის შესანიშნავი კულტურა. მთაში განვითარებული მეტალურგიის ანარეკლია ბრილისა და შოშეთის სამაროვნებზე აღმოჩენილი მდიდარი კულტურა და სხვა. სამწუხაროდ, ჩვენში დღემდე ძალიან სუსტადაა შესწავლილი ცალკეული მეტალურგიული კერები. ამგვარი ლოკალური კერების გამოვლენა ძალიან საყურადღებო მასალას მოგვცემს ცალკეული მეტალურგიული ჯგუფების შესასწავლად.

ერთი მხრით, მესაქონლეობა, მეორე მხრით კი—მეტალურგიის განვითარება ხელს უწყობდა მთის ზოლში მცხოვრები ტომების დაწინაურებას. მაგრამ, აქვე უნდა აღენიშნოთ, რომ მთის ზოლშიც მოსახლეობა მესაქონლეობის გვერდით მიწათმოქმედებას მისდევდა. საქმე ისაა, რომ ამ პერიოდში მთასა და ბარს შორის ინტენსიური ურთიერთობის დამყარება, რა თქმა უნდა, ძნელი იყო. ამიტომაც, მთას თავის საკუთარი სოფლის მეურნეობის პროდუქციით უნდა ჰქონოდა. აქ შეძლებისდაგვარად მიწათმოქმედებაც უნდა ყოფილიყო განვითარებული. რასაკვირველია, თავისებური პირობების გამო მიწათმოქმედება მთის ზოლში არა ინტენსიური იყო, რის გამოც, როგორც გ. ჩი-

¹ ა. აფაქიძე, ციტ. ნაშრ., გვ. 82.

² Б. Б. Пиотровский, Археология Закавказья, стр. 54.

ტაია აღნიშნავს, მთაში სოფლის მეურნეობის პროდუქცია განსაზღვრულია, ლიმიტირებულია იმდენად, რომ იგი მოსახლეობის რაოდენობის შესაბამისად იწვევს და მოსახლეობის ნამატი იძულებულია მთიდან ბარში გადასახლდეს¹. საყურადღებოა, რომ ამგვარი ურთიერთობა მთასა და ბარს შორის ბოლო დრომდე შემორჩა. მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ გახდა შესაძლებელი მთასა და ბარს შორის ინტენსიური ურთიერთობის დამყარება და თანდათობით ეცლება საფუძველი მოსახლეობის ადგილ-მონაცვლეობის მიზეზებს, რომლებსაც, გ. ჩიტაიას სიტყვით, ღრმა ეკონომიური პირობები ედო სარჩულად². რა თქმა უნდა, ბრინჯაოს ხანაში გაცილებით ძნელი იყო მთასა და ბარს შორის ურთიერთობის დამყარება. ამიტომ, ამ პერიოდში მთაში, რამდენადაც საამისო პირობები იყო, ვითარდებოდა მიწათმოქმედება, მთის ზოლში მიწათმოქმედების არსებობას ადასტურებს აქ აღმოჩენილი მიწათმოქმედების იარაღები.

ამრიგად, გვიან-ბრინჯაოს ხანაში მთის ზოლშიც, სადაც მესაქონლეობა მეურნეობის ძირითადი დარგი იყო, მიწათმოქმედებაც გარკვეულ განვითარებას აღწევს.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
არქეოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის
კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1951. VII. 6)

О. Джапаридзе

Земледельческие орудия позднебронзовой эпохи Западной Грузии

Резюме

В течение ряда лет автор занимается изучением основных типов орудий позднебронзовой эпохи Западной Грузии. В данной статье рассмотрены земледельческие орудия колхидской культуры — мотыга и серп. Бронзовая мотыга — одна из самых характерных орудий этой культуры. В труде дается детальное описание мотыги, устанавливается ареал ее распространения как в Западной Грузии, так и за ее пределами.

¹ გ. ჩიტაია, ქართლის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია 1948 წლისა (წინასწარი ანგარიში). მიმომხილველი, ტ. I, თბილისი, 1949, გვ. 365.

² იქვე, გვ. 365—366.

На основании изучения материалов Государственного Музея Грузии краеведческих музеев, автор приходит к выводу, что этот тип мотыги местного происхождения изготовлялся, в основном, в чорохском металлургическом центре.

На территории Западной Грузии пока что известно несколько бронзовых серпов. Металлический серп в Закавказье и, в частности, в Грузии появляется лишь в позднебронзовую эпоху. До этого здесь употреблялся составной серп из кремневых вкладышей. В статье дано описание металлического серпа и установлены границы его распространения.

Основной отраслью хозяйства в западно-грузинской культуре, повидимому, являлось земледелие. Наряду с земледелием в горных районах успешно развивалось и скотоводство. Но кроме скотоводства горные племена занимались также и земледелием, в основном мотыжным.

В статье затронут вопрос о взаимоотношениях западно-грузинской и восточно-грузинской культур.

